LÉVY-BRUHL
MİSTİK DENEYİM VE SİMGELER
DOĞUBATI

LÉVY-BRUHL

ilkel toplumlarda
MİSTİK DENEYİM VE SİMGELER

Çeviren: Oğuz Adanır

DOĞUBATI

Lucien Lévy-Bruhl

İlkel Toplumlarda Mistim Deneyim ve Simgeler

Lucien Lévy-Bruhl

İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler

Çeviren: Oğuz Adanır

DOĞUBATI

Özgün Metin
L'Expérience Mystique et les Symboles chez les Primitifs

Librairie Felix Alcan, 1938

© Türkçe çevirinin tüm yayım hakları Doğu Batı yayınlarına aittir.

Fransızcadan Çeviren
Oğuz Adanır

Yayına Hazırlayan
Şermin Korkusuz

Kapak Tasarım
Mr. Z&Z

Kapak Tasarım Uygulama
Harun Ak

Baskı
Tarcan Matbaacılık
1. Baskı: Kasım 2006
2. Baskı: Eylül 2016

Doğu Batı Yayınları
Yüsel Cad. 36/4 Kızılay/Ankara
Tel: 0 (312) 425 68 64 - 425 68 65

www.dogubati.com

ISBN: 978-605-9328-39-5 / Sertifika No: 15036

Doğu Batı Yayınları-25 Antropoloji -3

Kapak Resmi: "African Mask Chokwe Male"

Lucien Lévy-Bruhl (1857-1939)

Charlemagne Lisesini bitirdikten sonra felsefe bölümünü kazanır. 1884 yılında iki dilde (Latince ve Fransızca) iki ayrı tezle Edebiyat Doktoru unvanını alır. 1902 yılında Sorbonne'da Modern Felsefe Tarihi dersini vermeye başlar. 1908 yılında bölüm başkanı olur. 1900'lü yıllarda ilkel toplumlarla ilgilenmeye başlar ve yirmi yıl boyunca felsefenin yanısıra bir sosyolog gibi çalışır. İlk çalışmasının başlığı: *Gelişmemiş Toplumlarda Zihinsel İşlevler*'dir. Yöntem, betimlemeler üzerine kuruludur. Sosyolojik unsur ise ilkel düşünce biçimlerinin insan topluluklarına ait olduğunun gösterilmesiyle kanıtlanmaktadır. Süreklilik arz eden çalışmalarıyla yazarın ilkel dinler konusunda bir tür ansiklopedi oluşturduğu söylenebilir. Birbirini izleyen çalışmaları aracılığıyla "ilkel" düşüncenin bütün karanlık noktalarını ayrıntılarıyla ortaya koyarak (*İlkel İnsanda Ruh Anlayışı*, *İlkel Mitoloji*, *Mistik Deneyim ve Simgeler*, vs.), başlı başına bir inanç "sistemini" açıklamaya çalışmıştır.

Oğuz Adanır

1951. İzmir. İlk, Orta ve Lise öğrenimini İzmir'de tamamladıktan sonra Paris I Panthéon/Sorbonne Üniversitesinde Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora öğrenimi görmüştür. 1979 yılında Ege Üniversitesinde; 1985 yılından sonraysa Dokuz Eylül Üniversitesi GSF "Sinema-TV Bölümünde" çalışmaya başlamıştır. Halen aynı üniversitede öğretim üyesidir. Özgün çalışmaları arasında: *Kültür, Politika ve Sinema, İşitsel ve Görsel Anlam Üretimi, Anlamsız Düşünceler, Simülasyon Kuramı Üzerine Notlar* vs başlıklı metinler vardır. Çok sayıda Jean Baudrillard metni yanısıra Lucien Lévy-Bruhl, Emile Durkheim, Werner Sombart, Christian Metz, Jean Mitry gibi yazar ve kuramcıların kitaplarını çevirmiştir. Sinema, televizyon, kültür konusunda çok sayıda makale, inceleme yazısı yazmış ve belgesel filmler çekmiştir.

İÇİNDEKİLER

Çevirenin Önsözü....11
Yazarın Önsözü....15

BİRİNCİ KİTAP
İLKELLERDE MİSTİK DENEYİM

Giriş

I. Özgün Bir Mistik Deneyimden Söz Edebilmek Mümkün müdür?....22
II. İki Deneyim Türü ve Birbirleriyle Olan İlişkileri....24
III. Tipik Mistik Deneyimler....28
IV. Mistik Deneyimin Yaygınlığı ve Mitler....32
V. Ölülerle Kurulan Bağlantı....35
III. Mistik Deneyimle İlgili Şemalar....38
VII. Ayrıcalıklı Mistik Deneyimler....39
VIII. *Medicine-men* ve Şamanlar....42

Birinci Bölüm
Şans ve Sihir/Büyü

I. Şans/Talih Görünmez Güçlerin Eylem Halinde Olduklarını Gösteriyor....48
II. Rastlantı Olabilir Ancak Kaza Sözkonusu Olamaz....61
III. Kötü Talihi Engellemeye Yönelik Büyü Teknikleri....64
IV. Oyun, Yarışma ve Sportif Etkinliklerde Talihi Kendi Yanına Çekme Araçları-Rastlantı/Talih Oyununun Mistik Anlamı....67

İkinci Bölüm
Mistik Deneyimde Olağandışı

I. Olağandışı Bir Durumun Yol Açtığı Özgün İzlenim.....72
II. Olağandışı, Talihsizliğe Yol Açar ve Büyüler.....74
III. Olağandışını Belirlemeye Yarayan Terimlerin Olumlu Özelliği.79
IV. Olağandışı ve Doğaüstüne Özgü Duygusal Kategori.....82
V. Olağandışının Hayvanlar ve
Küçük Çocuklar Üzerinde Bıraktığı İzlenim.....85
VI. İnsanın Bu İzlenime Tepkisi:
Başka Türlü Bir Gerçekliğin Varlığının Hissedilmesi.....88

Üçüncü Bölüm
Düşler ve Zihinsel-Görüntüler/Hayaller (Visions)

I. Düş, Gerçek ve Bilinmeyeni Açıklayabilen Bir Deneyimdir.....98
II. Avustralyalılar'da "Düşteki Yaşam" (Dream-life)
Totem Özellikleri Taşıyan Varlıklarla İlişkiye Geçilmesini
Sağlamaktadır: Düşün Mitle Olan İlişkilerine Bakış.....104
III. Kuzey Amerika'da Karşılaşılan Benzer Olgular Üzerine.....110
IV. Düşler Aracılığıyla Kehanette Bulunmak.....114
V. Düşlerin-"Zihinsel-görüntülerin"/Hayallerin
İçeriği Gelenekler Tarafından Beslenmektedir.....117
VI. Mistik Deneyimler ve İnançlar Arasındaki İlişkiler.....125
VII. Görünmez Dünyanın Düşsellik ve Gerçeklik Boyutu.....127

Dördüncü Bölüm
Ölülerin Varlığı

I. Ölüler Yaşamayı Sürdürüyorlar Ancak Bu İşi Geçidin
Öte Tarafında Yapıyorlar.....129
II. Görünmez Bir Varlık Olan Ölü,
Vefatını İzleyen Belli Bir Zaman Dilimi Boyunca
Yakınlarının Yanında Kalıyor (Avustralya).....134
III. Yeni-Gine'de Karşılaşılan Benzer Olaylar.....141
IV. Yeni Kaledonya'da Karşılaşılan Benzer Olaylar.....145
V. Yeni Mekanlarında Yerleşik Bir Yaşam Sürdürmeye
Başlayan Ölülerle Kurulan İlişkiler.....147
VI. Driberg'e Göre Siyah Afrika'daki
Ölülerin Toplumsal Konumları.....151

İKİNCİ KİTAP
İLKELLERDE SİMGELER

Beşinci Bölüm
Simgelerin Doğaları ve İşlevleri

I. İlkellerin Simgeleri Bizimkilerden Değişik mi?.....159
II. Bütünleştikleri Simgeler
Bu Kişiler Aracılığıyla Nesnelleşiyorlar.....160
III. *Pars pro toto* İlkesi.....165
IV. Avustralya'daki Belli Kutsal Mekanların
Simgesel İşlevi Üzerine.....169
V. Güney Amerika'da Karşılaşılan Benzer Olgular Üzerine.....175
VI. Bu Olguların Eski Çağlardaki Dayanakları.....179
VII. Yeni-Gine'de Anlamları Bilinmeyen Simgeler.....181
VIII. Ölülerin Simgeleri İmgesel Olmak Zorunda Değildir.....184
IX. Mezarların Üstündeki ya da Yanındaki Taşlar Üzerine.....190
X. Siyah Afrika'daki Ölülerin
Simgeleri Olan Sopalar, Çömlekler.....194
XI. Temsil Ettiği Canlı ya da Ölüyle Özdeşleştirilen Simge.....202

Altıncı Bölüm
Simgesel Eylem Biçimleri

I. Simgelerin Gündelik Yaşamdaki Kullanımı.....205
II. Simge-uzantılar Aracılığıyla Gerçekleştirilen Eylemler.....209
III. Simgelere İsimleri Verilerek
Etkilenmeye Çalışılan İnsanlar.....213
IV. Nitelik Transferi:
Yönlendirilmiş ve Sınırlandırılmış Bütünleşmeler.....220
V. Toprakla İlgili Büyülere Ait Örnekler.....229
VI. Duygusal Bir Soyutlama İçeren Simgesel Eylem.....232

Yedinci Bölüm
Simgesel Biçimlendirme

I. Gerçekleşmesi Arzulanan Bir Olayın
Önce Düşünce Düzeyinde Biçimlendirilmesi.....236
II. Bu Simgesel Eylem Mistik Deneyim ve
Sıradan Deneyimin İç İçe Geçmelerine Yol Açmaktadır.....241

III. Kesin Bir Örnek: Emerek Tedavi Etme.
Medicine-Man'in Maddesel Bir Durum Arz Eden
Hastalığı Söküp Alma Eylemini Biçimlendirmesi.....247
IV. Sahtekârlık Değil Simülasyon.....253
V. Formüller (Kalıplaşmış Sözcükler) Aracılığıyla
Gerçekleştirilen Simgesel Eylem: Sözlü Biçimlendirme.....257
VI. Söylenen Formül (Kalıplaşmış Sözcük)
Gelecekte Olacak Olayı O Anda Gerçekleştirmektedir.....261
VII. Simgesel Biçimlendirme, Etkinliğini,
Bir Bütünleşme Sürecine Borçludur.....264

Dizin.....271

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Lévy-Bruhl'ün ilkel toplumlar üzerine yazmış olduğu her metin Modern toplumların zihinsel yapısında büyük şaşkınlıklara yol açacak türden çalışmalardır. Zira önce Marksist sonra da Freudçu düşüncenin sosyal ya da insan bilimleri neredeyse egemenlikleri altına almış oldukları bir dönemde Mauss-Durkheim ekolü, Malinowski ve daha pek çok bilim adamıyla birlikte yazarımız da egemen düşüncelere karşı sürdürülen bu entelektüel rekabetin bir parçası olmak istemiş gibidir.

Anlayabildiğimiz kadarıyla, Mauss-Durkheim ekolü ve ona yakın duran bilim ve düşünce insanları gerek Marksist gerekse Freudçu düşüncenin yetersizlik ve boşluklarını ilk fark eden ve bunları kanıtlayan insanlar olmuşlardır. Örneğin Lévy-Bruhl, *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı* başlıklı çalışmasında dünyanın dört kıtasında yaşayan ilkel toplumlarda tek tanrılı dinler ve özellikle de Hıristiyanlıktaki "ruh" kavramının karşılığının bulunmadığını kanıtlayarak Modern toplum insanlarının kafasında büyük soru işaretlerinin oluşmasına çok önemli bir katkıda bulunmuştur. Dünyada kendileri dışında yaşayan bütün toplumları yalnızca kendi gözlükleriyle değerlendirmeye alışmış bulunan Modern toplumlar, bilimselliğini yadsımanın mümkün olmadığı bir

düşünsel yaklaşım karşısında her zaman olduğu üzere ya boyun eğme ya da tamamıyla dışlama yoluna gitmiştir. Yazarımız, o çalışmasında, Freudcu psikoloji ve psikanalizle herhangi bir bağlantı kurmanın mümkün görünmediği ilkel insanları kendi kendilerine olan bakış açılarından yola çıkarak açıklamaya çalışmıştı. Tıpkı bu çalışmasında yaptığı gibi.

İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler başlıklı bu metinde de aynı yönteme başvurulmaktadır. Yazar ilkel insanların kendi yaşadıkları olayları kendi yorumlayış biçimlerinden yola çıkarak anlamaya ve bu bilgileri Modern toplumlar için anlaşılır hale getirmeye çalışmaktadır. Bu araştırmalar sırasında, felsefeci bir geçmişe sahip olmanın kendisine büyük yararı dokunmuş olduğu söylenebilir. Çünkü Bruhl, (bazen okuyucuyu yoracak kadar) çok titiz ve dikkatli bir sorgulama yöntemiyle konuyu ayrıntılarına kadar didik didik ederek okuyucunun zihninde konuyla ilgili en küçük bir kuşku bile bırakmamaya çalışmaktadır. Lévy-Bruhl'ün felsefeci olmasının bir başka yararı da ilkel insanların öncelikle dünyaya, yaşama ve ölüme bakışlarını, zihinsel yapılarını tespit ettikten sonra toplumsala yönelik soruların yanıtlarını bulmaya çalışmış olmasıdır. Zira onların tüm yaşamlarının bunlar üstüne kurulu olduğu görülmektedir.

Bu çalışmayı (ilk yayın tarihi 1938) devrimci olarak nitelendirmemizin iki nedeni var. Birincisi başlıkta görüldüğü gibi çalışma iki ana bölümden oluşuyor. Birinci ana bölüm *Mistik Deneyim* kavramı üzerine kurulu. Modern toplumlardaki pozitif deneyim ile ilkel toplumlardaki mistik deneyimi karşılaştıran yazar, bu bölümü, insanlık açısından çok önemli bir tespitle noktalıyor. İnsanda bir soyutlama yeteneğinin oluşmasının kökeninde bu *mistik deneyim* olayının bulunduğunu söylüyor. Modern insanın ciddiye alınayıp dalga geçtiği bu deneyim biçimini kılcal damarlarına kadar çözümleyip açıkladıktan sonra, bu belki de insanlığın zihinsel gelişiminin en önemli unsurudur diyerek konuyu noktalıyor.

İkinci ana bölümdeyse Lévy-Bruhl, ilkel insanlardaki simge anlayışının Modern toplumlardaki simge anlayışından tamamen farklı bir şey olduğunu gösterdikten sonra ilkel insanlarda sim-

gesel eylem çeşitlerinin evrenselliğini kanıtlamaktadır. Burada da birinci ana bölümde olduğu gibi gene insanlık açısından hayati öneme sahip bir saptamayla konuyu noktalamaktadır. "Simgeler" başlıklı bu bölümde bize insanların konuştuğu dillerin kökeninde bulunan temel evrensel unsurun onların anladıkları şekliyle simgeler olduğunu göstermektedir. Ona göre ilkel toplumlarda nesneler, varlıklar vb., özetle hem simge hem de sözcük görevini başlangıçta birlikte yerine getirmekteydiler. Yani onlar için örneğin nesne=simge=sözcüktü. Ancak zaman içinde gerçekleşen değişim nedeniyle nesneler ve varlıklar ortadan kaybolduktan sonra bile sözcükler var olmayı sürdürdüler. Bu sözcükler giderek çoğaldıkça insan dilinin soyutlama kapasitesinde de belli bir gelişme oldu.

Görüldüğü üzere yazarın öne sürdüğü bu iki sav insanlık tarihi açısından çok önemlidir. Bir yandan soyut düşüncenin oluşma biçimini açıklarken, diğer yandan da soyut düşüncenin ifade düzeyinde nasıl somut bir biçim kazandığını göstermektedir.

İlkel toplumların açıklanmasında sosyolojinin yanısıra antropoloji, etnografi ve felsefenin de ne kadar önemli bir yere sahip oldukları Lévy-Bruhl'ün bu toplumlara yönelik çalışmalarında tüm ciddiyetiyle karşımıza çıkmaktadır.

Oğuz Adanır
İzmir, Ağustos 2006

YAZARIN ÖNSÖZÜ

Bu kitabı eline aldığında, buraya koymak istemediğim bilgileri bulamayan okuyucu hiç şaşırmamalıdır. Bu yüzden konuyu kitabın başlığından daha da kesin bir şekilde sınırlandırmanın bir yararı olabilir. İlkellerdeki simgeler ve mistik deneyimi onların zihinsel yapılarından yola çıkarak açıklamaya çalışıyorum. Burada sorulan soru şudur: Bu simgeler ve bu deneyime özgü belli başlı özellikler hangileridir ve bu sorunun yanıtını ilkellerin zihinsel yönlendirilmesi ve zihinsel farklılıkları doğrultusunda mı aramak gerekmektedir?

Öncekilerin doğal bir devamı sayılabilecek bu çalışmada da sorduğum sorular ve genel yöntem konusunda bugüne kadar izlemiş olduğum metottan ayrılamazdım. Bu yüzden ilkellerde simgeler ve mistik deneyimin, bizim Batılı uygarlıklarımızda alışık olduğumuz tipten bir şey olmadığının altını çizmeye çalıştım. Tam tersine araştırmadan yorumlamak gibi bir yanılgı içine özellikle düşmemeye çalıştım, zira düşünmeden ve eleştirmeden neredeyse kendiliğinden böyle bir yorumlayıcı tavrı benimseyenler olduğunu görüyoruz. İnsan sürekli kendi yazdıklarından kuşkulanmak, yalnızca olguların betimlemesi ve bunların karşılaştırmalı çözümlemelerine dayanması gerektiğini bilmek durumundadır. Öte yandan bu incelemenin temel malzemesi iyi okullarda

yetişmiş etnologların yerinde gözlemlerinden ve güvenilir tanıklıklardan oluşmakla birlikte, çalışmada etnoloji kadar sosyoloji ve psikolojiden de yararlanıldığı söylenebilir. Benim amacım şu ya da bu ilkel topluma ait sürüyle simgenin tarihî ve teknik bir incelemesini sunmak; zaman içinde hangi biçimlere, vb. bürünmüş olduklarını göstermek ya da mistik deneyimin nasıl gelişip, çeşitlilik arz ettiğini, inançlar ve kültler içindeki yerini belirlemek değildir. Bu muazzam alan etnoloji ve dinler tarihi uzmanlarına aittir. Burada bu araştırmalara giriş mahiyetinde basit bir deneme okuyacaksınız. Çalışmanın, ilkel zihniyetin yönlendirilmesiyle ilgili bilgi arayanların işlerine pek yaramayacağı söylenebilir.

Pek çok karışıklığa yol açmış olan "ilkeller" ve "mistik" (gizemli) gibi iki terimi burada da kullanmayı sürdürüyorum. Bir kez daha bu konudaki anlam karmaşasından kaçmaya çalışacağım. Sözcüğün yazılı anlamında "ilkeller" olarak adlandırılan insanlar, bize tarihin o ilk başındaki insanlardan çok daha yakın olup, günümüz dünyasında bizim en eski atalarımıza tekabül edenlerdir. Bu, gelişmeci varsayıma dayalı bir yaklaşım olup, bunun olgular aracılığıyla kanıtlanması oldukça zordur. "İlkeller" sözcüğünü kullanmayı sürdürmemin nedeni, genellikle herkesin kullandığı bir terimi kullandığını gösterebilmektir. Eskiden "vahşiler" olarak adlandırılan, bizden ne daha çok ne de daha az ilkel olan, töreleri ve kurumları bizimkilerden farklı olan, bizden daha aşağı ya da geri kalmış olarak nitelendirilen toplumlara atfedilen bir sözcüktür.

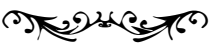
"Mistik" (gizemli) sözcüğüne gelince daha Giriş bölümünden itibaren bu sözcüğün hangi anlama geldiği kolaylıkla anlaşılmaktadır. *Zihinsel İşlevler* başlıklı çalışmamda, bu sözcük ilkel zihniyetin en önemli özelliğini belirlememi sağlamıştır. Bu sözcüğü biraz da çekinerek kullanmış ve yol açabileceği yanlış anlamaları önlemeye çalışmıştım. Daha iyisini bulamadığım için bu terimi kullanacağım demiştim. Bizim toplumlarımızda oldukça farklı bir şey olan dinî mistisizmi çağrıştırmak gibi bir niyetim yok. Burada 'mistik' sözcüğünü güçlere, etkilere, duygular tarafından algılanamayan ancak gene de gerçek olan eylemlere olan inanç anlamında kullanıyorum. 1910 yılından bu yana yayımlan-

mış olan metinlerde yetersiz ve henüz emekleme aşamasında olan sözcüğü hep bu anlamda kullandım.

Bugün de gene ondan yola çıkacak ya da konuya onunla girecek ve ilkellerde mistik deneyim konusunu derinleştirmeye, bireysel ve toplumsal yaşantılarındaki önemini göstermeye çalışacağım.

Birinci Kitap

İlkellerde Mistik Deneyim

GİRİŞ

İlkellerin zihniyeti üzerine daha önce yayımlanmış olan çalışmalarımda okuyucunun dikkatini birçok kez mistik deneyim üzerine çekmeye çalışmıştım. Bununla söylemeye çalıştığım şey ilkel insanların âniden görünmeyen gerçekliklerle bir anda bağlantı kurdukları duygusuna kapıldıkları ve bu gerçekliklerin varlığı ya da yakınlarda bir yerlerde olmalarının onları çok sık meşgul ettiğiydi. Bu bağlantı "doğaüstü duygusal kategorinin" eyleme geçmesine yol açmaktadır. Daha önce *Zihinsel İşlevler* adlı çalışmamda araştırmanın ağırlıkla üstünde durduğu konu ilkel zihniyete özgü mistik özellikti. O çalışmada kimi durumlarda ilkellerin yaşadığı deneyimin bütünüyle mistik olduğu düşüncesi de yer almaktaydı. Bu çalışmada sunulan çok sayıda örnek, bu düşüncenin doğruluğunu kanıtlamamıza yarayacaktır.

Bu düşünce diğer bütün çalışmalarımızda da üstü örtülü bir şekilde yer almakta ve sık sık da yüzeye çıkmaktadır. Son çalışmamız *İlkel Mitoloji,* mitlerin nasıl oluştuklarının anlaşılabilmesi için bu düşüncenin ve özellikle de oraya ait kahramanların içinde devindikleri dünyanın kafada nasıl canlandırıldığının bilinmesinin zorunlu olduğunu göstermektedir.

Belli başlı özellikleri göz önünde bulundurulduğu takdirde, ilkellerin zihinsel evreninde "mistik deneyimin" temel bir öneme sahip olduğu giderek daha iyi görülecektir.

Bu basit gözlemin ötesine geçebilmek ve bu mistik deneyimin hangi açıdan sıradan bir deneyimden farklı olduğunu, hangi açıdan onunla benzerlik gösterdiğini belirleyebilmek mümkün müdür? Önce bunun, sözcüğün gerçek anlamında bir "deneyim" olup olmadığının sorulması gerekmez mi?

I. Özgün Bir Mistik Deneyimden Söz Edebilmek Mümkün müdür?

Bütünsel açıdan ele alındığında, ilkel toplumlarda deneyimin hem çok dar hem de çok geniş bir alana yayılmış olduğu söylenebilir. Onlar için deneyim, olgular ve doğa yasaları hakkında giderek daha geniş bir bilgiye sahip olunmasını sağlayan bir başlangıç noktası değildir. Bizim uygarlıklarımızda olduğu gibi insanların her geçen gün doğa güçlerinden daha çok yararlanmasını sağlayan bilimsel uygulamaların gerçekleşmesine de yol açmamıştır. Çoğu kez oldukça zekice görünmekle birlikte, bu toplumlarda, yarım yamalak bir ampirik aşamanın ötesine geçilememiştir. Buna karşılık bu toplumların sahip oldukları deneyim anlayışı doğayla sınırlı değildir. İlkel insanlar en az görünen kadar gerçek saydıkları görünmez bir dünyayla sürekli bağlantı halindedirler. Örneğin kısa ya da uzun süre önce ölmüş olan kişilerle, "ruhlarla", az çok kişisel özellikler taşıyan güçlerle ve nihayet mitlerde bol miktarda karşılaşılan çeşitli varlıklarla bağlantı halindedirler. Bu deneyimle ilgili, düşler, hayaller, öngörüler, mucizevi olaylar, her türlü uyarıcı gösterge vb. gibi, pek çok veriye sahip olduklarından, ondan kuşkulanmaları için bir neden yoktur. Görünmeyen dünyayla bu kadar sık ve yoğun bağlantı şaşkınlıktan çok, duygulanmalarına neden olmaktadır. Onlar bu gizemli deneyimlerin varlığına en az ötekiler kadar çok inanıyorlar. Bu deneyimler davranışlarında en az diğerleri kadar büyük rol oynuyor. Bu gizemli deneyimlerden kuşkulanmak akıllarının ucundan bile geçmiyor. Bu konuda onları düşünmeye itebilecek

herhangi bir neden de yok. Bu deneyim ortamına uyum sağlamak için büyük çaba harcıyorlar.

Bununla birlikte "deneyim" sözcüğünün kullanımı sanki buraya pek uygun düşmemektedir. Zira bizim açımızdan gizemli olmayan, denetimi ve sağlaması yapılabilen deneyimin verilerine sahip değiller. İlkel insanlar açısından böyle bir deneyim düşüncesi söz konusu değil. Çünkü ilkel insanların gözünde bu iki deneyim arasında bir fark olmadığından işe bu deneyimin meşruluğunu tartışmakla başlamak pek iyi bir yönteme benzemiyor. Tam tersine onlar gibi hissetmeye ve düşünmeye çalışarak, onların tavırlarını benimseyip, anlamaya gayret edelim ve bir sempati duygusuyla onların gizemli (mistik) deneyimlerini nasıl yaşadıklarını açıklamaya çalışalım.

Ancak bir konuda okuyucuyu uyarmamız gerekiyor. Bizim alışılageldik deney nosyonumuz Batılı uygarlıklara özgü kimi zihinsel alışkanlıkların izini taşımaktadır. Bu nosyon klasik antik çağdan bu yana yüzyıllar boyunca filozoflar, psikologlar, mantıkçılar ve bilginler tarafından geliştirilerek günümüze kadar getirilmiştir. Bu insanlar onu bir zekâ olayına dönüştürmüşlerdir. Duygusal unsurların önemini kesinlikle yadsımamakla birlikte, dikkatlerini bu konuya yöneltmiş oldukları da söylenemez. Platon ve ardıllarından Kant ve ardıllarına kadar bu geleneğin betimlediği ve çözümlediği şekliyle deneyimin en önemli işlevi, kendisiyle ilişkiye girdiği varlıklar ve nesnelerin özelliklerini hissetmesini ve onlar hakkında düşünce üretmesini sağladığı özneye hareketler, şoklar/çarpmalar, sesler, renkler, biçimler, kokular vb. algılatmak; sonuç olarak da bu veriler ve ortaya çıkış koşulları hakkında düşünen insan beyninin kendine özgü bir dünya kurmasını sağlayabilmektir. Genel anlamda deneyim nosyonunun "bilişsel" (cognitive) bir gelişme gösterdiği söylenebilir.

Böyle bir deneyim nosyonunu "duygusal" özellikler taşıyan ilkel insanların deneyimlerine uygulayamayız. Bunun nedeni hiç kuşkusuz deneyimin ilkel insanları her an kendisine uyum sağlamak zorunda oldukları çevre konusunda bilgilendirmesidir. Aksi takdirde varlıklarını sürdüremezler. Diğer canlılar gibi insanlar için de var olmanın birinci koşulu budur. İlkel insanlar en kötü

yaşam koşullarında bile kimi zaman deneyimden olağanüstü güzel sonuçlar çıkartmışlardır. Örneğin kutup bölgelerinde yaşayan Eskimolar, Avustralya'nın kurak bölgelerinde yaşayan siyah Yerliler ve daha pek çoğu gibi. Bu insanların deneyimlerinin önemi, bir bilgi kaynağı oluşturmalarından kaynaklanmamaktadır. Bu deneyim onlar açısından hayati öneme sahip başka türlü bilgiler de sunmaktadır. Bu yüzden deneyimlerin, bu insanların sahip oldukları bilgi birikimine herhangi bir katkıda bulunmadıkları doğrudur. Buna karşın onları, etraflarını çepeçevre sarmış olan ve yaşamlarıyla sağlıklarını her an etkileyebilecek olan doğaüstü güçlerin varlığı ve eylemlerinden haberdar etmektedir.

İlkeller, bu görünmeyen gizemli dünyanın varlığından deneyim dışı başka şeyler aracılığıyla da haberdar olmaktadırlar. Ancak deneyim bu dünyanın varlığını doğrulamaktadır. Onlar bu dünyanın varlığına daha baştan inanmışlardır. Bu ise geleneklerin işidir. Daha ileride göstermek durumunda kalacağımız gibi, böyle bir şeyle karşılaşıldığında deneyimle inancı birbirinden ayırabilmek oldukça güçleşmektedir. Şimdilik ilkel insanlara özgü mistik deneyimin, ifşa ve duygusallık unsurlarının baskın olduğu psikolojik bir kompleks olduğunu söylemekle yetinelim.

Öyleyse ilkel insanlarda karşılaştığımız mistik deneyimi, mistik olmayan deneyimden ayrılmasını sağlayan, kendine özgü kimi özellikler taşıdığı gerçeğini göz ardı etmeden, "deneyim" olarak nitelendirmede bir sakınca yoktur. Bu çalışma boyunca zaten bu özellikler incelenecektir.

II. İki Deneyim Türü ve Birbirleriyle Olan İlişkileri

Binger, daha önce hiçbir beyazla karşılaşmamış olan bir köye yaklaşırken önceden Yerlileri ziyaretinden haberdar ettiğini yazmaktadır. Aksi takdirde bu olağanüstü varlığın Yerlileri korkudan çıldırtması işten bile değildir. Bu âni karşılaşma onların başına çok kötü şeyler gelmesine yol açabilir. Misyoner Bentley, Kongo vadisine giren ilk Avrupalı olarak benzer önlemler almak durumunda kalmıştır. Daha önce hiç karşılaşmadıkları cinsten bir varlığın aralarına girmesi Yerlileri duygusal açıdan belirgin bir şekilde etkilemektedir. Bu gibi durumlarda doğaüstü duygu-

sal kategori denilen şey ânında devreye girmektedir. Bu beyaz derili (Yerliler onlara kırmızı derili demektedir), kimi özellikleri insanınkine benzeyen varlıklar da kimdir? Bunlar hiç kuşkusuz o görünmez olan dünyadan gelmiş varlıklardır. Belki de hayalettirler. Bilindiği gibi Avustralya'da Yerliler ilk kez gördükleri beyazları pek çok kez öteki dünyadan gelen kabile üyeleri olarak algılamışlardır. Yakınları bu kişileri tanımakta ve yeniden kabile içinde bir yere sahip olmalarını sağlamaktaydılar.

İşte size birkaç tipik mistik deneyim örneği. Bu örneklerde ilkel insanlar hiç beklemedikleri bir sırada yaşadıkları dünyaya ait olmayan varlıklarla karşılaşmaktadırlar. Böyle bir durumdan inanılmaz bir şekilde etkilenmekte, soğukkanlılıklarını yitirmektedirler. Bu insanları gördükten kısa bir süre sonra başlarına inanılmaz felâketler gelebileceğini düşünmektedirler. Daha önce hiç karşılaşmadıkları bu varlıkların ortaya çıkışı, tıpkı bizde doğa yasalarının apaçık bir şekilde çiğnendiği bir olay karşısında gösterdiğimiz tepki gibi, onları zihinsel açıdan etkileyip şoke etmektedir.

Yerliler bizdeki durumun tersine sonsuz sayıda doğaüstü varlık bulunduğunu ve kimilerinin yanı başlarında yaşadığını düşünmektedirler. Zira bu varlıklarla mitler ve masallarda çok sık karşılaşmışlardır. Aşırı tepki göstermeleri, ne yapacaklarını şaşırıp, dehşetli bir korku duymalarının nedeni, o görünmez dünyaya ait varlıkların nasıl olup da güpegündüz ortaya çıkıp, kendilerini göstermiş olduklarıdır. Bundan daha kötü bir felâket habercisi olabilir mi? Başlarına Romalıların *portentum*[1] dedikleri cinsten doğaüstü bir olayın gelmiş olduğunu hissetmektedirler.

Bu sözünü ettiğimiz cinsten katıksız bir mistik deneyimle çok sık karşılaşılmamaktadır. Bunlar genellikle sıradan deneyim unsurlarının yer aldığı karmaşık bir bütünün parçaları şeklindedir. Bu yüzden onları açık seçik bir şekilde tanımlamakta zorlanıyoruz. Diğerinden bağımsız, tamamen mistik deneyime özgü bir alan olsaydı onları ayrı ayrı ele alıp değerlendirmek ve ardından nasıl olup da iç içe geçtiklerini gözlemleyebilmek daha kolay ola-

[1] Mucizevi özellikler taşıyan türden bir olay.

caktı. İlkel zihniyet açısından, doğa ve "doğaüstü"nün, nitelik düzeyinde birbirlerinden farklı bir şekilde algılansalar bile, tek bir gerçekliğe ait görüldüklerini söylemek yanlış olmaz. Dolayısıyla ilkel zihniyet mistik deneyimle diğerini birbirine karıştırmamakla birlikte, onları sürekli olarak iç içe görmekte ve ikisini birlikte tek bir deneyim olarak kabul etmektedir. Onları birbirinden ayırmakla ya da birinin bittiği yerde diğerinin başladığı gibi düşüncelerle ilgilenmemektedir.

Örneğin bozkırda yalnız başına yürüyen bir adam uzakta bir hayvan görmüş olsun. Bu sıradan bir olay olup, yararlanabileceği türden bir hayvansa adam onu avlamaya çalışabilir. Oysa hayvan benzerleri gibi davranmıyor ve tuhaf davranışlar sergiliyorsa, adamın gözünde bu karşılaşma bir anda bambaşka bir anlama sahip olabilmektedir. Bu olay onu derhal belirgin bir şekilde etkilemekte, yani mistik bir deneyime dönüşmektedir. Guyanalı Yerlinin gördüğü kaplan artık gerçek bir hayvan değildir. Bu *kanaima* denilen cinsten bir kaplandır, yani kaplan biçimini almış bir büyücüdür. Bu durumda Yerli yapabildiği takdirde saklanması ya da kaçması gerektiğini düşünmektedir, zira bir *kanaima*-kaplanı öldürebilmek olanaksızdır. Bir Mali Yerlisi ağaçlık bir bölgede her zaman gördüğü geyiklerden birini görür. Bu daha önce vurmak amacıyla nişan almış olduğu bir geyik olabilir. Birden yakınlardaki yeni bir mezarın farkına varır. Bu hiç kuşkusuz hayvan görünümüne bürünüp geri gelmiş olan ölüdür. Bu deneyim, ânında farklı bir özelliğe sahip olmakta, yani mistik bir deneyime dönüşmektedir.

İlkel zihniyet bu iki alanı birbirinden kolaylıkla ayırabilirken, aynı zamanda tek bir alan gibi düşünme konusunda da herhangi bir sakınca görmemektedir. M. F. E. Williams'a göre (İngiliz Yeni-Gine'sindeki) Purari Deltası'nda yaşayan Yerliler nesneleri canlı ve cansız olarak ikiye ayırmaktadırlar. Ancak bu ayırım sırasında pek çok nesne, duruma göre kimi zaman birinci kimi zaman da ikinci grupta yer alabilmektedir. Cansız bir nesne olan pipo yakıldığı zaman canlıların tarafına geçmektedir. İçinde bulunulan koşulların belirlediği bir deneyimin yol açtığı duygusal etkileme, onun mistik bir deneyime dönüşüp dönüşmemesinde

önemli bir rol oynamaktadır. Zihni sürekli bir rüya ile meşgul olan adamın bir tartışma, bir hayal kırıklığı, bir önsezi, şüpheli bir durum sonucunda zihninin karışmış olduğunu varsayalım. Bu adam başka zaman ilgisini çekmeyecek bir nesne, bir hayvanı tuhaf bulmaya başlayabilir. Böyle bir durumda ânında doğaüstü bir varlıkla karşı karşıya olduğunu düşünecektir. İlkel insanlar genellikle görünmez güçlerin her an ortaya çıkıp, olayların seyrini değiştirebilecekleri gibi bir düşünceye sahiptirler. Sürekli bir şekilde ve bilinçli olarak, böyle bir beklenti içinde bulunmamakla ve bu şekilde düşünmemekle birlikte, sıradan bir deneyimin her an için mistik bir özelliğe bürünebileceği beklentisi içindedirler.

Bu anlık dönüşümü gösteren somut bir örnek verelim. Leenhardt: "*Tabi* adlı bir Nenema'nın anlatmış olduğu öyküyü unutamıyorum" diyor. "Bu, bir kayığa saldıran köpekbalığının öyküsü. Hayvan sudan dışarı fırlıyor ve teknenin içine düşüyor. Düşerken teknenin bordasını dişliyor ve dişleri tahtalara geçmiş bir halde kımıldamadan öylece duruyor. Tekne'de karısıyla birlikte yalnız olan *Kanak* Yerlisi baltasını alıp bir yere kaçamayan balığı parçalamak üzere yanına yaklaşıyor ancak balığın kendisine sakin ve sabit bir şekilde bakan kırmızı (ya da parlak) gözünü fark ediyor. Bunun üzerine teknenin yekesini çıkarıp, ters çevirerek hayvanın kurtulmasını sağlıyor. Hayvan suya dönünce dişlerini kırarak tahtadan kurtuluyor ve denize dalıp uzaklaşıyor. Çift, teknelerini yeniden yüzer hale getirip sahile dönüyor. Dişlerin içinde kaldığı tahta parçası kuzeyli tekne imâlatçısı M. William tarafından muhafaza ediliyor. Öyküyü anlatan kişi köpekbalığının bir yakını olduğuna kesinlikle inanıyor çünkü kendisine insani denilebilecek bir şekilde bakmış olduğunu düşünüyor."[2]

Bu *Kanak* Yerlisi çocukluğundan itibaren iki çeşit köpekbalığı olduğunu bilmektedir. Birinciler hayvan köpekbalıkları, diğerleri genellikle öldükten sonra (az önceki Mali Yerlisinin geyiği gibi) bu görünümü almış olan insanlardır. Adam, teknesine saldırmış ve yerinden kımıldayamayan, savunmasız bir köpekbalığına

[2] M. Leenhardt, *Notes d'ethnologie néo-calédonienne*, s. 189, *Travaux et Mémoires de l'Institut d'Ethnologie VIII* (1930).

vurmaya hazırlanırken birden bakışındaki "insani" boyutu fark etmiştir. Saniyeden daha kısa bir süre içinde duygusal açıdan tam bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Silahını bırakıp, bir an önce tutsak hayvanı kurtarmaya çalışmıştır. Bunu hiç kuşkusuz hayvana acıdığı için değil, bu doğaüstü varlığın, ait olduğu görünmez dünyaya dönmesini istediği için yapmıştır.

Bu yoğunluktaki dramatik karşılaşmalara kolay kolay rastlanmamaktadır. Hiç beklenmediği zamanlarda bile mistik deneyim, genellikle, alışkanlığın sıradanlaştırdığı bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Belirgin özelliği olan duygusal etkilenme, İngiliz Yeni-Ginesi'ne ilk giden insanlardan biri olan misyoner Chalmers'in bir sonraki olayda göstermiş olduğu gibi, yoğunluğunu yitirmektedir. "Gün batımına doğru eve dönmek üzere yola koyulmuştuk... Küçük bir bulutun altından sızıp gelen bir yıldızın gönderdiği uzun bir ışık hüzmesi büyük bir tartışmaya yol açtı. Bu tartışma sonucunda ışığın belli bir kadının ruhuna ait olduğu ve denizdeyken havanın güzel olacağı belirlendi. Gençlerden biri fena halde nezleydi. Sırtının bir tarafının çok ağrıdığını söylüyordu. Bu olay da, kendisine bir mızrak fırlatmış olan bir kadına yüklendi. Bunun eski bir yara izi olabileceğini düşünerek gence olayın ne zaman ve nerede gerçekleştiğini sordum. Yanıt: "Bu bir ruhtu. Çarpan mızrağı gözlerimizle görmedik"[3] şeklinde oldu. Bu görünmez silah bir salgın hastalık döneminde Fiji adalarındaki Yerlilerin bağırsaklarını kemiren "tinsel yılanları" andırmaktadır. Fijili doktorun tabiriyle İngiliz hekim cesetler üzerinde ne kadar otopsi yaparsa yapsın yılana benzer bir şeyle karşılaşamayacaktır."[4]

III. Tipik Mistik Deneyimler

İlkel toplumlarda, yukarıda aktarılmış olanlar gibi belli bir zaman ve belli bir yerde yaşanmış mistik deneyimler dışında, yarı bilinçli yarı bilinçsiz bir şekilde yaşanan mistik bir deneyim var-

[3] B. Lovett, *James Chalmers. His Autobiography and Letters*, s. 185 (1908).

[4] *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı*, V. Bl. s. 219 (Fr. Metin).

dır.[5] Bu, mitler ve efsanelerin sözünü ettikleri varlıkların güncel yaşamdaki mevcudiyetini andıran, sürekli olarak hissedilmekle birlikte, açık seçik bir şekilde bilincinde olunamayan bir duygudan ibarettir. Çünkü Yerliler için görünmeyen *başka* bir dünya vardır ancak bu deyim onların gözünde bizdeki anlamına sahip değildir.

Bizim içinde yaşamakta olduğumuz uygarlıklarda, öte dünya, aşkın, sahip olduğumuz mevcut basit duygusal yapımızla ulaşmanın olanaksız olduğu bir gerçeklikler düzenini ifade etmektedir. İlkel insanlara göre mitik dünya (görünmez dünyayı aşağı yukarı bu öykülerdeki gibi düşünmektedirler), içinde yaşamakta oldukları dünyadan farklı ve "zamanın olmadığı bir döneme" ait olmakla birlikte, yaşamakta oldukları toprakların dışında hattâ ufuk çizgisinin gerisinde kalan bir dünya bile değildir.

Her şey, üzerinde yaşamakta oldukları topraklarda olup bitmiştir. Bu topraklarda yaşanan olaylar silinmesi olanaksız izler bırakmışlardır. Totem özellikleri taşıyan atalar, mitolojik kahramanlar hep burada yaşamışlardır. Bunların varlıkları yerel *totem merkezlerinde* ve kimi zaman da toprağa kök salmış bir ağaç ya da kayalar şeklinde hissedilmektedir. Avustralya'da grubun yaşamını sürdürmesini ve özellikle de hayatta kalmalarını sağlayan öğreti törenleri buralarda yapılmaktadır. Bu yerlerde yoğun duygusal anların oluşmasına yol açan kolektif mistik deneyimler yaşanmaktadır. Grubun her üyesi varlığını borçlu olduğu görünmez varlıklarla bağlantıya geçtiğini hissetmenin yanısıra onların özüyle öylesine bütünleşmektedir ki, bu sırada kendi bireysel özü eriyip gitmektedir. Bu sırada sözcüğün gerçek anlamında kusur-

[5] Kısa bir süre önce yayımlanmış olan bir kitabında M. Leenhardt, Yeni-Kaledonyalı *Kanaklar*'dan söz ederken: "Bir yandan görünür bir dünya içinde yaşayıp onun güzelliğinden yararlanırken, bir yandan da atmosfer basıncının varlığının hissedilmesine benzer bir şekilde görünmez bir dünyanın varlığı hissedilmekte ancak vücut bunu olağan koşullarda değil, baskı altına alındığı ya da dengesi bozulduğunda hissetmektedir. Görünmez dünya bir anda canlanmakta ve tıpkı yaşayanların içinde bulunduğu dünyaya benzemektedir" demektedir. *Gens de la grande terre*, s. 45 (1938).

suz bir uyum, bir kendinden geçme, bilincin zayıflamasından ya da yitiminden söz edilebilir.

Olağan zamanlarda bile bu ilkel insanların düş gücü mitlerin bırakmış olduğu izlere karşı sürekli tetiktedir. İlkel insanlar, çevrelerindeki manzaraya baktıklarında, bizim gibi yalnızca tepeler, kum, ağaç toplulukları, akarsular, kimi zaman tuhaf ve fantastik biçimlere sahip taşlar, kayalar görmemektedirler. Manzaradaki her ayrıntıdan bir anlam çıkartırlar. Çocukluktan başlayarak bu ayrıntıların ne anlama geldiğini bilirler. Çevrelerindeki coğrafi yapı mitolojik bir manzara gibidir. Her gün yan yana oldukları bu manzara asla sıradan bir görünüme bürünmemektedir. Bu manzara aracılığıyla Elkin'in, Avustralyalı Yerlilerin gizli yaşamı dediği şey her gün yinelenmekte, varlığını sürdürmektedir. Yazar, "Bu kendine özgü bir yaşam biçimi olmakla birlikte günlük yaşamdaki akılcı (bu sözcüğün karşıtı sayılabilecek "mistik" sözcüğünü de içerdiğine dikkati çekmek isteriz) etkinlikleri de çağrıştırmaktadır. Bu, mitoloji ve törenler, kutsal yerler ve nesneler üzerine kurulmuş bir yaşam biçimidir. Yaşam, insanın toplum ve doğa içinde hak ettiği yeri bulmasını; geçmiş, bugün ve gelecekteki görünmez dünyaya ait şeylerle bağlantı kurmasını sağlamaktadır"[6] demektedir. Bu bağlantının adıysa mistik deneyimdir.

Spencer ve Gillen daha önce dikkatimizi yaşlı *Arunta* ve *Loritja* erkeklerinin bu "gizli yaşantısı" üzerine çekmişlerdi. Kısa bir süre önce Cap York'ta da benzer bir gözlem yapılmıştır. "Koko-Yaolı bir erkeğin aklından asla *Yilamoların* (mitik varlıklar) varlığını sorgulamak gibi bir düşünce geçemez. Zira inandığı totem ve kendisine eşlik eden tabular aracılığıyla her gün onların varlığına tanık olmaktadır. Bir kitap gibi satır satır okuduğu manzarada, onun ayrılmaz bir parçası olan, sahip oldukları uygarlığın kurucuları ve totem özelliği taşıyan atalarını görmektedir. Daha çocukluk yaşlarından başlayarak Iwai etkinliğinin kanıtlarına rastlamaya alışmıştır. Kabilesine ait topraklar üzerinde her gün değişik arazi biçimleriyle karşılaşmaktadır –kaya-

[6] A. P. Elkin, *The Secret Life of the Australian Aborigines*. Oceania, III, s. 122.

lar, adalar, denize doğru çıkıntı yapmış kayalık. Bunlar Iwai'nin yaşadığı serüvenler sırasında bırakmış olduğu izlerdir. Bu izler onun varlığının gözle görülür kanıtları olup, yaşananların gerçekliği, bunları anlatırken gözleri çakmak çakmak olan yaşlıların ağzından tekrar tekrar doğrulanmış olmaktadır... Bu yaşlı adamlar için bu şeyler öylesine gerçektir ki, kurucu kahramanlar döneminden söz ederken heyecanlanmakta ve sanki o zaman dilimini onlarla birlikte yaşamış gibi anlatmaktadırlar."[7]

Öte yandan Bayan O. Pink, *Arandalar*'dan söz ederek: "Topraklarından geçerken bütün gördüğümüz birkaç akasya ve akarsu, bir miktar okaliptüs, birkaç yamaç ve açık vadiden ibaret bir bozkırlık alandı. Oysa Yerlilerin tarihine ait mitler, araziyi, bu dönemlere ait varlıkların cirit attıkları çok hareketli bir tiyatro sahnesine dönüştürüyordu...Bu öyküler gündelik yaşamın öylesine güçlü bir parçası haline gelmişler ki, gözlemci neredeyse üzerinde yaşanılan, canlı kanlı ve hareketli bir bölgede bulunduğu gibi bir duyguya kapılabiliyor"[8] diye yazmaktadır.

Bu yalnızca Avustralya'nın kuzey ve orta bölgelerine has bir özellik değildir. Bu türden mistik deneyimle diğer ilkel toplumların büyük bir çoğunluğunda da karşılaşılmaktadır. Leenhardt, Yeni-Kaledonya'daki durumu her zamanki gibi eksiksiz bir şekilde tespit edip yorumlamıştır. O bölgeden çok uzak bir bölge olan Kaliforniya'da yaşayan *Wintular*'da da aynı durumla karşılaşılmaktadır. Gözlemci, "Bireyi bölgesindeki doğal olaylara bağlayan yoğun ilişkiler üzerinde ısrarla durmak gerekir. Bölgeyle insanlar arasındaki yakınlığın boyutunu gösterebilmek için bitmek tükenmek bilmeyen yer isimleriyle bu yerlerle ilgili yaşanmış öykülerin listesinin yapılması gerekir... Bu yer isimlerinin pek çoğuyla ya mitolojide karşılaşılmakta ya da bunların mitik kişiliklerle bağlantıları olduğu görülmektedir. Bana bilgi aktaran pek çok yaşlı insan, bir kahraman ya da bir grup mitik kişili-

---

[7] Donald F. Thomson. "The Hero Cult, Initiation and Totemism on Cape York" *Journal of the Royal Anthropological Institute*, LXIII, s. 462-463.

[8] Olive Pink, *The Landowners in the Northern Division of the Aranda Tribe*. Oceania, VI, s. 282-283 (1936).

ğin gezip dolaşmış oldukları yerlerin isimlerini saymaktan ibaret olan öyküleri anlatmaktan büyük keyif alıyorlardı"[9] demektedir.

IV. Mistik Deneyimin Yaygınlığı ve Mitler

İlkel toplumlardaki mistik deneyim, özünde, görünmeyen bir dünyaya ait varlıklarla bağlantı kurmaktan ibarettir. Dr. Fortune'un[10] yeni yayımlamış olduğu çalışma bu konuda birçok açık örnek sunmaktadır. Yeni-Gine'nin kuzeybatısında yaşayan *Manuslar*'ın ölülerden, yani görünmeyen varlıklardan başka bir şeyle ilgilenmedikleri söylenebilir. Ölülerle inanılması güç yakın ilişki içindedirler.* Her yerde olduğu gibi *Manuslar*'da da bir "ghost" artık bu dünyada yaşamayan bir insandır. Ancak gene de o başka bir yerde var olmayı sürdürmektedir. O, yaşayan bir ölüdür. Görünmez hale geldiğinde ilk birkaç gün yakınlarının yanından uzaklaşmamaktadır. Dr. Fortune, *Manuslar*'da, dünyanın yaratılışı ya da düzenlenişine dair güçlerle ilgili bir inanç biçimine ait herhangi bir ize rastlamamıştır. Bu topluma ait bir-iki kült kırıntısına rastlamış olduğu söylenebilir. Aynı topluma ait mitler konusundaysa bizi misyoner J. Meyer'in yazdıklarına göndermektedir. Bize sunulmuş olan biçimiyle bu mitlerin *Manuslar*'ın inancında hiçbir rol oynamadıkları söylenebilir. Belki de yazar yalnızca kimi yönlerini incelemek istemiş olabilir. Çalışmasının, özellikle, hattâ yalnızca, canlılar ve ölüler arasındaki ilişkilerle bunların yol açtığı ahlâki ve toplumsal sonuçlar üzerinde yoğunlaşmış olduğu söylenebilir.

Gündelik yaşamdaki davranışları izlendiğinde *Manuslar*'ın kafalarında, binbir şekilde dile getirdikleri iki dünya canlandırdıkları anlaşılmaktadır –Dr. Fortune buna değin iki düzlemden/katmandan söz etmektedir. Bunların biri canlılara, diğeri ise ölülere aittir. Bu iki dünya sürekli birbirlerini etkilemeye çalışmak-

---

[9] Cora du Bois, *Wintu Ethnography*. Publications of the University of California Press. Anthropological series, XXXVI, s. 9 (1935).

[10] R. F. Fortune. *Manus Religion.* Memoirs of the American Philosophical Society, III. (1937).

* Herhangi bir yanlış anlamaya yol açmamak için burada "ghost" sözcüğünü "tin" yerine "ölü" şeklinde çeviriyorum. (ç.n.)

tadırlar. Bireyler iki dünyayı ayıran ya da birleştiren küçük bir geçidin öte yakasına geçtiklerinde insan olmayı bırakıp belirsiz bir süreliğine, görünmekle birlikte, bir gün sona erecek olan birer "ghost" konumuna sahip olmaktadırlar.

Manuslar bu iki düzlem/katman arasında sürekli bir gidiş geliş, bir tür koşutluk, kimi zaman da iç içe geçmeler olduğunu düşünürler. Ölüler yeni yerleşim bölgelerinde neredeyse bu dünyadakinin kopyası sayılabilecek bir yaşam sürdürmektedirler. Aynı âdetleri sürdürmekte, aynı yükümlülüklere boyun eğmektedirler. Ölüler dünyasında düğünler yapılmakta, doğumlar vb. olmaktadır. Öteki dünyada gerçekleşen bu olaylara karşı ailenin yaşayan bireyleri duyarsız kalamamaktadırlar. Bu olaylar kendilerine rüyalar aracılığıyla aktarılmaktadır. Rüya görülmediği zamansa yaşayanlar, ölüleri medyumlar aracılığıyla sorgulayarak gerekli bilgileri almaktadırlar. Buna karşın ölüler, yaşayanların dünyasında neler olup bittiğini anlayabilmek –yakınları konusunda istedikleri an bilgilenmek için– aracılara ihtiyaç duymazlar. Kendilerini yaşayanların ahlâki tutum ve davranışlarından sorumlu tutan ölüler, onları çok sıkı bir şekilde izlemektedirler. Güzel törelere ciddi bir şekilde zarar verenleri gözünün yaşına bakmadan cezalandırmaktadırlar. Örneğin, cinsel yasakların çiğnenmesi, hırsızlık, kötü niyet ya da bir borcun ödenmemesi gibi. Normalde ceza bekletilmeden verilmektedir. Bir adam her gün balık avına çıkıp hiçbir şey getiremiyorsa balık kendini avlatmıyor demektir. O arada eşi ya da çocuklarından biri ciddi şekilde hastalanmışsa o, cezalandırılmış biridir ve bu konuda herhangi bir yanılgı söz konusu olamaz. Ölüler katındaki itibarını yitirmiş, yani cezalandırılmıştır.

Manus Yerlisi kendisini kimin cezalandırdığını da bilmektedir. Bu, yerini aldığı evin efendisi olan babasıdır (Dr. Fortune ona *Sir Ghost* demektedir). Ölü baba evde başköşeye yerleştirilmiş kafatası aracılığıyla varlığını sürdürmektedir. Çocuğunu sürekli olarak izlemekte ve tehlike durumunda kendisini korumaktadır. Ancak yukarıdaki hatalardan birini işlediği takdirde *Sir Ghost* onu acımasızca cezalandırmaktadır. Bir Manus erkeğinin, ilişki kurması yasaklanmış evli ya da bekâr bir kadını baştan çıkardı-

ğı, borcunu ödemeyi ihmal ettiği, başkasına ait Hindistan cevizi ağacından aceleyle birkaç ceviz koparıp götürdüğü zaman başına bir felâket geldiği takdirde bu darbenin nereden geldiğini araştırmasına gerek yoktur. Bu durumda ne yapması gerektiğini bilir. Kendini bağışlatmaya ve mümkün olduğu takdirde yol açtığı kaybı telafi etmeye çalışır. Vicdanına kulak verip, bir yanlış yapmadığını düşündüğü takdirde, bir medyuma (bu genellikle bir kadındır) giderek *Sir Ghost*'uyla konuşmasını ister. Böylelikle onun oğlu ya da yakınlarından birine neden zarar vermiş olduğunu anlar.

Dr. Fortune, bu ilginç seansların birkaçından söz etmekte ve olan biteni ayrıntılı bir tutanakla tespit etmektedir. İngilizce *control* olarak adlandırılan bir kişi aracılığıyla medyum, *Sir Ghost* ya da olayla doğrudan ilişkisi olan bir başka ölünün bu tavırlarıyla ilgili karar ve şikâyetleri hakkında bilgi almaktadır. Medyum, aracıya/*control*'a, danışman ya da asistanlarından birinin sorduğu soruları aktarmaktadır. *Sir Ghost* da bu görüşmeden hareketle neler yapılmasını istediğini söylemekte ve bunların yapılmaması durumunda canlıların başlarına neler gelebileceğini anlatmaktadır.

Bu türden bir seans sırasında ölünün toplantıya bizzat katıldığı söylenebilir. Onunla diğerleri arasındaki tek fark onun görünmez olmasıdır. Kimi zaman bu seanslar sırasında hareketli sahnelere tanık olunmakta ya da olay komikleşmektedir.

Adı geçen ölü zaman zaman medyuma, diğer ölülere ya da orada hazır bulunanlara seslenmektedir. Ne söylediği işitilmekte ancak kendisi görülmemekle birlikte sanki oradaymış gibi kabul edilmektedir. Yüzüne karşı konuşuluyormuş gibi yapılmaktadır. Yaşarken polis memurluğu yapmış olan bir ölü çağrılmakta, medyum kadın ondan görevini yapmasını ve kimi emirlere karşı gelen ölülerin itaat etmelerinin sağlanmasını istemektedir.

Bu türden karşılaşmaların dışında *Manus* Yerlisi, yakın bir geçmişte ölmüş olanların varlığını hep az çok hisseder gibidir. "Bir *Manus* köyünde, yaşayanların yanısıra kısa bir süre önce yaşama veda etmiş Yerlilerin "ghostları" da oturmaktadır. İsimleri her gün en az yaşayanlarınki kadar sık telaffuz edilir. Bunlar

köyden uzak ve ayrı bir yerde yaşamazlar. Köyün evlerini yaşayanlarla paylaşırlar."[11] Bu birlikte yaşama alışkanlığının canlılarla ölülerin sık sık bağlantıya geçmelerine yol açması kaçınılmaz olup, karşılıklı çıkar ilişkileri, birlikte çözülmesi gereken işler vardır. Gerçekten de işler bu şekilde yürümektedir. Bu tür bir durum içinde yaşayan canlıların sergiledikleri davranış bunun gerçek bir deneyim olduğunun en somut kanıtıdır.

V. Ölülerle Kurulan Bağlantı

Canlılar arasında yürütülen işler çoğunlukla ölüleri de ilgilendirmektedir. Bunun tersi de geçerlidir. Kimi zaman ölüler ve canlılar arasındaki ilişkiler çok karmaşık hale gelebilmektedir. Dr. Fortune pek çoğu arasından birkaç tanesini ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır. Örneğin, öteki dünyada yaşayan erkek bir ölü, ölü bir kadınla evlenebilmektedir. Bunlar yaşarken birbirleriyle nişanlanmış insanlar olup evliliğe o ilk katmanda karar verilmiştir. Ancak evliliğin geçerli olabilmesi için zorunlu değiş tokuşların yerine getirilmesi gerekmektedir. Ölü kocanın yakınları, ölü kadının yakınlarına geleneksel başlık parasını öderler. Daha sonra bir medyum aracılığıyla öteki dünyada bir çocukları olduğu anlaşılacak olursa büyükbabalar ve büyükanneler geleneksel törenler düzenlerler. İki aile karşılıklı olarak hediye değiş tokuşunda bulunur.

Öte yandan ölü koca dul eşi üzerinde hak iddia etmeyi sürdürebilmektedir. Genellikle dul eşinin yeni bir kocaya sahip olmasını istemediğinden, bu durumda kadın ve yeni eşinin başına bir şeyler gelebileceği söylenebilir. İkisinden birinin başına bir şey geldiği takdirde, bundan kimin sorumlu olduğu bellidir. Bu kindar kıskançlığa karşı önlem almanın yolu şudur: Daha önceden büyülü bir operasyon geçirmiş olan ölünün kafatasındaki dişlerin arasına bir miktar zencefil yerleştirilmektedir.[12]

Oğlunun âni ölümüyle neredeyse aklını yitirmiş olan bir baba baltasını kapıp *Sir Ghost*'un kafatasının asılı olduğu duvara bü-

[11] R. F. Fortune, *Manus Religion*, s. 9.
[12] Agy., s. 339.

tün gücüyle vurur. Böylesine öfkeli olmasına karşın gene de kafatasını parçalamaya cesaret edememektedir. Sonunda kız kardeşi onu sakinleştirmeyi başarır. Bu kafatası yalnızca ölü babayı değil onun evdeki mevcudiyetini de temsil etmektedir. Kafatası babanın kendisi demektir. Bu yüzden en öfkeli halinde bile adam ona dokunmaya korkmaktadır.

Dr. Fortune'un deyimiyle kısa bir süre önce ölmüş olanlar "canlıların sofra arkadaşıdır."

Etrafının görünmez varlıklar tarafından çevrili olduğunu hisseden ilkel insan, bunların varlıklarını ölülerin varlığını hissettiği şekilde hissetmemektedir. Bu varlıklar konusunda henüz yeni ölmüş yoldaşlarının ya da kimi efsanevi, mitik kahramanların varlığıyla karşılaştırılabilecek türden bir duyguya sahip değildir. Ancak kişiselleştiremediği bu güçler konusunda da net bir düşünceye sahip değildir. Seçici olmayan düşünce yapısı böyle bir zorunluluk hissetmemektedir. Bu konuda hiç zorlanmadan, doğruyu söylemek gerekirse hiç düşünmeden görünmez ve kişiselleştirilemeyen bir gücün bir kişi olabileceğini dolaylı bir şekilde kabul edebilecektir. Kişiselleştirmediği varlığın mevcudiyetinin onda yol açtığı duygusal karmaşa sırasında kafasındaki imgelerin belirsiz, yarım yamalak şeyler oldukları söylenebilir.

Doğaüstü bir güçle bağlantıya geçmenin yol açtığı belirgin duygu hiç değişmezken, buna eşlik eden düşünceler her durumda farklılık göstermektedir. Bu bakış açısı doğrultusunda ilkel insanlardaki mistik deneyim "çeşitlerinden" söz edebilmek mümkündür. Köpekbalığının insani bir şekilde baktığını düşünen *Kanak* Yerlisininki ayrı, yol üzerindeki kaplanın bir *kanaima* olduğunu fark eden Guyanalınınki ayrı, *Sir Ghost*'la dalaşan *Manus* Yerlisininki vb. ayrıdır. Bilindiği gibi doğaüstü duygusal kategorinin devreye girmesi için tuhaf bir şey ya da sizi koruyup kollayanın beklenmedik küçük bir olumsuz tepkisi yeterli olmaktadır. Dolayısıyla mistik deneyimler binbir değişik şekilde yaşanabilmektedir. İlkel insanların zihnini meşgul eden düşüncelerin de en az bu kadar çeşitli olduğu söylenebilir. Aslında toplumsal çevrenin, yani gelenekler, ortak inançlar, zorunlu davranış kurallarının baskısıyla kalıplaşmış bir biçime sahip oldukları söyle-

nebilir. Algılamalara özgü unsurların devreye girdiği şu çağdaş psikoloji şemalarına benzeyen biçimler gibi. Mistik deneyimler de bu türden şemalara uymakta, bir başka deyişle önceden belirlenmiş kalıplar içine yerleştirilmektedir.

Ancak benzerlik bunun ötesine geçemediğinden karşılaştırmayı sürdürmek mümkün değildir. İlkel insanlara özgü mistik deneyimlerin içine oturtulduğu kalıplarla algılama şemaları birbirlerinden tamamen farklıdır. Psikoloji, şemaların önemli bir rol oynadıklarını ve hepsinin istisnasız bir işleve sahip olduklarını göstermektedir. Buna göre aynı izlenimlere sahip öznelerin zorunlu olarak aynı şeyleri algılamış olmaları gerekiyor. Belli bir anda ve yerde bir kişi tarafından algılanan nesneler, başkaları tarafından da algılanmaktadır. Bir odada yalnızca bir insan bir ses işitiyor, bir nesne görüyorsa duyularının kendisini aldattığını ve derhal bu durumdan kurtulması gerektiğini düşünürüz. Duyularının kendisini aldatmadığı konusunda ısrar ettiği takdirde, o zaman patolojik bir rahatsızlığı olduğunu söyleriz. Örneğin sanrılar görüyor deriz.

Oysa ilkel insanlar bu gibi durumlarda tamamen farklı tepkiler vermektedirler. Bizim bir halüsinasyon ve sahte olduğunu iddia ettiğimiz algıyı onlar tam tersine kişiye özgü bir ayrıcalık olarak değerlendirirler. Bir kişinin yaşadığı deneyimin aynı zaman dilimi içinde başkaları tarafından doğrulanmaması onlar açısından kuşkulu bir duruma yol açmamaktadır. Onlar bunu mistik bir deneyim olarak kabul etmektedirler. Henüz çok küçük yaşlardayken, örneğin, Şaman seansları sırasında görünmez bir gücün, varlığını hissettirdiğini öğrenip, gözlemlememişler midir? Bu gücün eylemini yalnızca bir insanın hissedebildiğine, olaya tanık olan diğer kişilerin benzer duygular hissetmediklerine tanık olmamışlar mıdır? Bu durum karşısında kimse şaşkınlığa düşmemektedir. Bu deneyimin Şaman ya da bir ruh tarafından "ele geçirilmiş" adama özgü bir şey olması, bir değer kaybına uğramasına yol açmadığı gibi herkesin yaşadığı, sıradan deneyimlerden ayrı bir yere sahip olmasını da sağlamaktadır. Bunun kökeninde görünmez dünyanın bulunduğuna ve onunla kurulan bağlantıdan kaynaklandığına inanılmaktadır. Bu yüzden olaya

saygı duyulmaktadır. Deneyimi eleştirel bir inceleme sürecinden geçirmek mümkün olsa bile bu yaklaşım gülünç bulunup, omuz silkilerek eleştirinin üstünde bile durulmayacaktır. Mistik bir deneyimin varlığını kanıtlayan en önemli unsur duygusal özelliktir. Bu duygu hissedildiği sürece hiç kimse onun varlığını reddedemez. Mistik deneyimin doğrulanmaya ihtiyacı yoktur.

VI. Mistik Deneyimle İlgili Şemalar

İlkel toplumda kimi erkek ve kadınların, mistik deneyim konusunda ayrıcalıklı bir yere sahip olmaları, bunları daha sık yaşamaları ya da bu deneyimleri yalnızca onların yaşayabilmeleri kimseyi şaşırtmaz. Gizemli ancak apaçık bir şekilde birileri tarafından desteklenen kişiler, öteki dünyadaki gerçekliklerle diğerlerine oranla çok daha sıkı fıkı ilişkiler içindedirler. Bunlar genellikle açık seçik bir şekilde sinir hastası, zihinsel bozuklukları olan insanlardır. Bilindiği gibi ilkel insanlar "patolojik" hastalık denilen şeyin bilincinde değildirler. Özellikle de ciddi iç hastalıklar, hayati "fizyolojik" işlevler ve sağlık konusundan tamamen bihaberdirler. Ancak hastanın yaşamını tehlikeye atan nedeni nerede bulacaklarını bilmektedirler. Bu neden mistik düzeyde gizlidir. Örneğin bu, bir düşmanından kurtulmak isteyen cadının yaptığı kötülük ya da cadıya böyle bir şey yapması için para ödemiş olan biri ya da görünmez bir güç, yani bir ruh ya da kızgın bir ölünün işidir. Bir insanın istem dışı hareketlerde bulunmasına, sinir krizlerine, hayallere, halüsinasyonlara, delilik nöbetlerine, manik davranışlara vb. tanık olduklarında bunları belli bir türe özgü hastalıkların semptomları olarak görmezler. Bunları tuhaf bir şey karşısında bulundukları zamanlarda olduğu gibi, kendi alışageldikleri şekilde yorumlarlar. Bunların mistik düzeye ait olduklarını söylerler. Bu kişilerde çeşitli şekillerde kendilerini gösteren belirtiler, görünmeyen dünyayla ayrıcalıklı bir bilgi alışverişinin varlığını açığa çıkartmaktadır. Bu kişiler gizli şeylere ulaşabilmektedirler. Bu güçler ne istediklerini iletebilmek için o insanların seslerinden yararlanabilirler. Çoğu kez bu insanları "ele geçirmektedirler", yani onların bedenleri içine girerek onların yerini almaktadırlar. Bu bedenin sahibi yerini bir süreliğine

onlara bırakmaktadır. Bu beden içine yerleşen görünmeyen varlık ise ondan yararlanmaktadır. Bu, Şamanizm'e özgü bir ilkedir.

Bu ayrıcalıklı mistik deneyimler aklımıza esen her yerde ve zamanda olup bitmemektedir. Bu iş gelecekte *medicine-man,* Şaman, doktor/hekim, topluluğun büyücüleri vb. olacağı düşünülen ve hemen her yerde karşımıza çıkan uzun ve zahmetli öğreti sürecinden geçmiş kimi adayların yetiştirilmesiyle mümkün olmaktadır. Onlara ne dersek diyelim, pek çok toplumda bu uzman insanlar meslek icabı sıradan insanların görünmeyen dünyaya ait güçlerle kuramayacağı ilişkiler kurup sürdürebilmektedirler. Sahip oldukları otorite ve iktidar, herkesin karşılarında eğildiği bu eşsiz ayrıcalık üzerine kuruludur.

VII. Ayrıcalıklı Mistik Deneyimler

İlke olarak herkesin mistik deneyimler yaşama hakkı vardır ve herkes pek çok kez böyle bir deneyim yaşamıştır. Görünmez varlıklarla sık sık bağlantıya geçme fırsatı yakalanabilmektedir. Her an için böyle bir fırsatla karşılaşma olasılığı vardır. Örneğin, kimi önemli anlarda ne yapılması gerektiğini anlayabilmek için en çok başvurulan mistik deneyim türlerini yaşama olanağı, her zaman, kimi ayrıcalıklı insanların tekelinde değildir. Endonezya'da, büyük bir dertten nasıl kurtulacağını bilmeyen bir adam, bir kâhine başvurmak yerine, iyice hazırlandıktan sonra geceyi gidip kutsal bir tepede geçirecektir. Uykusunda gördüğü rüyada, öteki dünyadan gelecek öğütler, ne yapması gerektiği konusunda ona yol gösterecektir.

Oysa sırları açığa çıkaran, destek ve yardımları ısrarla beklenen gizli güçlerle senli benli olabilmek genelde o kadar kolay değildir. Bunun için insanın olağanüstü bir fiziksel dayanıklılık ve düşünsel açıdan bu engeli aşacağına dair sarsılmaz bir inanca sahip olması ve uzun bir süre çaba harcaması gerekmektedir.

Örneğin Kuzey Amerika otlakları ve Kaliforniya'da yaşayan pek çok aşirette geleneklere göre, ergenlik çağına gelen bir çocuğun, bir tür koruyucu meleği olmayı kabul edecek bir "ruhun" koruması altına girmeye çalışması gerekmektedir. Çocuk bu amaçla köyü terk edip tek başına çölde bir yere giderek günler

ve geceler boyunca yalnız kalmakta ve zihnini arzuladığı nesneye sabitlemektedir. Kendi iradesiyle acı çekip, kendini kimi şeylerden mahrum bırakıp, kendi arzu ve isteğiyle yalvarıp yakardığı için gizli bir gücün (bu çoğunlukla hayvan türüne özgü bir "efendi" olmaktadır) ilgisini çekip, kendisine acıyarak bu dileğini kabul edeceğini ummaktadır. Rüyasında ya da hayal ederek göreceği bu güç, onunla görüşecek, onu teselli edecek ve sürek avı, savaş ya da başka türlü işlerde kendisini başarılı kılacak kimi şarkılar ya da formüller öğretecektir. Böylelikle kişi, aşiretin dinlenen, saygı gösterilen bir üyesi haline gelecektir.

Kaliforniya'da yaşayan *Wintular*'da "bütün aşiret üyeleri doğaüstü deneyimler yaşamışlardır. Kutsal yerlerde dua etmek ve oruç tutmak, nazarlık ya da kuş tüyleri gibi kutsal nesneleri muhafaza etmek, ruhlar ya da tinlerle bağlantı kurmak laiklerin yaşadıkları özgün ortak deneyimler arasındaydı. Onları bir Şamandan ayıran özellik doğaüstü güçlerle ilişkilerinin doğası değil, bu ilişkilerin şiddet/gücüydü... Şamanlık düzeninde bile bu yoğunluk kişiden kişiye değişebildiğinden her birinin gücü bu yoğunluğa göre ölçülmekteydi."[13]

Medicine-man ya da Şamanın özel bir yere sahip olmasını sağlayan şey doğaüstü dünyayla bağlantı kurabilmesi değildir. Bu işi korka korka da olsa az çok herkes yapabilmektedir. Halbuki Şaman bu işi istediği zaman yapabilmekte ve doğaüstü dünyayla kurduğu ilişkiler sonucunda doğaüstü güçlere sahip olabilmektedir. Diğerlerinin göremediği gerçeklikleri görebilmekte, bilemedikleri şeyleri bilmektedir. Gücü, diğerlerinin gücünün yetmeyeceği şeylere yetmektedir. Sierra-Leone'de yaşayan *Temne* aşiretine ait bir Yerli bu üstünlüğü şu çarpıcı sözlerle ifade etmektedir: "Erkek cadıların dört gözü vardır. İlk ikisi herkesteki gibidir. Diğer ikisi herkesin göremediği şeyleri görmektedir. Erkek cadılar bunlardan gece ve gündüz yararlanırlar. Bu gözlere sahip olan biri, leopar, timsah, fil, yaban domuzu ya da bir kuşa dönüşebilir. Bir insanın içine girerek onun kötü şeyler

[13] Cora du Bois, *Wintu Ethnography*. Publications of the University of California Press. Anthropological series, XXXVI, s. 118 (1937).

yapmasına neden olabilir."[14] Hiç kuşkusuz *medicine-men*, Şamanlar cadı değildir. Tam tersine onlardan büyüleri ortaya çıkarıp, onlarla mücadele etmeleri istenmektedir. Onların böyle bir güce sahip olmasını sağlayan şey *Temne* Yerlisinin sözünü ettiği görülemeyeni gören ilâve "manevi" gözleridir. Böylelikle yaşadıkları ayrıcalıklı mistik deneyimler onların insanüstü bir yerlere oturtulmasına neden olmaktadır. Avustralyalı Yerlilerin onları bu şekilde nitelendirdiklerini duymuştuk. Kn. Rasmussen, bakır Eskimolarında da benzer bir deyim olduğundan söz etmektedir: "*Inuin'Aq*: bir insan ve Şaman olmayan biri."[15]

Gereksiz ayrıntılara girmeden, Spencer ve Gillen'den alıntıladığım bir örnek vermek istiyorum. Yazarlara göre *Aruntalar*'da bu "insanüstü insanlar" güçlerini şu şekilde elde etmektedirler: Öncelikle her aklına esen *medicine-man* olamamaktadır. Aday, babasının yerini alacaksa irsî olduğu düşünülen, çoğunlukla sinirsel ruh hali aracılığıyla ortaya çıkan, birtakım özelliklerine bakılarak belirlenmektedir. Çok uzun bir süre boyunca, belirli aralıklarla bazı sınavlardan geçirilmektedir. Bu Avustralyalılarda bir ergenin cemaatin yetişkin kusursuz bir üyesi haline gelebilmesi için, kişiliğinin neredeyse tamamıyla dönüşmesine yol açan bir öğreti sürecinden geçmesi gerekmektedir. Bu genç yeniden doğabilmek için ölmek durumundadır. Aşiretin *medicine-man* olmak isteyen sıradan bir üyesi de aynı şekilde önce ölmek ve sonra ikinci bir kez yeniden doğmak zorundadır. Bu ve başka açılardan bu yeni öğreti süreci ilkini anımsatmaktadır. Ancak bu öğreti süreci, bu kez, yaşlı erkeklerin denetimi altında değildir.

---

[14] *Africa, VIII*, s. 537-8 (*Temne, Sierra-Leone*). –Kuzey Togo'da yaşayan küçük bir aşiret olan *Lambalar* büyücüleri üç gözlü büyücüler ve dört gözlü büyücüler olmak üzere iki gruba ayırmaktadırlar. Üç gözlü büyücüler bir tür kâhindirler... "Üçüncüsü, diğer iki gözün ortasında yer alan manevi bir göz olup gizli şeylerin açığa çıkarılmasına yaramaktadır...Dört gözlü büyücülerde dördüncü göz ensede yer almaktadır. Bu gizemli göz büyücünün gece vakti dışarı çıktığında geri geri gitmesini sağlamaktadır. İnsan eti yediği için dört gözlü büyücülerden çok korkulmaktadır." H. Kponton, *Etude ethnographique sur la tribu des Lambas*, s. 14 (G-P Thébault'ya ait yayımlanmamış bildiri).

[15] Kn. Rasmussen, *Intellectual Culture of the Copper Eskimo*, s. 305.

Bu kez öğreti dersleri *irintarunia* ve *oruncha* denilen ruhlar tarafından yürütülecektir. Başka terimlerle ifade edecek olursak, daha başlangıçtan itibaren aday görünmez güçler dünyasına götürülmektedir. Bu ruhlardan birinin ölümcül darbelerine maruz kalmak amacıyla *irintarunia*ların yaşadıkları mağaranın girişine götürülecektir. Bu ruh onun bedenini boşaltarak duyarsız hale gelmesini sağlamaktadır. Organlarını alıp yerlerine yenilerini koymaktadır. Bütün bu süre zarfında aday, kendi kişiliğinin bilincinde olmayı sürdürmekte ve geçmiş yaşamını unutmamaktadır. Ancak eski yaşantısına da hemen dönemez. İlk günlerde oldukça tuhaf bir görünüme sahip olmakta, neredeyse kendi kendine yabancılaşmış gibi durmaktadır. Davranışları tuhaflaşmaktadır. Sanki buraya başka bir dünyadan gelmiş birine benzemektedir. Bu ölüş ve dirilişe ilâveten, tamamen farklı/dönüşmüş biri olduğunu gösteren yeni bir simgedir. Bir süre sonra aşiret üyeleri arasındaki yerine döndüğünde, onlarla birlikte ve onlar gibi yaşamayı sürdürecektir, zira sahip olduğu nitelikler, yaşama koşullarında bir değişikliğe yol açmamaktadır. Ancak arada küçük de olsa bir fark olacaktır. Dr. Fortune'un deyimiyle iki "katmanlı", ikisi arasında gidip geldiği bir yaşantı sürdürecektir. Eğer kendi hatasından ya da bir başka nedenden dolayı, örneğin bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde önemli bir yasağı çiğneyerek bir ahlâk düşüklüğü gösterecek olursa sıradan insanlar olan yoldaşlarının düzeyine geri dönecektir. Doğaüstü güçler dünyasıyla ayrıcalıklı ilişkiler kurma özelliğini yitirdiğinde, sahip olduğu nitelik ve güçleri de yitirmektedir. Artık bir *medicine-man* değildir ve bir daha da hiç olamayacaktır.

VIII. *Medicine-Men* ve Şamanlar

Ne kadar az gelişmiş olursa olsun, içinde bir ya da birçok *medicine-man* ya da Şaman barındırmayan "ilkel toplum" yok denecek kadar azdır. Bu toplumların çok basit kurumları olabilir, mitlerinin sayısı az, sahip oldukları teknik düzeyse ilkel ve gülünç olabilir. Bütün bunlara karşın görünmeyen dünyayla ilişki kurabilen, diğerlerinden değişik bir adam her zaman vardır. Zaman içinde geriye doğru gidildikçe, toplumsal bir işlevin giderek

daha geniş bir alanı kapsadığı görüşü doğruysa, bu durumda *medicine-man*liğin en eski meslek dalı olduğu söylenebilir. Bu mesleğin kökenleri tarih öncesinin karanlıkları içinde kaybolup gitmektedir.

Acaba bu mesleğin gerçekten toplumsal bir işlevi var mıdır? Bu işlev terimi ilkel toplumlardan çok, bizim kurumlarımıza uygun gibi görünmektedir. *Medicine-man* güven ve korku karışımı duygulara, bir tür saygı ve mesafeye yol açmaktadır. Bu kişi herkes tarafından kayrılan biri değildir. Yaşantısı herkesinki gibidir. Diğerleri onu ve ailesini beslemek zorunda olduklarını düşünmemektedirler. Sahip olduğu nitelik diğerleri üzerinde bir otorite kurmasına yol açmamaktadır. Şefi olmayan bir toplumda şefin yerini o almamaktadır. Böyle bir toplumda kararlar genellikle yaşlılar tarafından verilmektedir. Aşiretin bir şefi varsa bu genellikle *medicine-man*den başka biridir. Şef ona bağlı olmamakla birlikte onu yok sayması da söz konusu değildir. Öte yandan *medicine-man*siz bir aşiret düşünülemez çünkü toplumun onun hizmetlerinden vazgeçmesi söz konusu değildir. Zaman zaman kötü durumlara düşüldüğünde, aşiretin bu durumdan kurtulması ya da kaçınması için ne yapması gerektiğini bilebilecek tek kişi odur. Topluluğu endişelendiren her türlü eylem doğaüstü güçlere bağlanmaktadır. Tehditten bir kurtuluş yolu var mıdır? Doğaüstü güçlere egemen olabilmek mümkün olmadığına göre en azından onların dünyasına girmek ve kendileriyle bağlantı kurmayı başarmak gerekir. Kendisinden kurtulmanın mümkün görünmediği bir tehlikenin farkına varıldığında, aşiret üyelerinden en az biri, olağan insani boyutun ötesine geçmeye çalışmak durumundadır. Bu kişinin doğaüstü güçlerle ilişkiye geçebilecek yeteneğe sahip olması diğer aşiret üyelerinin rahatlamasına ve söyleneni yapmaya doğru itmektedir. Bu sayede topluluk cesaretini yitirmemektedir. İlkel zihniyetin egemen olduğu bir toplulukta *medicine-man* hayati bir organdır.

Yılın çok uzun bir bölümü boyunca kimi Eskimo aşiretleri yalnızca fok avlayarak yaşamaktadırlar. Gıdaları, giyecekleri, yakacakları ve yararlandıkları ışık bu hayvanlar tarafından sağlanmaktadır. Fokların sayısının azalması ciddi bir tehlike işareti-

dir. Foklar yok olduğu takdirde bu insanların açlık ve ölümden kaçabilmeleri mümkün değildir. Suda yaşayan hayvanların ve özellikle de fok balıklarının sayısının alışıldık miktarın üstünde olması ya da tam tersine bu hayvanların hiç görülmemesi gibi durumlarda mevcut mit bunun sorumlusunun, okyanusun dibinde yaşayan bir tür tanrıça olan *Sedna* olduğunu söylemektedir. *Sedna*, hayvanları isterse hapsedip su yüzeyine göndermeyebilmektedir. Balıkçılar, günler boyunca, avdan elleri boş döndüklerinde, bunun nedenini doğrudan, kızdırılmış olan *Sedna*'ya bağlamaktadırlar. *Sedna*'nın neden kızmış olduğunu ve çok geç olmadan nasıl yatıştırılacağını söyleyebilecek birileri var mıdır? Tek umut, Şamanın bilgeliği ve herkesin göremediklerini görebilme yeteneğidir. Yapılan ayrıntılı bir mistik araştırma sonucunda Rasmussen, *Sedna*'nın o güne kadar gizli kalmış, çiğnenen bir yasak nedeniyle kendisine karşı büyük bir saygısızlık edilmiş olduğunu düşündüğünü öğrenir. Kadının biri yüksek maliyetli törenler, uzun ve zahmetli arınma ritüellerinden kaçabilmek için yapmış olduğu bir düşük olayını gizlemiştir. Bu kara leke bütün grubun üstüne yapışmıştır. Bu nedenle lekelenmiş balıkçıların foklarla karşılaşma şansı yoktur (mite göre öfkelenmiş olan *Sedna* hayvanların okyanusun dibinden çıkmalarına izin vermemektedir). Şamanın ısrarları sonucunda suçlu suçunu itiraf eder. Bu itiraf işlediği suçun yol açtığı kötü sonuçların engellenmesini sağlayabilecektir. Şaman daha sonra okyanusa dalıp, *Sedna*'nın yaşadığı yere giderek suda yaşayan hayvanları özgür bırakmasını sağlamaktadır. Ardından fok balıkları avcılara görünerek, kendilerini avlamalarına izin vermektedirler.

Şaman aşiretini nasıl kurtarabilmiştir? Bu işi görünmeyen dünyayla olan yakın ilişkileri ve Sierra-Leoneli Yerlinin sözünü ettiği "ek gözleri" sayesinde yapmış ve gizli olanı görmüştür. Kadın gizli bir düşük yapmıştır. Şaman bunu anlamış ve itiraf etmesini sağlamıştır. Öte yandan bu kişi aynı anda iki ayrı yerde var olabilme yeteneğine sahiptir. Bedenini törenin yapıldığı yerde bırakarak, okyanusun dibindeki *Sedna*'nın yanına gitmiştir. Geriye döndükten sonra diğerlerine *Sedna*'ya neler söylediğini

ve onu nasıl ikna ettiğini anlatır. Olayı dinleyenlerin hiçbiri bu hakikatin doğruluğundan kuşkulanmaz.

Hiç kuşkusuz *Sedna*'ya yalvarıp yakararak ve onu yumuşatmaya çalışmıştır. Oysa *Sedna* bir ilahe değildir. Mite göre o, "suda yaşayan hayvanların anasıdır" Bir kült nesnesi değildir. Kötü durumda kalan balıkçılar ondan yardım dilememekte, armağanlar sunmamakta ya da kurban adamamaktadırlar. Şaman bu işi sahip olduğu insanüstü nitelikleri sayesinde başarmıştır. Gerçek anlamda örgütlenmiş bir külte sahip, dinden yoksun topluluklarda *medicine-man* bu türden etkinliklerin kahramanı olmaktadır. Yağmuru yağdırmak, durdurmak, bir kara ya da deniz avının başarılı olması, bir savaşın kazanılması, salgın bir hastalığın sona ermesi, bol ve bereketli bir hasat, cadıların maskelerinin düşürülmesi vb. amacıyla *medicine-man*den büyü ve büyülü işlemlere başvurması rica edilmekte hattâ kimi zaman *medicine-man* buna zorlanmaktadır. Büyülerin güçleriyle *medicine-man*in güçleri birleştiğinde, kendilerinden korkulan görünmez güçleri alt etmelerinin mümkün olabileceğini düşünmektedirler. *Medicine-man*in bir ya da birçok ilahi varlıkla bağlantı kurması, aşiretini onlar nezdinde temsil etmesi ve dileklerle duaları kabul etmeleri için arabuluculuk görevi yapması söz konusu değildir.

Bu çok arkaik toplumlarda *medicine-man* taşıdığı isme rağmen ne rahip ne de bir hekimdir. Boyun eğdiği öğreti süreci aracılığıyla "insandan üstün" bir varlık haline gelen, ilkel insanların çepeçevre kuşatılmış olduklarını ve kendilerine istediklerini yapabileceklerini düşündükleri görünmez güçlere karşı, diğerleri gibi teslim olmak yerine onlarla mücadele eden biridir. Bu güçlerle boy ölçüşebildiği, başvurduğu büyülü işlemler etkili olduğu takdirde sahip olduğu mistik deneyim düzeyinin diğerlerininkine oranla daha zengin ve yoğun olduğu, bunlardan istediği gibi yararlanabildiği sonucuna varılmaktadır. Bunlar sayesinde hem kendisi hem de diğerleri onun insan-üstü güçlere sahip olduğuna inanmaktadır.

Birinci Bölüm

ŞANS VE SİHİR/BÜYÜ

Mistik deneyimlerin ilkel insanların yaşamında sahip olduğu yer ve bunlara atfettikleri önem, gündelik yaşamda nasıl davrandıklarını anlamamıza da yardımcı olmaktadır. Olaya tersinden baktığımızda da en azından belli durumlarda nasıl davrandıklarını izleyerek, mistik deneyimlerin onlar açısından ne anlama geldiğini, onları nasıl yorumladıklarını ve ne türden zihinsel koşullanmalara yol açtıklarını daha iyi anlayabiliriz.

Bu tepkilerin ortak bir özelliğe sahip oldukları söylenebilir. Gündelik yaşamda her zaman yaptıkları ya da yapmadıkları türden bir işe girişip, beklenmedik bir durumla karşılaştıkları takdirde, ilkel insanların bilmek istedikleri ilk şey şans denilen şeyin onlardan yana mı yoksa onlara karşı mı olduğudur. Örneğin bir düş kırıklığı yaşamak, bir şeyden mahrum kalmak, bir başarısızlık ya da başlarına kötü bir şey gelmesi gibi durumlarda. Örneğin, hasat ya da ürün miktar olarak her zamanki düzeyine ulaşmadığında. Yeterince yağmur yağmadığı mevsimlerde. Av hayvanları avcıların, balıklar balıkçıların elinden kaçtığında. Grubun kadınları kısırlaştıklarında, çocuklar çok küçük yaşlarda

öldüklerinde, vb... Bütün bu durumlarda ilkel insanlar derhal talihsizliğin kurbanı olduklarını düşünmektedirler. Şans onlardan yana olduğundaysa bir şey düşünmezler. Üzerine fazla düşmeden bu şanstan yararlanmaya çalışırlar. Onların üzerinde yalnızca talihsizlik az ya da çok kalıcı bir izlenim bırakmaktadır.

Bizler de bu gibi durumlara karşı duyarsız sayılmayız. Ancak bu gibi durumlarda onların gösterdikleri tepki oldukça farklı olmaktadır. Başımıza talihsiz bir olay geldiğinde, biz de onlar gibi neredeyse içgüdüsel bir şekilde bunun nedenini anlamaya çalışıyoruz ancak araştırmamızı aynı yönteme başvurarak yapmıyoruz. Başımıza ne kadar kötü ve zalimce bir şey gelmiş olursa olsun, ilke olarak bunun anlaşılabilir bir açıklaması olduğunu düşünüyoruz. Eğitimli bir insan başına ne kadar inanılmaz ve sıradışı bir şey gelmiş olursa olsun, ayrıntılı bir çözümlemeye giriştiğinde olayı kaçınılmaz hale getiren nedenleri keşfedecektir. Bu türden felsefi düşüncelere tamamen yabancı beyinlerse, hiç farkına bile varmadan, en beklenmedik kazalara bile atfedilebilecek bir neden olduğunu kabul etmektedirler. Gerçekten de ilkel insanlarda şansın gücüne olan mantık dışı inancın yanısıra bir de böyle bir ortak inanış vardır.

Bol istisnai kurallara sahip bir deneyime özgü bu evrensel şema, sonuç itibariyle her zaman mantıklı bir açıklamaya sahip olduğundan, ilkel insanlar bu şemadan bizim etkilendiğimiz kadar etkilenmezler. Hiç kuşkusuz olayların düzenliliğine bağlı kurallara yabancı olmayıp, pek çok hayvanın yapmakta olduğu gibi bunlara uygun bir şekilde davranmaktadırlar. İnsan topluluklarında her kuşak bir sonrakine sahip olduğu deneyimleri aktardığından, gözlem dağarcığı giderek zenginleşmiştir. Gündelik yaşamın zorunlu kıldığı gereksinimler ve teknik gelişmeler olaylar arasındaki gizli ilişkilerin keşfedilerek, kendilerinden yararlanılmasına yol açmıştır. Ancak bu, doğanın süreklilik taşıyan, zorunlu bir düzene sahip olduğu gibi bir düşünceye yol açmamıştır. Geçmişte nasıl bir uygarlığa sahip olurlarsa olsunlar bu topluluklar aslında doğanın düzeninin durdurulabileceği ya da değiştirilebileceği gibi bir düşünceyi yadsımamaktadırlar. Herhangi bir anda gizemli güçlerin bu düzeni değiştirebilecekleri

düşünülürken, öte yandan da şeylerin gündelik düzeninde bir değişiklik olması istenmemektedir. Kimi durumlarda biri, diğerlerindeyse öteki düşünce ağır basmaktadır. Bu inançların birbirleriyle uyum içinde olup olmadıklarına hiç aldırmadan onlarla birlikte yaşamaktadırlar.

İlkel insanlar, böyle bir zihinsel tutuma sahip olduklarından, bir kaza ya da beklenmedik kötü bir olayla karşı karşıya kaldıklarında, hemen o anda başvurdukları kötü talih yorumunu anlayabilmek kolaylaşmaktadır. Güçlü bir doğal düzen duygusuna sahip olmadıklarından, yaşadıkları böyle bir şok karşısında görünmez bir gücün doğal düzeni yok edebileceğine inanmaktadırlar. Gizli güç, bir anlamda, olayların onların lehine olacak şekilde gelişmesini engellemiştir. Sahip oldukları şans –özellikle de talihsizlik, zira sadece bu sonuncuyla ilgilenmektedirler– düşüncesi mistik deneyimden bağımsız bir şey değildir. Mistik deneyim denilen şey, özünde doğaüstü bir güçle bağlantı kurmaksa, ben de şansın bunun başka bir görünümü olduğunu rahatlıkla söyleyebilirim.

I. Şans/Talih Görünmez Güçlerin Eylem Halinde Olduklarını Gösteriyor

İlkel insanlar ciddi bir kazanın kurbanı olduklarında, olayı bizim gibi bir kaza olarak değil, mistik bir deneyim olarak yorumlamaktadırlar. Onlar için bizim kaza dediğimiz şeyin bir anlamı yoktur. Adamın biri yüksek bir ağaçtan düşüp öldüğünde; bir başkası zehirli bir yılan tarafından ısırıldığında ya da vahşi bir hayvan tarafından sakatlanıp, bir timsah tarafından bir organı kopartıldığında vb. olaylar şu şekilde yorumlanmaktadır: Eğer bu insanlar böyle olaylar yaşamaya (*doomed*) mahkûm edilmemiş olsalardı, başlarına bu türden felâketler gelmezdi. Bu gibi durumlarda ilkel insanın aklına gelen tek soru: "Onu bu olayı yaşamaya kimin, neden mahkûm etmiş olduğudur. Ne yapmış da böyle kötü bir ölümü hak etmiştir?" Genelde insanlar olaya bu şekilde yaklaşmaktadırlar. Aksi takdirde adamın ağırlığıyla dalın tam o anda nasıl olup da kırıldığını, yılanın nasıl olup da tam adam oradan geçerken ortaya çıkmış olduğunu, timsahın neden başkasına değil de o kişiye saldırmış olduğunu (belki de

gerçek bir timsah değil, timsah görünümüne bürünmüş bir erkek büyücüydü) anlayabilmek mümkün değildir. "Kısa bir süre önce görülen bir davada uzman çevirmenden 'kaza' sözcüğünün Yerli dilindeki karşılığını sorduğumda bana tereddüt etmeden *ngozi* dedi. Oysa *ngozi* kaza anlamına gelmiyor... *Ngozi*, kötülük yapmak amacıyla gönderilen ruh ya da güç anlamına geliyor. Bu güç bir hayvan görünümüne sahip olabilir. Onun bir *ngozi* olduğu sergilediği tuhaf davranıştan anlaşılır. Bir gün bana bu amaçla gönderilmiş bir horozu yedim – bunun hiçbir kötü sonuca yol açmamasını benim bir "kişi" değil bir beyaz olmama yordular."[1] Özetle insanın başına gelen kötülük asla rastlantısal değildir. Belçika Kongosu'nun Lualaba bölgesinde yaşayan *Bayekeler*'de "soyut anlamda bir talihsizlik düşüncesi yoktur. Doğaüstü dünyayla ilgili dinamik düşünce yapıları, onları sürekli olarak, yaşadıkları her başarısızlığın ardında gizli bir neden aramaya itmektedir."[2]

Bunun nedeni ilkel insanların rastlantı denilen şeyden bihaber olmaları değildir. Kendileriyle doğrudan ilgisi olmayan, önemsiz ayrıntılar söz konusu olduğu sürece bizim gibi düşünmektedirler. Bir balıkçı durduk yerde yakaladığı balıkları saymaya başlar ve her gün aynı sayıda balık yakaladığını görürse kendi kendine herhangi bir soru sormayacaktır. Onu bu konuda düşünmeye itmeyi başardığınızdaysa (bu başarılması oldukça güç bir iştir) her gün balık sayısının değişik olabileceğini, kimbilir belki yarın ya da öteki gün değişik sayıda balık yakalayacağını söyleyebilecektir. Bu onun için de önemsiz ve rastlantısal bir olaydır. Ancak birkaç gün süreyle art arda, her zamanki gibi titizliğini göstermesine karşın, hiç balık yakalayamadığı ya da çok az miktarda yakaladığı takdirde görünmez bir gücün kendisine zarar vermek amacıyla devreye girmiş olduğunu söyleyecektir. Az önce, böyle bir durum karşısında *Manus* Yerlisinin tereddüt etmeden olayı görünmez güçlere bağladığını gördük. Başarısızlığının nedenini, hiç kuşkusuz kendisine öfkelenmiş olan *Sir Ghost*'un vermiş ol-

[1] Ch. Bullock, *The Mashona*, s. 304, 392.

[2] F. Grévisse, *Les Bayeke*. Bulletin des juridictions indigènes et du droit coutumier congolais, V, s. 12 (1937).

duğu cezaya bağlamaktadır. Bunun talihsiz bir rastlantı olacağı düşüncesi aklının ucundan bile geçmeyecektir.

Başka bir çalışmamda Fransız Kongosu'nda bir şefle bir yönetici arasında geçmiş olan bir konuşmayı aktarmıştım. Âniden bir fırtınaya yakalanan üç adam bir kulübeye sığınır. Çarpan yıldırım kulübeyle birlikte üç adamın da yanarak ölmesine yol açar. Bunun üzerine şef "fetişçisine" bu talihsiz olaydan kimin sorumlu olduğunu bulmasını emreder. Suçlu ortaya çıkar çıkmaz şef onu öldürtür. Bölge yöneticisi olayı öğrenince şef mahkemeye verilir ve büyücülük yöntemleriyle suçlu tespit ederek, öldürmeyi yasaklayan yasa maddesini çiğnediği gerekçesiyle yargılanır. Şef, savunmasında aşiretini yok etmeye çalışan insanların yaptığı kötülüklere karşı insanlarını korumak zorunda olduğunun altını çizer. Mahkeme başkanlığını yürüten bölge yöneticisi: "Adamları düşen yıldırımın öldürdüğünü biliyoruz" der. Bunun üzerine şef: "Evet, ancak o kulübenin üzerine kendiliğinden düşmedi. Neden başkasına değil de yalnızca içinde bu üç kişinin bulunduğu kulübeye çarpıp yaktı. Onlar neden bu kulübeye sığındılar? Fırtına neden o saatte çıktı? Bütün bunlar hiç kuşkusuz onları yok etmek amacıyla önceden planlanmıştı" yanıtını verir. Bütün Yerliler tarafından paylaşılan şefin kanaati Yerlilerin zihninde öylesine derinlere kök salmıştır ki, hiçbir beyazın bunu değiştirebilmesi mümkün değildir.

Bu yüzden bir başka çalışmamda kullandığım "ilkel toplumlarda rastlantı yoktur" gibi genel ve kategorik bir formülü burada sınırlandırmam gerektiğini düşünüyorum. Onlar rastlantı diye bir şeyin olup olmamasıyla ilgilenmiyorlar. Kendilerini ilgilendirmeyen olayların rastlantısal bir şekilde gerçekleşebileceği gibi bir varsayımı yadsımıyorlar ancak bu konu üzerinde fazla durmuyorlar. Ancak ciddi kazalar ve felâketlerin gerçekleşmesi durumunda, kendi kendilerine bunların bir rastlantının ürünü olup olmadıklarını nasıl sorabilirler ki? Çünkü bu olayların ancak doğaüstü bir güç tarafından gerçekleştirilebileceğini bildiklerinden o türden sorular sormalarına gerek kalmamaktadır. Özetle her türlü kaza mistik bir deneyim gibi hissedilmekte, doğaüstüne özgü duygusal kategori ânında devreye girmektedir.

Bu süreklilik taşıyan bir zihinsel tavırdır. Az önce aktarılan olguların yeterince ikna edici olduğunu düşündüğüm için listeyi daha fazla uzatmak istemiyorum. Gene de burada Evans-Pritchard'ın *Witchcraft, Oracles and Magie among the Azande* başlıklı çalışmasındaki düşüncelerini özetlemenin yararlı olacağını sanıyorum.

Ekvator Afrikası'nda yaşayan Yerlilerin şans konusundaki düşüncelerini açıklamanın yazara bir yararı olmamakla birlikte; yazar bunlardan söz etmek istemeseydi bile bunu başaramazdı. Bu bile başlı başına ilginç bir konudur. Yazar kısa bir süre içinde *Azandeler*'in düşünce yapısında büyüleme ve kötü şansın[3] birbirlerinden hiç ayrılmadıklarını fark etmiştir. Onlara göre birinin şansı yoksa bunun nedeni bir düşmanın ona büyü yapmış olması ya da tersidir. Yapılmış olan büyü kesinlikle sonuç verecek ve hedeflenen kişinin mutsuz olmasını sağlayacaktır. Bu iki sözcük neredeyse eş anlamlı gibidir. "Bir Zande Yerlisi için mutsuzluk ve büyülenme neredeyse aynı şeydir. Zira yalnızca başına kötü bir olay geldiğinde ya da başına bir şeyler gelebileceğini düşündüğünde büyülenme düşüncesinden söz etmektedir..."[4]

"Bir Zande'ye göre başına gelen bütün kötü şeylerin nedeni, birinin ona kötülük yapmak istemesidir... Zande ülkesinde bütün kötülüklerin nedeni, yapılan büyülerdir."[5]

Burada söz konusu olan kötülüklerin, insanın başına, öngörmek ya da kendisinden kaçabilmenin mümkün olmadığı "kötü talih/talihsizlik" yüzünden geldiğini söylemeye bile gerek yoktur. "İstediği kadar bilgin, dikkatli ve teknik bilgiye sahip olsun, bir insanın başına bir şey geldiğinde biz o kişinin şanssız oldu-

---

[3] E. Evans-Pritchard. *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande*. (1937) *Witchcraft* sözcüğünü "büyüleme" olarak çeviriyorum. Bu terim *Azandeler*'in *witchraft* dedikleri zaman dile getirmeye çalıştıkları her şeyi tam olarak ifade edemiyor. Ancak Fransızcada bu sözcüğün tam karşılığının ne olduğunu bilemiyorum. "Büyüleme"nin bizim sözünü ettiğimiz konuya en uygun sözcük olduğunu düşünüyorum.

[4] Agy., s. 100.

[5] Agy., s. 113.

ğunu söyleriz. Oysa *Azandeler* o kişiye büyü yapılmış derler."[6] Bir Zande başına gelenlerden yalnızca kendisi sorumlu olduğu zaman bile, doğal olarak kendisine büyü yapılmış olduğunu söyleme eğilimindedir. Ancak çevresindekiler aptal değildir. Bu kişinin başına gelenin kendi yetersizliği, tembelliği, cahilliği yüzünden olduğunun farkındadırlar. Bir genç kız testisini kırdığında, bir erkek çocuk akşam kümesin kapısını kapamayı unuttuğunda yakınları onları, yapmış oldukları bu aptallıklar nedeniyle kötü bir şekilde azarlamaktadırlar... "Başına kötü bir şey gelmiş olan bir adam bir cadıyı suçlarken, diğerleri aynı düşünceyi paylaşmamakta, olayın asıl nedeni olan beceriksizliğini gizlemek amacıyla adamın bu yola başvurduğunu düşünmektedirler."[7]

Kurtulması olanaksız en büyük talihsizliklerden tutun da akla gelebilecek en basit sıkıntı ya da tersliklere kadar bizim kötü şans ya da talihsiz rastlantı dediğimiz şeyleri, Zande Yerlisi, yapılmış büyüler olarak görmektedir. Örneğin, yakınlarından birinin hastalanması ya da ölmesi, kazanmayı umduğu bir oyunda kaybetmek gibi. Evans-Pritchard'ın dikkati çektiği gibi, bu şekilde hareket ederek olayların nedenini doğal olgular serisi dışında arama eğilimine boyun eğmekten başka bir şey yapmamaktadır. Büyü, olayların akış düzeni dışında kalmakla birlikte, sonuçları içinde yer almaktadır. Çocuğunun giderek zayıfladığını ve ölümcül bir hastalığın pençesine yakalandığını gören bir Zande, vücutta olan bitenlerin bilinmesinin, onu tehlikeye atan şeyden kurtulmasını sağlayıp sağlamayacağıyla ilgilenmemektedir. Hastalığın nedenini aramasına gerek yoktur. Bunun nedeni çoktan bellidir. Ortada bir büyüleme olayı, bir başka deyişle büyülü bir gücün düşmanca müdahalesi vardır. Bundan kurtulmanın tek yolu benzer bir güce başvurmaktır. Bu mistik bir saldırı olduğuna göre, etkili bir karşılık verilebilmesi için yanıtın da mistik olması gerekmektedir.

Görülebileceği gibi burada talihsizlik ve büyülenme tek bir mistik deneyime bağlanmaktadır. Bununla birlikte *Azandeler*'in

[6] Agy., s. 148.
[7] Agy., s. 78.

düşünce yapıları içine, yalnızca bizim kavramlarımıza uyan, kesin ayırımlar sokmaya çalışmaktan kaçınmalıyız. Gene Evans-Pritchard, "Bizim anladığımız anlamda bir 'doğal' kavramına sahip olmadıkları için, bizim anladığımız anlamda bir 'doğaüstü' kavramına sahip olmalarını da bekleyemeyiz" demektedir. Bu iki düzlem birbirinden açık ve seçik bir şekilde ayrılmamaktadır... Büyüleme anormal ve sıra dışı bir olay değil her gün karşılaşılan bir şeydir... Ancak 'doğal' ve 'doğaüstü' sözcüklerine kültürlü Avrupalıların vermiş oldukları anlamları yüklemeseler de, çok farklı açıklamalar getirmemektedirler... doğa yasalarının formüle edilmiş olduğu bir kavramdan yoksun oldukları için aradaki farkı, bizim yaptığımız şekilde açıklamaları olanaksızdır."[8]

Başka yollardan geçerek, burada, daha önce Giriş bölümünde sözünü etmiş olduğumuz bir gözlemle yeniden karşılaşıyoruz. İlkel insanlar mistik olan ve olmayan deneyimi farklı şekilde algılasalar bile, sonuç olarak bunları birlikte tek bir deneyim gibi kabul etmektedirler. Buradan yola çıkarak, ilkel insanların zihinsel açıdan, kaza ile mucizeyi farklı bir şekilde açıklamadıkları söylenebilir. Bu şekilde yorumladıkları deneyimler arasında bizim mucize olarak nitelendireceğimiz pek çok olay yer almaktadır. Bunları doğaüstü olaylar şeklinde algılamalarına karşın, onlar hakkında herhangi bir soru sormak akıllarının ucundan bile geçmemektedir. Her gün karşılaşılan mucizelere mucize demek yanlış olacağı için ilkel insanlar onları mucize olarak adlandırmazlar. Kazalar konusunda da aynı şey söylenebilir. Gerçekten de bu dillerde kaza sözcüğüyle karşılaşılmamaktadır.

İlkel insanlar için kötü talih görünmez güçlerin müdahalesinin bir sonucuysa, ondan kurtulmanın yolu da, onu hissetme ve kafada canlandırma biçimine uygun bir şekilde olmalıdır. Tepkilerinin hızlı bir şekilde gözden geçirilmesi bunun tersini söylememizi sağlayacaktır. Başlarına beklenmedik bir kaza geldiğinde, yapabilecekleri bir şey yoktur. Yapabilecekleri tek şey, bu olaydan sonra başlarına gelebilecek kötü sonuçlardan, ellerinden geldiğince korunmak olacaktır. Giriştikleri işlerde çeşitli

[8] Agy., s. 80-81.

engellerle karşılaşıp başarısız olduklarında geçmişte yaşadıkları benzer olaylara bakıp, geleneklere uyarak bu olumsuzluklardan kaçmanın yolunu arayacaklardır. Doğal olarak yapılması gereken ilk iş, elden geldiğince bunları öngörmek ve önlemler almaktır. Bu yüzden geleceğin okunması çok önemli bir şey olup, bunlar görünmez dünyadan gelen değerli bilgiler gibi görülmektedir. Bu yüzden bu bilgiler büyük bir titizlikle gözlemlenmekte, derlenmekte ve kehânette bulunmaya yarayacak göstergeler kendilerine gerek duyulduğu zaman doğal bir şekilde ortaya çıkmadıklarında, onları ortaya çıkartabilmek amacıyla aynı anda pek çok araçtan yararlanıp kehânet yöntemine başvurulabilmektedir.

Eylem, amacına ulaşmadan önce uzun bir sürenin geçmesi gerekmektedir. Bu süre içinde harcadıkları enerjinin bir kısmı olası kötü güçleri etkisiz kılmada yani eylemi engelleyerek ya da etkisiz kılarak görünmez güçlerin desteğini almaya çalışacak olanlara karşı kullanılacaktır. Salomon adalarındaki Guadalkanal'da, "Canlıların işlerinin yolunda gidebilmesi ve gelişmesinin, ancak ruhların onları desteklemek amacıyla başvurdukları *nanama* aracılığıyla mümkün olabileceğine inanılmaktadır. Hiç kuşkusuz ustalık ve yetenek de göz önünde bulundurulmakta, ancak bir kişinin başarısı, son tahlilde her zaman atalar ve diğer ruhlara atfedilmektedir. Yerliler balıkçılık ya da bahçıvanlıktan anlamayan birinin bol ürün ya da balık beklentisi içine girmesinin doğru olmadığını kabul etmektedirler. Öngörülü olamayan birinin ruhların kendisine yardım etmedikleri gibi bir bahanenin ardına gizlenmesi durumunda, diğerleri kendisine yoksulluğunun gerçek nedeninin tembellik olduğunu söylemektedirler. Ancak aynı derecede çalışkan iki adamdan biri başarılı, diğeri başarısızsa, bu durumda ruhların *nanama*larını birincinin lehine kullandıkları, aynı şeyi ikinci için yapmadıkları söylenecektir... Zaten bu *nanama*nın tavrını neye göre belirlediği de belli değildir. Benden önce bu soruyu sormak hiç kimsenin aklına bile gelmemişti. Bu konuda elde edebildiğim tek yanıt ruhların neyi nasıl yapacaklarını bildiği şeklindeydi."[9] Karolayna takımadalarında

[9] H. Ian Hogbin, *Mana. Oceania, VII*, s. 244-245 (1936).

yer alan Namoluk adasında da "balıkçının ustalığı ve harcadığı çaba yeterli olmayabilmektedir. Suların derinliklerinde yaşayan *amuset* denilen ruhlar ya kötü niyet ya da kıskançlık nedeniyle balıkçının kısmetini elinden almaktadırlar. Bu durumda balığa çıkmadan önce dua yoluyla onların desteğini almaya çalışmak ve işler yolunda gittiği takdirde de armağanlar sunarak minnetini göstermek gerekmektedir."[10] Buna benzer sayısız olaydan söz edilebilir.

Kötü talihten kaçmak ya da onu kendinden uzaklaştırabilmek için her zaman buna neden olan ve neye benzediklerini söylemenin güç olduğu görünmez güçlere başvurulmaz. Düşünce yoluyla özgün büyülü işlemlere başvurulmakta ve bunlar zihinsel düzeyde başarılı oldukları takdirde gerçekte de kesinlikle başarılı olacaklarına inanılmaktadır. Bu konuda geliştirilmiş olan iki teknik vardır: Birincisi, doğal olguların oluşumlarının dikkatli bir şekilde izlenmesi ve başvurulan yöntemlerin verdiği sonuçlara bakılarak pozitif ve deneysel olarak adlandırılabilir. Uzun bir zaman dilimine yayılmış olduğu için başarısızlık nedenlerini zamanla azaltmakta, en kesin ve etkili yöntemleri belirleyip, bunlardan yararlanmaktadır. Diğer yandan hayvanların alışkanlıkları, bitkilerin büyüme ve yenebilen meyvelerin olgunlaşma koşulları, mevsimlerin etkisi, kimi zehirlerin sonuçları, silahların gücü vb. çok sıkı bir şekilde izlenip öğrenilmeye çalışılmaktadır. Sahip olunan ilkel olanaklar göz önünde bulundurulduğunda ulaşılan teknik düzeye ait bilgelik ve kesinlik hayranlık uyandırıcıdır. Diğer teknik, tıpkı birincinin doğal güçleri egemenliği altına almaya çalışması gibi, görünmeyen güçlerin denetim altına alınmasını sağlamaya yönelik her türlü büyülü işlem olarak özetlenebilir. Bu iki teknik ilkel toplumlarda bir arada yer alan biri pozitif, diğeri mistik iki deneyim biçimi üzerine oturmaktadır. Bunların birbirlerinden farklı şeyler olduklarını hissetmekle birlikte, birbirlerine karıştırmadan, iç içe geçmelerine izin vermekte ve bunları tek bir bütün gibi görmektedirler. Dolayısıyla aralarındaki farkı

[10] M. Girschner, *Die Karolineninsel Namoluk und ihre Behowner, Bassler-Archiv, II*, s. 152.

bilmelerine rağmen bu iki tekniği aynı amaçlar uğruna birlikte kullanmaktadırlar.

Bu uyarı daha önce pek çok kez yapılmıştı. "Balık avlamanın iki yöntemi vardır. Biri sonuçta balığı yakalamaya dayalı bireysel ya da gruba özgü, ağın üretilmesi ve kullanılması, balık avının düzenlenmesi vb. eylemleri kapsayan uygulama ağırlıklı olan; diğeri önceden belirlenmiş büyülü ritler ve sihirli formüllerin söylenmesi gibi kesinlikle uyulması gereken büyüsel-dinsel yöntem. Bu yönteme başvurmadan "balık tutabilmek" mümkün değildir, zira burada bütün dikkatlerin şans üzerinde odaklandığı görülmektir. Büyüsel-dinsel yönteme büyük bir titizlikle uyulabildiği takdirde şans unsuru devre dışı kalarak kesin başarı sağlanmış olacaktır."[11]

Bu Melanezyalılar ve pek çok ilkel toplum için şansın ne anlama geldiğini görmüş bulunuyoruz. Bu, rastlantıdaki bir belirsizlikten çok, kendilerinden mümkün olduğunca kaçınılması gereken mistik deneyimlerdir çünkü bütün çabaların boşa çıkmasına neden olmaktadırlar. Öyleyse büyülü teknik de en az diğeri kadar hayati bir öneme sahiptir. "Onları dinleyecek olursanız zorunlu ritleri yerine getirmeden denize ağ atmak zaman kaybından başka bir şey değildir. Ritüel ile uygulamaya dayalı olanı birbirinden ayırabilmeleri mümkün değildir. Bu aynı şeyin iki ayrı çehresi değildir. Bu, birbirlerinden ayırabilmenin mümkün olmadığı bir ve aynı şeydir. Onlara göre büyülü işlemlere başvurmadan ağ atmanın, dümensiz tekneyle denize açılmadan bir farkı yoktur. Her iki durumda da elinizde kullanabileceğiniz bir araç olacak, ancak bu, amaçladığınız hedefe ulaşmanızı sağlayamayacaktır. Bunun oldukça yetersiz sayılabilecek bir karşılaştırma olduğu söylenebilir. Zira dikkatsizlik sonucu bir tekne dümensiz bir şekilde suya itilebilir oysa bir ağın zorunlu ritler yerine getirilmeden suya atılabileceğini düşünmek bile mümkün değildir. Rit gerçekleşmeden ağ atılamaz."[12]

---

[11] W. C. Groves, *Fishing Rites at Tabar*. Oceania. IV, s. 433 (1931).
[12] Agy., s. 455.

Yeni-Gine Manam'da durum farklı değildir. "Bir hastalığın tedavisi sırasında insanlar hem 'büyülü' hem de 'deneyime/uygulamaya dayalı' yöntemi aynı anda kullanmaktadırlar. Bu hastalık bir büyücünün eseri olsa bile, hasta yalnızca büyülü yöntemle tedavi edilmemektedir. Buna karşın 'doğal' nedenleri olduğu düşünülen hastalıkların tedavisinde sık sık büyülü formüllere başvurulduğu görülmektedir."[13] Birkaç sayfa ileride şu bilgilerle karşılaşılmaktadır: "Ateşli tropikal bir hastalığa karşı 'büyü' ve 'deneyime/uygulamaya' dayalı bir tedavi yöntemine başvurulmaktadır. Yerliler açısından ikisi arasında bir fark olmadığını düşünüyorum."[14] Bana kalırsa nasıl ki pozitif ve mistik deneyim arasındaki farkın bilincinde olmakla birlikte onları sanki türdeş şeylermiş gibi genel deneyim anlayışlarının bir parçası gibi görüyorlarsa; burada da tedavi yöntemlerini birbirlerinden ayırmamaktadırlar.

Dr. Malinowski, Trobriand adalarında yaşayan Yerlilerdeki büyü anlayışını ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. İşlediğimiz konuyla alakalı olan ve bizi ilgilendiren birkaç tanesini aktarmakla yetinelim. Önceki gözlemciler gibi bu yazar da Yerlilerin girişikleri işlerde büyüye başvurma gereksinimi hissetmelerinden söz etmektedir. "İş ve büyü bir çift gibi hep birlikte düşünülmektedir. Bunun nedeni işin büyüye ihtiyaç duyması ve büyünün de yalnızca işin zorunlu bir parçası olması durumunda bir anlama sahip olabilmesidir. Örneğin hızlı ve dengeli bir tekne yapmak, kula ticaretinde başarılı olmak, boğulmaktan kurtulmak istendiğinde vb. ikisinin amacı aynıdır. Dolayısıyla sistemli büyünün aynı amacı hedefleyen bir ritler ve formüller bütününden ibaret olup, bunların kesinlikle belli anlarda gerçekleştirilmesi gereken işlemler dizisi oldukları söylenebilir."[15] "Büyücü önemli bir töreni yöneten büyük bir rahipten çok, önemli bir görevi olan uzman işçiye benzemektedir. Bütün bu ritlerin son derece basit şeyler olduğu ve toplum içinde alçak sesle, hızlı bir şekilde mırıldanılan

[13] Camilla H. Wedgwood. *Sickness and its Treatment in Manam island*. Oceania, V, s. 280.

[14] Agy., s. 289.

[15] B. Malinowski, *Argonauts in the Western Pacific*, s. 111.

formüllerin izleyenleri etkilemek gibi bir amacı olmadığı söylenebilir."[16]

Dr. Malinowski, haklı olarak bu büyünün Yerlilerin gözünde hayati bir öneme sahip olduğunu, çünkü giriştikleri işleri başarısızlığa uğratabilecek talihsizliğe karşı –sahip oldukları– tek kesin çözüm olduğunu söylemektedir. Büyülü işlemler sayesinde talihsizliğin kökeninde bulunan doğaüstü dünyadan kesin çözümün yanıtını kopartıp almaktadırlar. Uygulama, yapılan işin mesleki değeri, başarı için zorunlu koşullar her zaman yeterli olmayabilmektedir. Büyü olmadan muhtemelen bir sonuca ulaşılamayacak, talihsizlik, yapılan bütün işi boşa çıkaracaktır. "Her an gözlemlenebilen ve temel bir olgu olarak görülen büyünün sonuçları, insana özgü diğer eylem biçimlerinin sonuçlarından oldukça farklı bir şekilde değerlendirilmektedir. Yerliler bir teknenin hızının ve dengesinin onu yapan ustanın maharetine bağlı olduğunun kesinlikle bilincindedirler. İyi malzeme ve ustalığın önemini bilmektedirler. Buna rağmen en usta ve mahir ellerden çıkmış bir tekneye büyü aracılığıyla hız kazandırmak gibi bir nitelik daha eklenmek istenmektedir. Bu ek nitelik neredeyse havalarda uçan mitik teknenin özelliklerinin aynısına benzemekle birlikte, bugünün teknelerinde belli bir hızın üzerine çıkmalarını sağlamamaktadır" (Burada mitik tekne ve halen üretilenler arasındaki bir bütünleşme-öykünme olayından söz edilebilir). "Böylelikle büyünün sonuçlarının insan emeği ve doğal özelliklerden kaynaklanan sonuçlara bir şeyler eklediği görülmektedir... Bahçe büyüsünde toprak, yağmur, insan emeğinin önemi kesinlikle yadsınmamaktadır. Bununla birlikte tüm zorunlu büyülü işlemleri gerçekleştirmeden hiç kimse bahçesini işlemeye başlamamaktadır. 'Şanstan', 'güzel bir rastlantıdan' ne bekleniyorsa büyülü işlemlerden de aynı şey beklenmektedir."[17] Bahçe sahibi büyük bir emek harcayıp, toprağı titiz bir şekilde işlemekte, elinden ne geliyorsa yapmaktadır. Çalışarak görünmez güçlerin eylemini engellemesi mümkün değildir. Yaptığı büyü, ürüne

[16] Agy., s. 142.
[17] Agy., s. 420-421.

zarar verebilecek bu eylemi etkisiz kılmasını ya da kendi lehine çevirmesini sağlayabilecektir. Bu büyülü güce başvurmak, şansı kendi yanına almak anlamına gelmektedir.

Aynı yazar şans ve büyü ilişkilerinin bir başka yönünü ele almakta ve şöyle demektedir:

> Rastlantı ve kaza unsurlarıyla umut ve korku arasında gidip gelen duygular oyununun sürüp gittiği her yerde büyüyle karşılaşıyoruz. Elde edilmek istenen şeyin elde edileceğinden emin olunan, sonuca akılcı yöntem ve teknik uygulamalar aracılığıyla ulaşılacağına inanılan hiçbir yerde büyüyle karşılaşmıyoruz. Büyüyle açıkça bir tehlike unsurunun bulunduğu yerde karşılaşıyoruz. Sezgilere hiçbir şans tanımayan kusursuz bir güvenlik ortamında büyü devre dışı kalıyor. Psikolojik unsur işte böyle bir şey. Büyünün çok önemli bir başka işlevi daha var. Bu sosyolojik bir işlev olup... çalışmanın örgütlenmesinde etkin bir rol oynuyor... Avcıya avın efendisi olmasını sağlayan temel bir güç kazandırıyor. Eğer bu şekilde ifade edilebilirse, büyünün bütünsel toplumsal işlevi, insanın ulaşmak istediği önemli sonuçları elde edebileceğinden emin olamadığı her yerde delikleri tıkamak ve yetersizlikleri gizlemektir. Giriştiği işlerde başarılı olabilmesi için kişiye sağlam bir inancın yanısıra geleneksel yollardan başarılı olamadığında zihinsel ve pozitif bir teknik kazandırmaktadır...
>
> Örneğin, Yerlilerin hiçbiri bir *yam* ya da *taro* tarlasını büyüye başvurmadan asla sürmeyecektir. Oysa Hindistan cevizi, muz, *mang*, ekmek ağacı gibi önemli kültür türlerinde büyüye gerek duyulmamaktadır. Tehlikeli olan köpekbalığı avında da karşımıza aynı şey çıkmaktadır. Bir akarsuyun zehirlenmesinde büyüye başvurulmamaktadır. Bir tekne yapımında büyü bir öneme sahipken, bir ev yapımında kendisine ihtiyaç duyulmamaktadır.[18]

Dr. Malinowski, Trobriand adalarında yaptığı araştırmalar sırasında büyüye yalnızca sonuçlarından emin olunamayan girişimlerde başvurulduğunu gözlemlemiştir. Pek çok başka toplumda durum değişiktir (Trobriand Yerlilerinin sözcüğün gerçek an-

[18] B. Malinowski, *Myth in Primitive Psychology*, s. 108-111.

lamında ilkel olmadıkları söylenebilir). Örneğin, Yeni-Gine'de Dr. Neuhauss tarafından gerçekleştirilmiş *Deutsch Neu-Guinea* başlıklı çalışmanın çeşitli ciltlerinde karşımıza çıkan incelemelere göre buradaki Yerliler rit, büyü ve sihirli formüllere başvurmadan hiçbir konuda başarılı olamayacaklarını düşünmektedirler. Kiwai adasında yaşayan *Papular* da aynı duyguları paylaşırlar. Ev yapmak için de, tekne yapmak için de büyü zorunludur. Landtmann, erkekler evinin inşâsı sırasında aşırı karmaşık büyülü işlemlere başvurulduğunu söylemektedir. İlkel zihniyet, mistik bir düşünce yapısına sahip olduğu bilindiğinden, görünüşte gerçekleşmesinde hiçbir sorun olmayacağı düşünülen girişimler konusunda bile bir risk olduğunu düşünebilir. Görünmez bir gücün bu girişimi başarısızlığa uğratmayacağı ne malum diye düşünebilir. İçinin rahat etmesi için büyüye başvurmadan hiçbir işe girişmeyecektir.

Sözünü etmiş olduğumuz bütün bu olgular Güney Pasifik adalarında gerçekleştirilen çalışmalardan alınmıştır. Dünyanın başka bölgelerinde gözlemlenmiş benzerlerinden söz etmeye gerek var mı? Kanada'da yaşayan *Saulteaux* Yerlilerinden güzel bir örnek verelim. "Onların gözünde avda şanslı olmakla av hayvanının tinsel efendileri arasındaki ilişki çok açıktır. Aslında her bir Yerli, hayvanların alışkanlıkları hakkında diğerlerinin sahip olduğu bilgilere sahip olup, her biri özünde aynı tür tuzaklara başvurmakta ve kürklü hayvanlar bütün bölgeye aynı şekilde dağılmış izlenimi bırakmaktadır. Bu yüzden bir adam birçok hayvan yakalarken bir diğer avcının tuzakları neden boş kalsın ki? Yanıt açıktır. Talihli avcı hayvanların 'efendileri' tarafından yönlendirilmiş ve onlardan yardım görmüştür. Talihsiz avcı bu destekten yoksun bırakılmıştır. Yolunda gitmeyen bir şeyler olmuştur. Belki erdemsiz tılsımlara (*pawaganak*) sahip olduğundan böyle olmuştur. Belki de belli bir türün 'efendisini' onurlandırmayı ihmal etmiştir. İnançlarını bir yana bırakacak olursa, Yerli pratik bir insandır. Çaba harcamadan hayvanların gökten kucağına düşmesini beklememektedir. Burada açıklanması gereken nokta avda nasıl olup da farklı talihlere sahip olunduğu ve bu durumla neden genelde her alanda karşılaşılmadığıdır. Bu

açıklamayı o insanların temel inançlarına özgü terimler içinde bulabilmek mümkündür."[19] Bizim şans/talih dediğimiz şeyi onlar doğaüstü bir müdahalenin sonucu gibi görmektedirler. Sorgu sual etmeden bunun mistik bir deneyim olduğunu ânında kabul etmektedirler.

II. Rastlantı Olabilir Ancak Kaza Söz Konusu Olamaz

Şansın az ya da çok önemli, kimi zaman hayati bir role sahip olduğu bazı etkinlik biçimleri Yerlilerin bu durumlarda şanstan/talihten ne anladıklarını ve nasıl tepki gösterdiklerini açık bir şekilde görmemizi sağlayabilir. Ben burada bizim sportif etkinliklerimize denk düşen rastlantı oyunları da dahil olmak üzere genel anlamda onlara özgü oyunlardan söz ediyorum. Henüz bir işe yarayacak yaşa gelmemiş kız ve erkek çocuklar bütün günlerini oynayarak geçirmektedirler. Ergenler ve büyükler de boş zamanlarının büyük bir bölümünü oyunlara ayırmaktadırlar. Bu oyunların büyük bir kısmı hep birlikte zaman geçirmek amacıyla oynanan türden basit oyunlar olup, bu oyunlar sırasında herkes teker teker becerisini, gücünü, hazırcevaplığını vb. göstermektedir. Özellikle, büyüklere mahsus spor oyunları, bizdeki eskrim, boks, koşu, yüzme, futbol, tenis ve pek çok diğer spor dalına benzer bir şekilde bir yarışmaya, bir müsabakaya ya da bir mücadeleye dönüşmektedir. Burada sözü edilen şey rakip yarışmacılar ya da iki rakip, iki taraf, iki takımdan hangisinin zaferi kazanacağıdır.

İlkel insanlar da normal koşullarda "en iyi olanın" kazanacağını bilmektedirler. Bizimkiler gibi onların şampiyonları da her şeyden önce doğal bir yeteneğin yanısıra zor koşullara dayanma gücüne, hesaplama ve karar verme vb. yeteneğine sahip olmak durumundadırlar. Onlar da yöntemli, titiz, kimi zaman uzun süreli ağır koşullara dayanacak bir şekilde çalışmaktadırlar. Bunlar başarı için zorunlu koşullardır. Ancak bütün bunlar onlar için yeterli olamamaktadır. Oyun dışında kalan alanlarda olduğu gibi

[19] A. J. Hallowell, "Some Empirical Aspects of Northern Saulteaux Religion". *American Anthropologist*, XXXVI, s. 400-401 (1934).

pozitif teknikle mistik tekniği birleştirmektedirler. Örneğin, bir yürüme yarışmasında en hızlı yürüyen, en çok çalışmış, rakiplerinden bütün açılardan üstün olan birinin birinci gelmesine kesin gözüyle bakılmamaktadır. "Şansın" da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Biz de belli bir ölçüde şansın yardımı olabileceğinden söz ederiz. Ancak onlar şanstan başka bir şey anlamaktadırlar. Biz öngörülmemiş durumlar, kazalar, rastlantılardan söz ederiz. Onların kafasındaki, ne olduğundan bihaber oldukları bize özgü rastlantı nosyonu değildir. Bu, görünmez güçlerin her zaman olası müdahalesi şeklinde algılanan bir rastlantı nosyonudur.

Sonucun nasıl olacağını hep onlar belirlemektedir. Bir başka çalışmamda Culin'in Kuzey Amerikalı Yerlilerin Oyunları üzerine yazmış olduğu metinden bir alıntı yapmıştım: "Zafer asla doğal desteklerin yardımıyla kazanılmaz." Zafer en etkili büyülü nesnelere, yani görünmez güçlerin desteğine sahip olanındır. Tek başına kazanmak mümkün değildir. Kişinin çok titiz ve kusursuz bir şekilde hazırlanıp, müsabaka sırasında en büyük çabayı harcamasının bir önemi yoktur. Sonucu belirleyen şanstır. Şans, yani oyuncunun kazanıp kazanmamasına izin veren görünmez güçler.

Öyleyse hazırlık amacıyla yapılan fiziksel antrenmanlara bir de "mistik" hazırlık aşaması eklemek gerekiyor. Biz yalnızca bununla ilgili ilkeyi aktarmakla yetinelim. Rakipler (ya da takımlar) bu güçleri huzursuz edecek her türlü davranıştan, özellikle de cinsel ilişkilerden kaçınmak, pek çok yasağa uymak, rakiplerinin tüm çabalarına karşın hakemlerin kendilerine acımalarını, küsmemelerini sağlamak ve müsabakanın sonuna kadar desteklerini çekmemeleri amacıyla kimi zaman uzun ve zahmetli bir uygulamaya boyun eğmek zorundadırlar.

Pek çok çeşidi olan spor ve mücadele türleri arasında şans/rastlantı oyunlarının özel bir yere sahip oldukları söylenebilir. Başka hiçbir konuda mistik şans düşünce ve duygusu ilkel insanları bu kadar belirgin bir şekilde heyecanlandırmamaktadır. Çoğunlukla bir oyun tutkusunun kölesi haline gelmektedirler. Gece gündüz bıkıp usanmadan, dinlenmeden oyun oynamakta-

dırlar. Oyunu ancak karıları ve çocukları da dahil olmak üzere her şeylerini yitirdikleri zaman terk etmektedirler.

Bu inadım inat şeklinde ve aşırı ihtiras duygusu içeren saplantı nasıl açıklanabilir? Yanıt: Olağan durumda bu, çok uzun bir zaman ve çalışma sonucunda elde edilebilecek bir serveti zahmetsizce ve çok kısa bir sürede elde etmeye dayalı arsızca bir arzu ve umut değildir. Genellikle bu toplumların ekonomik koşulları pek fazla eşya kullanımına izin vermemektedir. Zaten bir şeyin sahibi olan kişi, bu şey ne kadar değersiz olursa olsun, onu isteyenle paylaşmak zorundadır. Ölü ve diri kabile üyelerinin tamamına ait olan bölünmez toprak mülkiyetinin bir kişiye ait olabileceği gibi bir düşünce kimsenin aklının ucundan bile geçmediğinden, oyunda toprak kaybetmek ya da kazanmak söz konusu değildir. İlkellerde bu karşı konulamayan şiddetli tutkunun nedenini başka yerde aramakta fayda var. Görünüşe göre bunun "mistik" bir nedeni var. Şans/rastlantı oyunu onlar için eşsiz, çok derin anlamalara sahip, ayrıcalıklı bir mistik deneyimdir.

Avda, balıkta, bir savaşa gidildiğinde, bir yerden bir yere geçerken, az da olsa risk taşıyan bir işe girişildiğinde hep "şansa" güvenilmektedir. Çoğu kez aleyhlerine olsa da, görünmez güçlerin kendilerine olumlu ya da olumsuz bir şekilde mi baktıklarını anlamaktadırlar. Bu girişimlerin sonuçlarının şans oyunlarındaki kadar belirgin olmadığı söylenebilir. Başarısız olduklarında bunu korkaklık, acemilik, isteksizlik ya da öngörebilecekleri herhangi bir doğal nedene bağlayabilmektedirler. Burada görünmez güçlere düşen bir görev pek yok gibidir. Üstelik bu türden girişimlerde şanstan başka bir şeyi amaçlamaktadırlar. Dalgalı denizlerde teknelerine güle oynaya binmemekte ya da vahşi hayvanlara ellerindeki güçsüz silahlarla keyif için efelenmemektedirler. Zira aç kalmamak için avlanmak gerekmektedir. Oysa şans oyunlarında tam tersine bilinçli bir şekilde, keyif için risk alınmaya çalışılmaktadır. Bir kişi kendi kendine oyuna katılma kararı verdiğinde sanki görünmez güçlere seslenerek, kendisi hakkında ne düşündüklerini göstermelerini istemektedir. Yanıt kişinin göklere uçmasına ya da yıkılmasına neden olabilmektedir. Kazandığı

takdirde bu güçlerin kesinlikle arkasında olduğunu, kaybettiği takdirdeyse kendisinden yüz çevirmiş olduğunu düşünmektedir.

Bu açıdan oyun oynamak başka hiçbir etkinlik biçimine benzememektedir. Oyunun kendinden başka bir amacı yoktur. Bu anlamda herhangi bir paradoksa düşmeden oyunun çıkarla hiçbir ilişkisi bulunmayan tek etkinlik biçimi olduğu söylenebilir. Güç ve yetenek oyunlarıyla spor müsabakalarında kazanma arzusuna, egemen olma arzusu karışmakta, kişi bütün bakışları üstüne çekmeye çalışmakta, kendisine hayranlık duyulmasını sağlamak ve zafer sarhoşluğunu yaşamak vs. istemektedir. Oyunda kazanan talihli de bu türden sevinç duyguları hissetmekte ancak bunlar ötekindeki kadar yoğun olmamaktadır. Bu, saf/temiz bir duygudur. Gizli güçlerden talep ettiği desteğin kendisine lütfedilmiş olmasının verdiği coşkulu bir kendinden emin olma durumudur. Bu, kişinin, bilinçli bir şekilde hiçbir yabancı unsura gerek kalmadan yaşadığı bir mistik deneyimdir. Dolayısıyla oyuncu bu duyguyu tüm benliğiyle yaşamak istemektedir. Bu diğerlerine benzeyen basit bir oyun değildir. Oyuncu dünyadaki en ciddi işe girişmiş olduğunu, o anda kendisi için en önemli şeyin bu deneme olduğunu bilmektedir. Başka hiçbir şeyin önemi yoktur. Oyunu kazanmak içinse hiçbir fedakârlıktan kaçınmamaktadır.

III. Kötü Talihi Engellemeye Yönelik Büyü Teknikleri

İlkel insanlar girişikleri işlerde kesinlikle başarılı olmak ya da talih oyunlarında, spor müsabakalarında kazanmayı garantilemek amacıyla pozitif tekniklere büyü karıştırmaktadırlar. Rastlantı/şans oyununda pozitif tekniğin payı sıfıra yakındır. Bu yüzden ağırlıkta olan, büyülü işlemlerdir. Oyuna başlamadan önce oyuncu mümkün olduğunca çok mistik koza sahip olmaya çalışmaktadır. Yeni-Fransa Yerlilerini gözlemlemiş olan bir Cizvit rahip:

> Oynayacakları oyunu kazanmak ve mutlu olmak konusunda bizim barbarların yaptıkları hazırlıkları ve her türlü araca başvurup, tüm göstergeleri kendi lehlerine yorumlamalarını engelleyebilmem imkânsız bir şey. Geceler boyunca bir araya gelip, tabak sallayarak, kimin elinin uğurlu olduğunu ve kendilerine oyunu kimin kazandıracağını anlamaya, zarları

yayarak şanslarını artırmaya ve onları ikna etmeye çalışmaktadırlar. Oruçlu olduklarından ve bir süreden beri eşleriyle ilişkiyi kesmiş olduklarından, en sonunda hep birlikte aynı kulübede uyuyakalmaktadırlar. Bütün bunları olumlu bir rüya görebilmek ve sabah bu rüyayı birbirlerine anlatabilmek için yapmaktadırlar.

Son olarak mutluluk getireceği düşünülen her şey bir araya getirildikten sonra, çantaya koyulup götürülmektedir. Her yerde tabağı kullanacak olana yardımcı olacak ve sallarken yanı başında duracak oyunla ilgili özgün büyüler ya da *Ascouandies* ya da tanıdık şeytanlar aranmaktadır. Oyunculara şans getirdikleri ve talihlerini açtıkları düşünülen yaşlılar, gençler tarafından omuzlanarak oyun mahalline kadar götürülmektedirler. Bizler de bölgede birer usta büyücü olarak kabul edildiğimizden, dua edip, tören düzenleyerek kazanmalarına yardımcı olmamız beklenmektedir.[20]

19. yüzyılın başında o bölgede dolaşmış olan bir Rus araştırmacıya göre aynı oyun tutkusu ve büyü hazırlıklarıyla Kuzey Amerika'nın batısında örneğin Yukarı Kaliforniya'da yaşayan Yerlilerde de karşılaşılmaktadır. "Hem kadınlar hem de erkekler müthiş oyun bağımlısıdırlar... Karınları doyar doymaz geri kalan zamanlarını oyun oynayarak değerlendirmektedirler. En çok sevdikleri, avuçta gizlenen nesneyi bulma oyunudur. Oldukça kalabalık bir topluluk önünde oynanmakta, izleyiciler şarkı söyleyip, oyunculara takılıp onları kızdırarak kışkırtmaktadırlar. Oyuncular arasında asla tartışma olmamaktadır."[21] " Tütün, cam bilyeler, giysiler kısaca kazanılan bütün armağanlar ânında tek mi çift mi oyununa sokulmakta ve oyuncu şansını denemeyi sürdürmektedir. Elinde bahse tutuşacak bir şey kalmadığında ve sahip olduğu en değerli nesneyi de kaybettikten sonra, yalnızca oynayamadığına üzülerek oyunu terk etmekte ve keyifle dans

[20] Relations de la Nouvelle-France, 1638 ve 39. Paris 1640, s. 156-165.
[21] Von Wrangel. Emige Beinerkungen über die Wilden an der N. W. Küste von Amerika-Beitrage zur Kenntnis des russichen Reiches (von Baer und Helmersen), I, s. 92.

eden, şarkılar söyleyen izleyici topluluğa katılmaktadır."[22] Koşullar elverdiğinde erkeklerin yaptıkları tek iş en çok sevdikleri oyun olan tek mi çift mi oynamaktır... Oyun ancak bir tarafın bahse tutuşacak bir şeyi kalmadığında sona ermektedir."[23]

Bir başka Kaliforniya aşiretinde oyunda kaybeden kişi, kendini, şiddet uygulayarak cezalandırmaktadır. "Bütün vahşiler gibi *Keltalar* da iflah olmaz oyunculardır... Oyunda kaybettikleri zaman kendilerini ilginç bir şekilde cezalandırırlar. Birisi oyunda kaybettiğinde bir sileks taşı ya da bir cam parçası yardımıyla bacağında dizden bileğe önemli miktarda kan kaybına yol açacak kesikler oluşturmaktadır. Böylelikle kendine destek olmayan kötü bir ruhu yatıştırarak şansının yeniden açılacağını düşünmektedir."[24] Şastalar avda, savaşta vb.'de olduğu gibi bir erkeğin başarısının eşinin davranışına bağlı olduğunu düşünmektedirler. "Erkek oyun oynadığı sırada eşinin ne yediğine çok dikkat etmesi gerekmektedir. Yalnızca kurutulmuş balık, palamut meyvesi yiyebilmekte ve içine bir miktar palamut unu karıştırılmış su içebilmektedir."[25]

Güney Amerika'da yaşayan *Arokanlar*'da "oyuncular bazen yanlarına kadın büyücü (machi) alırlar. *Chuecas* denilen oyun sopalarının bakımını yaptıkları için bu kadınların oyunu etkiledikleri söylenir. Cadılar bu sopaları yataklarının başucuna koymakta, olumlu rüyalar gördüklerinde onlara danışmaya gelenler oyunu kazanmaktadırlar. Aksi durumda ya kaybetmekte ya da oynamaktan vazgeçmektedirler."[26] "Yerliler eskiden de şimdiki gibi oynadıkları sırada kızılca kıyamet kopmaktaydı. Oynarken bağırıp çağırmakta; kendi talihine ablam, annem, hadi gel, gel hadi gibisinden hoş sözlerle seslenerek onu yardıma çağırmaktadır. İşler yolunda gitmediği takdirde ise talihine lanet okumaktadır. Göğsünü yumruklamakta, yerinde duramamakta, terlemek-

---

[22] Agy., I, s. 77.
[23] Agy., I, s. 72.
[24] St. Powers. *Tribes of California*, III, s. 90.
[25] B. B. Dixon, *The Shasta*. Bulletin of the American Museum of Natural History, XVII, s. 443 (1901).
[26] T. Guevera, *Folklore araucano*, s. 154.

tedir. Günler boyunca aralıksız oyun oynayabilmektedir. Elinde para, eşya ve hayvan cinsinden ne varsa hepsini kaybetme tehlikesini göze almaktadır."[27]

IV. Oyun, Yarışma ve Sportif Etkinliklerde Talihi Kendi Yanına Çekme Araçları – Rastlantı/Talih Oyununun Mistik Anlamı

İlkel insanlar açısından oyunların, özellikle de rastlantı/talih* oyunlarının anlamı, kehânetle bağlantılandırıldıklarında daha iyi anlaşılmaktadır. Pek çok kehânet yönteminin tuhaf bir şekilde tek mi çift mi oyununa benzediği görülmektedir. İstedikleri şey evet, hayır cinsinden bir yanıttır. İlkel Zihniyet başlıklı çalışmamızın VI. ve VII. bölümlerinde okuyucu bu konuda pek çok örnek bulabilir. Keza "Motu adasında tam savaşın başlayacağı sırada şef orta parmağını (*natugu*) diğer eliyle tutarak: *Natugu, natugu - kalalım mı, gidelim mi?* diye sormaktadır. Parmağını çektiğinde bir tıklama sesi gelirse savaşa gitmemekte ya da geri çekilmektedir. Aksi takdirde savaşmaktadır."[28] Aynı bakış açısı doğrultusunda şanslı olup olmadığını tek mi çift mi oynayarak da tespit edebilir. Doğru bilirse savaşacak, bilemezse savaşmayacaktır. Bu türden bir kehânetin gizli güçlere danışmak anlamına geldiği ve içinde bulundukları duruma göre kişinin giriştiği işte başarılı olup olmayacağına karar verdikleri söylenebilir. Gizli güçlerin yanıtı açık olmak, yanlış bir yoruma yol açmamak durumundadır. Bu durumda danışılan güçler bir seçim yapmaya zorlanacaktır. Şefin parmağı ya tıklayacaktır ya da tıklamayacaktır; tıpkı tek mi çift mi oyununda tahminin doğru ya da yanlış çıkması gibi.

Tahmine dayalı uygulamalar ve rastlantı/talih oyunları arasında oldukça önemli bir fark bulunduğu söylenebilir. Tahmin yöntemine ancak can sıkıcı bir durumda hangi kararın daha doğru

---

[27] T. Guevara, *Psicologia del pueblo araucano*, s. 384-385.

* Bu sözcüğü *kader-kısmet* olarak çevirmek bize doğru görünmediği için bu şekilde bırakıyoruz. Zira kader sözcüğü daha çok tek tanrılı bir dine gönderme yapmaktadır.

[28] *La mentalité primitive.*

olacağını anlamak amacıyla başvurulmaktadır. Bu kararı almakla iyi mi yapmış olacağız yoksa kötü mü diye sorulmaktadır. Böyle önemli bir karar aşamasında danışmak, emin olmak gerekmektedir. Oysa oyuncu yalnızca oyun oynamaktadır. Oyun kişiyi başka türlü yükümlülükler altına sokmamaktadır. Kimi oyunlar kişinin gücünü, becerisini, üstünlüğünü göstermek ve hep birlikte eğlenmek dışında herhangi bir gereksinime yanıt vermemektedir.

Oysa uzun bir süredir, bu sonuncu oyunların ilkel toplumlarda yararlı bir amaca hizmet ettikleri bilinmektedir. Yeni-Gine'deki pek çok aşirette örneğin, ip oyunları (*cat's cradle*) yalnızca belli bir mevsimde oynanabilen oyunlardır. O dönemde kadın, erkek, çoluk çocuk herkes oynamaya başlamaktadır. Çünkü oyunun bitkilerin gelişmesi üzerinde yararlı bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Kimi zaman oyun bittikten sonra iplikler bitkilerin gövdesine sarılarak vasilerle bağlantı kurulmaya çalışılmaktadır. Bu oyunlar muska, tılsım gibi mistik bir anlama sahip olup daha sonra bu özelliklerini yitirdiklerinde bir süs eşyasına dönüşen nesneler gibi birer süs eşyasına dönüşmektedirler. Oyunlar yüz hattâ bin yıllar boyunca sürüp, zamanımıza kadar gelmişlerdir. Kökenlerinde bulunan mistik işlevleriyle ilgili her türlü iz ortadan kaybolmuştur. Yalnızca eğlenmek amacıyla ya da çocuk oyunu şeklinde sürdürülmektedirler.

Aynı şekilde ilkel toplumlarda yarışlar, mücadeleler, müsabakalar yalnızca sportif amaçlarla gerçekleştirilen etkinlikler değildir. Yukarıda sözünü etmiş olduğumuz oyunlar da, yılın belli dönemlerinde anlatılan mitler ve efsaneler gibi, olumlu bir büyülü etki yapmak durumundadırlar. Böylelikle topluluklar ikiye ayrılmakta, "su insanları" (water-people) eşit sayıdaki rakipleriyle mücadele etmektedirler. Hangi tarafın kazandığına bakarak o yıl bol, orta derecede ya da yetersiz düzeyde yağmur yağacağı söylenmektedir. Sonuç olarak, kazanan tarafın üstünlüğüne dayalı hesaplamaların sonucunda bitkiler toprağa belli bir derinlikte gömülmektedir. Pek çok oyunda olduğu gibi burada da mücadelenin tahminde bulunmaya (kehânet anlamında) yardımcı olduğu görülmektedir. Daha da ileri giderek bu büyülü işlemin

yalnızca belli bir konuda bilgi edinilmesine değil aynı zamanda arzulanan yağmuru yağdırmak gibi bir düşünce ya da duyguya da sahip olunmasına yol açtığı söylenebilir.

Benzer bir olaya Kuzey Amerika'da Isleta, Taos ve başka yerlerde yaşayan *Pueblolar*'da rastlanmıştır. Her yıl baharda yarışlar düzenlenmektedir. Yarışmacılar olaya pozitif ve mistik olarak adlandırılabilecek oruç, düşler, tahminler/kehânet, yasaklar ve her türlü büyülü nesnenin büyük bir öneme sahip olduğu ikili bir antrenman sistemiyle hazırlanmaktadırlar.

Yarış başlamadan önce "güç vermesi için" atletlerin vücutlarına kartal tüyleri sürtülmektedir" "Yarışmanın amacı Güneş ve Ay'a yolculuklarını tamamlama gücü sağlayabilmektir... Beyazlara bu törenin Taoslu (en azından ismen) Hıristiyan azizlerin onuruna düzenlendiği söylenmektedir. Bu, güzel bir kandırmacadır... Isleta ve Taos'ta yapılan yarışmalar, etaplardan oluşmaktadır. Amacı Güneş ve Ay'ın yollarına devam etmelerini sağlamaktır. Pistin uzunluğu en az yarım mildir. Doğudan batıya, nehre paralel bir şekilde yapılmıştır." Bir başka deyişle gökyüzündeki cisimlerin ilerleyiş yönüne uygun bir şekilde yapılmıştır. Atletler pisti bir uçtan diğerine kat ettikleri sırada Güneş ve Ay'ın gökteki devinimini bir anlamda önceden belirlemiş olmaktadırlar. Yıldızların gökteki yarışını simgeleyen bu koşu aracılığıyla da olayın gerçekleşeceğine inanmaktadırlar.[29] İlerideki sayfalarda (VII. Bl) Yerlilerin bu önceden belirleme olayına neden bu kadar inandıklarını göreceğiz. Olayın önce kafada canlandırılmasını sağlayan büyüsel-simgesel işlem aracılığıyla, arzulanan sonuca ulaşılmaktadır.

Oynamak, heyecanlanmak ve kazanma sevinci gibi duygulardan başka bir amaca hizmet etmiyor gibi görünen rastlantı/talih oyunları bile bu büyüsel-simgesel özelliğe sahiptirler. İçli dışlı oldukları kehânet uygulamaları gibi bunlar da bilinçli bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışılmış mistik deneyimlerdir. İlkel insanlar, bunlar aracılığıyla görünmez güçlerin kendilerinden yana olup

[29] Elsie C. Parsons, *Taos Pueblo*, s. 96-97. General series in anthropology, II, Menasha, Wisconsin.

olmadıklarını anlamaya çalışmaktadırlar. Kararsızlık içinde gizli güçlerin kendi arzuladıkları yönde yanıt vermelerini beklemektedirler.

Rastlantı/talih oyunlarının mistik anlamları bu kadarla sınırlı değildir. Oyunun sonucu oyuncunun geleceği üzerine bir tür kehânet gibidir. Bu öngörünün gerçekleşmekten başka seçeneği yok gibidir. Kaybedilen oyun, birilerinin desteğinin yitirilmesi, ileride başa gelebilecek başka talihsizliklerin simgesi, göstergesi gibi algılanmaktadır. Kazanılan oyunsa geleceğe yönelik girişimlerin başarısının garantisi gibi görülmektedir. Oyunun sonucu, yalnızca gizli güçlerin mevcut durumda kişiden yana mı yoksa ona karşı mı olduklarını göstermekle kalmayıp, aynı zamanda gelecekte onun için neler yapacaklarını ya da onu neyle tehdit ettiklerini göstermeye yaramaktadır.

Dolayısıyla oyunda kaybetmeye başlayan ilkel insanın, neden elinde bahse tutuşacak hiçbir şey kalmayıncaya kadar bunu sürdürdüğünü anlamak kolaylaşmaktadır. Bununla söylemeye çalıştığımız "parasını geri almaya çalışan" insan değil bambaşka bir şeydir. Oynama saplantısı tutkulu yakarışlara karışan büyüsel bir zorlama gibidir. Ne pahasına olursa olsun gizli güçlerin o sırada desteklerini çekerek haber verdikleri, yol açtıkları geleceğe yönelik talihsizliklerden kurtulmak gerekmektedir. Onlar için bu şekilde denenen talih tersine döndüğü takdirde, bu olumsuz durumdan kurtulmak amacıyla oyunun sonuna kadar direnmek sözcüğün gerçek anlamında oyun oynamak demek değildir. Bu kimi zaman trajik sonuçlara yol açan, neredeyse dinî özellikler taşıdığı söylenebilecek kadar ciddi bir eylemdir. Oyun, ilkel insanların en yoğun şekilde yaşadıkları mistik deneyimlerden biridir: Kaderlerini ellerinde tutan görünmez güçlerle ânında bağlantı kurdukları, kendilerini çok heyecanlandıran bir deneyim.

İkinci Bölüm

MİSTİK DENEYİMDE OLAĞANDIŞI

Bizim şans, kaza, rastlantı* dediğimiz şeyi ilkel insanlar mistik bir deneyim olarak hissetmekte ve kabul etmektedirler. Davranış biçimleri bu konuda kuşkuya yer bırakmayacak kadar açıktır. Yaşanan böyle bir deneyimin özelliği genellikle beklenmedik bir anda doğaüstü bir gücün varlığının hissedilmesi şeklinde olup, görünmeyen varlıkların dünyasıyla ânında kurulan bir bağlantı özelliği taşımaktadır.

Böyle bir şey mümkün olsa bile, ilkel insanlara özgü mistik deneyim özelliği taşıyan tüm diğer durumları saymak can sıkıcı olabilir. Bir kez bu durumları sınıflandırabilmek olanaksızdır. Bu yüzden en çok karşılaşılan durumları üç başlık altında toplamayı uygun buluyorum: 1. olağandışı bir şeyle karşılaşılan durumlar; 2. düşler ve görülen hayaller; 3. yaşayanlara varlıklarını ve eylemlerini çeşitli şekillerde ifşa eden ruhlar ve ölüler.

Bu konunun açıklamasına girişmeden önce bütün bu mistik deneyimlerde karşılaşılan ve unutulmaması gereken temel bir ortak özellikten söz edilmesinde yarar var. Bütün mistik dene-

* Değişik bir bağlamda bu, şans, kader, kısmet olarak ifade edilebilir.

yimler duygusal özelliklere sahip olup, nesnesi olan varlık ya da olguyu daha iyi bir şekilde tanımaya yönelik bir çaba gerektirmemektedir. Hiç kuşkusuz görünmez güçlerle bir anda kurulan bağlantı hissi onların varlıkları ve eylemlerinin doğası konusunda bir düşünce sahibi olunmasını zorunlu kılmaktadır. Yaşadıkları bu deneyimler aracılığıyla ilkel insanların görünmez güçleri daha iyi ve derinlemesine tanımak gibi bir niyetleri yoktur. Hissettikleri duygu bir anda bütün benliklerini sarıp sarmalamaktadır. Bu duyguyu hissettiklerinde genellikle tehlikeli bir durum içinde bulunduklarını düşündüklerinden, geleneklerin öğrettiği üzere bir an önce bu durumdan kurtulmaya odaklanırlar. O anda başka bir şey düşünebilmeleri olanaksız görünmektedir.

I. Olağandışı Bir Durumun Yol Açtığı Özgün İzlenim

Olağandışı bir şey görme ya da doğadışı bir şeyle karşılaşmanın ilkel insan üzerinde bıraktığı izlenim hiçbir zaman değişmez. Bu durumda ilkel insan heyecanlanmakta, alt üst olmakta, mahvolmakta, çok nadiren de şaşırmaktadır. Bir başka ifadeyle bilinçaltının onu böyle şaşırtıcı bir duruma önceden hazırlamış olduğu söylenebilir. Böyle bir şey düşünmemekle birlikte her zaman başına böyle bir olay gelebileceği beklentisi içinde yaşamaktadır. Malgaş Yerlisinden söz eden Cailliet, "Sürekli tetikte olup, çevresinde olağandışı bir olay kollar"[1] demektedir. Benzer gözlemlerle birbirlerinden çok uzak bölgelerde karşılaşılmaktadır. Örneğin, Nikobar adalarında: "Düzenli olarak karşılaşılan olaylarda bir neden aramaya gerek yoktur ya da bununla ilgilenmenin bir anlamı yoktur. Ancak karşılaşılan istisnai bir durumun nedenleri olmalıdır. Olaya eşlik eden açık ve somut nedenleri görünmez kişiliklerin ürettikleri düşünülmektedir. Bu yüzden olayların ötesine geçerek gerçek nedenin bulunması gerekmektedir. Gerçek nedense, büyük bir olasılıkla, pek çok kara, hava ya da deniz ruhlarından biri tarafından bilinmektedir."[2] "Bir nesnenin tuhaf-

[1] E. Cailliet, *Symbolisme et âmes primitives*, s. 72 (1936).
[2] G. Whitehead, *In the Nicobar Islands*, s. 147 (1924).

lığı, nadir bulunan bir şey olması bile ona bir güç atfedilmesi için yeterli olabilmektedir."[1]

Güney Afrika'da, *Bekuanalar*'la karşılaşan ilk misyonerlerden biri şöyle bir gözlem yapmıştır: "Cehalet düzeyleri göz önüne alındığında, bilmedikleri ve gizemli buldukları her şey bâtıl inanç türünden bir tapınma nesnesine dönüşmektedir. Bunları bir nedenleri olup olmadığına bakmadan görünmez güçlere atfetmektedirler."[2] İngiliz-Mısır Sudan'(ın) da yaşayan *Dinkalar*'da, "az çok sıradışı olup, dinî bir anlama sahip olmayan ve bir şeyler adanmasını gerektirmeyen bir olay yok gibidir. H. L. Wilson'ın bize aktarmış olduklarından yola çıkarak bahçesinde sıra dışı büyüklükte bir kabak gören bir *Cic Dinka*'nın neler yaptığından söz edebiliriz. Adam bu kabağı dalından koparmaz. Tam tersine: "Ruh geldi" diyerek bir keçi kurban edip kanını bitkinin üzerine serper... İlk kez havada uçak gördüklerinde yaklaşık elli boğa kurban ederler ve yaşlı bir adam çok uzun yıllar önce işlemiş olduğu bir cinayeti itiraf eder."[3] Biri Kuzey, diğeri Güney Amerika'dan alınmış iki örnek daha verelim. "*Cherokeeler* kendilerine özgü iyileştirici özellikleri bulunmayan kimi bitkilerin tıbbi kullanımına büyük önem atfetmektedirler. Ancak bitkilerin gizemli davranışlarından, yani dalların büyürken oluşturdukları olağanüstü kıvrım ve bükümlerden vb. yola çıkarak sıra dışı güçlere sahip olduklarını düşünmektedirler... Olağandışı, merak çeken, az görülen ve zor bulunan şeyler hemen her yerde yaşayan halklar açısından *tıbbi malzeme* üretiminde çok önemli bir rol oynamışlardır... Burada da durum farklı değildir."[4] "Eski Perululular, en alt düzeyde bile olsa doğaüstü bir görünüm arz eden her cinsten şeye taparlardı. Gündelik yaşamda karşılaştıkları şeylerden biraz değişik olan her şeye derhal ilahi bir köken atfederlerdi."[5] Bolivya'da gerçekleştirilen "bir seyahat esnasında

---

[1] F. E. Williams, *Papuans of the Trans-Fly*, s. 323 (1936).

[2] John Philip, *Researches in South-Africa, II*, s. 116-117 (1828).

[3] C. G. ve B. Z. Seligman, *Pagan Tribes of the Nilotic Sudan*, s. 178.

[4] Money ve Olbrechts, *The Swimmer Manuscript. Bureau of American Ethnology. Bulletin XCIX*, s. 54.

[5] H. Valdizan y A. Maldonado, *La medicina popula peruana, I*, s. 56.

Yerliler her zamankinden daha fazla bâtıl inançlı bir hale gelmekte ve olağanüstü her şey, her çığlık ya da her sesten korkmakta, bunları beklenmedik bir kazaya uğramalarını istemeyen ilahlarının bir uyarısı olarak kabul etmektedirler."[6] "Bugün bile Yerliler ve metisler karanlık mağaralar, çölleşmiş ve bitki örtüsünden yoksun yüksek dağlar, göller, nehirler, tuhaf görünümlü çamur tepecikleri ya da haç, arabesk figürleri andıran biçimlerle insanın yüz hatlarını andıran taşlar, özetle tuhaf bir özellik taşıyan her şeye tapınmaktadırlar."[7]

II. Olağandışı, Talihsizliğe Yol Açar ve Büyüler

Olağandışı bir şey gördüklerinde ya da bir şeyle karşılaştıklarında, bunun, Yerlilerin üzerinde bırakmış olduğu izlenimi ifade etmek amacıyla kullanılan terimler hemen her yerde tıpatıp birbirinin aynısıdır: Gizem, bâtıl inanca tapınma, ilahi köken, dinî anlam, ilahların uyarısı vbs. Açıkça görülebileceği gibi bu karşılaşma onlar üzerinde görünmez güçlerle beklenmedik ve ürkütücü bir bağlantı kurdukları duygusuna yol açmakta ve verdikleri tepki de tek tip bir reflekse benzemektedir.

Bu mistik deneyime nasıl olur da hemen her seferinde hissettikleri, korku unsurlarının egemen olduğu duygusal bir özellik eşlik eder? "Eşlik eder" deyimi durumu yeterince iyi ifade etmemektedir. Bu heyecan duygusu deneyimin ayrılmaz, temel bir parçasıdır. Doğaüstü güçlerle karşılaşınca, kişi, görünüşe göre neden içgüdüsel denilebilecek bir korkuya kapılmaktadır? Tanımı itibariyle bu güçlerin hepsi her zaman düşman ve kötülük sever değildirler. İlkel insanlar, kimi durumlarda, bunlardan bazılarının mevcudiyetini ve desteğini hissedebilmek için hiçbir fedakârlıktan kaçınmazlar. Bu konuda Avustralyalılar, *Papular* ve Melanezyalıların yaşamında mitik kahramanlar, totem özelliği taşıyan atalar gibi ölülerin onlar için çok önemli olan öğreti ve döllenme/bereket törenlerine katılımını, onlarla kurdukları yo-

[6] R. M. Paredes, *Mitos, superstitiones y supervivencias populares de Bolivia*, s. 137

[7] Agy., s. 2-3.

ğun duygusal bağlantıyı anımsatalım. Bir ruhun gelip kendilerine bir hayal göstermesi ve bir şey ifşa etmesi ve son olarak, daha ileride göreceğimiz gibi çok yaygın bir âdet olan görünmez güçlerin vb. gelip öğüt verdikleri belli düşleri görebilmek için Kuzey Amerikalı genç Yerlilerin ne kadar çabaladıklarına bakmak yeterlidir.

Yerlileri korkutan şey görünmez güçlerle bağlantı kurmak değil, onların kendileri hakkında ne düşündüğüdür. Başlangıçta karşılarına tuhaf bir varlık ya da nesne çıkmakta ve varlığını karşısındaki kişiye hissettirerek devreye ânında doğaüstü duygusal kategorinin girmesini sağlamaktadır. Bu, kazalardakine benzeyen bir heyecan duygusudur. Daha önceki bölümde görmüş olduğumuz gibi bu varlıklar Romalılarda karşılaşılan *monstra* ve *portenta* (kötü ve iyi sonuçlar getirecek olan mucizevi olaylar) benzeri kötülük ve uğursuzluk getirecek türden şeyler gibi hissedilmekte ve yorumlanmaktadır.

Bu olağandışı/tuhaf olanın esinlettiği neredeyse dinî olarak adlandırılabilecek ürkeklik, atasözlerinde çok açık bir şekilde dile getirilmektedir. İşte birkaç belirgin örnek: "Ziyarete gelme gibi bir âdeti olmayanın gelmesini sağlayan şey, görülmeye alışkın olunmayan şeyin görülmüş olunmasıdır." Bir başka deyişle Gaden'in açıkladığı gibi, her tuhaf olayın tuhaf sonuçları vardır. "Bir şeyi görüp de tanıyamadığınız zaman: 'Kaç!' denilmesini beklemeden kaçmalısınız, yani her tuhaf şeyin yanından mümkün olduğunca hızlı bir şekilde uzaklaşmalısınız." "Ölme alışkanlığı olmayan ölecek olursa, kürklerinin alınmasında çok zorluk çekilecektir." Bir başka deyişle bölgede ölme alışkanlığı olmayan şey denildiğinde akla bilinmeyen bir hayvan ya da bir canavar gelmektedir. Böyle bir şeye korkuyla dokunulmaktadır, zira her bilinmeyen/tuhaf şeyden korkulmakta ve kuşku duyulmaktadır. Bu sözler sık sık karşılaşılmayan bir şeyin esinlettiği korkuyu ifade etmekte kullanılmaktadır."[8]

Olağandışı özellikler taşıyan bir varlık, bir nesne, bir karşılaşma kötü sonuçlara yol açacak eylemlerin sorumlusu olan gizli

[8] H. Gaden, *Proverbes et maximes Peuls et Toucouleurs. Travaux et membres de l'Institut d'ethnologie, XVI*, s. 283-284.

güçlerin varlığını ifşa etmektedir. Bunların korkutucu olmasının nedeni gizemli ve bilinmedik olmaları değil, tam tersine varlıklarını bu şekilde hissettirdikleri için nasıl sonuçlanacağı bilinmeyen kötü bir olayın kesin habercisine dönüşmeleridir. Bu ise çok ciddi bir tehdittir.

Bilindiği üzere ilkel zihniyet "geliyorum diyen tehlike" ve "açıklaması olan neden" arasında bir ayırım yapma konusunda zorlanmaktadır. Kehânetler başa gelecek felâket konusunda sıradan bilgiler ya da kendinden kaçılması veya yapılmaması gereken şeyler konusunda basit uyarılar demek değildir. Kendi başlarına belli bir etki gücüne sahiptirler. Öngörülenin gerçekleşmesine katkıda bulunan şeylerdir. Tuhaf/beklenmedik şey kendini belli ederek muhtemel bir kötülüğü haber veriyorsa, hiç kuşkusuz ileride gerçekleşecek ölümcül sonuçlarda belli bir sorumluluk payına da sahip olacaktır. Bu doğrultuda bakıldığında sıradanlığın dışına taşarak, alışıldık kuralları çiğneyen olağanüstü olaylar ve varlıkların yalnızca görünür hale gelmeleri bile kötülük olarak değerlendirilmektedir. O andan itibaren yalnızca zarar verici bir eylemin habercisi değil uygulayıcısı olarak görülmektedirler.

Bu bilgilerin ışığı altında, Kruyt'ın *measa* adı altında bir araya getirdiği çok zengin ve öğretici "kötülükler/uğursuzluklar" koleksiyonunun nedenini anlamak kolaylaşmaktadır. Bunlardan başka bir çalışmamda söz etmiştim.[9] Bunlardan çok tipik olan birkaçını aktaralım: "Alışılmadık bir saatte ya da alışkın olunandan farklı bir şekilde gıdaklayan tavuklar ölümcül eylemlere yol açacak, efendinin ailesinden birileri ölecek demektir... Bundan kurtulmanın tek yolu suçlu tavuğu yakalayıp, kesmektir."[10] Kruyt, bu tuhaf inancın nedenini şöyle açıklamaktadır. Bir tavuğun tuhaf bir şekilde gıdaklaması bir insanın ölümüne nasıl yol açabilir? Yanıt: Tavuğun o kişiyi büyülemesidir. O şekilde gıdaklayan tavuk, tavuk kılığına girmiş bir büyücü olduğunu istemeden ifşa etmiş olmaktadır. Bu durumda cadılar öldürülmektedir yani tavuktan kurtulmaktan başka bir çözüm yoktur.

[9] *Le surnaturel et la nature dans la mentalité primitive*, s. 219, 230, 233.
[10] A. C. Kruyt, *Measa, III. Bijdragen lot de taal-land-en volkenkunde van Nederlandsch-Indie*, LXXVI, s. 7 (1920).

Aynı şekilde "bir tavuk çok küçük bir yumurta yumurtladığında bunun *measa* olduğu söylenmektedir. Napoe'de bazen küçük yuvarlak yumurtalar yapan horozlar vardır... Bu yumurtalardan birini yapan tavuk kesilip yenilmektedir... aksi takdirde bu tuhaf olaya bağlanan büyüleme sonucunda tavuğun sahibinin başına bir felâket gelecektir."[11] Bu türden saymakla bitmeyecek kadar çok olayla karşılaşılmaktadır. Bütün ekilen bitkilerde, evcil hayvanlarda en ufak bir tuhaflık ya da alışılmadık bir şey görüldüğünde kendilerinden kuşkulanılmakta hattâ gerçekleştirecekleri büyüleyici kötü etkilerden emin olunmakta ve kendilerine ona göre davranılmaktadır. Célèbes'te kedi sesi büyüleyici bir güce sahiptir. Hayvan tuhaf bir şekilde miyavladığında bu, onun kedi şekline bürünmüş bir kurt adam olduğunun kanıtı kabul edilmekte ve yakında birinin hastalanacağına inanılmaktadır."[12] Burada bilinçli olarak West adlı kedinin gerçek bir hayvan değil bir büyücü olduğu söylenmektedir.

Doğu Afrika'da, "olağandışı/tuhaf görünen her şeyin yağmur üzerinde yaşamsal bir etkisi vardır. Örneğin Yerliler, genelinde 1898-1899 yıllarında yaşanan büyük kıtlığı Uganda tren yolu inşâsının bir sonucu gibi görmektedirler. Çalışmalar Viktorya Gölü üzerinde bulunan Kisuma'ya yaklaştığında ve orada da yağmur yağmadığı fark edildiğinde, bu inançları daha da güçlenmiştir. Belki de bu olayın nedeni tuhaf olaydan çok, toprak üzerine bırakılan demir halatlar yani raylardır"[13] (Demir tarlalara kötülük yapmaktadır). Elgon Dağı'nda yaşayan *Bageşular*'da, 1909 yılında pamuk sanayiini ilk harekete geçirme teşebbüsleri aşiretin büyük bir direnişiyle karşılaşmıştır. Yerlilere göre pamuk tohumları büyülü olduklarından, kadınlarını kısırlaştıracaktı. Kahve ekimi girişimlerinde bulunulduğu zaman da aynı direnişle karşılaşılmıştır. Küçük kahve fidanlarına da benzer büyülü özellikler atfedilmişti.

"Hayvanlara gelince benim katırım baş şüpheli muamelesi görmekteydi. Yerliler sonuç olarak onun bir hayvan olduğunu

[11] Agy., s. 18.
[12] Agy., s. 84.
[13] G. Lindblom, *The Akamba*, s. 277 (1920).

anlayabiliyorlardı. Ancak bilinmedik ve tuhaf bir hayvandı. Öyleyse kötülük yapacaktı çünkü cadılıkla ilişkisi olması gerekiyordu. İlk kez katıra binip tepelerde dolaştığım yıl mahsul her zamankinden düşük olmuştu. Genellikle katırın kendilerini büyülediğini düşünüyorlardı. Laf aramızda gıdasının yeni doğmuş çocuklardan oluştuğuna inanılıyordu."[14] Kuzey Rodezya'da yaşayan *Ba-ilalar*'ın topraklarında "çok sayıda bulunmasına karşın köstebek, gün içinde toprak üstünde sık görülen bir hayvan değildir. Gündüz yuvasından yer üstüne çıkmış bir köstebek görmek *tonda*dır. Eğer bir köstebek görüp de, yüzünde herhangi bir buruşma fark edecek olursanız, yakınlarınızdan biri ölecek demektir. Buna karşın köstebeği yuvasının içinde görmenin hiçbir sakıncası bulunmadığı söylenebilir."[15] Bu olgu diğerleriyle bir araya getirildiğinde *Ba-ilalılar*'ın şu şekilde düşündükleri söylenebilir: "Yuvası içinde yaşayan ve oradan çıkmayan bir köstebek görmek sıradan bir olaydır. Gündüz vakti toprak üstüne çıkmış bir köstebek görmekse alışılmadık/tuhaf bir olaydır. Doğal olarak bu gerçek bir hayvan değil, onun görünümüne bürünmüş olan bir cadı/büyücüdür."

Ainular'da da benzer olaylarla karşılaşılmaktadır: "Geçen yıl, bahçemde ilginç, anormal denilebilecek bir şey oldu. İki gövdeli bir kabak yetişti. Bir gün bir yarısını kesip pişirmeye kalkıştım. Hizmetçilerim yememem için yalvarmaya başladılar. Kabağı yediğim takdirde kesinlikle büyüleneceğimi söylediler. Niçin diye sorduğumda bir yanıt veremediler. *Ainular* iki gövdeli sebze ve meyvelerin yiyeni büyüleyeceğine ve bir kötülüğe neden olacaklarına körü körüne inanmaktadırlar. Böyle bir meyve ya da sebzenin bir parçası biri tarafından yenmişse, kalan bölümün de aynı kişi tarafından yenmesi gerekmektedir, zira yenilen bu ikinci parçanın, ilk parçanın neden olacağı kötülükleri etkisiz kılacağına inanılmaktadır."[16] Söylenenler bu bitki ya da meyvelerin

[14] P. W. Perryman, "Native Witchcraft" *The Uganda Journal, IV*, s. 11 (1936).

[15] Smith ve Dale, *The ila-speaking Peoples of Northern Rhodesia, II*, s. 89.

[16] J. Batchelor, *The Ainu and Their Folklore*, s. 207-208.

büyücü-bitkiler şeklinde algılandığına dair kesin bir kanıttır. Zira çok yaygın bir inanca göre, bir büyücü birine kötülük yaptığında, bu kötülükten kurtulmanın ve hayatta kalmanın tek yolu, bu kötülüğü yapan kişiyi bularak onu suçunu itirafa zorlamak ve yaptığı büyüyü bozmasını sağlamaktır. İkiz sebzenin birinci bölümü büyülerken, ikinci bölümü büyüyü çözmektedir. Aynı *Ainular*'da:

> Rengi ve biçimi normalden değişik olan her balığa uğursuzluk getiren bir iblis gözüyle bakılmaktadır. Böyle bir balık yakalanır yakalanmaz, ait olduğu düşünülen kötü havaların şeytanına adak olarak sunulmaktadır. Bir zamanlar evimizde, başından bu inancın kusursuz bir örneği olduğunu düşündüğümüz bir olay geçmiş olan genç bir adamı konuk etmiştik. Bir gün açık denizde babasıyla birlikte avlanırken, bir deniz kaplumbağası yakalarlar. Hayvanı kayığın içine çektiklerinde şaşkınlık içinde bir ayağının diğerlerinden daha beyaz olduğunu fark ederler. Bu gizemli durum kafalarını karıştırır. Bu, inanılmaz, korkunç bir şeydir. Korkmaya başlarlar. Bir süre sonra babası bunun bir *ikonnup,* yani uğursuzluk getiren bir deniz vampiri olduğunu söyler. Bir süre dua ettikten sonra hayvanın beyaz bacağını kocaman bıçağıyla keserek, kendisiyle birlikte denize atar. Bunu yaparken yüksek sesle vampire seslenir: "Ey üstümüze fırtınalar gönderen iblis, sana ait olan bu hayvanı geri yolluyoruz, ona iyi bak!"[17]

III. Olağandışını Belirlemeye Yarayan Terimlerin Olumlu Özelliği

Konuyla daha yakından ilgilenildiğinde *measa* olarak kabul edilen varlık ve olaylarla diğer benzer olayları belirtmede kullanılan "olağandışı" teriminin yeterince uygun bir terim olup olmadığı sorusu ister istemez insanın aklına takılmaktadır. Bu terim daha çok bu olaylar ve varlıkların bizimki gibi koşullandırılmış zihinler üzerinde bıraktığı izlenimin bir ifadesi olarak görülemez mi? Bu haliyle terimin ilkel insanları etkileyen o gizemli ve korkutucu

[17] J. Batchelor, *Ainu Life and Lore*, s. 392.

özellikleri göz ardı edilmiyor mu? "Olağandışı", olumsuzluk içeren bir sözcüktür. Alışılmadık, kural ya da âdetlere uygun olmayan, sıradan olmayan anlamına gelmektedir. Kural dışılık, bir tür anormallik ya da normalden sapma demektir. Terimin pozitif içeriğiyse alışkanlık ve kurallardan uzaklaşmış bir nesne düşüncesini çağrıştırmaktadır. Batılı dillerin büyük çoğunluğunda durum aşağı yukarı aynıdır. Oysa söz konusu olan şey temelde ilkel insanların deneyimlerinde olağandışı doğaya sahip varlıklar ve olayların kötülük ve büyük tehlike arz etmelerinin ifade edilmesiyse, bu durumda bu olumsuz terimlerin kesinlikle bu anlamları ifade etmedikleri söylenebilir. İlkel insanların *measa* gibi sözcüklerle ifade etmeye çalıştıkları şey, bizim olağandışıyla karşılaşma dediğimiz şeyin neden olduğu tehdit düşüncesidir. Halbuki onların kullandığı terimler olumsuz değil olumlu bir biçime sahiptir.

Bu uyarının amacı katı bir dilbilimsel ayırımın ötesine geçebilmektir. Amaç böyle koşullarda, ilkel insanlarla bizim zihinsel tavrımız arasındaki farkın belirlenmesidir. Bizim için "olağandışı" varlıklar, nesneler basit istisnalar, normalliğe sıradan karşı gelmelerdir. İlk bakışta ne kadar şaşırtıcı gelirse gelsin bunların da er ya da geç diğerleri gibi açıklanmak durumunda olduklarını biliyoruz. Örneğin yaşayan canlı bedenlerde patolojik olaylar fizyolojik yasalar tarafından belirlenir. Teratoloji de diğer biyolojik bilimlerle aynı temeller üzerine kurulmuştur. Kısaca biz daha baştan anormal olguların da diğerleri gibi anlaşılabilir olduğuna inanmışızdır. Bunlar başlangıçta bizi şaşırtan, istisnai olaylar gibi görünseler de özde gizemli bir özelliğe sahip değildirler. Dolayısıyla bunlara olağandışı denilmesi yeterli olmaktadır, zira bu sıradışı görünüm dışında herhangi bir özelliğe sahip değildirler.

İlkel insanın zihinsel yapısı dünyanın bu entelektüel sunumundan bihaberdir. Sahip olduğumuz hiyerarşik kavramlardan oluşan malzeme donanımına sahip değildir. Aynı anda katı ve esnek olabilen böyle bir zihinsel çerçeveye de sahip değildir, zira deneyime bağlı olarak olguların açıklanmasıyla giderek gelişen ve kusurlarından arınan bilgi birikimi bu zihinsel çerçevenin gözden geçirilmesini sağlamaktadır. Olağandışı, tuhaf, anormal

bu çerçeve içinde kendilerine her zaman bir yer edinmeyi becermişlerdir. İlkel insan bu zihinsel çerçevelerden de tamamıyla bihaberdir. Olgular düzenine özgü akışı hiç kavrayamamaktadır. Oysa çok sayıda olgu düzeninin varlığından haberdardır. Buna karşın gündelik yaşam gereksinimlerinin uymaya zorladığı bu doğa düzeni konusunda düşünme alışkanlığına sahip değildir. İlkel insanlar sanki bu doğal düzeni göz önünde bulundurarak davranır gibidirler. Oysa düşüncelerinde bunu doğrulayacak bir belirti yoktur. Bu insanları gözlemlediğinizde sanki bu onların davranışlarında içkin bir şekilde bulunuyormuş gibi bir izlenime kapılıyorsunuz.

Öte yandan varlıklar, nesneler, olaylar zorunlu olarak türdeş bir bütünün parçası değildirler, öncesinde var olan yasalar nedeniyle kendiliklerinden birbirleri ardına sıralanamazlar. Olağandışı, tuhaf, anormal bir özellikleri aracılığıyla insanları etkiledikleri zaman doğaüstü duygusal kategori ânında devreye girmektedir. Bu durumda ilkel insanlar istisnai değil (bunlar çok sık karşılaşılan izlenimlerdir) sıradan olmayan bir gerçeklikle bağlantı kurduklarını düşünmektedirler.

Böylelikle doğaüstü deneyim ile doğal birbirinden ayrılmaktadır. Birincisi mistik bir özelliğe sahipken, diğeri sıradan bir deneyimdir. Farklı bir şekilde algılanmakla birlikte gene de doğa ve doğaüstünün iç içe geçtikleri söylenebilir. Yukarıda görmüş olduğumuz gibi aynı deneyim bir anda farklı özelliklere sahip olabilmektedir. Dobrizhoffer'in *Abeyponeler*'i bir kaplanla karşılaştıklarında herkes gibi, önce onu, bir kaplan olarak görmekte ve bu görüntüden pek fazla etkilenmemektedirler. Ancak kimi zaman hayvan birden tuhaf, alışkın olmadıkları davranışlar sergilediği takdirde bu hareket onların dikkatini çekmektedir. Birden kafalarında bir şimşek çakmakta ve bu hayvanın sıradan bir kaplan olmadığını düşünmektedirler. O zaman bu yaratık hayvandan başka bir şey –bir *kanaima,* bir büyücü– olmak durumundadır. Aynı şekilde Leenhardt'ın *Kanak* Yerlisi başta diğerleri gibi bir köpekbalığı gördüğünü sanmıştı. Hayvanın bakışlarıyla karşılaşınca, bir anda bir insan, dünyaya geri dönmüş biriyle karşı karşıya olduğunu hissetmişti. Önce sıradan bir de-

neyime benzeyen olay göz açıp kapayıncaya kadar olağandışı ve aynı zamanda mistik bir deneyime dönüşmektedir. Bu türden durumlarda doğaüstü duygusal kategorinin devreye girmesine koşut olarak bir tür âni zihinsel kayma denilebilecek bir şey olmaktadır. Özne pozitif bir konumdan doğrudan mistik düzleme kaymakta ve refleks tepkiler bir anda değişmektedir. *Abipone* Yerlisi bir *kanaima*-kaplana saldırmanın yararsız ve tehlikeli bir şey olduğunu bilmektedir. *Kanak* Yerlisi, bir ölünün içinde gizlendiğini düşündüğü köpekbalığının kaçıp gidebilmesi için vakit yitirmeden onu denize salmaktadır.

IV. Olağandışı ve Doğaüstüne Özgü Duygusal Kategori

Olağandışı, kötü şeyler olacağına dair mesajlar iletir. Doğa dışıysa doğaya karşı olan şey demektir; bir başka deyişle ilkel insanların gözünde bu, uğursuz bir şeydir. Böyle bir izlenime sahip olabilmeleri için, daha önce hiç görülmemiş türden olaylar ve varlıklarla karşılaşmalarına gerek yoktur. Kongo vadisinde ilk kez beyazlarla karşılaşan siyahların kapıldıkları dehşet duygusunu anımsayalım. Bunun için alışıldık düzenin dışına en alt düzeyde bile olsa çıkılmış olması, çok az bile olsa biçim ve görünüm değişikliğine uğranmış olması yeterlidir. Akıllarını karıştıran bir önsezi ânında devreye girmektedir.

Aşiret her yıl muhakkak bir Ay tutulması ve zaman zaman da Güneş tutulmalarına tanık olmaktadır. Yaşlı insanlar hiç kuşkusuz tutulma süresinin kısalığının bilincinde olup, yıldızın daha sonra eski görünümüne kavuştuğunu bilmektedirler. Buna rağmen her yeni tutulma olayı sırasında aynı dehşet dalgası ortalığı kasıp kavurmaktadır. Yerlilerin içini daraltıp bunaltan şey tutulma olayının kendisi değildir, zira bu olaya birçok kez tanık olmuşlardır. Onların yüreğini sıkıştıran, sık sık görülmeyen bir olay olan tutulmanın, şeylerin doğal akışına doğaüstü bir gücün müdahale etmesi anlamına geliyor olmasıdır ki, bunun hiç kuşkusuz kötü sonuçlara yol açacağına inanılmaktadır. Dolayısıyla tutulma olayı kötü sonuçlara yol açacak bir kehânetin gerçekleşeceği anlamına gelmektedir. İlkel insanlar birlikte yaşadıkları insanların er ya da geç öleceklerini bilmekle birlikte, pek çoğu

ölümün doğal bir şey olmadığına inanmaktadır. Ölüm olayı doğaüstü bir gücün devreye girmiş olduğu anlamına gelmektedir. Ölüm bu grup için hem bir leke, hem bir uğursuzluk, hem de gelecekte başa gelecek yeni felâketlerin habercisidir.

Peder Heinrich Meyer, yaşadığı misyona komşu olan Yerlilerle birlikte tam bir tutulma olayına tanık olmuştur. "Çok değişik yorumlara kulak misafiri olmakla birlikte tutulma olayı hepsinin ödünü patlatmış gibiydi. Bu sanki başlarına gelecek çok kötü bir olayın habercisi gibiydi. Sanki dünya yok olup gidecekti. Bütün köylerde davullar çalındı, büyük deniz minarelerinin içi pisletildi. Öleceğini düşündükleri Ay'ı uyandırmak istiyorlardı. Zira Ay ölürse başlarına büyük bir felâket geleceğini düşünüyorlardı." İnsanların dehşete kapılmasına yol açan tutulmanın mistik anlamı budur. Nedenine gelince: "İnsanın ağzını açık bırakan açıklamalar yaptılar. But bölgesinde yaşayan insanlar arasında, Kairim'de öldürülen bir domuzun Ay'a dönüşerek onun ölmesine yol açtığı söyleniyordu. Ulau ve Jakamal bölgelerindeyse tutulmanın nedeni, Tumleo'da bir adamın aslında Ay olan büyük bir balığı öldürmüş olmasıydı. Bir başka yerde yaban domuzu görünümündeyken yaralanan Ay'ın aceleyle gökyüzüne kaçarken ağaçlara çarparak üzerlerinde kan izleri bıraktığı söyleniyordu. Başkalarıysa alev alev yanan Ay'ın çevresini bir duman bulutunun sarıp sarmalamış olduğunu vb. söylüyorlardı."[18]

Benzer şekilde pek çok ilkel toplumda ikizlerin doğumu kafaları karıştırmakta ve eller ayaklara dolanmaktadır. Oysa Yerliler daha önce benzer olaylar görüldüğünü bilmektedirler. Zira ikiz doğumlarıyla belli bir sıklıkta karşılaşılmaktadır. Herkes ikiz doğumunun nasıl bir şey olduğunu bilmekle birlikte bunun bir önemi yok gibidir. Zira her ikiz doğumunda ortalığı aynı heyecan duygusu sarmaktadır. Tıpkı tutulma olayında olduğu gibi doğum hakkında da akla gelebilecek en çılgınca açıklamalarla karşılaşılmaktadır. İstisnai durumlar dışında bunun kötü anlamda bir mucize, bir canavar, bir uğursuzluk olduğu konusunda

[18] P. Heinrich Meyer, *S. V. D. Wunekau, oder Sonnenverehrung in Neu-Guinea. Anthropos, XXVIII*, s. 34-36 (1933).

hemfikirdirler. Korkulan kötülüklerden kaçabilmek için alınan önlemlerin ayrıntısına girmek istemiyorum. Genellikle doğan bebeklerden biri, çok nadiren de ikisi birlikte ölüme mahkûm edilmektedir. Zira bu doğa karşıtı olayın, kötülüğü üzerlerine çekmesi nedeniyle grubun bir arınma işleminden geçmesi zorunludur. İkizlerin yakınları ve özellikle de annenin uyması gereken yasaklar giderek daha katılaşmakta, çoğalmakta ve süreleri uzamaktadır. Burada sorun, annenin, herkesin yaptığı gibi dünyaya bir bebek yerine nasıl olup da iki bebek getirdiğidir. Bunu bilmemekle birlikte anne kendini bu olaydan sorumlu hissetmektedir. Kendi yüzünden grubun başına bir felâket gelebileceğini düşünmektedir.

Daha önce (II. Bölüm) *Ainular*'da ikiz gövdeli meyve ve sebzelerden kuşkulanmaktan öteye geçilerek bunların büyülenmiş kabul edildiğini görmüştük. Aynı şekilde pek çok ilkel toplumda ikiz çocukların doğmuş olması bir büyü yapıldığı anlamına gelmektedir. *Babembalar*'dan bu konuyla ilgili bir örnek verelim:

"Doğumlarda dünyaya ikiz bebek getirmek, düşük yapmak, ölü bebek doğurmak, üst damağında çıkık dişle bebek doğurmak gibi kazalarla karşılaşıyoruz. Bizim *Babembalar* bunlardan biriyle karşılaştıklarında, başlarına kötü bir şeyler geleceğini düşünmektedirler.

Bir anne dünyaya ikiz bebek getirdiğinde, haber köye yayıldığı anda bütün köyün kirlenmiş olduğu düşünülmekte ve ocaklardaki ateşler söndürülerek, külleri batıdaki bir çukura atılmaktadır vb. Köyün arındırılması için ikizlerin yakınlarının özel bir tören düzenlemesi gerekmektedir çünkü böyle bir yasaklamaya karşı gelmek çok büyük felâketlere maruz kalınmasına yol açabilir."[19]

Daha az karşılaşılmakla birlikte, kimi zaman ikizlerin doğumu mutlu bir olay olarak kabul edilmekte hattâ sevinç çığlıkları atılmaktadır. İnsandan öte varlıklar gibi görülen ikizler, ortalığı bir sevinç dalgasının kaplamasına neden olabilmektedirler. Saygı duyulan, hattâ kendilerine neredeyse tapılan varlıklara

[19] B. P. Labrecque, *La tribu des Babemba*, Anthropos, XXXI, s. 912-913 (1936).

dönüşmektedirler. Yakınları ve özellikle de anneleri kutlanmakta, şölenler düzenlenip, onurlandırılmaktadır. Bu kutsanmışlık dolayısıyla ikizlerin yakınlarına nasıl teşekkür edileceği bilinememektedir.

İlkel toplumların *albino*lara karşı olan tavırlarında da benzer bir çelişkili durum vardır. Herkes bunların ne olduğunu bilmektedir. Ancak genelde bunlarla çok nadiren karşılaşmaktadırlar. Bu anormal bir durumdur. Dolayısıyla insanları korkutmaktadır. Konuyla ilgili bir-iki örnek vermekte yarar var. Nias'ta: "Bir *albino* doğduğunda, bu, genellikle bir kadının kötü bir ruhla birlikte yaşadığı anlamına gelmektedir... Bu ruh bir koca kılığına bürünerek kadını aldatmış olabilir. *Albino*lar *kampong*'a uğursuzluk getirdiklerinden genellikle öldürülmektedirler."[20] Koelakapoeaslı *Dayaklar*'da "Bir kadın bir *albino* doğurduğunda onun ruhlarla/cinlerle cinsel ilişkide bulunduğu düşünülmektedir. Çocuk hayatta kalmakla birlikte, anne işlediği suçun cezasını ödemeye mahkûm edilmektedir."[21]

Kimi zaman bu olağandışı varlıklar saygı ve korku karışımı duygular hissedilmesine yol açmaktadırlar. Yeni-Kaledonya'da bulunan Houailou'da "*albino*lardan korkulmakta ve kendilerine saygı duyulmaktadır. Sahip oldukları bu tuhaf özellik nedeniyle köydeki kuralların ötesine geçtiklerinde kendilerine karşı (istisnai olarak) hoşgörülü davranılmaktadır. Bunların tanrılarla bir alışverişleri olup olmadığını anlamakta zorlanılmaktadır."[22]

V. Olağandışının Hayvanlar ve Küçük Çocuklar Üzerinde Bıraktığı İzlenim

Az sayıda oldukları söylenebilecek istisnalar bir kenara koyulacak olursa, olağandışı varlıklar ya da olaylarla karşılaşılması, kötü sonuçlanacak bir öngörü anlamına gelmektedir. Bunun kanıtlarıyla pek çok ilkel dilde karşılaşıyoruz. İlkel dillerde bu

[20] Kleiwag de Zwaan, *Die Heilkunde der Masser*, s. 179 (1913).

[21] J. Mallinckrodt, *Ethnographische mededeelingen over de Dayaks in den afdeeling Koelakapoeas. Bijdragen lot de taal-land-en volkenkunde van Nederlandsch-Indie, LXIII*, s. 598 (1924).

[22] M. Leenhardt, *Dictionnaire de la langue houailou*, s. 181.

varlık ve olaylarla bunların ortaya çıkmasının yol açacağı sonuçları ifade eden ve bizim dillerimizde tam bir karşılığı bulunmayan özel bir terim kullanılmaktadır. İşte size birbirlerinden çok uzak bölgelerde tespit edilmiş olan sözcüklerden birkaçı.

Daha önce orta Célèbe bölgesinde *measa* sözcüğünün "olağandışı"dan çok, bu olağandışılığın neden olduğu uğursuzluk anlamına geldiğini görmüştük. Terimin öncelikle ifade etmeye çalıştığı şey bir varlık ya da olaya özgü olağandışılık değildir. İfade edilmeye çalışılan şey doğaüstü bir gücün kısa bir süre sonra gerçekleştireceği eylemin yol açacağı felâketin insanları dehşete düşüren varlığından haberdar olunmasıdır. Ne kadar anlamsız görünürse görünsün bir *measa* olgusu çok ciddi sonuçlara yol açabilir. "Dişi bir köpek yalnızca erkek ya da dişi yavrular doğurduğunda bu *measa*dır. Bir anne köpek yavrularını yediği takdirde bu daha da kötü bir şeydir. Anne ve kalan yavruların derhal öldürülerek gömülmesi gerekmektedir.[23] Bir Hindistan cevizi ağacının meyveleri zamanından önce olgunlaştığı takdirde bu *measa*dır. Bu yalnızca Hindistan cevizi ağacıyla sınırlı olmayıp tüm erken ürün veren meyve ağaçları için geçerli olan bir inançtır."[24] Bu *measa* listesinin başı sonu yoktur.

Solomon adalarında, "Bir mucizenin belirtilerine sahip kehânet düşüncesini ifade etmek için *anoa* sözcüğü kullanılmaktadır. Sa'a'da kullanılan *hu'ilu'ite* sözcüğü, olayların doğal akışını rahatsız eden bir şey anlamına gelmektedir. Örneğin denizin yükselmesi, felâketle sonuçlanan bir zelzele, bir tayfun ya da yalnızca bir ölünün müdahale edebileceği türden bir olay olan denizcilerin mucizevi bir şekilde ölümden kurtarılmaları gibi. Ulawa'da kehânet ve mucize için *anoa* adlı tek bir sözcük kullanılmaktadır."[25] Burada olağandışı olgunun olumlu bir mucize olma olasılığının dışlanmamış olduğuna dikkat çekmek isteriz.

---

[23] A. C. Kruyt, *Measa, III. Bijdragen lot de taal-land-en volkenkunde van Nederlandsch-Indie LXXVI*, s. 68 (1920).

[24] Agy., s. 108-109.

[25] W. G. Ivens, *Melanesians of the South-eastern Solomon Islands*, s. 352.

Güney Afrika'da (Kuzey Rodezya) yaşayan *Lambalar*'da "ölümle ilgili, bir felâketi öngören kehânetler ya da hemen her zaman ölüme yol açan kötülüklerden kaçılması konusunda uyarı anlamına gelen *imbiko* sözcüğü kullanılmaktadır."[26] Doğu Afrika'da yaşayan *Safwalar*'da ise "biri yere bir delik açmakla meşgul bir bukalemunla karşılaştığı takdirde bu *mahosi*dir (tıpkı *Célèbeler*'deki *measa* gibi). Aynı şekilde geceleri ortaya çıkan kokar bir hayvanla (*Stiukkatze*) karşılaşıldığında ya da keneler vücudu kendiliklerinden terk ettiklerinde bu çok nadir rastlanan olağandışı ve korkutucu bir *mahosi*dir. Alışkanlıkları dışına çıkmış bir hayvanın her hareketi (örneğin karşısına çıktığınızda durup kafasını içeri sokmak yerine yoluna devam eden bir kaplumbağa, ölü numarası yapmayan yılan vb. gibi) *mahosi*dir. Gene kulübenin çatısı üzerinden uçan arılar... ikiz doğuran bir inek... vb. vb."[27]

(Ekvator bölgesine ait) *Zande* diline ait bir sözlükte *Sala* sözcüğünün anormal, sağlıksız varlık, uğursuz anlamına geldiği görülmektedir. Bir sıfat olan *Salasala* sözcüğüyse anormal, talihsiz anlamına gelmektedir. "Vahşi kedi uğursuzluk getiren, talihsiz bir hayvandır." *Salasala boro* ise anormal, kendisinden çekinilmesi gereken anlamına sahiptir.[28]

Amerika'dan da tipik bir örnek sunalım: "Kaliforniya'da yaşayan *Wintu* Yerlilerinin dilinde *yapaitu* sözcüğü tehlikeli, çekinilmesi gereken, kutsal anlamına gelmektedir. Günümüzde bu sözcük *Wintular*'a karşı olan beyazlar için kullanılmaktadır. Kate Luckie bu ismin beyazlara Şaman büyükbabası tarafından verildiğini anlatmaktadır. Beyaz tenli insanları ilk gören Yerlilerden biri olan adam, köyüne doğru kaçarken çığlık çığlığa: *Yapaitu*! *Yapaitu* diye bağırmıştır."[29] Bu mucizevi türden karşılaşma başa gelecek bir kötülük kehânetiydi. Bu *Wintu* Yerlisinin tepkisi, beyazları ilk gördüklerinde: "Vah başımıza gelenler! Artık

---

[26] C. M. Doke, *The Lambas of Northern Rhodesia*, s. 215-166.
[27] E. Kootz-Kretschmer, *Die Safwa, I*, s. 273-274.
[28] C. R. Lagae ve V. H. van den Plas, *La langue des Azande, III*, s. 139.
[29] Cora du Bois, *Wintu Ethnography.* Publications of the University of California Press. Anthropological series, *XXVI*, s. 117 (1937).

yağmur yağmaz!" diye bağırarak kaçan Kongo Yerlilerininkinin aynısıdır. Bunlara benzeyen olağandışı, anormalle karşılaşma durumları ilkel insanlarda ruhların gizemli yönlendiriciliği ve efsanevi öykülerle mitlerin hazır hale getirdiği, bir tür otomatik denilebilecek duygusal reflekse neden olmaktadır.

VI. İnsanın Bu İzlenime Tepkisi: Başka Türlü Bir Gerçekliğin Varlığının Hissedilmesi

İlkel insanlar sık sık bu türden durumlarla karşılaştıklarından, bu mistik deneyimler yaşamlarında çok önemli bir yere sahiptir. Gözlemciler ve kuramcılar bir yandan bizi ilgilendiren sorunlarla ilgilenirken, bir yandan da bu mistik deneyimlerin öneminin farkına vararak ilkel zihniyetin bu yönünü betimlemiş ve çözümlemişlerdir. Lowie adlı araştırmacı, örneğin dinî duygunun kökenini incelerken uzun uzadıya olağandışıyla karşılaşma ya da olağandışının ortaya çıkmasının yol açtığı etkilenmeler üzerinde ısrarla durulması gerektiğini söylemektedir.

Gerçekten de bunlar duygusal bir özelliğe sahiptir. Ben de mistik deneyimlerin artık bir bilgi kaynağı olmaktan çıktıklarını göstermeye çalıştım. Doğaüstü bir kategoriden söz ettiğimde, derhal bunun sözcüğün mantıksal anlamında herhangi bir genellemeye izin vermeyen ancak hisler konusunda tek-biçimlilik gösteren duygusal bir kategori olduğunun altını çizdim. Gerçekten de bu türden bir mistik deneyim yaşandığı ve doğaüstüne özgü duygusal kategori devreye girdiği sırada, insanlarda her zaman aynı tipik heyecan belirtisi gözlenmektedir.

Bu, bir başkasıyla karıştırılması olanaksız bir niteliğe sahip olan bir heyecan duygusudur. Kendini açıkça belli etmektedir. Bu duygu yaşandığı sırada insan bu duygunun kendiliğinden yol açtığı bir şeyin bilincine varmaktadır. Doğruyu söylemek gerekirse bu, ilişkileri belirlemenin çok güç olduğu karmaşık bir duruma yol açmaktadır. Bir şeyin farkına varmanın heyecanlanmaya yol açtığını söylemek kolay değildir, ancak bunun tersini söylemek de bir o kadar zordur. Bu mistik deneyim, özünde duygusal bir şey olup, yaşanan bu heyecan duygusu kendiliğinden denilebilecek bir şekilde bir şeylerin bilincine varılmasını sağlamaktadır.

Zihinsel açıdan *homo sapiens* ve *loquens* ile diğer hayvan türleri arasındaki muazzam boşluk bir karşılaştırma yapmaya izin vermemektedir. Benzerlikler tespit ettiğimizi sandığımız zaman bile, bu bilgilerden yararlanırken çok ihtiyatlı davranmamız gerektiğini bilmek durumundayız. Oysa olağandışı ya da bilinmeyenle âni bir karşılaşma aslında üst düzey hayvanlarda, bir anlamda yukarıda betimlediklerimize benzer bir heyecanlanmaya yol açmaktadır. Romanes'in gözlemleri, örneğin köpeklerin nedenini bilmedikleri şeylerden ürktüklerini kanıtlamaktadır. "Gökgürültüsünden korkan bir köpek, bir gün tavan arası tabanına boşaltılan elmaların çıkardığı benzer bir ses duyduğunda korkudan ne yapacağını bilememiştir. Kendisini tavan arasına çıkartıp gürültünün nedeni gösterildiğinde eskisi gibi sakinleşerek, keyfinin yerine geldiği görülmüştür. Romanes, kuru kemiklerle oynama alışkanlığı olan bir başka köpeğin kemiklerinden birine şeffaf bir ip geçirerek, köpek oynadığı sırada onu çekip yavaş yavaş hareket ettirmiştir. Kendiliğinden oynar gibi görünen bu kemik karşısında köpek dehşetle geri geri kaçmıştır..."[30]

Bu türden olgularla sık sık karşılaşıldığından bu konuda ısrar etmek anlamsızdır. Gene de önemli olduğunu düşündüğümüz bir tanesini aktaralım:

> Peru'nun yüksek yaylalarında yaşayan katırcıların bir alışkanlığından söz etmek istememizin nedeni, Yerlilerin, hayvanların bile doğanın gizli güçlerinden korktuklarına inandıklarını göstermesidir. Yorulup yere çökmüş bir lamayı ayağa kaldırabilmek için katırcıların başvurdukları yöntemden söz etmek istiyoruz. Bunun, hayvanların muhakkak dinlenmek istedikleri bir anda olduğuna ancak bu arada pozisyon değiştirmek ve kervana katılmak zorunda kaldıklarına bizzat tanık olduk. Katırcılar hayvanları ayağa kaldırabilmek için onları korkutmaya çalıştılar. Yorgun hayvanın kendilerini göremeyeceği bir yere gizlenerek, yere çökmüş olan lamaya küçük taşlar atmaya başladılar. Bunun üzerine lama ayağa kalkarak gözleriyle saldırganı aramaya başladı ancak bulamadı. Taş

[30] G. Compayre, *L'évolution intellectuelle et morale de l'enfant*, s. 102-103.

attığı sırada katırcı lama sesleri çıkartıyordu. Korkan hayvan ayağa fırladı ve çok büyük bir enerji harcayarak koşup, kervana katıldı.[31]

Katırcıların bu can sıkıcı durumdan kurtulmak amacıyla başvurdukları yöntemi incelemekte yarar var. Katırcılar, çok yorgun lamalarından biri kendini bırakıp yere çöktüğünde onu güzellik ya da şiddete başvurarak ayağa kaldıramamaktadırlar. Zira yorgun hayvan çok inat etmektedir. Hiçbir şey onu yerinden oynatamamaktadır. Bütün çabalarının boşa gittiğini gören katırcılar sonunda şöyle bir strateji oyunu düşünmüşlerdir. Buna göre hayvan üzerinde görünmez bir gücün saldırısına uğradığı izlenimi yaratılmaya çalışılmaktadır. Hayvanın üzerine, kimin tarafından atıldığını göremediği taşlar gelmektedir. Aynı şekilde hayvan, göremediği bir lamanın sesini duymaktadır. Öyle büyük bir korkuya kapılmaktadır ki, yorgunluğunu bile unutmaktadır. Ayakları üstünde dikilerek yoldaşlarının yanına koşmaktadır. Yorgunluktan bitap düşmüş olan hayvan açıklayamadığı, gizemli bir korku nedeniyle yerinden fırlayıp yeniden yola koyulmaktadır.

Benzer bir durumda, çok küçük çocuklarda da benzer bir etkilenme olduğu görülmektedir. Bebekler uzun bir süre çevrelerindeki küçük çocukların yüz hatlarını tanımakta zorlanmaktadırlar. Özellikle de bir çocuk, bebeği kucağına almaya kalkıştığında bebek korkup ağlamaya başlamaktadır. Çocuk, bebeğin görüş alanı dışına çıktıktan sonra bebek sakinleşmekte ya da yakındaki bir büyük onu sakinleştirebilmektedir.

Bir adım daha ileri gidebiliriz. Hayvandan insana giden merdivenin en alt basamaklarından başlayarak bu türden tepkiler ve etkilenmelerin en sıradan biçimleriyle karşılaşabilmek mümkündür. Çevre koşullarının kendileri için uygun olduğu, belli bir çevrede devinen ilkel organizmalar, bu koşullar değiştiği anda sanki bir tehdit altındaymış gibi davranmaya başlamaktadırlar. Yapabildikleri zaman sanki bir tehlikeden kaçar gibi oradan uzaklaşmaktadırlar. Daha üst basamaklarda, örneğin sinir sis-

[31] H. Valdizan y A. Maldonado, *La medicina popular peruana, I*, s. 33 (1922).

temi gelişmiş canlılarda bunlar birer reflekse dönüşeceklerdir. Daha üst bir aşamada "korunma içgüdüsünden" söz edilecektir. Bu aşamada bunlar artık yalnızca, hayvan üzerinde mevcut çevrede görülen değişimin neden olduğu, korunma amaçlı basit refleksler değildir. Duyularıyla gerçekleştirdiği algılamalar onu uyarmaktadır. Bilinmedik, olağandışı bir şeyle karşılaştığında duyduğu heyecanı korku sinyalleri ve refleks tepkiler aracılığıyla dışa vurmaktadır.

Bununla birlikte hayvanın yaşadığı şaşkınlık (Perulu katırcıların lamalara yaptıkları gibi hayvanın bir tür açıklanamaz bir duygu ve gizemli bir durum karşısında bulunması söz konusu olduğunda bile) ve duygusal karmaşayla ilkel insanların içini kaplayan korku düşüncesi arasında muazzam bir fark vardır. Basamakların en altındakinden en üstündekine, temel bir ortak unsurun varlığını yadsımak mümkün görünmemektedir. Ancak hayvani bir aşamadan insani bir aşamaya nasıl kayıldığını da açıklayamıyoruz. Yapılabilecek tek şey bu durumlarda her iki tarafta da olan biteni olabildiğince kesin bir biçimde betimlemek ve karşılaştırma yapmaktır. İlkel insanların mistik deneyim incelemesinde, ayrıntıya girmeden, birkaç genel noktaya dikkati çekmenin yararlı olabileceğini düşünüyoruz. İlk olarak şu lama gibi açıklaması olanaksız bir şeyle karşılaşarak dehşete kapılan hayvan konusunda açıklamalar yapabilmek için fizyolojik ve psikolojik unsurlara başvurulması yeterli olacaktır. İlke olarak hayvanın yaşadığı korku duygusu ve verdiği tepkiyi açıklayabilmek için sahip olduğu bireysel organizmanın yapısını ve işlevlerini bilmek yeterlidir. Oysa (yukarıda dile getirildiği anlamda) olağandışı bir varlıkla karşılaşan herhangi bir insan bilincinde oluşacak karmaşayı toplumsal unsurları devreye sokmadan açıklayabilmek olanaksızdır. Önceki bölümlerde betimlenmiş ve çözümlenmiş olan mistik deneyimleri bu yaklaşımı doğrulayan kanıtlar olarak gösterebiliriz. Örneğin, –aniden öteki dünyadan köpekbalığı görünümünde geri dönmüş bir varlıkla karşılaştığını fark eden– *Kanak* Yerlisinin hissettiği duygu karmaşasında, toplumsal kökenli unsurlar öylesine baskındır ki, yaşanan bu mistik deneyimin gerçek anlamda bir deneyime denk düşüp düşmedi-

ği sorusundan kaçabilmek kolay değildir. Oysa bu olguyu daha basit bir şekilde açıklayabilmek mümkündür. *Kanak* Yerlisi hayvandaki insani bakışı fark ettiği anda, hayvan görünümünde geri dönen ölülerle ilgili bir inanç dalgası ve heyecan duygusu benliğini öylesine etkilemektedir ki, verdiği tepkinin hızı neredeyse bir refleksinkine eşit olmaktadır. Oysa burada çocukluktan beri beyne işlenmiş olan bu inanç ve duyguların âni bir uyanışından başka bir şeyden söz edilebilir mi? Daha ileride ilkel insanlarda inanç ve deneyim ilişkileri adlı hassas konuyu yeniden ele alacağım. Şimdilik dikkatleri tek bir noktaya çekmek istiyorum: İlkel insanların yaşadıkları mistik deneyimlerde toplumsal kökenli unsurların varlığı bile, onların ne kadar önemli bir yere sahip olduklarını yeterince göstermektedir.

Keza mitler, efsaneler, masallar ve ilkel insanların zihinsel ve özellikle de duygusal yaşamlarının ayrılmaz bir parçası olan her şey, kısaca gelenekler olmadan *Kanak* Yerlisinin yaşadığı türden ya da benzer duygusal karmaşalara yol açan herhangi bir başka mistik deneyimden söz edebilmek kesinlikle mümkün değildir. Gelenek, toplumsal yaşamı zorunlu kılan bir şey olup, bir erkekler toplumunu, başka bir deyişle üyelerinin bir önceki kuşaktan teslim aldıkları ortak mirası bir sonraki kuşağa teslim etmelerini zorunlu kılmaktadır. Oysa en gelişmiş hayvan topluluklarında bile benzer bir olgu tespit edilememiştir.

Toplumsal psikoloji ve sosyolojiyle hiç ilgilenmemekle birlikte Descartes'ın bizim sözünü edip, dikkat çekmeye çalıştığımız bu konudaki önsezilerine hayranlık duymamak mümkün değildir. Descartes, akılcı ruha özgü etkinlik biçimi olan düşünce hariç, insan ve hayvana ait tüm fizyolojik ve ruhsal işlevlerin benzer olduklarını; ancak aralarında iki temel fark bulunduğunu düşünüyordu. Bunlardan biri dildi. Konuşulan dil aynı zamanda hem insan zekâsının bir ürünü hem de toplumsal bir kurumdu. A. Meillet, "Paleolitik dönem insanlarının konuştuklarını varsayacak olursak, bu araca sahip olmalarını sağlayan şeyin entelektüel yetenekleri olduğu ve bu yeteneklerin bir dil üretmek ve bu dilin kullanım ve aktarımı için gerekli olanların kabaca aynısı olduğunu kabul etmek ve sözlü iletişim olmadan bu aracın açıklamasını

yapabilmenin olanaksız olduğunu bilmek durumundayız"[32] demektedir. Başka bir sayfada aynı bilgin şu hayati sözcükleri eklemiştir: "İnsanın yararlandığı dilin özgünlüğü ve gücünün nedeni sözcüğün her bağlamda yer alabilmesidir. İnsan diliyle hayvan dili arasındaki temel fark hayvan dilinin unsurlarının birbirleriyle kombine edilememesidir. İnsan dilininkilerse tam tersine çok az sayıda sözcükle irademiz ya da hayal gücümüzü kullanarak istediğimiz kadar kombinasyon oluşturarak istediğimiz her şeyi söyleyebilme olanağı tanımaktadırlar. Oysa bir kedi miyavlaması ya da köpek havlamasıyla herhangi bir dilsel kombinasyon oluşturmak mümkün değildir."[33]

Sözle ilgili anatomik ve fizyolojik koşullar ne kadar önemli olurlarsa olsunlar, dilin en önemli özelliğinin temel nedeni bu değildir. Bu, zihinsel bir özelliktir. Meillet, bu özelliği bize çok güzel bir şekilde açıklamaktadır: "Bütün hayvan dillerinden çok daha fazla sayıda farklı sesten yararlanan insan dilini hayvanlarınkinden ayıran temel özellik şudur: İnsan dili, yararlandığı fonetik gruplaştırmalar doğrudan duygusal bir durumun iletilmesi ya da bir çağrıda bulunulmasına hizmet etmemektedir. Bu amaçla kullanıldıklarında –ki, bu çok sık karşılaşılan bir durumdur– bu işi sözcükler aracılığıyla yapmaktadırlar. Her nosyon sözcük denilen bir fonik ses bütününe bağlıdır. Sözcük düşünen kişinin zihninde canlanmakta ve karşısında bulunan muhatabınınkine benzer ya da onunla aynı nosyonu çağrıştırmaktadır. İnsan dilindeki *duygusal* ve *etkin* unsurlar ne kadar önemli bir yere sahip olurlarsa olsunlar, burada asıl önemli olan, *entelektüel* unsurdur. Duygular, çağrılar, komutlar bu entelektüel unsurlar aracılığıyla dışa vurulmaktadır."[34]

Aynı bakış doğrultusunda, olağandışı bir şey gördüğünde hayvanın âniden tamamıyla duygusal bir karmaşa içine düştüğünü söylemek doğru değildir. Aynı koşullarda insanın içine düştüğü telaş durumu, duygusal unsurlar dışında entelektüel ve toplumsal kökenli pek çok başka unsuru da içermektedir. Bir toplum

[32] A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale, II*, s. 86.
[33] Agy., s. 10.
[34] Agy., s. 1.

içinde yaşayan, *sapiens* ve *loquens*, silah ve araç üreticisi, teknik buluşlar yapan insan bu etkilenme ve heyecan duygularının esiri olmadığı gibi, tepkisini de basit savunma refleksleri aracılığıyla göstermemektedir. Bu etkilenme ve heyecan duyguları hayvandan insana yükselen basamaklar boyunca özelliklerini hiç yitirmeden korurken; insan zihniyle bütünleştikten sonra değişmiş ve çeşitlilik arz etmeye başlamıştır. Olağandışı ya da bilinmedik bir şeyle karşılaşan insan yalnızca telaşlanmakla kalmayıp, kimi zaman da dehşete kapılmaktadır. Mitik düşünceler bütün zihnini kaplamış bulunduğundan bu tedirginlikle, sebebini çözemediği bir saldırıya uğradığında korkudan ne yapacağını bilemeyen lama ya da görmeye alışmadığı bir yüz gördüğünde ağlayan küçük çocuğun hissettiği korku arasında en basit öz düzeyine inildiğinde bir benzerlikten söz edebilmek mümkündür. Bu, efsanelerle yıkanmış ve onların ima ettiği düşüncelerle donanmış bir düş gücünün neredeyse kendiliğinden oluşturduğu bir korku duygusudur. Sıradan bir kaplan korkulması gereken bir düşmandır. *Abipone* Yerlisi bunun farkında olmakla birlikte gene de ona karşı kendini koruma hattâ saldırma cesareti gösterecektir. Oysa bir *kanaima*-kaplan gördüğü takdirde derhal tabanları yağlayacaktır. Zira geleneğin ona öğrettiği bilgiler çerçevesinde bunun hayvan kılığına girmiş, görünmez dünyaya ait bir varlık olduğunu ve onunla mücadele etme girişiminde bulunmaması gerektiğini bilmektedir.

Bu şekilde sürüp giden ilkel insanlara özgü deneyim, zamanla ikili bir görünüme kavuşmuştur. Sıradan bir deneyimken onların mevcut gerçeklik içinde yaşamalarını ve devinmelerini sağlarken; mistik bir deneyime dönüştüğünde farklı bir gerçeklikle bağlantı kurmalarını sağlamaktadır. İlkel insanların deneyime özgü bu ikili durumu hiç düşünmeden ve çok yoğun bir şekilde yaşamaları, deneyimi, insan toplumlarında zihinsel yaşamın gelişme koşullarından biri ve aynı zamanda göstergesi haline getirmektedir. Deneyim, insanın, içinde yaşamakta ve hissetmekte olduğu dünyanın gerçekliğinden başka bir şeyin farkına varmasını sağlamasaydı, bu durumda o da zihinsel açıdan üst düzey hayvanlara çok benzeyen bir varlığa dönüşebilirdi. Bu zihinsel

yapının değişik özellikleri olabilirdi, çok daha kapsamlı ve zengin olabilirdi ancak onların zihni gibi nesnesinden başka bir şeyle ilgilenemez ve onun açıklamasını yapamazdı. Bu durumda hep eskisi gibi kalır ve hiçbir şey onun hissedilen ve algılanan mevcut gerçekliğin ötesine geçmesini sağlayamaz; onu egemenliği altına alamaz, aynı özellikler taşımayan bir başkasını düşleme olanağı sunamazdı. Şeylerin olduklarından *başka* bir şekilde olabilecekleri düşüncesine yol açabilecek tek şey konuşulan dil, toplumsal kurumlar ve *homo faber*'de görülen zihinsel gelişme aracılığıyla var olabilen mistik deneyimdir.

Bu düşüncenin ortaya çıkmasının çok uzun bir zaman almış olmasının ve insanın başlangıçta hissettiği doğa ve doğaüstü ayırımını birbirine karıştırmasının bir önemi yoktur. Mistik deneyim (kendisinden tamamıyla kopmadan) sıradan deneyime karşıt hale geldiği, olağandışı ve anormalle karşılaşmanın insanı yalnızca telaşlandırmayıp, doğaüstü duygusal kategorinin devreye girmesiyle belirgin bir heyecan duygusunu oluşturduğu gün insanlık bir adım ileri gitmiştir. İnsan zihninin, kafasında oluşturduğu bu diğer gerçekliği mitlerle doldurarak içine battığı ve kurtulmak için bin yıllar boyunca mücadele ettiği ve haşır neşir olduğu saçmalıkların, çelişkilerin, beceriksizliklerin hiçbir önemi yoktur. Doğa ve doğaüstü ayırımını hissettiği gün insanın önünde uçsuz bucaksız bir alan açılmıştır.

Ancak insanlık bu yolu büyük bir zahmetle bir adım ileri, iki adım geri şeklinde çok uzun bir süre içinde kat etmiştir. Zira mistik deneyim bir yandan gerçekliğin mevcut dünyanın ötesine geçebileceğini gösterip insanı özgürleştirir ve ona gerçek üstünde düşünebileceği anayollar/mecralar sunarken; diğer yandan duygusal bir öze sahip olan bu deneyim insan üzerinde tam ters bir etki yapmaktadır. Olağandışı ve anormalin ortaya çıkmasının çözümlemesi bu etkinin ânında ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Daha önce görmüş olduğumuz gibi bu etki bir heyecan duygusu ve ifşadan oluşmaktadır. Bu iki unsurun varlığını hiç zorlanmadan tespit edebiliyoruz. Bunun için bu deneyimin çeşitli uygarlıklarda yüzyıllar boyunca uğramış olduğu değişikliklere bir göz atmak yeterlidir. Deneyimler de zaten bu değişiklikler içinde gi-

derek eriyip, yok olma aşamasına gelmişlerdir. İlkel insanların yaşadıkları mistik deneyim ve belki de üst düzey hayvanlardaki bilinmeyenle karşılaşmanın yol açtığı telaşlanma sırasındaki heyecan duygusu ve bu bilinmeyenin ifşasını yadsıyabilmek mümkün değildir. Ancak bu bizim yaptığımız bir ayırımdır. Oysa somut bir şekilde gerçekleşen duygusal karmaşa süreci içinde *ifşa edici özelliğe sahip olan, heyecan duygusudur*. Bu duyguları yaşayan insanın bedeni içinde kesinlikle görünmeyen bir güç bulunması ve kendisini etkilemesi gerekmektedir. İnsanın içine giren gücün mantıksal bir açıklaması yoktur. Bu yalnızca hissedilen bir şeydir. Böyle olduğu için de daha etkilidir.

Yaşanan heyecan duygusu ve keza bu kendiliğinden denilebilecek heyecan duygusu içinde/aracılığıyla ifşa edilen şey, sıradan deneyimin mevcut dünyaya ait olmadıklarını gösterdiği varlıkların mevcudiyeti ve eylemidir. Peki bunlar nelerdir? İlkel insanlar bunların ne olduğunu kesinlikle bilmektedirler. Geleneksel mitler, efsaneler, inançlar bunların ne olduğunu onlara öğretmiştir. Daha çok küçük yaşlardan başlayarak bu türden bir deneyim yaşadıklarında yaşamlarını ellerinde tutan bu görünmez güçlere karşı nasıl davranacaklarını, onları nasıl yola getireceklerini, yatıştıracaklarını, uzaklaştıracaklarını ya da yardıma çağıracaklarını bilmektedirler. Yeni-Kaledonyalı *Kanak* Yerlisi ve *Abipone* Yerlisinin yaşadıkları deneyimlerde vb. görüldüğü gibi devreye ânında giren toplumsal kökenli unsurlar olmadan bütün bu noktalarda mistik deneyimin neler olup bittiğini açıklayabilmesi olanaksızdır. İfşa edici heyecan duygusu gerçekten de sıradan deneyimin ortaya koyamadığı hayati bir öneme sahip bir *başka* gerçekliğin varlığını ortaya koymaktadır. İnsanın özünde bulunan doğaüstü, *duygusal* bir kategoridir. Kant'a ait ünlü deyimden yararlanıp, ona hiç düşünmediği bir anlam yükleyerek: Buradaki sezginin kör olduğu söylenebilir.

Görünmeyen dünyayı mitik varlıklarla doldurmuş olan geleneksel inançlar, ilkel olmayan toplumlarda yerlerini yavaş yavaş başkalarına bırakmışlardır. Zaman içinde doğaüstü, az çok doğanın bir kopyası olmaktan kurtulmuştur. Doğa yavaş yavaş anlaşılır bir şey, bir bilim nesnesi haline gelirken, doğaüstü öz-

gün bir öze sahip olmuş ve sözcüğün gerçek anlamında aşkınlaşmıştır. Büyük uygarlıkların oluşmasına kadar bu sürecin hangi biçimlere girip, hangi zincirleme değişikliklere uğrayarak, hangi duraksamalar ve hangi gelişmeleri yaşadığını söylemek dinler ve felsefeler tarihinin işidir. Ancak ilkel toplumlarda mistik deneyimin, yani kökende ifşa edici heyecan duygusunun nasıl bir şey olduğunun incelenmiş olmasının, bu tarihin işine yarayacağını, zira bu veri olmadan dinler ve felsefelerin nasıl doğup gelişebileceklerini düşünebilmenin mümkün olmayacağı söylenebilir.

Üçüncü Bölüm

DÜŞLER VE ZİHİNSEL-GÖRÜNTÜLER/HAYALER (VISIONS)

I. Düş, Gerçek ve Bilinmeyeni Açıklayabilen Bir Deneyimdir

İlkel insanların çoğu için düş çok önemli bir mistik deneyimdir (biz burada onu yalnızca bu yönüyle ele alacağız). Bunun pek çok nedeni var. Bu nedenlerin mümkün olan en iyi şekilde anlaşılabilmesi için, önce ne ifade ettiklerini kesin bir şekilde belirlemek gerekmektedir, ki bunun o kadar da kolay bir iş olmadığı söylenebilir. Bu insanlar, böyle bir anlama sahip olan düşün nasıl bir şey olduğunu bilmekte ancak bu bilgiyi formüle edememektedirler. Kendi kendilerine düşün bir tanımını yapamamaktadırlar, çünkü bu insanların genel kavramlar üretmek gibi bir alışkanlıkları yoktur. Öte yandan kimi toplumlar düşlerle daha yakından ilgilenmekte ve onları özelliklerine göre ayırıp sınıflandırmaktadırlar. Yorumlama yöntemleri hemen her yerde farklılık göstermekte, şu ya da bu türden bir düşe atfedilen önem bir yerden diğerine değişmektedir. Bununla birlikte, ilkel toplumlarda, dü-

şün sorgusuz sualsiz bir şekilde mistik bir deneyim olarak kabul edilmesini sağlayan genel özelliklerden söz edebiliriz.

İşe bizdeki ve onlardaki düş açıklamasıyla başlayabiliriz. Her şeyden önce düş sırasındaki algılamaların düş öncesi ve sonrası algılamalarda olduğu gibi, herhangi bir gerçekliğe ait olduklarını söyleyebilmek olanaksızdır. Uyandığımızda, düşümüzde uzaklarda yaşayan ya da ölmüş bulunan kişileri gördüğümüzü ve duyduğumuzu anımsarız. Düşümüzde, geçmişte yaşanmış ya da inanılmaz, saçma sapan akıl almaz olaylara katılırız. Konuşur, bizi şaşırtacak, kimi zaman ayıplanacak türden davranışlarda bulunuruz, vb. Düşte yaşanan bu deneyimin uyanıkken yaşanması mümkün olmadığından bunun bir tür yanılsama olduğunu söyleriz çünkü bu öznel bir olay olup, içinde yer alan veriler gerçek dışıdır. Bu durumu: "Hepsi düştü" ya da "Düşten başka bir şey değildi" gibi sözlerle dile getiririz.

Öte yandan düşte görülen ve işitilenlere yalnızca düşü gören kişi tanık olabilmektedir. Yanında bulunan diğerleri ister uykuda olsunlar isterse uyanık, düş gören kişinin algılama alanı içine girememektedirler. Leibniz, buradan yola çıkarak gerçek ve düşsel olaylar arasında kesin bir ayırım yapabiliyordu. Aynı anda mevcut kişilerin hepsi tarafından algılanana gerçek diyordu. Aralarından yalnızca bir kişinin algıladığına ise yanılsama ya da halüsinasyon denilmektedir. Düşün içinde bulunduğu durum da budur.

Düşün bu şekilde gerçek dışına sürgün edilmesini doğru ve doğal bulduğumuz için de başka yerlerde düşe farklı bir şekilde yaklaşan insanlar bulunabileceği aklımızın ucundan bile geçmiyor. Oysa bu farklı yaklaşım düşüncesinin bile ilkel insanlara ait olmadığını söylemek gerekiyor. Von den Steinen bu durumu kesin bir şekilde ortaya koymaktadır: "Uyuyan insanın bedeni hamağında yatmayı sürdürmektedir, ancak bu konuda *hiç kimsenin aklına* düşte görülenlerin, yaşananların gerçek olup olmadıkları gibi bir soru sormak gelmeyecektir."[35] Yerli uyuduğu sırada yaşadığı olaylar konusunda spekülasyon yapma gereksinimi bile duymayacaktır (uyanıkken yaşadıkları konusunda da konuş-

[35] K. von den Steinen, *Unter den Natürvölkern Brasiliens*, s. 341.

mamaktadır). Hiç kuşkusuz düşü üzerinde düşünecek, çoğu kez yapıldığı üzere düşünde gördüklerini büyük bir titizlikle tekrar gözden geçirecektir. Ancak onun için önemli olan düşün kendisine herhangi bir uyarı/mesaj iletip iletmediği ve bu uyarıların kendisi ve yakınları için ne türden sonuçlara yol açacağıdır. Düşlerini bir psikolog ya da filozof gözüyle değerlendiremez.

Düşe ait verileri gerçek dışı olarak kabul etme nedenleri bizim için çok açıktır. Oysa düşlere özgü veriler ilkel insanlar üzerinde aynı etkileri bırakmamaktadır. İlkel insanlar, bunları gerçek dışı veriler gibi görmezler. Bunların gerçek dışı oldukları söylendiği zaman ses çıkartmamaktadırlar (genellikle muhataplarına karşı çıkma gibi bir alışkanlıkları yoktur, özellikle de bir beyazsa). Ancak somut bir şekilde bu verilerin gerçek dışı olduklarını görememektedirler. Bundan emin değillerdir. Başka bir yerde misyoner Grubb'un Paraguay'da *Lengua* Yerlisiyle yapmış olduğu ilginç bir tartışmayı aktarmıştım. O olayda Yerli, bahçesindeki bal kabaklarını Grubb'un çaldığından şikâyetçi olur. Çok şaşıran Grubb, Yerliye, bunun mümkün olamayacağını, zira o sırada köyden yüz mil kadar uzakta bulunduğunu söyler. Yerli ısrar edince Grubb sonunda adamın kendisini düşünde bahçesinden bal kabaklarını çalıp götürürken gördüğünü anlar. Grubb, bu işi yapmasının olanaksız olduğunu gösteren tüm nedenleri önüne sermesine rağmen Yerli, fikrini değiştirmez. Grubb'u bahçesinde gördüğü konusunda ısrar eder. Deney sonucu Grubb'un orada bulunamayacağını bilmesi onu ilgilendirmemektedir. O, gözleriyle düşünde görmüş olduğu şeyden emindir.[1]

Bu oldukça öğretici bir olaydır, zira bu Yerli için düşünde gördükleri, uyanıkken gördükleri kadar nesneldir. Grubb'u uyanıkken bahçesinde görmüş kadar emindir. Dahası, bizim anlayamadığımız, bizi şaşkınlığa düşüren bu tavır, insanın düşünde gördüklerinin gerçek olamayacağı düşüncesini yadsıyan bu yaklaşım, bu zihniyetle bizimki arasındaki temel bir farkın ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Benzer pek çok diğer olayda olduğu gibi, böyle bir durumda bu Yerli de zihinsel açıdan, bizim için

[1] *La mentalité primitive*, s. 105-107

kaçılması mümkün olmayan mantıksal bir zorunluluğu önemsememektedir. Bize göre, gerçekleşmesi olanaksız bir şey gerçek olamaz. Onlara göre yaşadığı deneyimin gerçek dediği şey kayıtsız şartsız gerçektir. Biraz düşündüğü takdirde şöyle bir şey söyleyebilir: Bu mümkün, zira gözlerimle gördüm. Sonuç olarak *ab actu ad posse,* yani böyle bir şey varsa bu mantık dışı olamaz.

Oysa biz, böyle bir şey olamaz deriz. Hiç kuşkusuz öyledir ancak bu doğru, ilk yasası, çelişki içeren hiçbir şeyi kabul etmeyen aydınlanmış zihinler için geçerlidir. Oysa ilkel insanların kafa yapısıyla bakıldığında bu son derece doğal, hattâ yadsınması olanaksız bir durumdur. Onlar için *mitler* sözcüğün en güçlü anlamında gerçek öykülerdir. Anlatılan şeyler *gerçekten* olup bitmiş, halen de gerçekliğini koruyan şeylerdir çünkü mitik zaman bizim dünyamızın bir parçası değildir. Mitik dünyadaki oynaklık, varlıkların maruz kaldıkları olağanüstü dönüşümler, aynı anda iki ayrı yerde birden bulunabilme, aynı anda birçok yerde birden bulunabilme vb. özelliklerin hepsi gerçektir. İlkel insanlar mantıklı olup olmadıklarına bakmaksızın bütün bunları olduğu gibi kabul etmektedirler. Bizim açımızdan en basit mantıksal zorunluluklara karşı ilkel insanlarda görülen bu duyarsızlık yalnızca mitlerle sınırlı değildir. Bu tavırları mistik deneyimle sıradan bir deneyim arasında herhangi bir ayırım yapmadıklarını göstermesi açısından önemli olup; düş gibi görünmez varlıklarla ânında bağlantı kurmalarını sağlayan birinci sınıf bir mistik deneyime de tamamıyla inandıklarını göstermektedir. En azından belli durumlarda, her şey onların bu verileri gerçek olarak kabul etmesine hizmet etmektedir. Mantıksal nedenler öne sürerek onları bu konuda kuşkuya düşürmeye çalışmak, mitlerin gerçek olması olanaksız olaylar olduklarını göstererek onlara olan inançlarını yıkmaya çalışmak kadar başarısız bir girişim olacaktır. Birazdan pek çok ilkel insanın mit ve düş arasındaki yakınlığın farkında olduklarını gösteren çarpıcı bir deyimden söz edeceğiz.

İlkel insan, düşte görülen ve yaşanan şeylerin yalnızca uyuyan kişi tarafından algılanıyor olmasına hiçbir şekilde itiraz etmemektedir. Ancak düşte algılananların 'nesnel gerçekliğinden' kuşkulanmak için de bir neden görememektedir. Yalnızca *medi-*

cine-man, Şaman, bir kör vb. insanların mistik deneyim yaşama ayrıcalığına sahip olup, diğerlerinin bunun dışında tutulduğu ve herkesin yaşananların kesinlikle gerçek olduğuna inanma alışkanlığına sahip olduğu bir yerde, bu türden sorular sorabilmeleri mümkün müdür? Bu deneyimler gibi düş de görünmeyen dünyaya ait varlıklarla yalnızca uyku sırasında ânında bağlantı kurulmasını sağlamaktadır. Bu bir tür geçici ölüm durumudur. Uyuyan insanın çevresiyle olan bağlantısı geçici olarak kopmaktadır. Dolayısıyla düşün sunduğu verilere yalnızca onun sahip olması doğal bir sonuçtur. Bu verilerin diğer uyuyan ya da uyanık insanlar tarafından fark edilmemesinin bir önemi yoktur. Düşün bu bireysel özelliği nedeniyle ilkel insanlar, ona, ortaklaşa yaşanan deneyime oranla daha büyük bir önem atfetmektedirler.

Düşün doğasına karşı bu saygının nedenini zihinlerinin genel yapısı ve mistik deneyimin yaşamları ve özellikle de haşır neşir oldukları alanlarda sahip olduğu önemli yerde aramak gerekmektedir. Onlar da bizim gibi uyuyan kişinin düşünde gördüğünü, işittiğini, konuştuğunu, çaba harcadığını, yer değiştirdiğini bilmektedir. Ancak bu basit algılama sürecinin ötesine geçildiğinde işler karışmaya başlamaktadır. Bizim için düş kişiye özgü, ikinci bir örneği olmayan/ biricik bir olgudur. Taşıdığı belirgin özellikler nedeniyle nesnel bir değere sahip olması söz konusu değildir. İçinde oluştuğu koşulları belirlemek fizyoloji ve psikolojinin işidir. Oysa ilkel insanların bütün bunlarla hiçbir ilişkisi yoktur. Onlar, düş gördüklerinde bunu diğer alışkın oldukları benzer türden deneyimlerden biri olarak kabul etmektedirler. Uyku olayı sayesinde, düş sırasında, görünmez dünyaya ait varlıklarla bağlantı kurduklarına inanmaktadırlar. Bu tanık olduklarına benzeyen ve üstünde durulması gereken önemli bir mistik deneyimdir. Görünmeyen varlıkların daha somut, daha kusursuz, neredeyse elle dokunabilecek kadar yakın oldukları bir başka deneyim biçimi yoktur. Uykuda, ölmüş insanlar görüldüğünde, uyuyan kişi gerçekten onlarla karşılaşmış olduğunu düşünmektedir. Onları görmekte, işitmekte hattâ onlarla sohbet etmektedir. Bazen uyandığında çevresindekilere ölüler ülkesine gittiğini ve görüp öğrendiklerini anlatacaktır.

Öte yandan diğer mistik deneyimler gibi düş, gizli şeylerin ifşa edildiği bir olaydır. Kehânet türü bir şeydir. Haber vermekte, öğüt vermekte, ima etmekte ve uyarmaktadır. Bu yüzden ilkel insanlar için düşler çok önemlidir çünkü onlar sayesinde giriştikleri işlerin başarılı olup olmayacağını, rahatları hattâ yaşamlarını belirleyen gizli güçlerin niyetlerini öğrenmektedirler. Ancak bu ifşa işi çoğunlukla belirsiz, karmaşık ve bulmacamsı bir özelliğe sahiptir. Bu yüzden düşleri yorumlamak için bazı "anahtarlara" ve kimi göstergelere gerek duyulmaktadır, zira bu göstergeler aracılığıyla önemli ve önemsiz göstergeler tespit edilerek, bir işe yaramayacak olanlar bir kenara atılmaktadır. Ölümcül bir tehdit altında bulunmak gibi ciddi bir durumdaki adamın çok acil öğüte ihtiyacı vardır. Ölmüş babası o gece gelip neye ihtiyacı olduğunu sormayabilir. Oysa istediği rüyayı görebilmek için çeşitli yöntemlere başvurma olanağı vardır. Düş aracılığıyla kehânette bulunma olayı ilkel insanlar arasında inanılmaz derecede yaygın bir yöntem olup, bunun onlar için ne ifade ettiğini anlayabilmek çok kolaydır. Bu, görünmez dünyaya ait varlıklarla bağlantı kurmalarını sağlayan çok değerli bir yöntemdir. Düşün nesnel değeri konusunda herhangi bir spekülasyona girişmeyi bile gereksiz bulmaktadırlar. Bilmek istedikleri tek şey, gördüklerinin bir ifşa olup olmadığını anlayabilmek ve gerektiğinde bunu yorumlayabilmektir. Bu ifşa olayı istenilen zaman dilimi içinde gerçekleşmediği takdirde ise gerçekleştirmenin yollarını bulabilmektir.

Düş ile diğer mistik deneyimler arasındaki son ortak özellik, insanlar üzerinde bıraktıkları etkinin özünde duygusal olmasıdır. Eğer korku ya da umut türünden bir duygu esinletmiyorsa düşü, ilkel insanlar kesinlikle önemsememektedirler. Böyle bir düşü görüp de anlatan insan komik bir duruma düşmektedir. Ancak üstü örtülü bir şekilde bile olsa en ufak bir tedirginliğe yol açabilecek ya da bir ima, bir talep, bir şikâyet, bir zorunluluk, bir emir düşüncesi içeren ve kimden geldiği belli olmayan bir düş görüldüğünde ortalığı derhal bir heyecan duygusu kaplamakta ve ilgili kişiler ona göre davranmaya başlamaktadırlar.

II. Avustralyalılarda "Düşteki Yaşam" (Dream-life) Totem Özellikleri Taşıyan Varlıklarla İlişkiye Geçilmesini Sağlamaktadır

Düşün Mitle Olan İlişkilerine Bakış

Mistik bir deneyim olarak düşün doğası ve işlevi başka hiçbir yerde, yakın bir geçmişte incelenmiş olan Orta ve Kuzey Avustralya aşiretlerindeki kadar net bir şekilde ortaya çıkmamaktadır. *La Mythologie Primitive* başlıklı çalışmamda (XXIII. sayfa ve sonrasında) bu konudaki çok belirgin bir özellik üzerinde durmuştum. *Arandalar, Aluridjalar, Karadjeriler, Ungarinyinler, Wik-Munkanlar, Koko-Ya'olar* ve hiç kuşkusuz diğer aşiretler ve özellikle de henüz yeterince tanınmayan Cap York yarımadasında yaşayan aşiretlerde düş ve henüz zamanın yer almadığı ve uygarlaştırıcı kahramanlar ya da totem özelliği taşıyan ataların yaşadığı mitik dönemi ifade etmek için aynı sözcük kullanılmaktadır. Sanki mitlerin sözünü ettikleri doğa-ötesi dünyayı, düşlerde görülen "doğaüstü" görünmez dünyadan ayırabilmek mümkün değilmiş gibi.

Bu Avustralyalılar mitik dönemi düş dönemi (*dream time*) olarak adlandırmaktadırlar. Amaçları gerçek zamanla bir karşılaştırma yapmak değildir, zira mitik zaman onlar için en az gerçek zaman kadar "gerçek" hattâ ondan çok daha gerçek bir şeydir. Düş bu zamanı ifşa ettiği ya da varlığını doğruladığı ve kendisiyle hemen ve doğrudan bağlantı kurmayı sağladığı için onu öyle adlandırmaktadırlar. Tek bir sözcükle ifade etmek gerekirse düş bir deneyimdir. Bununla neyi ifade etmeye çalıştıklarını ancak benzer deneyimlerle karşılaştırdığımızda anlayabiliyoruz. Örneğin, düş görülen yer (*dream-place*), düşte yaşamak (*dream-life*) gibi. Burada ortak paydanın düş olduğunu söyleyebiliriz. Düş mitik kahramanlara, yerel totem merkezlerine, halen yaşayan bireyin kabilenin totem özelliği taşıyan atasıyla olan ilişkilerine olan inanç benzerliklerinin ortaya çıkmasını sağlayan bir tür ortak unsura benzemektedir. Bütün bunlarla hiç kuşkusuz düşte karşılaşılmaktadır. En azından düş bütün bunların varlığını doğrulamaktadır. İlkel insanların kafalarında açıkça tanımlanmış ve

örgütlenmiş kavramlar bulunamayacağından hareketle, düşün, bir anlamda bir koordinasyon ilkesi işlevi gördüğü söylenebilir.

Keza Batı Queensland'de;

> Totem özelliği taşıyan (varlıklar) simgelere önem verilmekteydi. Bir adam düşünde karısının totemi olan bir *carpet-snake* gördüğünde, bir süre sonra eşinin akrabalarının kendilerini ziyarete geleceğini düşünürdü...
>
> Totemi *carpet-snake* denilen yılan olan bir adam yanlışlıkla böyle bir hayvan öldürmüştü. Adam ağır bir şekilde hastalanarak zayıfladı... (Akrabası olan bir kadının düşünde, onun öldürdüğünü sandığı yılanın kendi totemi olmadığını açıkça görmesi sayesinde hayatta kaldı). Bundan sonra adam çok kısa bir süre içinde iyileşti.
>
> Bir başka ilginç örnek. Kahramanımız öğreti sürecinden geçmediği söylenen yaşlı bir adamdır. Bu adam bir beyaz memurun bahçesine minyatür bir *bora* alanı yapar (*bora*, öğreti törenlerinin yapıldığı kutsal alan). Bu davranış belli bir yaşın üzerindeki Yerlilerin çok gücüne gider. Malûm nedenler yüzünden düşüncelerini yüksek sesle dile getiremezler. Ancak çok huzursuz olduklarından bu bahçenin yakınından geçmemeye çalışırlar. Bu insanlar böylesine kutsal bir nesnenin orada yaşayan, çok küçümsedikleri beyazların ve öğreti sürecinden geçmemiş gençlerin eğlencesine dönüşmesi karşısında çileden çıkmışlardır. Doğal olarak hiçbir şeyden haberi olmayan beyaz memur, nasıl bir hata yaptığının farkında değildir. O sırada minyatürü yapan adam çok ağır bir şekilde hastalanır. Korkunç düşler görmekte ve uykusundan sıçrayarak uyanmaktadır. Diğerleri totem özelliği taşıyan ataların kendilerine karşı yapılmış olan bu saygısızlığın intikamını aldıklarını söyleyerek, suçluya karşı en ufak merhamet belirtisi göstermediler.[2]

Bu çok farklı iki olgunun ortak bir yanı vardır. Totem özelliği taşıyan atalar torunlarıyla düş aracılığıyla görüşmektedirler. Torunları arasından birine, geleceklerini haber vermek amacıyla

---

[2] C. Tennant Kelly, *Tribes of Cherburg Settlement Queensland.* Oceania V. s. 468-9 (1935).

düşünde görünmektedirler. Çok kızdıklarında kutsal sırları çiğneyen suçluyu hasta etmekle yetinmemektedirler. Gönderdikleri düşler aracılığıyla kişiye kendisini kimin cezalandırdığını da iletmektedirler.

Elkin, bu konuda bizi daha iyi aydınlatmış; *Karadjeriler*'de totem ve düş arasındaki dayanışmayı tüm çıplaklığıyla ortaya koymuştur. Bu aşirette, "her topluluk/grubun bir ya da birçok totemi ya da *bugari*si vardır. Pek çok Kuzeybatı, Orta ve Güney Avustralya aşiretinde olduğu gibi totem anlamına gelen bu sözcük, aynı zamanda uygarlaştırıcı kahramanlar ve totem özellikleri taşıyan ataların dünyada yaşamış oldukları çok uzun bir dönemi ifade etmek için de kullanılmaktadır... Üstelik bütün bu diğer bölgelerde olduğu gibi sözcük "düşlemek" anlamına da gelmektedir. Toteme özgü bir kültten söz edildiğinde: "Ne düşlüyorsunuz?" sorusu "Sizin toteminiz hangisi?" anlamına gelmekte ve aynı şekilde yanıtlanmaktadır."

Elkin, haklı olarak, mitik dönem ve sahip olduğu içerikle düşün aynı sözcükle ifade ediliyor olmasının, Avustralyalıların kafasında düşün bir gecelik geçici bir şey olmadığını gösterdiğini söylemektedir. "Yerlinin kafasında bu türden bir düş zaman ve mekân gibi engellerin ortadan kaybolduğu gerçek, nesnel bir deneyim olup, o sırada düş gören kişiye hayati öneme sahip bilgiler aktarılmaktadır." Nesnel ve gerçek deneyim sözcükleri sanki Elkin'in ağzından kendiliğinden dökülmüş gibidir. Ben buna mistik deneyim deyimini ekleyeceğim çünkü düş, düş gören kişinin görünmez dünyanın varlıklarıyla bağlantı kurmasını sağlamaktadır.

"Totem ve düşün aynı sözcükle (*bugari*) ifade edilmesinin başka nedenleri de vardır. Baba, oğula, toteminin hangisi olacağını düşünde söylemektedir. Aslında *Karadjeriler* ve Kimberley bölgesindeki tüm diğer aşiretler bu ortak kavrayış kuramı çerçevesinde ele alındığında baba, düşünde ya da uyanıkken hayallere daldığı bir sırada, eşinin dünyaya getireceği çocuğu "görmektedir" Hayal ya da düş gördüğü yer *ngura* (kutsal bir yer) haline

gelmektedir. Oysa çocuğun toteminin (*bugari*) hangisi olacağı, hangisiyle bütünleşeceği düş aracılığıyla tespit edilmektedir."[3]

Ne kadar çabalarsak çabalayalım, kafamızda, bu bütünleşme/katılım olaylarını bir Avustralyalının yaptığı şekilde canlandırabilir miyiz? Üstelik bunları kafamızda canlandırmamız da yeterli değildir. Aynı zamanda ve özellikle bu deneyimin kendisini yaşamak, bu hissi duymak gerekmektedir. *Bugari* sözcüğünün Avustralyalı Yerli üzerinde bıraktığı etkiyi, sahip olduğu bütün kutsallıkla birlikte bizim de hissedebilmemiz için ne yapmak gerekiyor? Mistik bir deneyim olan düşte ilkel insan, varlığının içinde eriyip gittiğini hissettiği tinsel bir gerçeklikle ânında ve çok sıkı bir uyum içinde olduğu sırada düşünmek zorunda kaldığı şeyden çok daha az sayıda şey düşünmektedir.

Zaten totemizm inancının bu kadar güçlü ve belirgin olmasının nedeni de budur. Elkin, "Totem yalnızca (hayvani ya da bitkisel) bir türle olan akrabalık ilişkisini değil, aynı zamanda aşiret ve kurumlarının kutsal tarihiyle olan bir yakınlığı da belirtmektedir. Öte yandan bu totemin düşle olan ilişkisi tinsel gerçeklikle kurduğu ilişkiyi belirtmektedir ki, Yerli de zaten bu ilişkinin varlığını onaylamaktadır. Bu öylesine derinlere kök salmış bir duygudur ki, düş sırasında (*dream-life*) bir kişi, totemi tarafından temsil edilmektedir. Törenler sırasında bir kişinin toteminin şu ya da bu olduğunu söylemek, aşiretin törensel yaşamı içinde onun belli bir yeri olduğunu söylemek anlamına geleceği gibi, bu yer totemin mitler ve törenlerdeki yeriyle de görece ilişkilidir."[4] Bu arada bu totemizmin diğer yönlerini kesinlikle göz ardı etmediğimizi söyleyelim.

Cap York yarımadasında yaşayan *Wik-Munkanlar*'da mitlerin derin anlamlarının yalnızca düşler aracılığıyla kavranabildiği söylenmektedir. "Mitler çoğunlukla efsane ya da masal şeklinde dilden dile dolaşmaktadır. Ancak mitlerin törenlerle olan ilişkilerindeki derin ve gerçek anlamı yalnızca küçük bir azınlık bilmektedir. Bu bir klanın mülkiyetinde olan bir bilgidir. Bir

[3] A. P. Elkin, *Totemism in N. W. Australia.* Oceania, III, s. 265-266.
[4] A. P. Elkin, "Social Organization in the Kimberley Division" *Oceania, II*, s. 331-332.

adam katılmak zorunda olduğu bir töreni "düşlediğini" ancak babasının da kendisinden önce aynı töreni "düşlemiş olduğunu" söylemişti. Törenle ilgili ayrıntılar bir kuşaktan diğerine hemen hiçbir değişikliğe uğramadan aktarılmaktadır. Bununla birlikte bir adam töreni "yeniden-düşler" ve bu sayede törene katılabilmek için gerekli olan zorunlu mistik özelliklere sahip olur."[5] Biçimsel açıdan birinciden farklı olan bu tanıklık, özünde onunla aynı içeriğe sahip olup, birbirlerini karşılıklı olarak aydınlattıkları söylenebilir. Her ikisi de mitleri yalnızca dinleyip, yinelemekten başka bir şey yapmamış olanların derin anlamlı mitlerin hayati işlevinden bihaber olduklarını göstermektedir. Oysa daha fazlasını yaparak, dışa vurdukları ve araç görevi yaptıkları aşkın (ve bir başka açıdan içkin) gerçeklikle gerçek bir deneyim yaşamak, ânında bir bağlantı kurmak, bir bütünleşme duygusu yaşamak gerekmektedir. Avustralyalılar düşlerinde böyle bir deneyim yaşamaktadırlar.

Wik-Munkanlar'dan pek uzakta bulunmayan *Koko-Ya'olar*' da da özünde bunlara benzer ancak kimi ufak tefek farklılıklar gösteren inançlar vardır.

Onlar da diğerleri gibi düş dönemi (*dream-time*), düşte yaşam (*dream-life*) ve mitsel alan/mekân (*story-place*) arasında bir bağ kurmaktadırlar. Komşu aşiretlerde olduğu gibi, bu deyimlerin her biri ilkel insanın bütünleştiğini düşündüğü mitik gerçekliğin tamamlayıcı bir parçasını oluşturmaktadır. Bu bütünleşmeyse düş aracılığıyla gerçekleşmektedir. Yazar özellikle düşün kutsal mekânlarla olan ilişkisi üzerinde durmaktadır.

> *Koko-Ya'olar* bireyi annenin totemine bağlayan ve çocuğun kafasındaki yumuşak doku sertleştiğinde annesinin köyüne giden (aynı zamanda hem tinsel hem de maddi olan) bir ilkeyi *yorndal* olarak adlandırmaktadırlar.[6] Bu andan itibaren Yerli, "düşteki yaşamında" *yorndal*ının yaşadığı yeri sık sık ziyaret

---

[5] Ursula H. Mac Connel, "Myths of the Wik-Natara Tribes" *Oceania, VI*, s. 66 (1935).

[6] Donald F. Thomson, *The Hero Cult, Initiation, and Totemism on Cape York of the Royal Anthropological Institute, LXIII*, s. 493.

etmektedir... Bir adam sık sık bir diğerine *yorndal*ının nerede olduğunu sormaktadır.

Yorndal ile "düşteki yaşam" arasında çok sıkı bir bağ vardır. *Yorndal*ın bulunduğu yere aynı zamanda "düş alanı/mekânı" (*dream-place*) denilmektedir. Bir insan, "*Yorndal*ınız nerede?" diye sorduğunda, bu aynı zamanda "Nerede düş görüyorsunuz?" anlamına gelmektedir. Yaşamı boyunca bir erkek düş gördüğünde *mipi*si *yorndal*ının yanına gitmektedir... Burası bir laguna ya da bir akarsu yanı olduğu takdirde uykusu sırasında baba-dedesi ve annesinin kabilesinin topraklarında bulunan diğer totemlerle de yüzebilmektedir. Kişisel totemi bir kuş olduğu takdirde, onunla birlikte göklerde uçtuğunu düşleyebilmektedir... Gördüğü düşler sayesinde bir adam *yorndal*ının nerede yaşadığını her zaman bilebilir."[7]

Burada bir kafa karışıklığının oluşmasını engellemek gerekiyor. *Yorndal*ın anne-dedenin kutsal mekânını da kısmen kapsadığını bilmekle birlikte bunun bir kabile totemi değil bireysel bir ilke olduğunu bilmek durumundayız. İlkenin yaşadığı ve kişinin düşünde gidip ziyaret ettiği yer zorunlu olarak bir totem alanı/bölgesi değildir. Bununla birlikte yukarıda sözü edilmiş olan kabileler gibi, *Koko*-Ya'o*lar*'da da kabile totemleri de "düşteki yaşamla" yakından ilgilidirler. "Grup üyeleri kendilerinden biri yolculuktayken düşlerinde onun totemini gördükleri takdirde yakında geri döneceğinden emindirler. Carpentaria körfezi üzerinde bulunan Edward nehri kenarına yapmış olduğum bir yolculuk sırasında yanıma, Ompela aşiretine mensup, bana sık sık gördüğü düşleri anlatan bir adam almıştım. Bana eğer şu sıra dönüş yolunda olsaydık grubumun üyeleri düşlerinde kesinlikle benim *cuscus*umu (totemi) görüyor olurlardı dedi. Eğer düşünde totemini kendi görecek olursa bunun kız torununun (doğal olarak kabile totemlerini miras almış olduğundan) hasta olduğu anlamına geleceğini söyledi. Kısa bir süre sonra iki kez böyle bir

[7] Agy., s. 497-498.

rüya görmüş olduğunu söyledikten sonra: "Belki de Almpanu hastalanmıştır!" dedi."[8]

III. Kuzey Amerika'da Karşılaşılan Benzer Olgular Üzerine

Mitlerle olan ilişkileri çerçevesinde ele alındığında düşün temel işleviyle yalnızca Avustralyalılarda karşılaşılmamaktadır. Örneğin, Kaliforniya'da da böyle bir işlevin varlığından söz edilmektedir. Kaliforniya ve Avustralyalılara özgü olgular arasındaki karşılaştırma oldukça öğreticidir. Zira bu ilkel insanların kurumları arasında pek bir benzerlik yoktur.

Yumalar'da "Herhangi bir kamusal görevin yerine getirilebilmesi için gerekli olan gücün düş aracılığıyla kazanılması bir zorunluluktur... Pek çok "düşçü" denilebilecek insan vardır. Şefler, şarkıcılar, cenaze merasimleri konuşmacıları güçlerini düş aracılığıyla elde etmektedirler... Kroeber'in *Mohaw*lar konusunda söylediği gibi: "Şamanistik inançlar ve tedavi amaçlı uygulamalar, içinden çıkılması olanaksız bir şekilde aşiretin mitolojisiyle iç içe geçmiş durumda olup... bütün bunlar bireylerin gördükleri düşler tarafından belirlenmektedir."[9] Avustralya'da olduğu gibi burada da düş –en azından belli bir türü– özgün bireysel bir olgu olarak kabul edilmemektedir. Düşün, her şeyden önce önemli bir toplumsal işlevi vardır. Şu ya da bu kişiye sağladığı ve tek kaynağı olduğu güce sahip olunmadan grubun refahı ve yaşaması için zorunlu olan görevlerin yerine getirilebilmesi mümkün değildir. Yerlilerin kafasında görünmeyen dünyaya ait varlıklar her zaman özel kişileri mistik bir doğaya sahip bu güçlerle donatmaktadırlar. Bu varlıkların kendilerini çeşitli şekillerde hissettirmelerine

---

[8] Agy., s. 501. Bkz. İlginç bir şekilde buna benzeyen bir öyküyle W. B. Grubb'un *An Unknown People in an Unknown Land*, başlıklı çalışmasının 103. sayfasında yer almaktadır. Burada bir *Lengua* yerlisi, o esnada uzakta bulunan çocuğunun, düş gördüğü sırada bir kuşun ötmüş olması nedeniyle hastalandığını düşünür. Grubb, kuşun adamın totemi olduğunu söylememektedir.

[9] C. D. Forde, *Ethnology of the Yuma Indians.* Publications of the University of California Press, Anthropological series, XXVIII, s. 181-182.

karşın, Yerliler, onlarla yalnızca düşler –ya da buna çok yakın bir şey olan hayaller/zihinsel görüntüler– aracılığıyla iletişim kurulabileceğini düşünmektedirler.

Gene Avustralyalılar gibi, *Yumalar* da bu işlevi yalnızca kökene, yani somut mistik deneyimlere gönderme yapan düşlere atfetmektedirler. "Yerlilerin kafasında ya da dillerinde bir güce (*düş-hayal*) sahip olunmasını sağlayan düş ve sıradan bir düş arasında belirgin bir ayırım vardır. Hiç kuşkusuz sıradan düş biçimlerinden kimileri doğaüstü özellikler açısından düş-hayallere az çok benzeyebilirler. Örneğin, başarı ya da bir tehlikeyi haber veren ya da uzun vadede gerçekleşecek olaylar konusunda bilgi veren düşler gibi. Ne olduğu belirsiz bir ruh/cinle bu türden düşler arasında bağlantılar kurulabilir. Ancak gerçek bir düş-hayal görülmesini ancak *Kumastamxo* ya da atalar dönemine ait ruhlar sağlayabilir. Bu, aynı zamanda belli bir tipe uygun, müthiş zengin bir deneyimdir. Genellikle yaratılış tiyatrosu ya da *Kukumat* ve *Kumastamxo*'nun ziyaret ettiği dağlara bir yolculuk yapılmaktadır. Bu düşler sırasında, hayallerde olduğu gibi işitme duyusu müthiş önemli bir rol oynamaktadır. Düşçü kendisine bazı şarkılar öğreten bir ruhla görüşmektedir."[10]

Daha önceki bölümde görmüş olduğumuz gibi Kuzey Amerikalı aşiretlerin büyük bir çoğunluğunda ergenlik yaşına ulaşmış gençler için bir ruhla görüşme, tutku derecesinde arzulanan bir şey olup, hayal görmenin asal unsuru olarak kabul edilmekteydi. Aşmak zorunda oldukları zorlu sınavlar, kimi açılardan bir öğreti sürecini, örneğin Avustralya'daki *medicine-man*in yaşamak durumunda oldukları öğreti sürecini anımsatmaktadır. Bunların da onlar gibi pek çok amacı olmakla birlikte en önemlisi bu sınavlarda başarılı olan birinin görünmeyen dünyanın bir ya da birçok varlığıyla doğrudan iletişim kurma ayrıcalığına sahip olmasını sağlamaktır. Bu mistik deneyim gizli güçlerin kişiye lütfettikleri yeteneğin bir karşılığıdır. Bununla birlikte *medicine-man* öğretisi her türlü kritik durumu öngörmekte, gereksinim duyulduğu takdirde, bir tehlikeden korunmak amacıyla kişiyi sanki genel bir

[10] Agy., s. 201-202.

yetenekle donatmaktadır. Zira böyle bir durumda grup *medicine-man*den medet ummakta ve bu konuda ona güvenmektedir. Oysa sözünü etmiş olduğumuz Kuzey Amerikalı aşiretlerde bir ruh hayal görmesini sağladığı genci belli bir güç ya da en çok birkaç güçle donatmaktadır; örneğin ava çıktığında ya da savaşa gittiğinde, aşiretin, şu ya da bu avantaja sahip olma, şu hastalığı iyileştirme ayrıcalığı vb. gibi. Düş ya da hayal yoluyla bu türden bir güç elde etme düşüncesiyle bu gücün kullanımını sıkı bir şekilde denetleyen koruyucu ruh (*guardian spirit*) düşüncesi birbirinden ayrılamaz. Koruyuculuğunu yaptığı kişinin bu gücü kullanım biçiminden hoşnut olmayan ruh bu gücü geri alabildiği gibi tersini yaparak artırabilmektedir. Kimi zaman iş başındaki "konuşmacı" ya da "doktora" yardım etmek amacıyla ortaya çıkabilecektir.

"Kişiyi herhangi bir güçle donatamayan ancak başındaki tehlikeleri savan ya da çok büyük bir tehlike içindeyken yardıma koşan bir alt basamağa ait koruyucu ruhlar da vardır. Bunlarla düş-hayallerde karşılaşılmamaktadır."[11]

Avustralyalıların "düşteki yaşamlarını" oluşturan unsurlarla bu düş-hayaller –aradaki önemli farklılıkları ihmal etmeden– çok önemli bir noktada birbirlerine tuhaf bir şekilde benzemektedirler. Düş hayaller de onlar gibi mitlere çok sıkı bir şekilde bağlıdırlar. Onlar gibi, bu güce sahip olan kişinin mitik varlıkların yaşamına birebir katıldığı duygusunu yaşamasını sağlamaktadırlar. Bize Kaliforniya'daki aşiretlerde, Avustralya'dakilerde olduğu gibi düş ve mitik dönemle içeriğinin tek bir sözcükle ifade edildiği söylenmemektedir. Bilebildiğimiz kadarıyla *alchera, bugari, ungud* vb. sözcüklere denk düşen sözcüklere sahip değillerdir. Bununla birlikte arada çarpıcı bir benzerlik olduğu söylenebilir. Keza *Mythologie Primitive* (s. XXV) başlıklı çalışmamızda "mit ve düş ilişkileri konusunda oldukça etkileyici sözlerini aktarmış olduğumuz Joe Homer adlı Yerli, daha doğmadan önce düşler (düş-hayaller) görmeye başlamış olduğuna inanıyordu."[12] Tö-

[11] Agy., s. 20-22.

[12] Harrington, "A Yuma Account of Origins" *Journal of American Folklore, XXI*, s. 326.

renler ve dini eğitim konusunda kendisine sahip olduğu gücü lütfetmiş olan düşler doğaüstü ve iki boyutludurlar (yani zaman ve mekândan soyutlanmışlardır. Yukarıda Avustralyalıların düşleri konusunda da aynı deyimin kullanıldığını görmüştük). Kroeber, *Mohavlar*'da da benzer olgular saptamıştır. Joe Homer *Avikwame*'yi ziyaret etmekle yetinmeyerek tüm zamanı geriye doğru kat etmiş ve oraya –yani mitik döneme– vardığında ilk *keruk*un (büyük ölüler bayramı) kutlamasına tanık olmuştur. Törene katılan ataların ruhlarından biri olan Yalak (Kaz) kendisini bu konuda bilgilendirmiştir. Bugünlerde bir cenaze töreni yapılırken Joe Homer, Yalak rolünü üstlenmekte ve ayrıntılara indiğinde kendisinden Kaz olarak söz etmektedir."[13]

Avustralyalılarda görülen mitik kompleksin temel özellikleriyle burada da karşılaşıyoruz: "Zamanın henüz var olmadığı" zaman; çoğu kez hem hayvan hem de insan olan ve totem özelliği taşıyan atalar olan mitik kahramanlarla birlikte bir tören yapılması; o dönemlerde bu töreni kurumsallaştıran atayla bugün aynı töreni yapan torunlar arasında yakın bağlar kurulması ve nihayet bugün yapılan törenin, gücünü, bütünleşme-öykünme yöntemiyle yeniden ürettiği mitik törenden alması. Bütün bunlarla düş-hayaller aynı şeydir, tıpkı Avustralya'daki "düşteki yaşamla" aynı şey olması gibi. Böyle bir çakışma basit bir rastlantı eseri olamaz. Bunun nedenini bu ilkel insanlara özgü zihinsel yönlendirmede aramak gerekir, zira yalnızca bu zihinsel yönlendirme onlar için mitler ve düşlerin ne anlama geldiğinin anlaşılmasını sağlayabilir.

Kuzey Amerika'da saptanmış başka olgular bu sonucu daha da güçlendirmektedir. Aynı Kaliforniya'da, "*Yumalar*ınki gibi *Pimalar*a ait bütün şarkıların düşler yoluyla elde edildiğine dair kanıtlar vardır."[14] Aşağı Kolorado'da "şarkıların kökeninde hiç kuşkusuz düşler vardır... şarkıların amacı anıştırma yoluyla düşçünün deneyimlerini betimlemektir... Dönemlere göre mitlerde görülen içerik farklılığı düşlerdeki içerik farklılığıyla açıklanmak-

[13] C. D. Forde, *Ethnology of the Yuma Indians*, s. 203-204.

[14] L. Spier, *Cultural Relations of the Gila River and Lower Colorado Tribes*. Yale University Publications in anthropology, III, s. 12 (1936).

tadır. Aşağı Kolorado'da düşçülerin mitik zamanlardaki gezilerinin anlatıldığı dönemler, aslında şarkılarda anıştırma yoluyla aktarılan mitlerden ibarettir."[15] Bayan Denmore, "ruhların gücüyle ilgili" olan bütün şarkıların "düşler yoluyla elde edildiğinin" söylenmesinin önemine dikkat çekmektedir. Bu da bize bu olayın insanlara doğaüstü bir şey gibi göründüğünü ve bu türden deneyimler yaşamak isteyenlerin bunun gerektirdiği düşünülen fiziksel ve zihinsel duruma uygun bir şekilde davranmaya çalıştıklarını göstermektedir. Şarkının sıklıkla gereksinim duyulduğunda yardıma koşan (genellikle ruh denilen) doğaüstü bir varlığa ait olduğu düşünülmekteydi."[16]

Son olarak düş-hayaller, sahip oldukları ayrıcalıklı mistik deneyim özelliği nedeniyle herkesin kabul ettiği şeylerdir. Meksikalı *Huicholler*'de görevlilerin seçimi çok özgün bir yöntemle gerçekleştirilmektedir. Kimlerin görevlendirileceğini "*Kawitero*" denilen yaşlı bir adamın gördüğü düşler belirlemektedir. Tanrı-Bayramı denilen günde her görevli *Kawitero*ya bir şişe armağan ederek, ardıllarının kim olacağını düşünde görüp bildirmesini istemektedir. O da onlara yeni görevlilerin listesini vermektedir. Kimi zaman düşünde gördüğü ilk kişi topluluk tarafından kabul edilmeyebilmektedir. Bu durumda *Kawitero* sahip olduğu bir tür veto hakkını kullanmakta ve bir başka düş görmektedir. Aldığı karar asla tartışılmamaktadır."[17]

IV. Düşler Aracılığıyla Kehânette Bulunmak

Huicholler'deki seçim yöntemi biraz tuhaf görünebilir. Ancak bu yöntemle çok yaygın benzer uygulamaları bir araya getirdiğimizde bu izlenim yumuşamakta hattâ tamamen silinip gitmektedir. Örneğin klasik antik çağdaki (*oniromancie*) düşler aracılığıyla kehânette bulunma yöntemi gibi. Pek çok ilkel toplumda çok daha önemli konularda, örneğin biraz önce grup açısından bir

[15] Agy., s. 7.

[16] Frances Denmore, *Rythm in the Music of the American Indian. Annales do XX Congresso internacional de Americanistas, I*, s. 89.

[17] O. Klineberg, "Notes on the Huichol" *American Anthropologist, XXXVI*, s. 450, (1934).

hayat memat meselesine benzeyen eylemlerin gerçekleştirilip gerçekleştirilmeme işi düşlere bırakılabilmektedir. Gerektiğinde istenilen sonuca uygun düş görülmesi bile istenebilmektedir. Riskli bir işe girişmeden önce, ölmüş birinden görüş almak istendiği takdirde, bir sonraki gece uyku esnasında, o kişinin, gelmesini sağlayacak önlemler alınmaktadır. Bu yönteme başvurulması çok sayıdaki diğer kehânet yöntemlerinin dışlanmasını kesinlikle gerektirmemektedir. Bununla birlikte ölülere danışma yöntemi sanki kimi zaman daha ayrıcalıklı bir yere sahiptir, zira onların düşler sırasında ifşa ettikleri bilgiler özel bir değer ve geçerliğe sahip gibidir.

Örneğin 16. yüzyılda yaşamış ve bir süreliğine Brezilya'daki *Tupi-İnbalar* tarafından tutsak edilmiş olan şu Alman Hans Staden, "Bir mücadelenin sonucunu düşler aracılığıyla öğrenip, bundan emin olmadan savaşmaya asla cesaret edemiyorlardı" demektedir: "Akşam olduğunda şef *Konyan Bebe* ormandaki kampı bir baştan bir başa kat edip, insanlarına seslenerek, gece görecekleri düşlere dikkat etmeleri gerektiğini ve yalnızca sevindirici düşler görmeye çalışmalarını söyledi. Bu söylev bitince idolleriyle (*tamaraka*) dans ettiler ve sonra da gidip uyudular. Efendim, yatmaya hazırlandığı sırada bana seslenerek, benim de sevindirici bir şeyler düşlemeye çalışmam gerektiğini söyledi. "Düşlerin benim için hiçbir önemi yok, onların gerçekle bir ilişkisi yok" yanıtını verdim. Bana "hiç önemli değil, düşmanları esir edebilmemiz konusunda tanrınla anlaş" dedi."[18] Son cümle bu konuda sorusu olanları yeterince aydınlatıyor. *Tupi-Nambalar* talep ettikleri ve görmeye teşvik ettikleri düşler aracılığıyla yalnızca tanrılarından (büyük bir olasılıkla atalarından) kendilerini neyin beklediğini öğrenmekle yetinmeyerek, onlardan zafer kazanma konusunda ihtiyaç duydukları desteklerini esirgemeyeceklerinden de emin olmak istemektedirler.

Bir başka benzer durumda bu Yerliler *paye*leri (kâhinleri) ile zaferin kendilerinin olup olmayacağı konusunu tartışırlar. Kâhin-

[18] Hans Staden, *Wahrhafte Historia und Beschreibung eines Landes mil wilden, nackten und grimmigen Menschenfressern, welches in der neuen Welt Amerika gelegen ist*, 1929, s. 96-97.

ler zafer kazanacaklarını doğrularlar. Ancak gene de düşlerinde düşmanlarını görüp görmeyecekleri konusuna dikkat etmeleri gerektiğini söylemeyi unutmazlar. Büyük bir çoğunluk düşünde düşmanlarının etinin ateşte kızardığını gördüğü takdirde bu bir zafer işareti kabul edilmektedir. Kendi etlerinin ateşte kızardığını görmeleri durumundaysa savaşa gitmemeleri gerektiğini düşünmektedirler...

Savaşa ancak düşler gidin derse gitmektedirler. Düşman arazisine yaklaştıklarında şefleri, saldırıdan bir gece önce göreceğiniz düşleri kesinlikle unutmamalısınız komutunu vermektedir.

"Bir sefer sırasında onlara eşlik ettim. Düşman bölgesine yaklaştığımızda, düşmanı gafil avlamayı planladıkları günün öncesindeki akşam, şef, kamp yerini bir baştan diğerine dolaşarak gece görecekleri düşlere çok dikkat etmeleri gerektiğini söyledi. Gençlere de gün doğarken kalkıp hayvan ve balık avlamalarını emretti. Gençler denileni yaptılar. Bunun üzerine şef yiyecekleri önüne getirttikten sonra diğer şeflerin de kulübesi önüne gelmelerini emretti. Hepsi gelince birlikte bir halka oluşturup, yere çömelerek yemeye başladılar. Sonra da birbirlerine düşlerini anlatmaya başladılar. Sonunda görülen düşlerden memnun kaldılar. Sevinçten *tamaraka*larıyla (ilkel müzik âleti) dans etmeye başladılar."[19]

Hans Staden'in kısa ve basit öyküleri aracılığıyla Yerlilerin neyle ilgilendiklerini açıkça görüyoruz. Kazanmayı garantileme koşuluyla saldırmaya hazır oldukları söylenebilir. Peki, zaferi kazanmaları için neye ihtiyaçları var? Sayıca üstün olmaya, cesaret ya da kurnazlığa mı? Bütün bunların varlığı yeterli değildir. Konuyla ilgili görünmez güçlerin rızası ve desteğine ihtiyaç vardır. Onlara güvenebileceklerinden nasıl emin olacaklardır? Bunu öğrenmenin en kestirme ve kesin yolu düştür. Düşte görülen ölmüş atalar torunlarına kendilerini neyin beklediğini haber vereceklerdir. Hans Staden'in kullandığı terimlere bakarak Yerlilerin olumlu düşler görmeye gayret ettiklerini ve şeflerinin başka tür düşler görmemelerini sağlamaya çalıştığını anlıyoruz. Sanki

[19] Agy., s. 141-142

ölülerden öğüt ve destek isterlerken onlar üzerinde bir tür baskı kurabileceklerini düşünmektedirler. Bu şekilde davranarak hiç kuşkusuz ilkel toplumlarda, kendi kendilerine bir açıklamasını yapamadıkları, çok yaygın bir inanca boyun eğmektedirler. Bu, çok arzulanan bir şeyin sonuç vereceğine olan inançtır. Bu arzu bir tür neden görevi yaparak gerçekten de istenilen sonucun elde edilmesini sağlayabilmektedir. Savaşçılar olumlu düşler görmek *istedikleri* takdirde olumlu düşler göreceklerdir. Bu kehânet ve dua türünden bir talep olup ilkel toplumlarda her ikisi de çoğu kez açıklaması yapılamayan bir çelişki unsurunu bünyelerinde barındırmaktadırlar. Olumlu düş görme konusunda harcanan samimi çaba da düşler gibi büyülü bir güce sahiptir.

V. Düşlerin-"Zihinsel-Görüntülerin"/ Hayallerin İçeriği Gelenekler Tarafından Beslenmektedir

İlkel toplumlarda mistik bir deneyim olarak düş konusunu ele alan bu kısa incelemedeki bulgular, Hallowell'in, düşün Kanadalı *Saulteaular*'ın dinlerinde oynadığı rol konusundaki çarpıcı görüşleri tarafından da doğrulanmaktadır. Yazar, "Kimi ruhlar tarafından korunduklarına inanan insanlardan, düşte yaşadıkları deneyimler konusunda herhangi bir doyurucu bilgi elde edebilmenin ya da pek çok kişiyle konuşarak bu deneyimleri derlemeye çalışmanın, koruyucularının kendilerini terk edebilecekleri korkusu nedeniyle neredeyse olanaksız bir girişim olduğunu söylemektedir. İçlerinden bir kişi aracılığıyla elde edebildiğim veriler inanılmaz bir şekilde mitlere benzemektedir... (Hallowell burada bir örnek vermektedir) demektedir.

"Birey, bu türden düşler aracılığıyla kendisini çevreleyen dünyada etkili olduklarına inandığı varlıklarla doğrudan ilişkiye geçmektedir. Onları ancak ruhunun gözleriyle görebilmektedir yoksa bedenine ait olanlarla değil. Öte yandan o evrene ait bu tinsel varlıklar, birey açısından, algıladığı sıradan dünyanın bir tür *devamı* gibidir. Onlar gerçekliğin ayrılmaz bir parçasıdırlar yoksa sözcüğün kesinkes anlamında doğaüstü varlıklar değildir-

ler."[20] Bir başka deyişle daha önce açıklamaya çalıştığım gibi, bir yandan mistik bir deneyim olan düş sıradan bir deneyimden değişik bir şekilde yaşanırken, diğer yandan geniş anlamda her ikisi de aynı deneyimin birer parçasıdırlar. Aralarında hiçbir boşluk yoktur. Hallowell'in dediği gibi biri ötekinin *devamı* gibidir. Farklı bir şekilde yaşanıyor gibi görünmelerine karşın doğa ve doğaüstü birlikte tek ve aynı bütünü oluşturmaktadırlar.

> Bu Yerliler, düşler aracılığıyla evrende yaşayan ruhsal varlıklara, örneğin "efendilere" (*bosses*) ya da fenomenler dünyasının "sahiplerine" (*owners*) ya da başka varlıklara doğrudan ulaşabileceklerine inanmaktadırlar. Bunlara dayanarak mistik bir deneyim olarak düşlerin dünyaya ait "cinlerin" varlıklarını kanıtladıkları söylenemez. Çok önemli bir bilgi kaynağı olan düşlere genelde *pawaganak* (*pawagan* düşte görülenler demektir, *pawaganak* ise çoğul halidir) denilmektedir. *Pawaganak*ların *yalnızca* düşlerde görülebildiği (her ne kadar kimi özel koşullarda onları işitebilmek mümkün olabilse de) düşüncesi genel geçer bir dogmadır. *Pinesi* (kuş-gökgürültüsü) görmüş olan çocuğun öyküsünün doğrulanması için, düşünde bunu görmüş olan bir adamın tanıklığına ihtiyaç vardır. Burada söz konusu olan, düşün somut görsel tanıklık aracılığıyla doğrulanması değildir.
>
> Erkek çocukların ergenlik döneminde tuttukları oruç sırasında düş bir kurum haline gelmektedir. Bu sırada sahip olunan *pawaganaklar* (yani bir düşte görülen ruhlar, koruyucu ya da koruyucu melek görevini üstleneceklerdir) yaşamının geri kalan bölümünde kişiyi korumaya çalışacaklardır.[21]

Oysa bunlar uyku esnasında kişinin bilincinde oluşan sıradan, olur olmaz ve birbiriyle ilişkisiz imgeler ve duygulardan ibaret düşler değildir. Yukarıda aktarılan bölümün son sözcüklerine bakıldığında bunun Kuzey Amerika'da pek çok örneği olan düş-hayaller oldukları anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Avustralya

---

[20] A. J. Hallowell, "Some Empirical Aspects of Northern Saulteaux Religion". *American Anthropologist, XXXVI*, s. 398-399 (1934).
[21] Agy., s. 398.

yerlilerinin "düşte yaşamını" anımsatmaktadırlar. Onları birbirlerinden ayırmamızı sağlayan iki temel özellikleri vardır:

1. Görülen şey mitlere ait içeriğin bir parçası olup, düşlerde yaşanılan gerçeklik deneyiminde yer alan varlıklar ve olaylar mitik dünyaya aittirler.

2. Bu mistik deneyim nesnel bir değere sahip olup, aktarılanlar ne kadar tuhaf ve saçma görünürse görünsün, hiç kimse onun yaşanmışlığından kuşku duymamaktadır.

Bu öylesine bir durumdur ki, deneyimden çok inançtan söz etmenin doğru olacağı söylenebilir.

Hallowell, bu önemli nokta üzerinde ısrarla durmaktadır. Ona göre ilkel insan bizim deneyim ve inanç arasında yapmış olduğumuz ayırımdan bihaberdir. Herkesin yaşadığı kişisel deneyimi ait olduğu grubun kolektif inançları şekillendirmektedir. "Uydurma bir hayvan betimlemesi yapacak kişi kendisiyle dalga geçilmesine neden olacaktır. Çünkü düşlerde herkes yalnızca gelenek ve mitolojiye ait hayvanları görebilir. Sonuç olarak kişisel deneyim ve gelenek yoluyla aktarılan inançlar arasında çok sıkı bir ilişki olduğu söylenebilir." Yazar bu açıklamaya dayanarak bazı olgular sunmaktadır. Olağanüstü olarak değerlendirilmekle birlikte gene de bir olgu olarak kabul edilen bu türden uç bir örnek, Büyük Alabalık tarafından kurtarılan küçük erkek çocuğun serüvenidir:

Çocuk, kuş yumurtaları bulabilmek amacıyla Tanrı gölündeki bir adaya kadar sekiz ya da dokuz mil boyunca kürek çeker. Yumurtaları topladığı sırada kayığın ipi çözülür ve tekne sahilden uzaklaşır. Çok az yiyecek bulabildiği adada günler boyunca mahsur kalır. Bir gün su kenarında oturduğu sırada: "Nozis (küçük torunum) yanıma, aşağıya gel!" diye bir ses duyar. Ses suyun içinden gelmektedir. Suya dalar ve dipte Büyük Alabalıkla karşılaşır. Hayvan ona seslenerek: "Yüzgecimin altına gel" der. Çocuk denileni yapar. Orada bir *wigwam*daki kadar rahattır." Büyük Alabalık sonunda çocuğu babasına teslim eder.

"Nesnel bir şekilde bakıldığında bu öyküdeki yaklaşım ve içerikle bir mit ya da düşte yaşanan bir deney arasında hiçbir fark yoktur. Aslında Tcakabec adlı kahramanın büyük bir balık

tarafından yutulduğu ünlü bir mit vardır. Her nedense Yerliler bu öyküyü *taba'tcomoin,* yani haber ya da bilgi kategorisine sokmaktadırlar ki, bu, *atsokan,* yani biçimini geleneğin belirlediği mitolojik öykülerin karşıtıdır. Öyleyse bu bir mit değil "gerçek" bir öyküdür. Bu öykü kişisel deneyim ve *mit* arasındaki çok yakın akrabalığı kanıtlamaktadır. Yerlilerin gözüyle bakıldığında, bu aynı zamanda, zorunlu olarak deneyim evrenine ait tekillik özelliğini de ortaya çıkartmaktadır."[22] Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, onlar, sıradan deneyimden mistik deneyime nasıl geçildiğinin farkında değildirler.

Bizimki gibi yönlendirilmiş/koşullandırılmış kafalar için, bu iki deneyim türü hiç de söylendiği kadar türdeş değildir. Tam tersine biz, arada belirgin farklar görüyoruz. Uyanıkken yaşanan deneyim ile uykuda yaşanan deneyim arasında bir çelişki olduğunu düşünüyoruz. Oysa ilkel zihniyet gördüğü zaman bile bu çelişkiyi umursamıyor. Bir mitle gerçek bir öykü arasındaki farkı, yani içinde yaşanılan dünyada başımıza gerçekten gelen olaylar arasındaki ilişkiyi kurabiliyor. Bununla birlikte, bizim bir mit ya da masal olduğundan kuşku duymayacağımız bir öyküyü gene de gerçek olarak kabul edebiliyor. Örneğin, Büyük Alabalık tarafından kurtarılan çocuk ya da pek çok kişinin görgü tanığı olduğunu söylediği inanılması olanaksız bir öykü gibi.[23]

Bu tavrın farkına varabilmek için ilkel zihniyetin olur olmaz her şeye çok kolaylıkla inandığını ve kafasının çok karışık olduğunu söylemek yeterli midir? Oysa ilkel insan ne bu kadar saf ne de kafası bu kadar karışık biridir. İlkel insanların kafalarının karmakarışık olmadığı binlerce değerlendirme ve kavrayış kıvraklığı örneğiyle kanıtlanmış olmakla birlikte; bu, kafa yapısının bizimkilerden farklı geleneksel zihinsel alışkanlıklara sahip olmasını engellememektedir. Bu alışkanlıklarına bakarak bize tamamıyla düş gücü ürünü gibi gelen mitlerin onların gözünde gerçeğin birebir karşılığı olduğu görülmektedir. Zaman dışı ve hiç kuşkusuz aşkın bir gerçekliğin yanısıra içkin ve güncel mitik

[22] Agy., s. 396.
[23] Bkz. *La mythologie primitive,* s. 273-276.

dünya gerçekmiş gibi algılanmakta ve sunulmaktadır. Dolayısıyla onların sıradan ve mistik deneyim anlayışlarıyla bizimkinin aynı olmamasının şaşırtıcı bir yanı yoktur. Kimi mistik deneyimlerin onlara kazandırdıklarının tuhaf bir şekilde mitlerin içeriğine benzediğini görüyoruz. Yaşadıkları sıradan, pozitif deneyime gelince, bunun, inanılmaz derecede geniş sınırlara sahip olduğu söylenebilir. Mantıksal ya da fiziksel açıdan imkânsız görünen hiçbir şeyi dışlamamaktadır. Hallowell, ilkel toplumların bütün deneyimlerinin "tekil" bir özelliğe sahip olmalarını buna bağladığı gibi; mistik ve sıradan deneyimlerinde insanın kafasını karıştıran bu türdeşliği bir tür devamlılık gibi görmektedir.

Aynı nedenler yüzünden "inanç" ve "deneyim" arasındaki ayırım bizim kafamızda son derece kesin çizgilere sahipken; onların kafasında bu çizgiler oynak, değişken ve kimi durumlarda ortadan kaybolmaya meyillidir. Bunun nedeni bu ayırımı yapamayacak ve önemini kavrayamayacak bir düzeyde olmaları değildir. Alışkın oldukları davranış biçimleri onların başka türlü düşünmelerini engellemektedir. Ancak bu durum güçlüğün ortadan kalkmasına yol açmamaktadır. Zira bizim için inanç olduğu kuşku götürmeyen bir şeyi onlar nasıl olur da deneyim olarak adlandırırlar? Bu güçlüğün kısmen çok açık ve seçik gibi görünen "inanç" ve "deneyim" sözcüklerinin kullanımından kaynaklandığı görülmektedir. Bizim zihinsel yaşamımızın betimlenmesi ve çözümlenmesi için yeterince açık bir şekilde tanımlanmış olan bu kullanışlı sözcükler, zaman içinde bizim psikoloji anlayışımız ve bilgi kuramımız aracılığıyla belli bir anlama sahip olup, bizim uygarlığımızın izini taşımaktadırlar. Bunları oldukları gibi ilkel zihniyet incelemelerine aktardığımız takdirde sıkıntılı durumlara yol açmakta ve bir yanlışlar üretim merkezi haline gelmektedirler. Bu şekilde davranıldığındaysa, benim bu çalışmanın başlangıcında kaçmaya çalıştığım, insana doğruymuş gibi görünen şu evrensel düzeyde geçerli olan yalnızca bir deneyim tanımı olabilir ve bu tanıma uymayan bir deneyim, deneyim olarak nitelendirilmeyi hak etmez postulatı farkına bile varmadan yeniden karşımıza çıkmaktadır. Bu postulatla ancak, bizim filozof ve psikologlarımızın "inanç" ve "deneyim" terimlerine fazla özen göstermeden

vermeye alışkın oldukları anlamlardan yola çıkarak argümanlar üretmeye bir son verdiğimiz takdirde, bir işimiz kalmaz. Az önce yolumuzu kesen güçlüğü ancak bu koşulla aşıp geçebiliriz.

Bu görüşler doğrultusunda, Hallowell'in tespit ettiği son bir tipik olgudan söz edelim.

> *Pekangikum* grubunun şefi olan kişinin bana anlatmış olduğu ayıyla karşılaşma deneyimi, ayıların insanların dilini anlama düşüncesinin deneyim yoluyla doğrulanması anlamına gelmektedir:
>
> Bir ilkbahar günü ava çıkmıştım... Bir ayıya ait çok taze ayak izleri gördüm. Nehir kıyısında yürüyordum, şelaleye yaklaştığımda arkamdan peşim sıra bana doğru ilerleyen bir ayı gördüm. Bir ağacın arkasına gizlendim ve yirmi beş metre kadar yaklaştığında hayvana ateş ettim ancak vuramadım. Tüfeğimi yeniden doldurmaya vakit bulamadan hayvan üzerime yürüdü. Çok kızgın görünüyordu. Hiç kıpırdamadan ağacın dibinde duruyordum. Yanıma gelir gelmez iki ayağı üzerine dineldi, tüfeğimin sapını kalbinin üzerine dayadım ve hayvanı yanıma yaklaştırmamaya çalıştım. Babamın gençliğimde bana sık sık söylediği sözleri anımsadım. Bir ayı söylediklerinizi anlar derdi. Ayı önce tüfeğin sapını ısırmaya başladı sonra da ateş edecekmiş gibi silahı ayaklarının arasına aldı. Elimden geldiğince onu yanıma yaklaştırmamaya çalışıyordum. Hayvana "Ölmek istemiyorsan çek git!" dedim. Silahı bıraktı ve çekip gitti. Ben de onu daha fazla rahatsız etmedim.
>
> Bu öykü, çocukluğundan itibaren babası tarafından beynine kazınmış olan ayıların söyleneni anladıkları gibi genelleşmiş bir inancın, bu hayvanlardan biriyle karşılaşmış olan şefin davranışını nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu çok çarpıcı bir örnektir, çünkü öyküyü anlatan kişi bizzat inancın kendi davranışını nasıl etkilemiş olduğunun altını çizmektedir.[24]

Gerçekten de bu Yerliyi, ayının insanların söylediklerini anlamadığına ikna edebilmek güç olacaktır. Zira bizzat yaşadığı kişisel deneyim bunun tersini göstermektedir. O da zaten ayının söy-

[24] Agy., s. 398.

lediklerini anlayacağını düşünmüştü. Babası sık sık bundan söz etmiş, çevresindekilerin hiçbiri de bunun doğruluğundan kuşku duymamıştı. Dünyanın çok değişik bölgelerinde çok yaygın olan bu inançtan daha önce[25] birçok kez söz etmiş ve Hallowell'in Yerlisininkinin neredeyse birebir aynı olan deneyim örnekleri aktarmıştım.

Aynı özellikleri taşıyan ve içtenliklerinden kuşku duymadığımız bu tanıklıklara karşın, bu "deneyimleri" ciddiye almakta ve onlarda mit, masal, geleneksel hayal ya da düşlerden başka bir şey bulmakta zorlanıyoruz. Bu şekilde davranarak, bir kez daha, onlardan yalnızca bize özgü deneyim nosyonuna boyun eğmelerini istemiş olmuyor muyuz? Bizim tanımladığımız deneyim asla bir ayının insanın söylediklerini anladığının doğruluğuna tanıklık etmeyecektir. Doğrusu da budur. Ancak böyle davrandığımızda bizim tanımımıza uymayan deneyimleri dışlamış oluyoruz. İlkel insanlarsa onları dışlamamaktadırlar. Zira ortada onlar için geçerli bir neden yoktur. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, bizim için gerçek olmayan ve gerçek olması mümkün olmayan deneyimler onlar için gerçektir. Açıklamanın püf noktası budur. Biz onların mitik dünyanın, eskiden olduğu gibi bugün de "gerçek" olduğuna inandıklarını ve ayının Yerlinin dediklerini anladığını vs. söylüyoruz. Bu şekilde konuştuğumuzda bile dolaylı bir şekilde onların beyinlerinin yönlendirilişinin ve zihinsel alışkanlıklarının bizimkilerden farklı olmadığı ve bizimkine benzemesi gerektiği gibi bir postulattan söz etmiş oluyoruz. Oysa bütün bu ve benzer durumlarda onlar "inanmaktan" çok hissetmekte, nesnenin gerçek olup olmadığını ancak bu şekilde anlamaktadırlar. Kendilerini çevreleyen dünyaya ait varlık ve olaylar konusunda da aynı yaklaşımı sergilemektedirler. Hiç kuşkusuz mistik bir gerçekliği diğeriyle birbirine karıştırmamaktadırlar. Ancak onları birbirlerinden de ayırmamaktadırlar. Sürekli olarak ve hiçbir şaşkınlık belirtisi göstermeden, çoğu kez de hiç düşünmeden birinden diğerine geçmektedirler.

---

[25] *Le surnaturel et la nature dans la mentalité primitive*, s. 88-89.

Bu bir kurama dayanarak ileri sürülen bir paradoks ya da "gerçekle pek fazla ilişkisi bulunmayan" bir düşünce değildir. Nitelikli pek çok gözlemci kesin ya da dolaylı terimlere başvurarak daha önce de birçok kez aynı uyarıyı yapmıştı. Hiç kuşkusuz soruyu az önceki soyut terimlerle sormayı düşünmemişlerdir. Çünkü onlar yalnızca ilkel insanların somut ve mitik dünya karşısında takındıkları zihinsel tavrı açıklamaya çalışıyorlardı. Yeni kitabında Eskimolardan söz eden Birket-Smith bu konuda şunları söylemektedir: "Kesin bilginin sona erdiği yerde devreye mitik bilgi girmektedir. Ancak birinden diğerine nasıl geçildiğini fark edebilmek kolay değildir. Doğa yasaları konusundaki bilgilerimizin el verdiği ölçüde doğal ve doğaüstünün farklı olduğunu yalnızca bizler söylüyoruz. Eskimo'nun böyle bir derdi yoktur. Onun gözünde "doğaüstü" her açıdan her gün içinde yaşamakta olduğu somut dünya kadar normal bir şeydir."[26] Dünyanın öteki ucunda yaşayan Yeni-İrlandalı Melanezyalılar için de: "Doğaüstü inançlar Yerlinin gündelik yaşamının bir parçasıdır. Onlarla bildiği diğer şeyler arasında hiçbir fark gözetmemektedir. Biri diğerinden ne daha rasyoneldir ne de daha özel."[27]

Bu iki tanıklıktaki düşünce berraklığı bize söylenecek bir söz bırakmıyor. Hiç kuşkusuz bu kadar kesin hatlara sahip olmayan pek çok benzerlerini de az çok temsil ettikleri söylenebilir. Dolayısıyla Hallowell'in "süreklilik", yani doğaüstüne ait oldukları söylenen nesne ve olgulara hiç kuşkusuz yaşadıkları mistik deneyimler sırasında tanık olan ilkel insanlar için bunlar sözcüğün gerçek anlamında ve tıpkı diğerleri gibi birer "deneyimdir"

Böyle bir yaklaşım kabul edildiğinde, bizim de ileri sürdüğümüz gibi, bu tür deneyimlerin yalnızca inançtan ibaret bir şey olarak görülmelerine yol açmaktadır. Bu bizim konuşma, sözcükleri kullanma alışkanlıklarımızla ilgili bir duygu olup, bundan kurtulabilmek olanaksızdır. Bu alışkanlığı, ne olduğunu bilmekle birlikte, nesneyi her görüşümüzde kendimize rağmen aynı tepkiyi verdiğimiz optik bir illüzyonla karşılaştırabiliriz. Yukarıda sözü

[26] Kaj Birket-Smith, *The Eskimos*, s. 160.
[27] H. Powdermaker, *Life in Lesu*, s. 306-307.

edilen mistik deneyimler sırasında da aynı şekilde içerik açıkça kuşaktan kuşağa aktarılmış olan geleneksel inançları yansıtmaktadır. Bunlar mitik dönem ve dünyanın gerçekliğine olan inanç; Büyük Alabalığın güçlerine olan inanç; ayıların insan dilinden anlamalarına olan inanç, vb. şeylerdir. Bütün bu bilgilerden sonra, ne denilirse denilsin, içimizden bunların deneyim olmadıklarını söylemek gelmektedir. Bu inançların dayandığı herhangi bir temel bulunmadığından, deneyim aracılığıyla doğrulanmalarının da mümkün olamayacağını açıkça görüyoruz. Oysa bu sonuç, bizim kendisinden kaçmaya çalıştığımız tanım, postulat ve değer yargısı üzerine oturmaktadır ki, buna göre doğrudan ya da dolaylı bir şekilde doğruluğu tespit edilemeyen bir deneyim, deneyim olarak kabul edilmemektedir. Oysa ilkel insanlar tam tersine, doğaüstü gerçeklikle bağlantı kurdukları gibi bir duygu hissetmektedirler, başka bir deyişle doğrudan ve şu anda burada gerçekleşen bir deneyim yaşadıklarını düşünmektedirler. İhtiyaç duyduklarında bu deneyimlerle inançlarının geçerliliğini kanıtlamaktadırlar. Onlarınkinden daha ileri aşamada bulunan uygarlıklarda, inançlarla ilgili deneyimlerin insanı güçlendirdiği düşüncesi daha sonraları anlamsız bulunmamış mıdır?

VI. Mistik Deneyimler ve İnançlar Arasındaki İlişkiler

Burada inanç ve deneyim arasındaki ilişkiler gibi genel bir sorunu ele almak niyetinde değiliz. Yalnızca ilkel toplumlarda bir tür karşılıklı eylem aracılığıyla mistik deneyimin bir yandan buna uygun bir inanç oluştururken, diğer yandan kolektif inançların hemen her zaman mistik deneyimin içerik ve şeklini belirleyen şemalar sunduğunu bilmekte yarar var diyebiliriz. Yukarıdaki tartışma ve ilkel insanların amaçlarına ulaşmak için izledikleri yöntemlere baktığımızda böyle bir sonuca ulaşıyoruz. Bu çalışmanın ikinci bölümünde konuyla ilişkili pek çok örnek sunacağız. Hemen şimdi F. G. Speck'in Labradorlu *Naskapiler* üzerine yeni yayımlanmış kitabından alınmış tipik bir örnek sunalım. Bu Yerliler "hayatta kalmalarını sağlayan tek araç olan av konusunda hayvanların 'ruhlarına' sahip olabilmek amacıyla avı yakalamak için geliştirdikleri yöntemler ve silahlar kadar kusursuz

ve örgütlü bir tinsel eylem sistemi geliştirmişlerdir... Her mutlu avcı, aynı zamanda, kendisini çevrelediğini hissettiği bir bilinmezlik krallığıyla uyum sağlamış olan bir büyücüdür. Her yerde elleriyle tuttuğu şeyler kadar somut kanıtlar görmektedir... Bu soyutlama düzeyine aşiretine miras kalmış şemaların zihninde bıraktığı izlerin ima ettiği şeyleri kişisel bir deneyim sürecinden geçirerek ulaşmaktadır."

Speck'in terminolojisi soyut ancak düşüncesi somuttur. Labrador gibi çok soğuk bir bölgede, bu Yerlilerin hayatta kalmasını sağlayan tek şey av olup, ikili bir deneyim süreci tarafından belirlenmektedir. Biri hayvanların törelerinin pozitif bir yöntemle gözlemlenmesi; diğeri (onların gözünde en az birinci kadar pozitif) "ruhlarla" yaşadıkları mistik deneyim, yani aynı hayvanların görünmeyen yaşamları. Buradan yola çıkıp ikili bir teknik oluşturmuşlar, daha doğrusu avcının silah ve kurnazlığına hayvanları etkileyip, başarı sağlayan büyülü işlemleri eklemişlerdir. Zaten *Naskapiler*in mistik olsun ya da olmasın yaşadıkları deneyimler konusunda herhangi bir görüşleri yoktur. Her ikisinin onlar üzerindeki etkisi aynıdır. Av teknikleri hem biri hem de diğerine dayanmaktadır. Bu tekniğe özgü yöntemlerse gelenek tarafından belirlenmiştir. Bir *Naskapi* yaşamak için iki şeye ihtiyacı olduğunu bilmektedir: "Çalışmak", yani avlanmak, tuzaklar kurmak, balık avlamak, bunlar için gerekli olan araç gereci imâl etmek ve kullanmak. Daha sonra da "monta yapmak" (*manitu*), bu anlamını kavramakta çok zorlandığımız Yerlilere özgü sözcüğün, bizim görünmez güç dediğimiz şeye yakın bir anlama sahip olduğu söylenebilir. Her ikisi aynı derecede önemli olup, zihinsel düzeyde ikisini birbirinden ayırabilmesi mümkün değildir. Bu da pozitif sonuçlar peşinde koşan bir insani etkinlikte, tinsel unsurun en az fiziksel unsur kadar önemli olduğunu göstermektedir. Biz buna din diyebiliriz. Yerlinin yaşamının bütün evrelerini o belirlemektedir... Avcının av malzemeleri, giysileri ve süsleri bu Yerli inancı çerçevesinde, eylemlerini gerçekleştirme konusunda, hem uygulamaya dayalı hem de tinsel özelliklere sahip şeylerdir. Bu avcıların yaşamı doğaüstü güçler tarafından belirlenmekte ve bu olay gündelik yaşamdaki tavırlarında öylesine belli olmaktadır

ki, onların gerçekten inandıklarını ve samimi mistikler olduklarını kabul etmekten başka yol yoktur."[28]

VII. Görünmez Dünyanın Düşsellik ve Gerçeklik Boyutu

Öyleyse mitik dünya, ilkel insanların düş aracılığıyla bağlantı kurdukları tek görünmeyen gerçeklik değildir. Düş ve mit arasında çok yakın bağlar olduğunu tespit etmiş olduğumuz Avustralya ve Kaliforniya aşiretlerinde de bu olguyu gözlemleyebilmek mümkündür. Daha gelişmiş pek çok toplumda görünmeyen dünya, doğaüstü denilen şeyler temel özellikler düzeyinde, örneğin zaman dışılık ve özellikle zihinsel esneklik açısından mitten belirgin bir şekilde ayrılma eğilimindedirler.

Artık mitlere ait olmayan bu görünmez dünyaya yalnızca mistik deneyim aracılığıyla ulaşılabilmekte ve tüm mistik deneyimler arasında düşler, bu açıdan, ilkel insanlar için ayrıcalıklı bir yere sahip olmaktadırlar. Sık sık güpegündüz olağandışı bir varlıkla karşılaşma, hiç kuşkusuz görünmez biri gücün varlığını ve eylem halinde bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu varlığını hissettirme olayı, hangi gücün geldiğinin anlaşılamamasından ve kendisine karşı nasıl davranılması gerektiği bilinemediğinden gene sık sık bilmecemsi ve korkutucu bir görünüme bürünmektedir. Öte yandan görülen her düş açık ve seçik bilgiler sunmadığından, bunları yorumlama konusunda da çok zorlanılmaktadır. Ancak düşlerin insanları rahatlattıkları söylenebilir. Görünmeyen dünyada olup biten güncel, geçmişe ya da geleceğe ait olaylar düş gören kişinin gözleri önünde olup bitmektedir. Bu dünyaya ait varlıklarla düşte karşı karşıya gelinmektedir. Bu varlıklar, doğrudan ilgili kişiye seslenerek uyarılarda bulunmakta, öğüt ya da emir vermektedirler. Kişi düşünde onları görmekte, işitmekte, konuşmakta, onlarla tartışmakta, onlara yalvarmaktadır, vb. İlkel insanları çok derinlemesine etkileyen düşteki varlıkların bu mevcudiyetleri konusunu yeniden tartışmak istemiyorum. Gene görünmeyen varlıklarla ve özellikle de ölülerle

[28] F. G. Speck, *The Naskapi*, s. 18-19 (1936).

doğrudan iletişim kurabilmek maksadıyla düş görme konusunda kendini koşullandırma gibi evrensel bir âdet konusunda da tartışmak istemiyorum.

Görüldüğü üzere düş, ilkel insanların gözünde nasıl davranacaklarını önceden kestirmek durumunda oldukları görünmez güçlerle en kısa yoldan bağlantı kurmalarını sağlayan mitik deneyimdir. Öyleyse düşün ayrıcalıklı, neredeyse kusursuz bir mistik deneyim olduğu söylenebilir. Bu prestij ve otoritesini yitirmiş olduğu daha ileri toplumlarda her şeye rağmen kimi düşlerin bir nedeni olduğu ve bu düşlere önem verilmesi gerektiği gibi kendinden kurtulması zor ve belirsiz bir duygunun varlığını hâlâ sürdürdüğü görülmektedir. Öteki dünyaya pek fazla ilgi duymayan insanlar bile düşlerinde beklenmedik bir uyarının, gizemli bir çağrının muhatabı olduklarını düşünebilmektedirler. Bu, bütün mistik deneyimler arasında düşün sırları en kısa yoldan ifşa ettiği ve neredeyse dinî bir işleve sahip olduğu uzak geçmişin bir yankısı gibidir.

Dördüncü Bölüm

ÖLÜLERİN VARLIĞI

I. Ölüler Yaşamayı Sürdürüyorlar Ancak Bu İşi Geçidin Öte Tarafında Yapıyorlar

İlkel insanlar düşlerinde sık sık aşiret ya da kabilelerine mensup ölmüş yakın akrabalarını görmektedirler. Bunlar insanları teselli etmekten çok, üzen düşlerdir. Duruma göre az ya da çok derin ve kalıcı bir heyecan duygusuna yol açmaktadırlar. Oysa biz bunları tamamıyla öznel bir hayal ürünü gibi algılıyor ve her şeyin uyuyan kişinin bilincinde olup bittiğini düşünüyoruz. Ölmüş kişinin bile bu ortaya çıkışla herhangi bir ilişkisi yoktur. Tam tersine ilkel insan bizzat ölü kişiyi görüp, sohbet etmekte ve muhtemelen de kafasını kurcalayan soruyu onunla paylaşmaktadır. Bu esnada ölmüş kişiyle gerçekten beraber olduğunu düşünmektedir.

İlkel insanlar genellikle uykuda yaşadıkları bu deneyimi, kimi zaman uyanıkken de yaşayabilmektedirler. Hiç kuşkusuz onlar da bizim gibi ölmüş insanların bir daha geri dönmediklerini bilmektedirler. Bu insanlar artık görünmez olmuşlardır. Bizim açımızdan bu ortadan kayboluş geriye dönüşün olmadığı kesin bir olgudur. İnançlı insanlar, bağışlayan tanrının öteki dünyada

yitirdikleri sevdikleriyle karşılaşmalarına izin vereceğini umut etmekte, hattâ bundan emin görünmektedirler. Ancak bu dünyada yaşadıkları sürece onları yeniden görmek ve konuşmak gibi bir şansları olabilecekleri akıllarının ucundan bile geçmemektedir. Kendisine karşı dostane duygular hissettikleri bir ölüyü düşlerinde gördükten sonra uyandıklarında, onunla gerçekten konuşmadıklarını bilmektedirler.

Bu gibi durumlarda ilkel insanın içinde bulunduğu ruh hali ve tepkileri bambaşka olmaktadır. Onların da bizim gibi ölülerini görebilmeleri mümkün değildir. Ancak bu kişilerin fiziksel anlamda ölmüş oldukları söylenebilir yoksa yasal anlamda değil. Onları görmesek bile yakınımızda bir yerlerde olduklarını biliyoruz. Kimse bundan kuşku duymuyor. Bu mevcudiyet düşlerde belirgin bir görünüme kavuşuyor. Ancak güpegündüz de onların varlığını hissedebilmek mümkün. Gece kadar sık olmasa bile bu gene de mümkün. Bu karşılaşma gündüz vakti gerçekleştiğinde ilkel insanlar şaşırmaktan çok korkuya kapılıyorlar

Keza bizde de geleneksel inanç ölülerin yaşamayı sürdürdükleri yönündedir. Bu inanca göre kişi ölümsüzlük ötesine geçerek sonsuza kadar yaşamaktadır. Ancak insan bedeni tamamıyla çürüyüp gittiğinden, ölülerin kafada nasıl canlandırılabileceği bilinememektedir. Hangi koşullarda yaşadıkları hakkında kimsenin bir fikri olmamakla birlikte, en azından, dış görünüşlerini koruyamadıkları bilinmektedir. Hortlak hikâyeleri hâlâ anlatılınakla birlikte bunlara ancak çok saf insanlar inanmaktadır.

İlkel insanlar da bizim gibi cesedin başına neler geldiğini bilmekle birlikte, yitirmiş oldukları yoldaşlarını kafada canlandırma konusunda bizim kadar zorlanmamaktadırlar. Bir kişi ölünce, gruptan kopabilir ancak çok fazla uzaklaştığı söylenemez. Kendisi zihinlerde ölmeden önceki haliyle canlandırılmaktadır. Hem geride kalanların kendisine nasıl davrandıklarını görebilmek amacıyla yakınlarda bir yerlerde olduğu hissedilirken hem de o sırada nasıl bir görünüme sahip olduğunun bilinemeyeceği söylenebilir mi? Oysa ilkel insanlarda bu çok güçlü bir duygudur. P. Daigre, "Ölüm, geride kalanlarla ölüleri birbirlerinden

ayıran bir tür geçide benzemektedir"[1] demektedir. Geçidin iki tarafındaki insanlar arasında bir fark yoktur. Ölüler geçidin öte yakasına geçmiş olan canlılardır. Daha önce komutan Ellis, *Ewe-ler*'le ilgili olarak, P. Daigre'inkine benzeyen bir gözlem yapmıştı. "Sağır biri öldüğünde yakınları âdetleşmiş olan ölünün kendilerini terk etmemesi için edilen duayı etmemektedirler. Ruh, tin (*ghost*) yani ölü sağır olduğu için, yaşarken olduğu üzere kendilerini duymayacaktır. Kısaca bir insan öldüğünde mevcut bedeninden kurtulup, yaşadığı yeri değiştirmekten başka bir şey yapmamış olmaktadır. Bundan başka da bir değişiklik söz konusu değildir."[2] "Sanki ölülerle, geride kalanlar hep birlikte yaşar gibidir" (burada Yeni-Kaledonyalı *Kanak* Yerlilerinin Sidney'i ilk gördüklerinde uygar insan kalabalığı konusundaki izlenimlerini aktaralım).[3] Hayatlarında ilk kez büyük bir kent görüyorlardı. Sidney'in sokaklarında olduğu gibi aceleyle oradan oraya koşuşturan bir insan kalabalığıyla hiç karşılaşmamışlardı. Bu durmak, tükenmek bilmeyen insan kalabalığı nereden çıkıp geliyordu? Bu kadar küçük bir alanda bu kadar çok insanın yaşayabilmesi mümkün değildi. Hiç kuşkusuz canlılarla ölüler burada birlikte yaşıyorlardı. *Kanak* Yerlileri, dış görünüm olarak, ölülerle canlıların birbirlerinden ayrılamamasında herhangi bir tuhaflık göremiyorlardı.

O halde geçit neden tek yönlü olarak düşünülüyor? Canlılar ve ölülerin birlikte oturmalarını ne engelliyor? Bu soru birkaç ilkel topluma yöneltilmiştir. Her zamanki gibi yanıt bir mit ya da efsane görünümüne bürünmüştür. Örneğin *Célèbeler*'in merkezinde yaşayan Tinompolu *Morierler*, "Eskiden ölüler bu kadar yoğun bir gizem örtüsü altında yaşamıyorlardı. Bir zamanlar canlılarla ölüler özgürce görüşüyorlardı. Ancak bu dönem bir gün sona erdi. Bu olay şöyle gerçekleşti: Günün birinde canlı bir adam gidip bir ölüden pirinç satın almak istedi. Ölü pirincin bulunduğu depoya çıkarken, ayakta duran adama, "Ben pirinç

[1] B. P. Daigre, *Les Bandas de l'Oubanghi-Chari, Anthropos, XXVI.*, s. 671 (1931).
[2] A. B. Ellis, *The Ewe-speaking Peoples*, s. 108.
[3] M. Leenhardt, *Dictionnaire de la langue houaillon*, s. 177.

deposundayken başınızı yukarı kaldırmayın" dedi. Adam bu söze kulak asmadı ve düşüncesizce davranarak yukarı baktığı yetmiyormuş gibi, ölünün göbeği konusunda da uygunsuz bir laf etti. Bunun üzerine ölüler derhal canlılarla olan ilişkilerine bir son verdiler. O gün bugündür ölüler yalnızca canlılara görünmemekle yetinmedikleri gibi, yeni ölmüş birinin kendinden önce ölmüş aile bireylerinin yanına gidebilmesi de oldukça güçleşti."[4] Neuhauss'un *Deutsch Neu-Guinea* çalışmasında derlediği bilgiler, G. Landtman'ın İngiliz Yeni-Ginesi'ndeki Kiwai adasında yaşayan *Papular* üzerine olan çalışmaları buna benzer mitlerle doludur. *Reports of the Cambridge Expedition to Torres Starits* başlıklı süreli yayınlarda ölüler ve canlıların birlikte oynadıkları, kavga ettikleri, evlendikleri, ayrıldıkları, aralarında sanki hiçbir fark yokmuşçasına davrandıkları masal ve efsaneler vardır.

Ölülerin diğerlerinden yalnızca bu şekilde ayrılmış olarak yaşamayı sürdürdüklerine olan inançla yalnızca Okyanus ve Endonezya'da karşılaşılmamaktadır. İşte size başka yerlerden derlenmiş birkaç örnek.

Kuzey Amerika'da yaşayan, "*Cherokeeler*'in kafasındaki düşünce 'bu dünya' ve 'öteki dünya' gibi deyimler aracılığıyla tam olarak yansıtılamamaktadır. Onlar içinde yaşamakta oldukları bu dünyayı ve öteki dünyayı zamansal açıdan birbirinin devamı, mekânsal açıdansa farklı yerler olarak görmektedirler. Bir Hıristiyanın diyebileceği gibi önce fani sonra da sonsuz bir yaşam sürmemektedirler. Ölmeden önce oturdukları yeri terk edip "Oraya, 'batıya' gitmektedirler. Orada bulunan insanlardan sanki komşu bir aşiretin insanlarından, örneğin *Creekler*'den ya da birkaç günlük bir mesafede yaşayan bir *Cherokee* kolonisinde yaşayanlardan söz eder gibi söz etmektedirler."[5] *Siyular*'a göre "yaşayanlar ölüleri her zaman göremezler. Kimi zaman canlılarla aynı mekânı paylaşmalarına karşın görülmezler ancak söyledikle-

[4] J. Kruyt, *De Moriers van Tinompo (O. Mid. Celebes).Bijdragen lot de taal-land-en volkenkunda von Nederlandsch-İndie, LXXX*, s. 201 (1924)

[5] J. Money and Olbrechts, *The Swimmer Manuscript. Bureau of American Ethnology, Bulletin XCIX*, s. 144.

ri işitilir. Ölüler kimi zaman "canlanır" ve tıpkı diğer canlılar gibi yaşayan kişilerle evlenirler, yerler, içerler ve sigara tüttürürler."[6]

Güney Amerika'da yaşayan kimi aşiretlerde, yabancı biriyle karşılaşıldığında, ilk anda bunun bir canlı mı yoksa bir ölü mü olduğu konusunda karar vermekte zorluk çekilmektedir. Başlarını belaya sokmamak için de soru sormaktadırlar. "İki *Chiriguano* karşılaştığında birbirleriyle merhabalaşmak için şu sözcükleri kullanmaktadırlar: "Canlı mısın?", "Evet, canlıyım". Başka Güney Amerikalı aşiretler de benzer formüller kullanmaktadırlar. Örneğin (kendileri de *Guarani* olan) *Caingualar* selamlaşma sırasında birbirlerine *Reicobepa* demektedirler ki, bu *Chiriguanalar*'daki *Ndimegno* sözcüğüyle aynı anlama sahiptir."[7] Benzer bir soru *Rio Purus*'da yaşayan *Araguyalar* için de geçerlidir. Bu soru Ehrenreich'ın iki kez tanık olduğu tuhaf bir âdete yol açmış gibidir. Bu insanlara göre kimi ölüler düşmanlarını öldürebilmek amacıyla canlı görünümüne bürünebilmektedirler. Daha sonra Yerliler birbirlerini ziyarete gittiklerinde ev sahibinin bir karşılama töreni yapması gerekmektedir. Tepeden tırnağa silahlanmış konuklar tehditkâr bir tavır sergilemektedirler. Ev sahipleri de aynı şekilde hazırlanmakta ve benzer bir tavır sergilemektedirler. Daha sonra bir sessizlik olmakta, ardından karşılıklı açıklamalara geçilmekte ve sonunda bir uzlaşma sağlanmaktadır. Bu tören sırasında kadınlar da hazır bulunduğundan bunun gerçek bir düşmanlık olayı olmadığı anlaşılmaktadır.

"Bir yabancı ya da davetli bir kişi geldiğinde, gerçekte bunun düşmanca niyetler besleyen bir *kaniri* olma olasılığı vardır; bu, özellikle cinayete kurban gitmiş ve kendi katillerinden öç alabilmek için beklenen konuk görünümüne bürünmüş bir "ruh" olabilir... Bir hayalet hep sessiz sedasız yaklaştığı için, yabancı konukların gelişi onların etten, kemikten gerçek insanlar olduklarını gösterebilmek amacıyla bağırış, çağırış ve abartılı hareketlerle duyurulur."[8]

---

[6] Dorsey, *Siouan cults, agy., Report XI*, s. 485.

[7] Domenico del Campana, *Notizio intorno ai Ciriguant. Archivio per l'antropologia, XXXII*, s. 100 (1902).

[8] P. Ehrenreich, *Beitrage zur Völkerkunde Brasiliens*, s. 67-68.

Aynı tür tanıklıklardan oluşan bu listeyi daha fazla uzatmanın bir mantığı yok. Güney Afrika'daki bir *Bantu* dilinde: "*Mo-limo,* ölmüş bir kişinin ruhu sözcüğünü buluyoruz. Bu gerçekte gözle görülemeyen, ortadan kaybolmuş biri" anlamına gelmektedir."[9]

II. Görünmez Bir Varlık Olan Ölü, Vefatını İzleyen Belli Bir Zaman Dilimi Boyunca Yakınlarının Yanında Kalıyor (Avustralya)

Ölüler ortadan kaybolmuş ve başka bir ülkeye gitmiş olsalar da, kendileriyle bağlantı kurabilmek her zaman mümkündür. İlkel insanlar yalnızca bu deneyimin yaşanmasının mümkün olabileceğine inanmakla kalmayıp, kimi durumlarda, bu deneyimin çok kısa bir süre sonra gerçekleşeceğini hissedebilmektedirler. Bu deneyimden kaçabilmek için harcadıkları çaba onların bunun gerçekliğinden ne kadar emin olduklarını göstermektedir.

Bu tedirgin edici duygunun, ölümden sonraki ilk saatler ve ilk günler boyunca ölünün en yakın akrabalarını sarıp sarmalamadığı bir örnek yok gibidir. Cesetten çok kısa bir süre içinde kurtuldukları, gömme işleminin kişinin son nefesini vermeden alelacele yapıldığı yerlerde bile ölmüş kişinin gene de oralarda bir yerlerde olduğu düşünülmektedir. Bu görünmeyen ölüye dokunma düşüncesi bile onları korkudan titretmektedir.

"Endonezya'da yaşayan *Rottineesenler,* ruhları 'içteki', yani henüz yeni ölmüş bir insana ait olanlar ve 'dıştaki' ruhlar, yani uzun bir süre önce ölmüş ruhlar diye ikiye ayırmaktadırlar."[10] Bu ayırımla hemen hemen her yerde karşılaşılmaktadır. Özellikle güney Pasifik bölgesindeki olgulardan yola çıkarak önce ilkel insanların yeni ölünün geri geldiğini nasıl anladıklarını ve buna nasıl bir tepki gösterdiklerini açıklamaya çalışacağım.

Kuzeybatı Avustralya'da yaşayan *Wringir* aşiretinde, "Bir adam öldüğünde babası, annesi, annesinin kız ve erkek kardeşleri bir ağaç seçerek gövdesine ikisi erkek, ikisi de kadın için dört sopa yerleştirmektedirler. Ağaca tırmandıktan sonra baba, anne,

[9] K. Endemann, *Worterbuch der Sotho-Sprache,* s. 273.
[10] A. C. Kruyt, *Het animisme in den indischen archipel,* s. 436.

annenin kız ve erkek kardeşi cesedi elden ele geçirmektedirler. Ağaçtakiler *zuari*yi (ölünün ruhu, *ghost*) oradan uzaklaştırmak ve daha sonra kendilerini izlemesini engelleyebilmek amacıyla usulca brrr-rr-rr gibi bir ses çıkartmaktadırlar."[11] Öyleyse ceset kendisine mezar görevi yapacak ağaca çıkartıldığı sırada ölü oradadır. Görünmez bir varlık şeklinde cesedine eşlik etmektedir. Varlığı hissedildiği için de çok fazla yaklaşması engellenmeye çalışılmaktadır. Biz olsak bunun bir deneyim değil bir inanç olduğunu söyleriz. Aslında bu iki kavram, özellikle duygusal açıdan çok karmaşık olan bu durumu açıklama konusunda yetersiz kalmaktadırlar. Ancak elimizde daha uygun bir sözcük bulunmadığından, bunun, içeriği geleneksel inançlar tarafından beslenen mistik bir deneyim olduğunu söylemek durumundayız.

Ölüm olayının üzerinden günler geçmesine karşın, ölü oradan uzaklaşmamaktadır. "Dul eşi ve tüm diğer insanlar onun adını anmaktan kaçınmaktadırlar. Ancak soyağaçlarını çıkardığım sırada adamın ismini söylemekten en çok çekinen kişinin her zaman dul eşi olduğunu gözlemledim... Bir gün kocasının ismini söylemeyi reddetmiş olan yaşlı bir kadın, bir başka kadın kulağıma adamın ismini fısıldadığı sırada bizi yakaladı. Hemen ağlamaya başladı ve bir anda herkes çok kederlendi... Çünkü *zuari*nin hâlâ ortalıkta dolaştığı ve dul eşini her yerde izleyip, akşamları da evde ziyaret ettiği söyleniyordu. Kadın ismini andığı takdirde hemen yanına geleceğinden korkuyordu."[12] Korkusu öylesine belirgindi ki, ölüyü oradan uzaklaştırmak için en emin yola başvurmak durumunda kaldılar: "Evini ölüye bıraktı. Oturduğu yeri ve eşinin ailesini uzun bir süreliğine terk etti... Ne zaman kocasının *zuari*sinin köyde olduğu söylense hemen bir yere saklanıyor."[13] Adamı göremediği doğru ancak orada bir yerlerde bulunduğundan kesinlikle emin. Üstelik başkaları onu görebiliyor. Örneğin *medicine-man*. Miss Kaberty bunu açıkça

[11] Phyllis M. Kaberty, "Death and deferred mourning ceremonies in the Forrest river tribes, N. W. Australia". *Oceania, VI*, s. 37 (1935).
[12] Agy., s. 37.
[13] Agy., s. 38.

söylüyor.[14] Ölünün aynı anda değişik yerlerde bulunabileceği düşünülüyor. "Ruh, kemikler *durdu* (ağacın kabuğu) tarafından örtülünceye kadar *Wolara* ile birlikte kalmaktadır. Ancak Yerliler olayın mantıksal boyutuna hiç aldırmadan *zuari*nin bedeninin yanında kaldığına ve eşinin peşini bırakmadığına inanmaktadırlar."[15] Sürekli olarak *zuari* tarafından izlendiği, gözlendiği ve korunduğu gibi bir duyguya sahip olan kadın, bu saplantısından ancak *zuari*yi kesin bir şekilde uzaklaştıran törenle kurtulabilmektedir. "*Durdu*nun (kemiklerin içinde durduğu ağacın) önünde ağlanmaktadır. Mistik düzeyde bu tören, *zuari*nin oradaki mevcudiyetinin neden olduğu korku ve ölüm tehdidi nedeniyle geride kalan insanların birbirlerine daha sıkı bağlanmasına yol açmaktadır."[16] Bu tören sırasında kocasının gerçekten orada bulunduğu konusunda ne dul eşin ne de diğerlerinin herhangi bir kuşkusu vardır.

Her ne kadar görülemiyorsa da yaşanan deneyimin kesinliği konusunda hemen herkes hemfikirdir. Bir anlığına Pasifik'i terk edip, Kuzey Amerika'da yaşayan Yeni-Fransa Yerlilerine baktığımızda da aynı şeyleri görüyoruz. "Ölümden sonra ölünün içinde bulunduğu ruhsal durum şöyledir: Mezara götürülürken önde yürümekte ve Ölüler Bayramına kadar mezarlıkta kalmaktadır. Geceleri köyleri dolaşıp, kulübelere girmekte ve kazanda kalmış olan yemekleri yemektedir. Bu yüzden pek çok kişinin akşamdan kalan yemeği pek iştahla kaşıklamadıkları görülmektedir."[17] Aynı tarihlerde Le Jeune şunları yazmaktadır: "Peder Buteux ve ben ölmüş yakınlarının mezarı başında bir ziyafet düzenlemiş olan bir vahşi grubuyla karşılaştık. Ölülere ziyafetteki yemeklerin en güzel bölümlerini, bunları ateşe atarak verdiklerini gördük. Gitmek istedikleri zaman da bir kadın, ağaç dalları ve bitki sapları toplayarak mezarların üstünü örttü. Neden böyle bir şey yaptığını sorduğumda, ölmüş dostlarının güneş ışığından rahatsız olmamaları için örttüğünü, zira bu sonbaharda güneşin hâlâ çok

[14] Agy., s. 33.
[15] Agy., s. 39.
[16] Agy., s. 45.
[17] *Relations de la Nouvelle-France, X*, s. 142 (1636), éd. Thwaites.

yaktığını söyledi."[18] *Zuniler*'de ölü (*ghost*), ölüm olayını izleyen dört gece boyunca köydekilerle görüşmeye çalışmaktadır. Bu süre zarfında ölünün istediği gibi girip çıkabilmesi için herkes evinin kapısı ve bahçe girişini açık bırakmaktadır. Kapı kapalı olduğu takdirde, onu tırmalamaya başlayacağı ve kapı açılıncaya kadar da bu işten vazgeçmeyeceği söylenmektedir. Medyumlar bu "gölgeleri" izleyebilirken, belli koşullarda başkaları da aynı şeyi yapabilmektedirler. Ölmüş bir kişinin yakınları ya da kız kardeşleri ilk geceleri geride kalan eşin yanında geçirmektedirler. Çünkü bu dört gece boyunca "ruhun" oradan ayrılmadığı düşünülmektedir. Yas tutan kişi, yitirdiği kişiyi düşünde görmesin diye başının altına siyah bir buğday ya da bir kömür parçası konulmaktadır, çünkü uyandığı takdirde ölünün kendisine görüneceği düşünülmektedir.[19]

Mistik özelliği nedeniyle diğerlerinden farklı görünmekle birlikte, ölülerin diriler arasındaki mevcudiyeti en az diğerleri kadar gerçek bir deneyim olarak algılanmaktadır. Diriler arasında bulunmalarına karşın onları görebilmek mümkün değildir. Bu da bizi ölü kişiyi kafalarında pek doğru dürüst bir şekilde canlandıramadıkları sonucuna götürmektedir. Oysa duygusal açıdan oradaki varlığını çok yoğun bir şekilde hissettikleri söylenebilir. Bu da deneyimin nesnelliğini yeterince göstermektedir. F. E. Williams, *sovai*lerin (yeni ölüler), *Orokaivalar* için ne ifade ettiklerini açıklayarak bunu çok somut bir şekilde göstermiştir. "Yaşarken insan bir *asisi*ye (ruh, yaşamsal ilke) sahiptir. O bir *sovai* değildir ve bir *sovai*ye de sahip değildir. Ancak öldüğü zaman bir *sovai*ye dönüşmektedir. Bu yüzden *sovai* "ölümden sonra yaşamayı sürdüren varlık" ya da "ölümün bir insana verdiği yaşayan biçim" anlamına gelmektedir. Bu genelleşmiş bir olgudur. Kişinin "geçidin öte tarafına" geçtikten sonra kimliğini korumasına karşın, bir başka şekilde isimlendirilmediği bir toplum bulabilmek neredeyse olanaksızdır.

"*Sovai* çeşitli görünümlere bürünebilmektedir. Örneğin:

---

[18] Agy., s. 65-66.

[19] M. C. Stevenson, *The Zuni Indians, Bureau of American Report XXIII*, s. 307 (1904).

1. İnsani özellikler taşımayı sürdürmekle birlikte kimi zaman maddi tözden yoksun bir varlık şeklinde düşünülmektedir.

2. Zihinde bir hayvan, bir kuş, bir timsah ya da bir balık şeklinde de canlandırılabilmektedir.

3. Kırsal alanda yaşayan yarı-insan bir canavar olarak da düşünülmektedir.

4. Nadir görülse de kimi *sovai*ler özel isimlere sahip olabilmekte, kendileriyle sürekli olarak efsanelerde karşılaşılmasına rağmen içinde yaşanılan zaman dilimi içinde var olmayı sürdürdüklerine inanılmaktadır. Bu mitik kahramanların sahip oldukları bir özellik olup, *sovai*lere özgü bu çok biçimlilik *Orokaiva*ların onları, temel özelliği boşlukta yüzebilme olan "doğaüstü" varlıklar arasına yerleştirmesine yol açmaktadır.

Bunların birini bile yadsıyabilecek bir Yerli göremiyorum. Hepsine birden kolaylıkla aynı anda inanabilmektedirler. Zihinlerini ilk üç yaklaşımdan en çok hangisi meşgul etmektedir? Bu tamamıyla onların o anda içinde bulundukları *ruh* hali ya da sohbet konusuyla ilgili bir şeydir. *Sovai*nin doğasına yönelik olarak bu üçü arasından birini seçerek, bir daha değişmeyecek biçimde o düşünceyi benimseyebilecekleri gibi bir kanıya kapılmak doğru değildir. Yerlinin *sovai* konusunda beyninde oluşturduğu düşünce, duygularından daha az kaleidoskopik bir görünüm arz etmemektedir. Sevgiden korku ya da tiksintiye geçer gibi sürekli biçim ve renk değiştirmektedir."[20]

Ne var ki bu düşünsel belirsizlik, deneyimin gerçekliğine herhangi bir zarar vermemektedir. *Sovai* gerçekten de oradadır. Ölü gömüleceği sırada "yaşlı bir adam, bir elinde bir mızrak diğerinde bir süs demetiyle cesedin yanında ayakta durmaktadır. Bir ayağıyla ölünün ayağına basarak sanki onun dikkatini çekmeye çalışıyormuş gibi, herkesin ortasında bağıra bağıra bizim elveda sözcükleri dediklerimize benzer sözcükler telaffuz etmektedir...

Mızrak ve süsler biçimsel anlamda ölüye sunulmakta ancak onun da bunları yolda karşılaştığı diğer *sovai*lere sunması için

[20] F. E. Williams, *Orokaiva Society*, s. 267-278.

kendisine yalvarılmaktadır. Diğerlerine kendinin ve babanın ismini söyle demektedirler..."[21]

Bunlar herkesin gözü önünde yatmakta olan bedene söylenen sözlerdir. Ancak yoğun bir şekilde hissedilen ölüyle içgüdüsel bütünleşme nedeniyle aslında bunlar, sanki kalabalık arasında yer alan ve kendisine söylenenleri işiten biriymiş gibi düşünülen *sovai*ye hitaben söylenen sözlerdir. "Adam son nefesini verdikten sonra, *sovai* çok yakınlarda bir yerlerde dolanıp durmaya başlamaktadır. Yerlilere göre bir kişinin öldükten sonra geri gelebileceğine dikkat çekmekte yarar var. Kişi komaya girdiği takdirde onun öldüğünü düşünen yakınları ve dostları feryat-figan matem tutmaya başlamaktadırlar. O sırada öldüğü varsayılan kişi köyün çıkışında onları gözlemektedir. Sonunda arkasından ağlayanlara acıyarak geri dönebilmekte ve bu durumda ceset yeniden yaşamaya başlamaktadır."[22] Ancak bu çok istisnai bir durumdur. Genellikle ölümler kesin olduğundan, *sovai* yeniden yaşama dönememektedir.

"Bir adam öldüğünde *sovai*sinin şu ya da bu biçime girerek köyde dolandığı düşünülmektedir. Bu yüzden yas tutan insanlar, cenaze merasimi sırasında yakındaki ormandan gelecek en ufak tıkırtıda yerlerinden sıçrayabilmektedirler... Bu gürültüler bir *sovai*ye atfedilmektedir. Bir gün sabah erkenden bir ölünün bulunduğu bir köye yaklaştığımız sırada yolun yakınındaki çalılıklar arasından bir ıslık sesi geldi. Bu sesin bir yılandan çıktığına emindim ancak bana eşlik eden Yerliye sorduğumda çok doğal bir şekilde bunun sabah ölmüş olan adamın *sovai*sine ait olduğunu söyledi. Köye varınca, orada oturan insanlara olaydan söz ettiğimde, yanımdaki rehberimle konuşma gereksinimi bile duymadan, onlar da bana aynı yanıtı verdiler. Görünüşe göre *sovai* denildiğinde akla ilk gelen şey, elle dokunulamayan ve görünmez bir şey olması, köyü taciz etmesi ve bu sırada da yaptığı hareketler ve çıkardığı seslerle kendini ele vermesidir."[23]

---

[21] Agy., s. 214-215.
[22] Agy., s. 269.
[23] Agy., s. 270-271.

Sık sık kendini gösterdiği de olmaktadır. "Kanguru, *cuscus*, domuz, yılan... timsah, kertenkele, kurbağa, yılan balığı, yarasa, kuş, balık vb. görünümüne bürünmektedir. Hiç kuşkusuz bireyler genellikle bu sıradan hayvan görünümünde ortaya çıkmaktadırlar. *Sovai* olanlar tuhaf ya da anormal davranışlar sergilediklerinden bunları tanımak kolaydır."[24] Bilindiği gibi "gerçek" hayvanlarla bu görünüme bürünmüş insanlar arasında ayırım yapma çok yaygın bir alışkanlıktır. Bunun nedenini kimi deneyimlerin sahip oldukları mistik özelliğe bağlayabiliriz. Buradaki nedense ölünün gerçekten orada olduğunun hissediliyor olmasıdır.

Yas tutma eylemi nihai bir törenle sona ermektedir. Bu tören sırasında dul eş çok sert yasaklara boyun eğmek zorunda olup, ölü, eşin bu yasaklara uyup uymadığını titizlikle denetlemektedir.

> Gece olduktan bir süre sonra köyde yaşayan insanlar bir araya gelmektedirler. Gençler, ellerindeki davullarla dans etmeye hazır bir şekilde beklemektedirler. Herkes belli bir süre kesinlikle ses çıkartmamaktadır. Daha sonra şef konuşmaya başlamakta ve çok yüksek bir tonda ölüye adıyla seslenmektedir. Ormandan ne dendiği belli olmayan bir yanıt gelmektedir. Yaşlı şef aynı ses tonuyla konuşmayı sürdürmekte ve ölüyü törene, eşinin kapatılmış olduğu evden çıkışını izlemeye ve nihayet şölene ve dansa katılmaya davet etmektedir... Yaşlı şef ve diğerleri, ölünün kendi seslerini duyduğu konusunda en ufak bir kuşku duymamaktadırlar. Bunu bir tür zorunluluk gibi görmektedirler, zira ölünün yanıtından cesaret alarak törene katılan insanlar aksi halde töreni durdurmak durumunda kalacaklardır. Ben bu törenlerden ikisine katıldım. Birinde, Yerliler aksini iddia etseler bile, ormandan ölünün yanıtına benzer bir ses geldiğini duymadığımı itiraf etmek durumundayım. İkincisinde belli belirsiz ancak "Hallo!"ya benzer, çevredeki tüm diğer sesleri bastıran bir sesi açıkça işittim. Bana uzakça bir yerde çalılıklar arasına gizlenmiş bir erkek sesi gibi geldi. Doğal olarak bu dünyevi açıklama Yerliler tarafından gülünç bulundu. Hiç kimse ölü rolünü oynadığını kabul etmedi.[25]

[24] Agy., s. 272.
[25] Agy., s. 219.

Oysa bu rol hayati bir öneme sahip, zira ölünün katılmadığı bir törenin gerçekleşmesi mümkün değildir. Aslında herkes onun orada bulunduğunu ve şefin çağrısına yanıt vereceğini bilmektedir. Bu yüzden onu görmelerine gerek yoktur. Onun varlığını hissetmek yeterli olmaktadır. Bu güzel bir mistik deneyim örneğidir.

"Bu son tören öncesinde bana söylendiğine göre, dul eş, son bir kez ölünün mezarı başına giderek, toprağa ayağıyla vurmakta ve ölüye artık yas giysisini çıkaracağını bağırarak iletmektedir."[26]

III. Yeni-Gine'de Karşılaşılan Benzer Olaylar

Yeni-Gine'nin kuzeybatısında yaşayan, daha önce sözünü etmiş olduğumuz *Manus* aşiretinde ölüler ve yaşayanlar arasındaki ilişkiler *Wirngir* ve *Orokaivalar*'dakinden daha düzenli ve daha yoğundur. Burada ölü, ölümü izleyen günlerde, köyde ve yakın çevresinde dolanmakla yetinmemektedir. "Bir *Manus* köyünde yalnızca ölümlü Yerliler değil, aynı zamanda "ruhlar" da (*ghosts*) yaşamaktadır. Yaşayanlar bir süre önce göçüp gitmiş Yerlilerin isimlerini en az yaşamakta olan sofra arkadaşlarınınki kadar çok telaffuz etmektedirler. Bu ölüler uzakta, kendilerine ait bir yerde yaşamamaktadırlar. Ölümlülerle birlikte köyün evlerini paylaşmaktadırlar.

"Üstelik her birinin kendine ait bir evi ya da barınağı vardır. Bu çoğunlukla ölmeden önce yaşadığı evdir. Yaşarken bir kişiye ait olan ev, öldükten sonra da ona ait olmayı sürdürmektedir. Avustralya hükümeti tarafından oluşturulmuş emniyet müdürlüğünde çalışan biriyse, ruhlar dünyasında da polis memuru olmayı sürdürmektedir. Öteki dünyaya göçmüş bulunan yöneticiler tarafından belirli aralıklarla ziyaret edilmekte ve diğer ruhlar (*ghosts*) tarafından ödenen vergileri toplamaktadır... Arkasında bırakmış olduğu ölümlülere göre görünmeme ve bedensel unsurları dışında bıraktığı her şey eskisi gibi var olmayı sürdürüyor."[27]

Varlığı hissedilip, kendisi görülemeyen kişi gene de yaşayanlar tarafından somut bir şekilde her gün görülmektedir. "Evin

[26] Agy., s. 274-275.

[27] B. F. Fortune, *Manus Religion*, s. 9-10.

efendisinin babasına ait olan kafatası, zarif bir şekilde yontulmuş tahta bir vazonun içinde, öndeki giriş kapısının üzerinde, tavana asılı bir şekilde onuruna yaraşır bir yerde durmaktadır. "Ruhun" mevcudiyetini somut bir şekilde belgeleyen baba yadigârı kafatası eve ve burada yaşayan insanların moralinin iyi olmasına göz kulak olmaktadır... Evin efendisi sık sık babasının "ruhuyla" (evde yaşamayı sürdüren ölü babasıyla) görüşmektedir."[28]

İşte size –istemeyerek kısaltmak zorunda olduğum– yaşayan biri ve daha önce sözünü etmiş olduğum bir medyum aracılığıyla bir ölüyle yapılan olağanüstü konuşmanın diyalogları. İnanılmaz bir sahne:

Medyum: *Sir Ghost*'unuz burada. Ne öğrenmek istediğinizi soruyor.

Yabancı: Neden balık avlayamıyorum? Kime ne kötülük yaptım?

Medyum: Bunu bildiğinizi ancak bir sır olarak sakladığınızı söylüyor.

Yabancı (hiddetlenir): Ben ne yapmışım? Ne kabahat işlediğimi kesinlikle bilmiyorum (bu kez doğrudan *Sir Ghost*'una seslenerek) Hadi konuşun! Ne söyleyecekseniz söyleyin! Sizi dinliyorum. Ne yaptığımı bilmek istiyorum.

Medyum: Önce sizin konuşmanız gerektiğini söylüyor. Bir şeylerin arkasına gizlenmenizi kabul edemeyeceğini söylüyor.

Yabancı (çok öfkeli bir şekilde): İlk ben konuşmayacağım! Önce o konuşsun! Benim kısmetimi kuruttu. Bunu neden yaptığını onun söylemesi gerekiyor benim değil. Kendimi suçlamam gereken hiçbir şey *yapmadım*. Bütün borçlarımı ödemiş olmama karşın hâlâ balık tutmamı engelliyor. Konuşsun artık!

Medyum (kesin bir ses tonuyla): Önce sizin konuşmanız gerektiğini söylüyor.

Yabancı: Ne söyleyecekmişim? Sanki saklayacak bir şeyim varmış gibi! Gizli saklı hiçbir şeyim yok benim (bu sırada medyumun başının üzerinden *Sir Ghost*'una ve ardındaki boşluğa sanki biri varmışçasına öfkeli bakışlar fırlatmaktadır). Çıkarın ağzı-

[28] Agy., s. 1.

nızdaki baklayı! Söyleyecek, anlatacak bir şeyiniz varsa dökün ortaya. Benim anlatacak bir şeyim yok. Ne yaptım ben? Konuşsanıza hadi! (yabancının sesi öfkeden kudurmuş bir insanınkine benzemektedir).

Tam bu sırada adamın yanında oturmakta olan karısı, kocası ve görünmez güç arasındaki bu gerginliğe daha fazla tahammül edemez:

Yabancının eşi (alçak bir ses tonuyla kocasına): *Taliraku*'nun karısına ödemen gereken çömlek parasını ödemedin diye yapıyor.

Medyum: Bu olayı gizlemiş olmanızın kendisini kızdırdığını söylüyor. Sizin *Taliraku*'nun eşine olan çömlek borcunuzu ödemede ihmalkârlık yaptığınızı biliyormuş. Bunu sizin söylemenizi bekliyormuş. Bu borcu ödeyinceye kadar balık avlamanıza izin vermeyeceğini söylüyor. Borcu öder ödemez eskisi gibi balık avlayabileceğinizi söylüyor.

Yabancı: (yerinde duramamaktadır)- Evet, çömleklerin parasını ödemem gerektiğini biliyorum ama balık avlayamazsam bunu nasıl yapabilirim ki?

Medyum (azarlarcasına): Uzun zaman önce ödemiş olmanız gereken borcu öder ödemez işler düzelecek. Daha önce değil."[29]

Eğer mistik deneyim görünmez dünyaya ait varlıklarla doğrudan ve ânında bağlantı kurmaktan ibaret bir şeyse, işlediği kabahati bilmekle birlikte parlamaya her an hazır balıkçıyla tavrından en küçük bir taviz vermeyen *Sir Ghost*'u arasındaki bu tartışmadan daha güzel bir örnek düşünemiyorum. Ölü kişi, eti kemiğiyle karşılarında oturuyor olsaydı adam ve eşi daha farklı bir şekilde davranmazlardı. Kişiyi kendi gözleriyle görüp, sesini medyum aracılık etmeden işitselerdi bile onun oradaki varlığından daha fazla emin olmazlardı. Son sözü her zaman ölü söyler.

İlkel insanların ölüleriyle içli dışlı oldukları böylesine çarpıcı bir gerçekliğe sahip sahnelere rağmen, bu türden bir mistik deneyimi kabul etmekte, düşte gerçekleşen ya da olağandışının görünmesiyle gerçekleşen mistik deneyimi kabul etmekten daha çok zorlanıyoruz. Bu zorlanmanın iki temel nedeni var. Birin-

[29] Agy., s. 292-293.

cisi, kaçınılmaz olayın ilk anda ilkel insanlar üzerinde yaptığı etki tamamıyla duygusal unsurların egemenliği altındadır. Ölüm döşeğindeki kişinin artık duymadığından ve nefes almadığından emin oldukları an, ritüel çığlıklar ve yakarışlar göğe yükselmekte; içinde zorunlu denilebilecek keder, korku, şaşkınlık, ölünün intikamını alma arzusu, iyi "davranması" için onunla uzlaşma gereksinimi, grubun kirletilmesinden/lekelenmesinden duyulan korkunun yanısıra başka duyguların da yer aldığı bir heyecan duygusu sergilenmektedir. Bu duyguların kimini doğal bir şekilde benimseyebiliyor, kimileriniyse kabullenemiyoruz. Bunun ötesinde geride kalanların, ölünün o andaki mevcudiyetini nasıl hissettiklerini kafamızda canlandıramıyoruz. İkincisiyse ölünün mevcudiyetinin, onlar açısından zorunlu kıldığı bütünleşmeler karşısında yaşadığımız şaşkınlıktır. Orada yatan, soğumuş, birazdan çürüyüp, kokmaya başlayacak ceset sanki ölmüş adama ait değildir. Gerçekten de değildir. Kişi öldüğü an orada var olmaya devam etmekle birlikte bir "ruha", bir *sovai*ye, görünmeyen bir *ghost*a dönüşmektedir. Ancak bu Yerliler açısından kişinin orada olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Zira ceset ve onu terk etmiş olan kişi arasındaki bütünleşme öylesine yoğundur ki, burada bir tür tözsel özdeşlemeden söz edebilmek mümkündür. Ceset üzerinde gerçekleştirilen her eylem, ânında onu da etkilemektedir. *Ghost*un soğuktan etkilenmemesi için çoğu kez vücudun yakınında ateş yakılmaktadır. Yemek sırasında kendisine yiyecek ve içecek sunulmaktadır. Ceset götürülmeden önce öteki taraftakilere götürmek üzere kulağına fısıldanan sözleri duymaktadır, vb. Ortada kemiklerden başka bir şey kalmamış da olsa, bu bütünleşme duygusu ölümden uzun bir süre sonrasına kadar yaşanmaktadır. Keza *Manuslar*'da, *Sir Ghost* ve "ruhlar" (*ghosts*) genellikle görünmez olup, herhangi bir tözden yoksundurlar. Ancak bu bedenden yoksun varlığın bir kafatasına sahip olması gerektiğini düşünmektedirler. Çünkü bu geride kalanlara bir "ruhu" onurlandırma, hakaret etme ya da onu yok etme fırsatı vermektedir. Evin efendisi kafatasını evde muhafaza ederek *Sir Ghost*'u doğanın neden olacağı zararlardan korumuş olmak-

tadır. Birtakım nedenler yüzünden kafatası kaybolacak olursa bir Hindistan cevizi onun yerini kolaylıkla doldurabilmektedir...

"Kafatasıyla oynamak demek *Sir Ghost*'la oynamak demektir. Kafatası bir bedenden yoksun olan ruhu yaşayanların hizmetine sunan somut bir araçtır."[30]

IV. Yeni Kaledonya'da Karşılaşılan Benzer Olaylar

Nereye gidilirse gidilsin insanın "ruhu" ve ölüm sonrası kalıntıları arasında bir bütünleşme yaşandığı görülmektedir. Alın size Yeni-Kaledonya'da yaşayan *Kanaklar*'dan bir örnek: "Güneşte kurutularak beyazlatılan insan kemikleri *bao*ya aittir. Oysa *bao*lar nasıl oluyorsa yaşamaya devam etmektedirler. İnsanlar onlardan çekinmektedirler. Kimi bölgelerde yeniden yaşayanların arasına dönmelerini engellemek amacıyla cesetler çömelmiş duruma getirilerek, bağlanmaktadır. Bu şekilde bağlandıkları zaman ayağa kalkamayacakları ve yürüyemeyecekleri düşünülmektedir. *Houailou*'da da aynı nedenden dolayı mezara uzunlamasına gömülen ölü annelerin kolları arasına, çocukları bulunduğunu sanmaları ve geri dönüp onu almaya kalkışmamaları için, bir sopa konulmaktadır."[31]

Kişinin son nefesini verdikten sonra bir hayvan görünümüne büründüğü şeklindeki inancı da aynı şekilde yorumlamak gerekir. Bu bir tür o hayvanla bütünleşme duygusu ya da düşüncesine dayanılarak yakıştırılan bir kimlik gibidir. "Bir adam öldüğünde, totem özelliğine sahip türe ait bir varlığın ortaya çıkması beklenmektedir... Grup üyelerinden birinin ölümünden sonra nehirde görülen balık sürüsü, bu gruba ait "tanrıların" (*bao*) oluşturduğu ve diğerleri arasında fark edilen yeni ölüye eşlik eden bir kalabalık gibi görülmektedir. *Kanaklar* o sırada geçen balığın ölüyü içinde taşıyan bir zarf olduğunu, yani ölünün ruhunun (*ko*) onun içinde bulunduğunu, daha doğrusu bizzat balığın o biçimi almış ölü olduğunu söylemektedirler... *Kanak* düşüncesini mümkün olduğunca gerçeğine yakın bir şekilde aktarmak istersek, o za-

[30] Agy., s. 38.

[31] M. Leenhardt, *Notes d'ethnologie néo-calédonienne*, s. 217.

man, ölünün yaşamaya devam ettiğini ve geçmekte olan balığın ölmüş kişinin tözsel açıdan yaşam değiştirdiği anlamına geldiğini hattâ bizzat 'yaşayan ölünün' tözsel değişime uğramış olduğunu söylemek gerekecektir."[32]

Aynı yazarın *Houailou* dili sözlüğünde Yerlilerin *bao* sözcüğüne birbirleriyle ilişkili farklı anlamlar verdikleri görülmektedir. Buradan da *bao*'nun ne yalnızca ölmüş kişi, ne yalnızca ceset anlamına gelmeyip aynı anda ikisini birden ifade edebildiğini; anlamlardan birinin ön plana çıktığı hissedildiğinde diğerinin geri planda kaldığı ya da içinde bulunulan duruma göre tersi olduğu sonucuna ulaşılabilir.

BAO:

a-İnsan cesedi, ölü kişi.

b-Cesedin imgesi, geri dönen hortlak, korkutan ve hastalık yayan hortlak.

c-Hortlak, *bao* insanlar arasına karışarak onların yüz hatlarına sahip olabiliyor. Oysa aslında yalnızca organlara ve bir başa sahip. Uykusunda horluyor.

d-*Bao* toprak yüzeyine yakın, toprağın ya da denizin derinliklerinde oturuyor. Soluk yüzlü.

e-Öyleyse *bao* hem yaşayan bir varlık hem de bir cesettir. Kafalarda iki şekilde canlandırılıyor. Birinde bellekten silinmeye başlayan ceset. Diğerindeyse yeni bir kişiliğe bürünmüş olan, artık kendisinden korkulması gerekmeyen, güç sahibi, yardımı istenen ve kendisine yakarılan, artık tanrılaşmış bir ata haline gelen *bao*."[33] H. A. Junod, bu sonuncu deyimden, incelediği merkez bölgede yaşayan *Bantular*'ın kafasında ölülerin neye dönüştüğünü belirtmek için yararlanmıştır.

Günler geçtikçe acı veren olayın yol açtığı etki hafiflemekte ve giderek kaybolmaya yüz tutmaktadır. Duygular yoğunluklarını yitirmektedir. Ölüyle ilgili düşünceler de yavaş yavaş değişmektedir. Ölüye ait kimi fiziksel özellikler soluklaşıp, silinirken başkaları giderek daha bir netleşmektedir. "Cesetle ilgili anılar

[32] Agy., s. 204.

[33] M. Leenhardt, *Dictionnaire de la langue hoailou*, s. 49.

silinmeye yüz tuttukça, kişilik ve cesede ait yüz hatları giderek netleşir gibidir. Bu insanca düşünce biçiminde *ko* yeniden eski yerini almakta; eskiden kendisinden korkulan *bao* bu kez kişinin yoksun olduğu her türlü güçle donatılmış bir ataya dönüştürülmektedir."[34]

V. Yeni Mekânlarında Yerleşik Bir Yaşam Sürdürmeye Başlayan Ölülerle Kurulan İlişkiler

İlkel insanların ölüleriyle bağlantıya geçtiklerini hissettikleri mistik deneyim, birçok önemli noktada –mevcut dünyanın gerekli nesneleri sağladığı– sıradan deneyimden farklılık göstermektedir. Sıradan deneyim, onların, değişmeyen ve düzenli bir şekilde yinelenen olgular (her ne kadar bunlar görünmez güçlerin müdahalesiyle değişikliğe uğratılabiliyorlarsa da) aracılığıyla kendini gösteren bir gerçeklikle ilişki kurmalarını sağlamaktadır. Buna karşın kafalarında canlandırdıkları bir ölüyle ilgili düşünceleri her an değişebilmekte ya da içinde bulunulan durumlar, ölüm tarihinden o güne geçmiş olan zaman ve özellikle de bu düşüncelerin duygusal unsurlarla birbirlerine karışma biçimleriyle doğru orantılı bir şekilde dönüşüme uğrayabilmektedir. Bu dönem kişinin öldüğü günle ikinci bir gömme töreni ya da son bir tören, bir ölüler bayramı kutlaması arasında kalan bir zaman dilimini kapsayabilmektedir. Bunlardan sonra ruhun oralardan artık kesin bir şekilde uzaklaşmış olması gerekmektedir. Ölüler dünyasında diğer kabile üyeleriyle birlikte yaşadığı yeri bundan sonra terk etmeyecektir.[35]

Bir kez öteki dünyaya yerleştiğinde, onun etraflarında dolaşmasından rahatsız olan canlılarla ölü arasında herhangi bir bağlantının olanaksız hale geldiği düşünülebilir. Oysa böyle bir şey söz konusu değildir. Sık sık –burada yalnızca düşlerde olan bitenden söz etmiyorum– uzun bir süre önce canlıların yanından ayrılmış olan ölülerle geride kalanların bir araya geldikleri dene-

[34] M. Leenhardt, *Notes d'ethnologie néo-calédonienne*, s. 218.
[35] Bk. Hertz, *La représentation collective de la mort. Année sociologique, X*, s. 56.

yimler yaşanmaktadır. Ölülerle ilgili ritlere titizlikle riayet edildikten sonra görünüşe göre bir daha geriye dönmemek üzere çekip gitmektedirler. Oysa bu doğru değildir çünkü yeniden ortaya çıkmaktadırlar. Onlarla konuşulmakta, sorulara yanıt verilmekte ve kimi zaman ölülerle etkin bir sözlü alışverişe başlanmaktadır. Uzaklaşmaları çok arzu edilmesine karşın, ölülerle ilişki kurabilmenin mümkün olduğu görülmektedir. Pek çok toplum bu ilişkileri kuramadığına üzülmektedir. İlişki kurmaktan kaçılan varlıksa özellikle yeni ölüdür. M. Leenhardt'a kulak vermek gerekirse ölü, zaman içinde bir ölü ataya, kendisine yakarılan bir tür tanrıya dönüşmektedir. En azından kimi zamanlar canlılar ve ölülerin birbirlerine ihtiyaç duydukları sık sık söylenen bir şeydir. *Bantular*'ın pek çoğunda, yeni hattâ eski ölülere armağanlar sunulması gerekmektedir. Torunları bu işi savsaklayamazlar. Bir gruba ait önemli ölüler gidip birisinden şikâyetçi olduklarında ya da onun hakkında olumlu duygulara sahip olmadıklarında yağmur gerektiği zamanda yağmayabilmekte, ürün ya çok az olabilmekte ya da hiç olmayabilmekte, çiftlik hayvanları yok olup gidebilmekte, kadınlar hamile kalamayabilmektedir, vb. Ölülerin paylarına düşeni almak üzere geldikleri duyulmamış, görülmemiş bir şey değildir.

Bu ilişkilerin varlığını kanıtlayan pek çok örnek vardır. Bu deneyimleri bizzat yaşayan ilkel insanlar bu konuda herhangi bir şaşkınlığa düşmemektedirler.

Aşantiler'de, "Gündelik yaşamın hayhuyu ve bütün toplumsal alışkanlıkların bir bölümünde, yaşayanlarla ölülerin birbirlerine ne kadar yakın oldukları ve ölülerin yaşayanların kafalarından hiç çıkmadıkları görülmektedir. Belli bir yaştaki erkek ya da kadın *Aşantiler* yemek yedikleri ve içtikleri sırada *samanfo*lar için bir kenara bir lokma yiyecek koymayı ve toprağa birkaç damla içecek serpmeyi asla unutmamaktadırlar... Hiçbir ticari etkinlik onlara danışılmadan gerçekleşmemektedir. Hiçbir taşınmazın satışı rom ve şarap olmadan yapılmamaktadır. Pek çok Avrupalı bu koşulu ilkel insanların yoksulluğuna bağlarken, aslında bunun toprağın gerçek sahipleri olan ölülerin olurunu almaktan

başka bir amacı olmadığını söylemek gerekir."[36] Bu ölüler, kendi rızaları alınmadan gerçekleşmesi olanaksız bir pazarlığın görünmeyen tanıklarıdır. Avrupalılar da onların orada bulunduğunu düşünmektedirler. Ancak Aşantiler onların orada gerçekten bulunduğunu hissetmektedirler.

Aynı şekilde "Hemen herkes 'ruhların' (ölülerin) görünmeden yemek yiyen canlıların yanına geldiklerini kabul etmektedir. Yemeklerin soğumasının nedeni, ölülerin parmaklarını içlerine sokmalarıdır."[37] Ölüler kendileri için gerçekleştirilen kurban törenlerine katılmakta ve daha sonra "kurbanı yeme aşamasına gelindiğinde, önce onların paylarına düşeni almaları için beklenmektedir."[38] Ölülerden bir şikâyet söz konusu olduğunda daha önce aktarmış olduğumuz balıkçı *Manus*'la *Sir Ghost*'u arasındaki tartışmayı andıran senli benli konuşmalara tanık olunmaktadır." Abasia ondan şöyle söz ediyordu: "Atam Anudi, size sesleniyorum. Duyuyor musunuz? İlk yağmurlar yağdı, size un getirip yağmurların yağdığını haber vermiş ve ekip ekemeyeceğimizi sormuştuk. Büyükçe bir çanak buğday ekersek bize yeter demiştik (yani ekimden sonra yağmurun yağması ve ekilen tohumların ölmemesi için ikinci bir ekim yapma zorunluluğu söz konusudur)... Bu sizin kabahatiniz. Tanrının yanına çıkıp bize yağmur göndermesini sağlayabilirdiniz.

"Ama yapmadınız ve sizin yüzünüzden bütün başaklar kuruyup gitti..." Bu sözlerin ardından grubun içine düşmüş olduğu sefalet betimlenmektedir. Kadın ve çocuklar yiyecek hiçbir şey bulamamaktadırlar. Abasia ata topraklarını terk etmekle tehdit eder. Bu atalara artık hiçbir şey kurban edilemeyeceği, sunulamayacağı anlamına gelmektedir... "Biraz insaf edin ve size sunacaklarımızı almadan önce bize yardım edin ve kurak mevsim geldiğinde, biz de atam Anudi'ye armağanlarımızı sunalım"[39] der.

Her ne kadar siyahlar anlatacağımız olayın gerçek bir öyküden çok, sıradan bir masal olduğunu söylüyorlarsa da, so-

[36] R. S. Rattray, *Ashanti*, s. 137.
[37] R. S. Rattray, *Ashanti Proverbs*, s. 38.
[38] R. S. Rattray, *The Tribes of the Ashanti Hinterland*, s. 523.
[39] Agy., s. 221.

nuç olarak bu olay bize onların gözünde bir ölünün, bir canlıya yoldaşlık etmeden de varlığını ona dayatabileceğini ve iradesini zorlayabileceğini göstermektedir.

> Bir zamanlar bir adam geride hiçbir şey bırakmadan ölüp gitmiş. Oğlu çalışıp çabalayarak bir inek sahibi olmuş. Ölü babası gelip ineği kendisine vermesini istemiş ancak oğlu bunun yerine ona tavuklar sunmuş. Baba birçok kez gelip ineği istemiş ancak oğlu razı olmamış. Sonunda oğlunu öldüreceğini söylemiş. Bir gün pek çok ölü bir araya gelerek bir toplantı yapmışlar. Oğullarından bir inek almış olan ölüler hayvanın postunu üzerlerinde taşıyorlarmış. Bizim kahramanımızın babasının başındaysa bir yığın tavuk tüyü varmış. Toplantı dağıldığı sırada bir rüzgâr esmiş ve tüyleri alıp götürmüş. Ölüler bu manzara karşısında kahkahalarını tutamamışlar. Baba bozuntuya vermemiş ve gidip bir ağaçtan dal koparıp kalın bir değnek yapmış. Diğer ölülerin karşı koymasına karşın gidip oğlunu sopalayıp, öldürmek istemiş... Oğul hâlâ ineğini vermeyi reddediyormuş. Kendisini alıp "ruhlar" toplantısına götürmüşler ve aynı sahne orada yinelenmiş. İnek sahibini toplantıya götüren adam ona: 'İneği vermediğin için seni değnekle dövüp, öldürmek isteyen baban işte orada. Komşularının inek postuna sarınmış olduklarını, buna karşın babanızın başında rüzgârın ikide bir uçurduğu gönderdiğiniz tavuk tüylerini görmüyor musunuz? Eğer istediği ineği vermezseniz bilin ki, siz ölü birisiniz.'
>
> Bunun üzerine oğul eve döner ve babası için ineği keser. Ona postunu ve etini sunar... Daha sonra yeniden ölüler toplantısına katılır. Bu kez babasını, elinde bir inek kuyruğu olduğu halde başta gururla yürürken, diğerleriniyse ellerinde et parçalarıyla sıraya girmiş bir vaziyette onu izlerken görür... Bu olaydan sonra babası ona iyilik etmeye başlar.[40]

Keza *Aşantiler*'de de, ölüler uzak bir yerde kendi aralarında yaşamakla birlikte bu dünyanın sakinleriyle de ilişki içindedirler. Birbirlerinden isteklerde bulunmaları, aralarında iyi ve kötü yöntemleri değiş tokuş etmeleri, ölüler ve canlılar arasındaki

[40] Agy., s. 160.

anlaşmazlıklar sanki ölüler ve diriler birlikte aynı toplumun bir parçasıymışçasına doğal karşılanmaktadır. Ölülere karşı davranışlarında ortaya çıkan çelişkili inançları uzlaştırma konusuysa onları hiç ilgilendirmemektedir. Davranışlarını geleneklere ve gene bu geleneklerden örnek aldıkları kişisel tecrübelerine dayanarak belirlemektedirler. Bu durumda gelenekleri eleştirmek gibi bir düşünce akıllarının ucundan geçebilir mi?

VI. Driberg'e Göre Siyah Afrika'daki Ölülerin Toplumsal Konumları

Bu tecrübenin bireysel bilinç tarafından betimlenmesi ve çözümlenmesi yeterli değildir. Onu anlayabilmek için kuşkusuz olayın bir parçası olan ancak pek bilinmeyen toplumsal unsurlardan da yararlanmak gerekmektedir. Driberg'in kısa bir süre önce yapmış olduğu inceleme bunun önemini somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Yapmış olduğu çalışmada, Afrika'da "atalar kültünden" söz edildiğinde genellikle bunun hafife alındığını göstermeye çalışmaktadır. Aynı zamanda gözlemlemiş olduğu Yerlilerin (İngiliz-Mısır Sudanı'nda Nil Nehri kenarında yaşayan aşiretler) kendi ölüleriyle olan ilişkileri hakkındaki düşüncelerini çok güzel bir şekilde açıklamaktadır.

Yazar şunları söylemektedir:

> Afrika toplumlarında bulunabilecek en önemli sınıflandırma ilkesi yaştır.[41] Yaş sınıflarının henüz resmen kurumsallaşmadığı bir yerde bile toplum yaşa dayalı belli sayıda alt bölümlemelere başvurmaktadır. Her yaş grubunun kendine özgü bir statüsü, yükümlülükleri ve ayrıcalıkları vardır. Bu kurumun yürürlükte olduğu bir yerde, yaşın önemi çok daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ergenlik yaşında belli fiziksel değişimler geçiren gencin statü değiştirmesi için bir dizi geçiş töreni yapılması ve belli sayıda ritin gerçekleştirilmesi gerek-

[41] Bkz. Monica Hunt, "Güney Afrika'da yaşayan *Pondolar*'da her türlü politik ve toplumsal sistemin temelini oluşturan atalar kültünün sahip olduğu otorite yaşa duyulan saygının bir sonucudur. Ataların torunlarına iyilik ve kötülük yapabileceklerine dair bir inanca sahiptirler." *Reaction to Conquest*, s. 266 (1936).

mektedir. Bunlar her yeni statü değişikliğinde tekrarlanmaktadır. Geçiş ritlerinin temel özellikleri genelinde birbirlerine benzemektedir.

Ne var ki, bizim yaşam ve ölüm arasına çektiğimiz kesin çizgi Afrikalı için geçerli değildir. Onun için ölüm hiç kuşkusuz olgunluk ve yaşlılıktaki kadar değilse bile, ergenlik çağında geçirilen değişikliğe oranla çok daha önemli bir fiziksel değişim içeren, bir statü değişikliğinden başka bir şey değildir. Kabile eşit muamele gören canlı ve ölü üyelerden meydana gelmekte ve canlı cemaatin toplumsal örgütlenme biçimi öteki dünyayı da kapsamaktadır. Ölen yaşlı kişi, cenazeye gösterilen olağan onurlandırma gösterilerine muhatap olduktan sonra –bunlar yeni statüsüne kavuşmasını sağlayan geçiş ritleridir– aynı örgütlenme çerçevesi içinde yer alan yaşamakta olan yaşlı kişilerden daha yaşlı olanlar statüsüne geçmektedir. Bu kişinin oğlu öldüğünde, gelecek kuşaklara yer açabilmek amacıyla otomatik bir şekilde bir üst yaş grubuna geçmektedir...

Böylelikle cenaze törenlerine neden bu kadar önem verildiği anlaşılmaktadır. "Cenaze töreni yapılmadığı takdirde ölen kişi yeni statüsüne sahip olamamaktadır. Bu törenler diğer geçiş törenlerinden ne daha az ne de daha çok önemlidir. Ergenlik çağına gelip de öğreti sürecinden geçmeyen bir genç nasıl cemaat içinde kendine bir yer edinemiyorsa, kendisi için cenaze töreni yapılmadığı sürece bir ölü de statüden yoksun kalmaktadır."[42]

Bu durumda "ölüler kültü" deyiminin biraz abartılı olduğunu kabul etmek gerekiyor. Canlıların ölülerle olan ilişkilerinin, özünde, kendi aralarındaki ilişkilerden farklı olmadığı görülmektedir. H. A. Junod, bu ilişkilerin *Do ut des* (karşılıklılık) ilkesi üzerine oturduğunu söylemektedir. Driberg, "sürekli bir karşılıklılıktan" söz etmektedir. Yaşlı biri cemaate öğütleri ve yaşam deneyimi aracılığıyla yararlı olmakta, bunun karşılığında da ne zaman bir hayvan kesilse ya da herkesin katıldığı bir yemek şöleni düzenlense hayvanın belli bir yeri ya da yemeğin belli bir bölümü

[42] J. H. Driberg, "The Secular Aspect of Ancestor-worship in Africa" *Supplement to the Journal of the Royal African Society, XXXV*, s. 9-10 (1936).

duyulan saygı gereği tantanalı bir şekilde kendisine sunulmaktadır. Ancak üst üste binen sınıflar şeklindeki bu zincir burada sona ermemekte ve o yaşlı kişiye verilenlerden yalnızca kendisi yararlanmamaktadır. Henüz yaşayan grubun temsilcisi olan bu yaşlı adam, aldıklarının bir kısmını yeni ölmüş kuşağa aktarmaktadır. Ölüler için yapılan sunular bundan ibarettir. Ölülere, yaşamakta olan yaşlılara sunulandan farklı bir şey sunulmamaktadır. Yalnızca canlılar, ölülere, kendilerine sunulanların bir kısmını aktarmaktadır. O kadar. Bunların ölülere sunulmasının nedeni canlılara vermiş oldukları öğütler için duyulan minnettir. Afrikalı açısından onlarla iletişim kurma sorunu diye bir şey yoktur.[43]

Bağlantı hiçbir zaman tamamen kopmamaktadır. Yerli bu mistik deneyime, tıpkı diğerine olduğu gibi üstünde hiç düşünmeden alışmaktadır. Bu onun açısından bir sorun değildir. Ölüleriyle (oysa bunların uzakta yaşıyor olmaları gerekmektedir) çevresindeki varlık ve nesneleri algılar gibi doğrudan bağlantı kurmada bir tuhaflık görmemektedir. Bize olağanüstü görünen pek çok âdet, onlar açısından bu deneyimin doğal sonuçlarından başka bir şey değildir. Gene Driberg şöyle demektedir: "Birilerinin ölü, diğerlerinin yaşıyor olmalarına karşın bir grup ya da bir kuşağın üyeleri aynı bütünün bir parçası olmayı sürdürmektedirler. Burada ölüm önemli bir engel teşkil etmemektedir. Bir kuşağın en son temsilcisi ölene kadar o kuşak atalar statüsüne sahip olamamaktadır. Ancak olay bir kez gerçekleştiğinde bu kez de arkadan gelen kuşağın otomatik bir şekilde statü değiştirmediği görülmektedir (Bu olay belki, bizden ne daha az ne daha çok insani yaradılışta; bizden ne daha iyi ne de daha kötü oğul olan Afrikalı aşiretlerin neden yaşlılarının bir an önce ölmesini istediklerini açıklayabilir. Sanal açıdan ölü olarak kabul edilen bir kuşağa ait bu nadir görülen yaşlı insanlar pratik açıdan diğerlerini rahatsız etmektedirler)."[44] Tek nedenin bu olmadığı söylenebilir. Ancak Driberg'in sunduğu olgular ve bunlara getirdiği yoruma bakarak Afrikalı aşiretlerin yalnızca toplumsal örgütlen-

[43] Agy., s. 11.
[44] Agy., s. 13.

melerinin değil aynı zamanda, pek çok kez gösterilmiş olduğu gibi herhangi bir ayırıma tâbi tutulmayan, ölülerinin de canlılarla birlikte bu örgütlenmeye dahil oldukları açıkça ortaya çıkmaktadır. Bir ölüyle doğrudan ilişki, bağlantı kurmak sık sık karşılaşılan bir deneyim biçimidir. Böyle bir deneyim yaşandığında kimse şaşırmamaktadır.

Driberg'in bu tanıklığından yola çıkarak, sunduğu bilgileri, Doğu Afrikalı bir Yerlinin bu konuda yazmış olduklarıyla karşılaştırmak ilginç olacaktır:

> *Kikuyu* toplumunda bir adam yaşlandıkça itibarı da, geçirmiş olduğu yaş dönemleriyle doğru orantılı olarak o ölçüde artar. Yaşlı bir insanı grup açısından önemli hale getiren şey yaşıdır. Her türlü toplumsal etkinlik konusunda yaşlı kişiye danışılmakta ve onun olaya katılması istenmektedir... (bundan sonra yazar oğlun babaya karşı olan zorunlu görevleri ve göstermesi gereken saygıyla ilgili bir liste yapmaktadır)... Aynı şekilde, yaşlı biri evinde bir kutlama yaptığında ya da bir tören düzenlediğinde tıpkı oğlunun kendisine yaptığı şekilde ve aynı saygıyı göstererek ataların ruhlarına yiyecek ve içecek sunmaktadır.
>
> Bir Afrikalı yaşamının her günü atalarının ruhlarıyla çok yakın ilişkiler içindedir... *Kikiyu, Masai* ve *Kambalar* atalarının ruhlarıyla bağlantı kurdukları törenlerle yüce Varlığa yönelik törenleri birbirlerinden ayırmak için, çok açık ve kesin bir şekilde tanımlanmış farklı sözcükler kullanmaktadırlar. Ataların ruhları söz konusu olduğunda "dua" ve "kült" sözcükleri asla kullanılmamaktadır... Yabancı biri, örneğin yaşlı bir adamın kurban ettiği koyunu atalara yönelik bir dua gibi algılayabilir. Aslında bu türden bağışlar, ölmüş olan kişiler yaşamayı sürdürüyor olsalar da yapılır, zaten halen yaşayan yaşlılar için bu türden bağışlar yapmaya devam edilmektedir.[45]

Her ne kadar gerçek anlamda bir ölüler kültü yoksa da, bunlar en yaşlılar sınıflarını oluşturan "ultra-yaşlı" insanlar olarak görülüyorlarsa da; bu sınıflar ve canlılar toplumunu oluşturan sınıflar

[45] Iomo Kenyatta, "Kikiyu Religion, Ancestor-worship, and Sacrificial Practices". *Africa, X*, s. 326-327 (1937).

arasında çok önemli farklar olduğu görülmektedir. Belli anlarda ölülerle kurulan ilişkilere karşın, onlar bu dünyayı bir daha geriye dönemeyecek şekilde terk etmiş olan varlıklardır. Bu yüzden de gizemli varlıklara dönüşmüş bulunmaktadırlar. Onları birlikte yaşadığımız insanlar kadar iyi tanıyabilmek asla mümkün değildir. İnsanın bir ölüye işinin düşmesi her zaman çok ciddi bir şeydir. Genelde böyle bir şey arzulanmaz. Mümkün olduğu takdirde insanlar böyle bir şey yapmaktan kaçınır. Bu korkulacak önemli sonuçlara yol açabilecek bir mistik deneyimdir. Ölünün içinde bulunduğu durum, açıklaması yapılamayan güçlere sahip olmasına yol açtığından insanı tedirgin edebilmektedir. Hayattayken sıradan biri olmuş olsa bile, ne olur ne olmaz düşüncesiyle ölüyle gereksiz bir bağlantı kurmaktan sakınılmaktadır.

Dr. Fortune, bu duygunun çok açık bir şekilde dışa vurulduğu bir örnek sunmaktadır. "*Pomo*'nun karısı bilincini yitirmişti. Her zaman yapıldığı gibi çağrılan medyum, bunu yeni ölmüş bir başka kadının yapmış olduğunu söyler. Çağrılan ve sorgulanan ölü, 'Ölmeden önce kimse ziyaretime gelmiyor, kimse benim ne durumda olduğumla ilgilenmiyordu. Ama ölünce herkes benimle ilgilenmeye başladı. Neden? Belki de kime ne yapacağımı bilmek içindir. İşin doğrusu *Pomo*'nun karısını ben vurup bayılttım' der.

Başka terimlerle ifade etmek gerekirse, ölü (*ghost*) kendisine duyulan ilginin nedenini ölüyken sahip olduğu güçlere bağlamaktadır."[46] İlkel insanlarda bu, en azından yetişkin ölüler konusunda, genel bir kanıdır. Bu kanı Dr. Driberg'in Nil Nehri kenarında yaşayan Yerlileri için de geçerlidir.

[46] R. F. Fortune, *Manus Religion*, s. 380.

İkinci Kitap

İlkellerde Simgeler

Beşinci Bölüm

SİMGELERİN DOĞALARI VE İŞLEVLERİ

I. İlkellerin Simgeleri Bizimkilerden Değişik mi?

İlkel insanlar ikili bir gerçeklik içinde yaşamakta ve devinmektedirler. Bunların birincisi kendi gözleriyle gördüğü, elleriyle dokunduğu, kısaca duyularıyla algıladığı varlık ve nesneleri kapsamaktadır; bu duyular bu algılamaların içerdiği, düzenli bir şekilde yinelenen zamansal olgularla ilgili davranışlarını belirlemektedir. Bir de görülemeyen ve duyularla algılanamayan, mevcudiyetleri hissedilen ve etkileri altında kalınan varlıklarla dolup taşan, varlığı yalnızca ifşa edilebilen ikinci bir gerçeklik vardır. İlkel insanlar bu gerçeklikle daha yakından ilgilenmektedirler, çünkü bünyesinde gizlediği ve ne zaman ortaya çıkacakları bilinemeyen doğaüstü güçlerin nasıl davranacağını öngörebilmek çok güç hattâ olanaksız bir şeydir. Zaten bu iki gerçeklik, bir sınır çizgisiyle ortadan bölünebilen, birbirlerini dışlayan iki ayrı dünya şeklinde değildirler. İlkel insanların arada nasıl bir fark gördüklerini açıklayabilmek için uzamsal imgelere başvurulması yanlıştır. Tam tersine onlar, doğa ve doğaüstünü birbirine karışmış bir şekilde görmektedirler. Farklı şeyler olduklarını hisset-

melerine karşın, bunu, hem pozitif ya da sıradan (algılanabilir gerçeklik, doğa) deneyim hem de mistik deneyimin (görünmez güçler, doğaüstü) birlikte yer aldıkları tekil/biricik ve bütünsel bir deneyim şeklinde yaşamaktadırlar. Bu kitabın birinci bölümünde açıklanmaya çalışılan önemli noktalardan biri budur.

Oysa yaşadıkları mistik deneyimlerin ilkel insanlara ifşa ettiği bu görünmez gerçeklik aslında diğeri gibi, ancak bir başka yoldan, onlara ânında hazır bir şekilde sunulmaktadır. İfşa yoluyla öğrenme, bilgi sahibi olmak demek değildir. Bu doğrudan/aracısız hissedilen bir duygudur; duyularla algılanan dünyadaki gibi algılanamamalarına karşın kişi, varlıkların mevcudiyet ve eylemlerinden kesinlikle emindir. Hiç kuşkusuz bu, özünde duygusal olan bir deneyimdir. Burada yaşanan heyecan duygusu, geleneğin tektipleştirdiği temsil edici bir unsurlar karmaşasını da beraberinde taşımaktadır. Başka bir deyişle bizim açımızdan deneyim ve inanç, birbirlerinden çok kesin çizgilerle ayrılırken, ilkel insanların yaşadığı mistik deneyim sırasında bu ayırım ortadan kalkmaktadır. Kimi durumlardaysa bunun farkına bile varılmamaktadır.

II. Bütünleştikleri Simgeler Bu Kişiler Aracılığıyla Nesnelleşiyorlar

"Filipin adalarında yaşayan İgorot*lar* her varlığın bir görünen bir de görünmeyen yaşantısı vardır" demektedirler. Bu düşünce, görünen hayvan ya da bitkinin görünmeyen hayvan ya da bitkinin simgesi olduğu şeklinde mi algılanmalıdır? Böyle bir şey yapmak sözcükleri abartmak demek olacaktır. Bu, Filipinlilerin kafasında görünen ve görünmeyen iki varlık aslında tek bir varlıktır. Ayrı ayrı ve gerçek olmaları tek olmalarıyla çelişkili bir durum değildir. Bir varlık ya da nesnenin belli bir yerde gözler ve başka duyular aracılığıyla algılanması, onun aynı anda bir başka yerde, doğal ortamın dışında bir yerlerde bulunmasını, var olmasını engellememektedir. Aynı ve tek bir varlık aynı anda hem burada hem de orada olabilmektedir. Bilindiği üzere ilkel insan için ikili varoluş biçiminin şaşırtıcı bir yanı yoktur. Bu gibi durumlarda simgeler onun umurunda bile değildir. Görünen hayvan, onun

için görünmeyen hayvanın simgesi değildir. O hayvanın kendisidir.

Bu aşamada o insanların kafasında ikilik-teklik, görünür varlık ve görünmez varlık gibi iki terimin birbirine açık bir biçimde nasıl bağlandığını anlayamıyoruz. Bu durumu nasıl algılamaktadırlar? Görünüşe göre bunu kafada canlandırmaktan çok hissetmektedirler. Bu onlar açısından kafada açıkça canlandırılmayı yadsıyan bir durumdur. Bu öylesine yoğun şekilde yaşanan bir bütünleşme duygusudur ki, bir varlık için geçerli olan duygu, diğeri için de geçerli olmakta; biri etkilendiğinde diğeri de aynı şekilde etkilenmektedir. Bu şekilde yaşanan bütünleşme duygusu –doğal olarak duygusal ve düşünsel arasında bir eşdeğerlik ne kadar kurulabilirse– bizim öz ya da ortak töz birliği dediğimiz şeye denk düşmektedir. Bunu daha açık bir şekilde ifade edebilmek mümkün müdür? Sahip olduğumuz zihinsel alışkanlıklar ve kullandığımız dilsel malzemenin bizi şaşırtmadan bu işi yapabilmeleri mümkün değildir. Eldson Best'in ifadesiyle onların zihinsel yapısı artık bizimkinin geçmesi mümkün olmayan yollardan geçmektedir. Belki de gözümüzden kaçan ve sahip olmadığımız terimler nedeniyle tam bir betimlemesi yapılamayacak süreçleri çözümlemek yerine, sözcüğün gerçek anlamında özdeşlik ve henüz simge olarak nitelendirilemeyecek birkaç bütünleşme örneğinin *in concreto* (somut) bir şekilde ele alınmasında yarar var. *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı* başlıklı çalışmada (s. 280-307) belli sayıda örnek sunmuştuk. Hutton'dan kendisini kurtarmasını isteyen leopar-adam yakındaki vahşi ormanda yaşayan kaplanla öylesine bir dayanışma duygusu içindedir ki, sanki hayvan ölürse o da kesinlikle ölecektir. Köydeki bütün insanlar da kesinlikle aynı düşünceyi paylaşmaktadırlar.

Hutton'ın sözünü ettiği başka olgulara bakıldığında, *Naga-lar*'ın kafalarında sözcüğün gerçek anlamında biri insani, biri de hayvani olmak üzere iki ayrı kimlik oluşturduklarını söyleyebilmek çok zor. 30 Haziran'da öldürülen ve içinde "ruhu" bulunan leopar ölmüş olduğu için, 19 Temmuz 1916 tarihinde adam da ölüyor. Ancak leopar öldürüldükten sonra adam bir süre daha yaşamaya devam ediyor. Oysa ikisinin tek bir varlık olması gere-

kiyor. Burada öylesine bir bütünleşme duygusu var ki, hayvanın insanı "temsil ettiğini" söylemenin pek bir anlam ifade etmediği görülmektedir.

Aynı nedenlerden dolayı bir kabilenin totem olarak kabul ettiği hayvan ya da bitkinin onun simgesi olduğu söylenemez. En azından kabile üyeleri bu türle ya da bu insan grubunun ve o bitki ya da hayvanın kökenini oluşturan mitik kahramanla öz birliği içinde olduklarını düşündükleri sürece böyle bir şey söylenemez. Bu bilinç düzeyinde bir değişiklik olduğu takdirde bu ortak öz ortadan kaybolmak yerine, insan grubuyla totem özelliği taşıyan tür arasında mitik dönemden bu yana oluşmuş derin yakınlık, neredeyse dinî denilebilecek bir saygı, karşılıklı yükümlülükler içeren özgün bir akrabalık duygusuna dönüşmektedir. Bu akrabalık nedeniyle totem yavaş yavaş kabilenin "simgesi"ne dönüşmekte ve totemin imgesi de kabilenin amblemi haline gelmektedir.[1]

Yalnızca "yaşanmakla" yetinilen bütünleşme aşamasından; bu yaşanma hissinin giderek yoğunluğunu yitirmiş olduğu bir aşamaya geçildiğinde, yani bütünleşme "kafada canlandırılıp", "nesnelleştirilebilecek" hale geldiğinde; ilkel ikili-düşünce-sürecine ait terimlerden birinin, diğerinin simgesi haline gelmeye başladığı görülmektedir. Bir anlamda bu bir başlangıç dönemi olduğu için bütünleşme bu sözcük aracılığıyla kutsal bir boyuta sahip olmaktadır. Bu dışsal göstergeden çok farklı bir şey, bir tür etikettir. Simgelediği şeyle arasında içsel bir bağ vardır.

Bir insanla sahip olduğu bedenin uzuvları, organları arasındaki bütünleşme de aynı şekilde öylesine değişmez, hızlı, sezgisel ve bütünseldir ki, özne onları "kafasında canlandırma" gereksinimi duymamaktadır. Bu bütünleşme yalnızca yaşanılan bir duyguya benzemektedir. Normal zamanlarda beden nefes aldığı ve sindirdiği sırada bu bütünleşmenin farkında değildir. İlkel insanlarda bu bütünleşme saçlar, tırnaklar, tükürük, idrar ve daha genel olarak her türlü dışkı ve salgı türünden aidiyetlere kadar

[1] Bkz. Emile Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, livre II, Bl 1 ve 2.

gitmektedir. Bireyin onlarla kendi arasında varlığını hissettiği töz birliği bedenine ait uzuvlarla arasında olan türden değildir. Ancak gene de onları gerçekten kendi bedeninin bir parçası gibi algıladığı söylenebilir. Ancak bunlar doğrudan kendi parçası olmamakla birlikte gene de ona aittirler. Doğrudan kendi parçası olmayan bu şeylerle kendisi arasında kurduğu aidiyet ilişkisi artık yalnızca çekim duygusu yoluyla hissedildiğinden kafada canlandırılabilmektedir. Bunu bir deneyim gibi yaşamamaktadır. Onu, kafasında, deneyim sırasında hissettiği duygulara benzer bir şekilde canlandırmaktadır. Bir kişinin aidiyetleri böylelikle onun "temsilcileri" ya da "simgeleri"ne dönüşmektedir. *Manus* Yerlisinin gözünde *Sir Ghost*'unun kafatası onun babasıdır ve evde yaşamaktadır. Bunun yanısıra kafatasının canlılar arasından ayrılıp gitmiş olan insanı "temsil ettiği" ve bedeninin bu parçasıyla kendisi arasındaki bütünleşme nedeniyle de onu "simgelediği" söylenebilir.

Bu terimin kullanılması şaşırtabilir, en azından uygun görünmeyebilir. Ancak burada göz önünde bulundurulması gereken şeyin bizimkinden farklı zihinsel alışkanlıklar olduğunu unutmamak gerekiyor. Bu çarpıcı farkı simgelerin doğasında tespit edebiliyoruz. Bizim için "simge" her zaman temsil ya da ima ettiği şeyle simge arasında zihinsel yoldan kurduğumuz, nesnel bir temele oturtulabilen ve gözlemlenebilen ya da nedensiz ve sözleşmesel bir ilişkiyi çağrıştırmaktadır. Örneğin Batı'da yasın simgesi siyah renkken Çin'de beyaz renktir. Çinliler de, bizim gibi, doğal olarak sözleşmesel ve uzun bir zaman sonunda oluşmuş geleneklere uygun bir ilişki kurmaktadırlar. Öte yandan pek çok toplum kartal ya da aslanı bir güç simgesi haline getirmiştir. Buradaki nesnel ilişkiyi görmemek mümkün değildir. Büyük kanatlarla güçlü pençelere sahip, attığı çığlıklar ve müthiş pikeleriyle çevresine dehşet salan etobur vahşi kuş, bir anlamda gücü kişiselleştirip canlandırmaktadır. Bunları "kafada canlandırmak" için kuşu düşünmek yeterli olmaktadır. Bunlar gelişigüzel bir şekilde seçilmiş simgeler değil, doğal simgelerdir.

Pek çok ilkel toplum için kartal, aslan –başka yerde kaplan, timsah– güç simgesidir. Ancak onların güç anlayışı bizimkinden

biraz değişiktir. Bizim için bu hayvanlar ya da onların imgeleri, belli bir nitelik olan gücün soyutladığımız somut ifadeleridir. İlkel insanlarsa bu hayvanların görünüş ya da imgelerine bakarak, bu niteliğin bir aidiyet misali onlara özgü olduğunu hissetmektedirler. Biz bir ilişki kurarken onlar bir bütünleşme hissetmektedirler.

İleriki sayfalarda simgelerini nasıl kullandıklarına bakarken, bunların çoğunlukla nesnelerini "temsil etme" gibi bir işleve sahip olmak yerine onlarla bütünleşme amacına hizmet ettiklerini göreceğiz. Örneğin kartal ya da aslan onlar için bu anlamda birer güç simgesidir. Simgeyi doğuran şey, temsil etme işlevini yerine getirmeye yönelik, zihinsel bir eylem değildir. İlkel insanlar simge ile temsil ettiği şey arasında bir bütünleşme olduğunu hissettiklerinde onu simge olarak kabul etmektedirler. Doğruyu söylemek gerekirse, en azından başlangıç aşamasında simgenin bir ilişkiyi ifade ettiğini söyleyebilmek mümkün değildir. Zira bütünleşme, ortak öz, ortak töz gibi ilişkiler zekâ aracılığıyla algılanmamaktadır. Başlangıçta bu ilişkiler yalnızca hissedilmektedir. Hiç kuşkusuz nesnelleştirildikleri, dil aracılığıyla dışa vurulabildikleri, sanat yapıtları ve başka simgeler aracılığıyla algılanır hale geldikleri ölçüde, simge ve temsil ettiği şey arasında bir ilişkiden söz edilebilmektedir. Bununla birlikte bu ilişki başlangıçtaki özelliğini tamamen yitirmemektedir. Bu özelliği, çözümlemenin içinden çıkamadığı, kendinden önce var olmuş bütünleşme aşamasına borçludur.

Oysa mistik bir şekilde yönlendirilmiş olan ilkel zihniyet her yerde bütünleşmeler görmektedir. Her ne kadar gündelik yaşamda gerçekleştirdiği etkinliklerin temelinde doğa varsa da, doğa yasalarının çalışma biçiminden bihaber olduğundan varlıklar arasındaki ilişkilerin bütünleşmeler yoluyla gerçekleştiğini düşünmekte ya da çoğu kez bunun böyle olduğunu hissetmektedir. Görünen dünyaya ve görünmeyen dünyaya ait varlıklar arasındaki ilişkilerle doğa ve doğaüstü arasındaki sürekli etkileşim (ilkel zihniyet açısından bunlar genelleştirilip, soyutlanmış şeyler olmayıp, her defasında somut bir şekilde yaşanan olaylar gibi algılanmaktadırlar) aynı zamanda kafada az çok canlandırılabilen

türden "bütünleşmeler" şeklinde hissedilmektedirler. Öyleyse, Baudelaire'in ünlü deyişiyle, bu kafaların bizimkilere oranla çok daha yoğun bir şekilde "bir simgeler ormanında" dolaştıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Yalnız bunlar onlara özgü simgelerdir. Bunlar bizimkiler gibi belli bir anlayışın ürünü olmayıp bir anlamda insanın karşısına hazır bir şekilde çıktıkları, bütünleşmeler aracılığıyla da nesnelleştikleri için, kavranmadan kabul edilmektedirler.

III. *Pars pro toto* İlkesi

İlkel toplumların *pars pro toto* (bütün yerine geçen parça) formülünü hiç zorlanmadan, cesurca uyguladıkları örneklerle uzun bir süredir karşılaşılmaktadır. Örneğin ilkel insanlar, çizdikleri desenler, yaptıkları resimler ve gravürlerde vb. bir figürün gözlere ve bir ağza sahip olup bir buruna sahip olmamasını ya da gözlere ve bir buruna sahip olup bir ağza sahip olmaması, vb. şeyleri çok doğal karşılamaktadırlar. Bu durumla özellikle tarih öncesi sanat eserlerinde de karşılaşılmaktadır. Örneğin bir insan bedeninin bir göğüs, bir kafanın bir göz çizilerek resmedilmesi yeterli olabilmektedir. Kısa bir süre önce (1935), Batı Avustralya'daki Adelaide Üniversitesi tarafından düzenlenen bilimsel bir gezi sırasında, Warburton sıradağlarında mağara resimleri keşfedilmiştir. Araştırmacıların araçları tam bu mağaralardan biri önünde arızalandığı için durmak zorunda kalırlar ve bu sayede resimleri keşfederler.

Geziye eşlik eden Yerliler bu resimlerin ne anlama geldiklerini söylemeselerdi, pek çok resmin açıklaması yapılamayacaktı. Bu resimlerin birçoğunda canlandırılan şey küçük kanguru izleridir. Bunlar, aradaki çizginin iki tarafında yer alan kesik, kısa, paralel çizgilerden oluşan sıralar şeklindedir. Aradaki düz uzun çizgi hayvanın kuyruğunun bırakmış olduğu izdir. Kesik, paralel çizgilerse ayak izleridir. Küçük kangurular (wallaby) yürürken kuyruklarını yere vururlar. Oysa büyük kangurular böyle bir şey yapmazlar. "Yerli genellikle bir hayvan ya da bir sürüngenin bırakmış olduğu izin resmini çizer. Bu gözlem özellikle kıta merkezinde yaşayanlar için geçerlidir. Daha kuzeyde bulunan

mağaralardaki resimlerde hemen çok az iz bulunmasına karşın, pek çok insan ve hayvan görünümüne sahip figür vardır. Güney Avustralya'da, özellikle Panaramittie'deki kayalara yontulmuş olan heykellerde rastlanan ayak izi oranı, diğer resimlerle kıyaslanamayacak kadar çoktur."[2]

Yerliler olmasaydı hiç kuşkusuz geziye katılanların hiçbiri, ortadaki düz çizginin iki yanında yer alan kesik çizgilerin hayvan izlerini, bir başka deyişle, Yerliler için o hayvanların bizzat kendilerini temsil ettiklerini anlayamayacaktı. Yerliler bunların küçük kangurular olduklarını ortadaki düz çizgi ve her iki yanındaki kesiklere bakarak derhal anlamışlardır. Büyük kangurular çizilmiş olsaydı, o zaman ortada düz bir çizgi olmayacaktı. Yerlilere göre bu çizim ya da resimlerin amacı söz konusu hayvanı yeniden üretmek ya da görüntüsünü sunmak değil, yalnızca onun varlığını belirtmek, resmi görecek kişinin kesin bir şekilde hayvanın kimliğini tespit ederek, onu kafasında canlandırmasını sağlayabilmektir.

Bu yalnızca Avustralya Yerlilerine özgü bir alışkanlık değildir. Aynı durumla Kuzey Amerika'da da karşılaşılmaktadır. Yaklaşık yüz yıl önce, kendisi de ressam olan R. F. Kurtz: "Yukarı Misuri'de yaşayan Yerliler, resimlerinde, belli bir özelliği ortaya çıkarmaya çalışmaktadırlar. Örneğin bir erkek resmi yaptıklarında, onu bütünsel bir şekilde çizmek yerine, kişinin giyisisinde ait olduğu hiyerarşik konumun ayırt edilmesini sağlayacak özellikler üzerinde durmaktadırlar. Geriye kalan insani çizgilerin gerçeğe benzerliğine çok dikkat etmemektedirler." Öte yandan stilize edilmiş, stereotipleşmiş insan imgesinin dışına çıkılmamaktadır. "İnsanı temsil eden resimler bu yüzden binlerce yıldır değişmemiştir. Zira tarihsel gelenek nedeniyle bunları çok kutsal şeyler gibi görmektedirler; tıpkı bizim dolap oyınalarına karşı gösterdiğimiz saygı gibi."[3]

---

[2] C. P. Mountford, "Rock-paintings al Windulda, Western Australia" *Oceania, VII*, s. 431-433.

[3] R. F. Kurz, *Journal (1862)*, Bureau of American ethnology. Bulletin CXV, s. 301 (1937).

Bu türden çizimler, çocuk resimlerinin incelenmesi sırasında ortaya çıkan, Binet'nin "kullanımın tanımladığı" dediği şeyi hatırlatmaktadır. Bu şey, resimlerinde basit bir şekilde ortaya konulmaktadır. Taklit yalnızca görünümü değil, aynı zamanda taklit edilen şeyin nasıl kullanıldığını da yeniden üretmektedir. Bir ev demek, evin içi, yani içine girilip, korunabilecek yer demektir..."[4] Aynı şekilde küçük kanguruyu büyük kangurudan ayıran izleri çizmek, ona ait özelliklerin derhal anlaşılmasını sağlamak demektir. Dolayısıyla hayvanın biçimsel bir çizimini yapmaya gerek yoktur. Burada uygun kısaltmalara başvurulmuş olduğu söylenebilir. Temel bir özellik, varlığın bütününün kafada canlandırılmasını sağlayabilmektedir.

Böylelikle bu özellik, varlığın kimliğinin açıkça anlaşılmasını sağladığından, plastik açıdan yeniden canlandırılmasına gerek kalmayan varlığın simgesi haline gelmektedir.

Bu çizimler hiç kuşkusuz bir işe yaramaktadır. Ancak tek amaç işe yaramak değildir ve *pars pro toto* özdeyişi bunların yanısıra aynı zamanda mistik bir anlama da sahiptir. İlkel insanlar bu anlamdan bol bol yararlanıyorlarsa, bunun nedeni, canlı bir varlığın parçaları ve tamamı, ona ait şeyler ve kendisi arasında varlığını hissettikleri bütünleşmenin kendini bu şekilde ifade etmesindendir. Bu bütünleşme duygusu nedeniyle *Sir Ghost*'un kafatası *Sir Ghost*'un kendisi haline gelmektedir. Kafatası evdeyse *Manus* Yerlisi *Sir Ghost*'un da evde olduğundan kuşku duymamaktadır.

Pek çok toplumda bir ölünün kafatasına sahip olmak demek, ölüye istediğini yaptırabilme gücüne sahip olmak demektir. Kimi Bantu aşiretlerinde şeflerin gömülmesi tam bir sır görünümündedir. Hiç kimsenin cesedin gömüldüğü yeri bulamaması ya da göstememesi gerekmektedir. Düşmanlar kemiklerini, özellikle de kafatasını ele geçirecek olurlarsa aşiretin kaderi onların eline geçmiş demektir. Başka yerde bu, annenin sürekli üzerinde taşıdığı sevgili çocuğunun alt çenesi olacaktır. Bu kemikten ayrılmadığı sürece, çocuğuyla birlikte olduğu yanılsamasını sür-

[4] R. Cousinet, *La fabulation chez les enfants*, Journal de psychologie, XXXIV, s. 190 (1937).

dürecektir. Bu kafatası ya da o alt çene kemiğinin birer simge oldukları söylenebilir mi? Bizim simgeye vermeye alışık olduğumuz anlamda yanıt hiç kuşkusuz hayır olacaktır. Ancak ilkel insanların zihinlerinin yönlendiriliş biçimine bakarak, bu kemiklerin ait oldukları bireyleri anımsatmanın ötesinde bir iş gördükleri söylenebilir. Bunlar o bireylerin ta kendisidir, tıpkı bir kişiye ait şeylerin o kişinin kendisi olarak kabul edilmeleri gibi. Kötülüklerini kurbanının saçları ya da bıraktığı yiyecek kırıntıları aracılığıyla gerçekleştiren büyücü/cadı aslında bunu gerçek kişi üzerine uygulamış sayılmakta ve o kişiyi öldürmektedir. Aynı şekilde anne için ölü çocuğunun alt çenesi çocuğu gerçekten "temsil etmektedir", bir başka deyişle o anda onunla birlikte olduğuna inanmaktadır.

Benzer bütünleşmeler nedeniyle ilkel insanların çizim ve resimlerinde gene parça bütünü "temsil edecektir" Baş ya da göğüs vücudun tamamı demektir. Göz başın tamamıdır. Bilindiği gibi toprak üzerindeki ayak izleri, tırnak kesikleri, kıllar ya da salgılar vb. gibi kişiye ait şeylerdir. Dolayısıyla topraktaki ayak izlerinden birine mızrak batırarak kaçmakta olan bir düşmanı yaralayabilmek mümkündür. Bütün bu açıklamalara dayanarak Avustralya'daki mağara resimlerinde Yerlilerin neden paralel çizgileri küçük kanguru izleri olarak adlandırdıklarını anlayabiliyoruz. Onların gözünde bu izler hayvanların kendilerini "temsil etmektedirler" Bu, kısaltmadan çok, özellikle bir bütünleşme yöntemine benzemektedir.

Bu, varsayımsal, gerçeğe benzer bir yorum değildir. Yeni Meksika'da yaşayan *Navaholar*'da kayda geçirilmiş bir gözlem tarafından da doğrulanmaktadır: "Saldırıya geçmeye hazırlanan savaşçılar bedenleri üzerine kırmızı mürekkep, beyaz kil ya da kömürle yılanlar, ayı izleri ya da erkek elleri çiziyorlardı. Onlara göre yılanlar savaşçıya güç kazandırarak düşmanın ondan korkmasını sağlar; ayı izleri onu bir ayı kadar cesur ve vahşi yaparken; eller de beş parmaklı bir varlığı, yani bir insanı simgeliyorlardı."[5]

[5] W. W. Hill, *Navaho Warfare.* Yale University Publications in anthropology, V. s. 14 (1936).

Yılanların tamamı çizilirken, ayı ve insan simgesel bir şekilde çizilmiştir. Ayının bıraktığı izler, erkeğinse organlarından biri resmedilmiştir. Ancak bunların da tamamı çizilmiş olsaydı, savaşçı üzerinde bıraktıkları büyüleyici etki daha zayıf olmazdı. Öyleyse ilkel insanlar açısından şu parça ya da bu organın varlığın kendisiyle bütünleşmesi, onu, o varlığın simgesi haline getirmektedir.

IV. Avustralya'daki Belli Kutsal Mekânların Simgesel İşlevi Üzerine

Yukarıda söylenmiş olduğu gibi, ilkel toplumlara özgü simgeler algılanabilir, nesnelleştirilmiş bütünleşme duygusunun dışa vurumu, yani temel işlevleri görünmez varlık ya da nesneleri sözcüğün gerçek anlamında "temsil etmek", mevcudiyetlerine bir kesinlik kazandırmaksa, bu durumda onların zorunlu olarak yalnızca bu varlık ya da nesnelerin yeniden üretilmiş biçimleri ya da imgelerinden ibaret şeyler olmadıklarını söylemek gerekecektir. Onlar ile simgeledikleri şeyler arasında bir bütünleşmenin hissedilmesi ya da algılanması yeterlidir. Çok sayıda değişik bütünleşme türünden söz edebilmek mümkündür. Bizim daha önce gördüklerimize çok benzeyenler, az benzeyenler, hattâ hiç benzemeyenler gibi. Bütün bu değişik türleri tespit etmek bizim işimiz değildir. Yapmaya çalıştığımız şey, ilkel toplumlara özgü simgelerin özelliklerini en doğru şekilde tespit edebilmektir. Bunun için bizim simgelerimizle olabildiğince az ortak paydaya sahip olanlara öncelik tanımak bize doğru bir yaklaşım gibi görünmektedir. Örneğin, bizi şaşkına çeviren, buna karşın ilkel insanlar açısından çok büyük bir önem taşıyan kutsal mekânlar gibi. Mekânların nasıl olup da simgeye dönüşebildikleri gibi bir soru sorulabilir. Ben sözü olgulara bırakmaktan başka bir yanıt veremeyeceğim. Elimizdeki bilgileri kendilerine borçlu olduğumuz gözlemciler, bu işi yaptıkları sırada, ilk anda paradoksal görünebilecek böyle bir soru sormak gereksinimi duymamışlardır. Bu yüzden sundukları bilgilerin çok önemli olduklarını düşünüyoruz.

Leenhardt:

> Eskiden tanrılara değil onların oturduğu yerlere dua edildiğini bilmeyen *Kanak* Yerlisi yoktur. Dağların ya da ilginç coğrafi mekânların isimleri söylenirdi –içinde su bulunan kapalı büyük bir mekân, dik kayalıklar (içlerinde barındırdıkları nem yüzünden bunlar çok büyük bir öneme sahipti) gibi. Dualar yaşamı temsil eden ve orada yaşayan mekân sahibine yöneltilirdi. Totem ya da atayı kişiselleştirme diyebiliriz. Birkaç yaşlı adamın ağzından dağlara edilen duaları not ettik. Pilou söylevlerinde dağlara yönelik pek çok kısa dua vardır. Oradaki çalışmalarımın sona ermekte olduğu bir sırada öğrencilerimden biri Me Maoya dağının eteğinde çalıştığımız sırada yakında bir yerde yaşayan epey yaşlı bir adamdan söz ettiğinde çok heyecanlanmıştım. Öğrencim bana "Adam dağlara dua ediyor" demişti.
>
> Geceyi gidip onun köyünde geçirdik. Adam zaman zaman saçmalamakla birlikte yavaş yavaş bize bazı bilgiler aktardı ve eskiden babasıyla birlikte dağda *Pilou*ların elde etmek istedikleri yiyecekleri temsil eden taş yığınları oluşturduklarını söyledi. Dağlara yönelik kısa dualarını okudu. Böylelikle uzun süre önce Houailou'da duymuş olduğum şeyler doğrulanmış oldu. Atalara edilen duaların o kadar eskilere dayanmadığını ve Eriguru kabilesinin kurucusu olan Eriguru'nun dağlara dua etmeyi bırakıp, atalara dua eden ilk kişi olduğunu öğrendim.[6]

Eskiden var olan bu dağ ve daha genelinde kayalıklar ve bozuk arazilere yönelik kült nasıl açıklanabilir? Özellikle de Yeni-Kaledonya toplumları kadar gelişmemiş olan toplumlar için pek de uygun düşmeyen "kült" sözcüğü kullanılmak istenmediği takdirde, kimi mekânların kutsal bir görünüme sahip olmaları nasıl açıklanabilir? Buralarda çoğunlukla kesin tanımlaması yapılamayan ve varlıkları düşünülmekten çok hissedilen gizli güçler yaşamakta, orada olduklarını belli etmektedirler. Bu mekânların o güçlerin evi, merkezi, kabul yeri olduğunu söylemek yeterli olmayacaktır. Bu ilkel insanların bilincini meşgul eden duygusal karmaşa içinde, gizli güçler ve mekânlar ayrı ayrı hissedilip düşü-

[6] M. Leenhardt, *Notes d'ethnologie néo-calédonienne*, s. 232.

nülmemekte önce aralarındaki bütünleşmeye bakılmaktadır. Bir anlamda bu yerler o güçlerin kendisi anlamına gelmektedir; tıpkı bir varlığa ait şeylerin o varlığın kendisi olarak kabul edilmeleri gibi. Öyleyse bu "yerler" *Kanaklar*'ın gözünde sözcüğün gerçek anlamında gizli güçleri temsil etmektedirler. Az önce verilmiş olan tanım ve açıklamalara bakarak bunların birer simge oldukları söylenebilir. Yerlilerin mitlerde kutsal olarak kabul edilen bu yerlere yaklaştıkları sırada hissettikleri duyguları ve oraları birer "kült" yeri haline getirmelerini ancak bu şekilde açıklayabiliriz.

Kuzey ve Batı Avustralya ile komşu adalarda yaşayan aşiretlerin inançları ve kurumlarıyla ilgili araştırmalar yapan bilginlerin gözünden böylesine önemli bir özelliğin gözden kaçmış olması elbette düşünülemez. Onlar da bu olguyu betimleyerek anlamını açıklamaya çalışmışlardır. Bu Yerlilerin kafasında herhangi bir kutsal yer asla tek başına canlanmamaktadır. Bu yer onun kafasında karmaşık bir bütünün parçası olarak yer almaktadır. Onun yanısıra o mekâna ait kimi mevsimlerde bol miktarda yetişen bitki ve hayvan türleri, orada yaşamış, gezmiş, yaratılmış ve artık toprakla bütünleşmiş olan mitik kahramanlar, düzenli bir şekilde yapılan kutlama törenleri ve bu bütünün oluşturduğu duygular söz konusudur. Bu karmaşa içinde Radcliffe-Brown'a göre temel unsur "totem özelliği taşıyan yerel merkezdir" "Her biri doğal bir türe bağlanan (yani bütünleşen) ve bu türün 'yaşamsal merkezi' ya da kaldığı yer olarak görülen kutsal mekânlar vardır" demektedir. Genelde bu manzaraya ait bir özellik, çoğunlukla bir su çukuru, kimi zaman bir büyük kaya ya da ağaçlık bir yer, çok istisnai olarak da insan elinden çıktığı belli olan ancak Yerlilerin böyle algılamadığı sıralanmış bir taş yığınıdır. Totem bir hayvan ya da bitkiyse, totem özelliği taşıyan merkez her zaman için bu türün bol miktarda yetiştiği yerin yakınında bir yerdedir.

"Bu totem özelliği taşıyan merkezlerin her biri, anlaşılacağı üzere, göçebe bir topluluğun yaşadığı topraklar üzerindedir. Sonuç olarak bu göçebe topluluğun üyeleri ve totem arasında özel bir ilişki olduğu söylenebilir."

"Totem özelliği taşıyan merkezler ve dünyanın başlangıcında yaşadığı düşünülen ve totem özelliği taşıyan merkezlerin kuru-

cuları olarak görülen mitik varlıklar arasında zaman zaman ya da her zaman bir bağ (bütünleşme) vardır."

"Sonuç olarak bildik biçimiyle bu türden bir totemizmin dört şey[7] (az önce sözünü ettiğim karmaşık bütünün unsurları) arasındaki bağ (bütünleşme) üzerine kurulduğu söylenebilir:

Radcliffe-Brown, "Kendi aralarında dayanışma içinde olan insanlar grubuyla belli bir bölgedeki toprak, kayalar, su çukurları, başka doğal şeyler ve nihayet bol miktarda karşılaşılan hayvan ve bitki türleri arasındaki bu yakın bağ (bütünleşme) Avustralya uygarlığında çok yaygın bir şekilde karşılaşılan yerel totem özelliği taşıyan merkezlerden oluşan bir totemizmin temelini oluşturmaktadır"[8] demektedir. Bu totemizm biçimiyle Batı ve Orta Avustralya'da Cap York ile Güney Queensland arasında kalan bölgede karşılaşılmaktadır. Radcliffe-Brown bu totemizm biçiminin Viktorya'ya kadar giden güneybatı kıyılarında yaşamış ancak günümüz itibariyle ortadan kaybolmuş bulunan aşiretler için de geçerli olduğu düşüncesindedir.

Öte yandan Elkin'in, yukarıdaki şekilde sıralanan unsurları tek bir karmaşık bütün haline getiren sezgisel denilebilecek bütünleşme üstünde durduğu görülmektedir. O da en önemli bütünleşme biçiminin kutsal mekânla gerçekleştirilen olduğunu düşünmektedir. Kimberley ve çalışmış olduğum diğer bölgelerde baba, yerel göçebe topluluklarla ve totemleriyle yakın bir bağlantı kurmuş olduğundan, sonuç olarak, ataerkil soy ile yerel soy neredeyse aynı şey olmaktadır. Oysa daha önce söylemiş olduğum gibi yerel ilke, bütün o tinsel, kutsal ve mitolojik çağrışımlarıyla (bütünleşmeler) birlikte hayati bir öneme sahip görünmekte ve ötekinden ağır basmaktadır."[9] Avustralyalılar açısından hayati bir öneme sahip olan gerek doğa gerekse doğaüstüne ait olup da birbirlerinden ayrılması mümkün olmayan bu unsurlar karmaşası içinde kutsal mekânlar birinci sırayı işgal etmektedir. Bu

[7] A. R. Radcliffe-Brown, "The Social Organization of Australian Tribes" *Oceania, I*, s. 52-60.

[8] Agy., s. 63.

[9] A. P. Elkin, "Social Organization in the Kimberley Division, V. W. Australia" *Oceania II*, s. 331.

mekân diğerlerinin simgesi haline gelmektedir. Örneğin *Karadjeriler*'de, "aşiret topraklarının güneyinde *bandicoot*ların (bir tür büyük sıçan) çoğalmasıyla bir bağlantısı olduğu düşünülen bir delik vardır... Şefleri havada bir *rhombe* (ses dalgaları oluşturan bir tür müzik aleti) çevirdiği sırada seçilmiş Yerliler tek sıra halinde deliğe yaklaşıp, içine girerek yaşlı insanların keseli fareleri ağaç deliklerinden dışarı atmalarına benzer hareketlerle delikten dışarı kum atmaktadırlar" (Burada törenin betimlemesi yapılmaktadır). Sonunda "töreni yöneten kişinin emrine uyarak üç delikanlı kollarındaki damarlardan birini keserek kanlarını deliğin dibinde bulunan taş ya da doğrudan deliğin zemini üzerine akıtmaktadırlar... (*Bugari* –mitik dönemde yaşamış olan) Eski zaman kahramanları *bandicoot*ları, *opossum*ları ve arıları deliklerinden bu yolla çıkarıyorlardı."[10] Bu tören, her zaman olduğu gibi, mitik atanın ilk kez gerçekleştirerek kurumsal hale getirdiği şeyi yeniden üretmektedir. Bu tören kutsal mekânda, yerel totem özelliği taşıyan merkez üzerinde gerçekleştirilmektedir. Hayvanların içinde bulunduğu ve dışarı çıkmaları istenilen delik, her yararlı mevsim değişikliğinde, o hayvanları yukarı gönderen gizli güçlerin yaşadıkları ve varlıklarını hissettirdikleri yerdir.

Belli bir toteme inanan son adam da öldüğünde, unvanını (yani törenler sırasında ona ait olan mitleri, şarkıları, oynadığı rolleri vb.) aynı mistik (*ngura*) bölgede yaşayan bir başka toteme inanan birine bırakmaktadır, yoksa başka bir bölgede yaşamakla birlikte kendisiyle aynı toteme inanan birine değil. Böylelikle çoğalmayla ilgili törenlerin, öncelikle, toteme inanan grup üyelerinin bulunduğu yerden çok, çoğalma merkezlerinin (yerel totem özelliği taşıyan merkezlerin) bulunduğu yerlerle bağlantılı olduğu görülmektedir.[11] Bu bilgiler çok işimize yarayabilir. Öncelikle *Karadjeriler* açısından hayati bütünleşmelerin Elkin'in deyişiyle kutsal mekânlar üzerinde yoğunlaştıklarını kanıtlamaktadır, başka bir ifadeyle mekân onun simgesidir.

Elkin'e ait son bir gözlemle bu konuyu noktalıyoruz:

---

[10] A. P. Elkin, "Totemism in N. W. Australia", *Oceania, III*, s. 293-294.
[11] R. Piddinton, "Totemic System of the Karadjeri Tribe". *Oceania, II*, s. 376 (1932)

> Bunlar birer çoğalma merkezi olsalar bile, önemli olan bu gizli yerlerin beslenme açısından belli bir değere sahip olmaları değildir. Eğer böyle olsaydı bir kez beyazların hizmetine girip, onların yiyeceklerine alışıp, gıda açısından onlara bağımlı hale geldikten sonra kendi damak zevklerine uygun gıdaları tüketmekten vazgeçmiş olan Yerlilerin o mekânlara da boşvermeleri gerekirdi. Oysa işlerin hiç de böyle yürümediği görülmektedir. Örneğin, Orta Avustralya'nın kuzeybatısı ve Queensland'in çok yakınında bulunan bölgelerde yaşayan çalışkan ve hiçbir eksikleri bulunmayan Yerlilerin tören yapacak zamanları ve artık bu mekânın bir yasal "sahibi" ya da ata kültünü sürdüren bir üyesi bulunmasa bile bu mekânlara özen gösterıneyi sürdürdüklerini görmek çok şaşırtıcıdır. Şu ya da bu nedenden dolayı Yerliler aşiretten arda kalan varlıkların (*Yantruwanta, Yanarawaka vb.*), bu mabetlerin korunması ve bakılması gerektiğini hissetmektedirler... Sahip oldukları her şeyi yitirdiklerinde bu aşiretler çaresiz bir şekilde dünya, insan ve doğanın mistik yorumlamasıyla ilgilenmektedirler. Bu mistik yorumlama sayesinde de kendilerini evlerindeymiş gibi hissetmektedirler.[12]

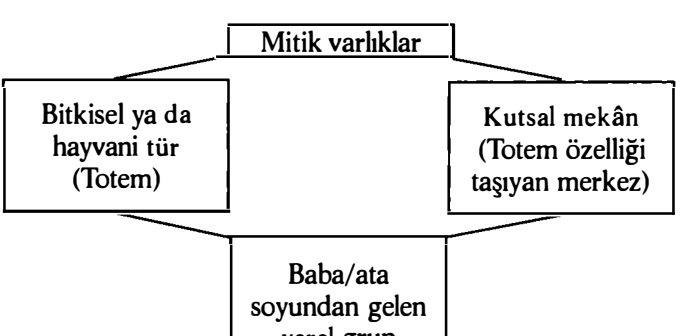
Çünkü aşiretin mitik atalarıyla bütünleşmeden, duygu ve inanç birliğine girmeden aşiretin varlığını sürdüremeyeceğini bilmektedirler. Bu bütünleşmelerin en yoğun şekilde yaşandığı yerler kutsal mekânlardır. Elkin, bu yüzden onları "mabetler" olarak adlandırmaktadır. Tıpkı Leenhardt'ın *Kanaklar*'ın eskiden bu mekânlara yakardıklarını söylemesi gibi.

Kutsal mekânların simgesel işlevinin evrensel bir özellik taşıdığı söylenebilir. Yeni-Hebridler'de bulunan Malekula'da, Deacon, Avustralya'daki gözlemcilerin kullandıkları terimlerin neredeyse aynılarını kullanmaktadır: "Bir kabilenin üyeleri, kutsal mekân ve orada yaşayan varlıkların tamamı arasında çok sıkı bir tinsel bağ (içgüdüsel bir bütünleşme) vardır.

---

[12] A. P. Elkin, "Civilized Aborigines and Native Culture". *Oceania, VI*, s. 134-135 (1935).

Önemli olan şey kutsal mekân üzerinde yaşayan insanların yaşamı ile kimi (ya da bütün) hayvan ya da bitkilerin yaşamı arasında bir bağın (bütünleşme) bulunmasıdır. Bu bağın bir kabilenin üyelerini totemlerine bağlayan bağla hiçbir ilişkisi yoktur."[13]

Avustralyalılar gibi bu *Papular* için de gerek maddi gerekse mistik yaşamları açısından vazgeçilmez olan bu bütünleşmelerin gerçekleşebilmesi için kutsal mekânlara ihtiyaç vardır. Onlar bu olayın hem temel unsuru hem de simgesidirler.

V. Güney Amerika'da Karşılaşılan Benzer Olgular Üzerine

Burada Okyanus bölgesi toplumları dışında kalan toplumlarda derlenmiş olan benzer olguların uzun bir listesini yapabilmek ne mümkündür ne de buna gerek vardır. Ben yalnızca Güney Amerika'da yaşayan bir Yerli uygarlığından alınmış birkaç örneği aktarmakla yetineceğim.[14] Bir Bolivya aşiretinde, "*Samiri* (din-

[13] A. B. Deacon, *Malekula*, s. 598.

[14] Afrika *cri* de gerekirse birkaç örnek sağlayabilir. İşte size tipik bir örnek: Tanganika'da yaşayan *Sandaweler*'de, "*doyo, ma n'gas'ta, si koro, ki gango, mi'awe* kabilelerine verilmiş olan isimler tepe isimleridir. Her kabilenin kendisine ait ve onun ismiyle anılan bir tepesi vardır." R. P. Marten van de Kamminade *C. S. Sp. Les Sandawe, Anthropos*, s. 405. Biraz ilerideyse: "*Yaé* ya da *Yaee* denilen bir tür cinden söz edilmektedir... Yüksek tepelerde genellikle bu cinlerin oturdukları düşünülmek-

lenme yeri) ister insan isterse hayvan olsun ataların o ilk başlangıçtaki dinlenme yeri olarak gösterilmektedir. Bu nedenle burada yaşamayı seçmiş olan olağanüstü bir yaşamsal güç, buraya ne zaman bir torunu gelecek olsa, kişiyi yaşama bağlayan bir soluk üflemekte ve o insan geriye çok daha güçlü kuvvetli ve enerji depolamış bir şekilde dönmektedir. Bu erdemi oraya bağışlayan varlık *Pachamama* olup, dünya durdukça çocuklarının moralini düzeltmek ya da güçten kuvvetten düşmüş olanları yeniden güçlendirebilmek amacıyla geçmişte buranın sakinlerine verebileceği her şeyi vermek istememiştir. Bu yer kendisinden yardım isteyen canlı varlığı yaşama döndüren bir ana gibidir. Yerliler için bunlar kutsal mekânlardır. Buralara karşı dinî bir saygı göstermekte ve kurbanlar sunmaktadırlar. "Bir Yerli yüksekçe bir yer, bir tepe, bir ova ya da bir mağarayı göstererek benim *samiri*m... 'benim sürümün *samiri*si'"[15] demektedir.

Bugün bu Yerlilerin yaşantısında, Avustralyalı aşiretlerin toplumsal örgütlenmesini anımsatan hiçbir şey kalmamıştır. Öte yandan mitik dünyanın kafada canlandırılına olayı yüzyıllar boyunca etkisi altında kaldıkları yabancı uygarlıklar nedeniyle neredeyse tamamen değişmiştir. Paredes'in pek de açık seçik olmayan terimlerinden yola çıkarak Avustralyalı ve *Kanaklar*'ınkine benzeyen bir kutsal mekânlar kültünü açığa çıkarmak çok şaşırtıcı bir şeydir. Bu Yerlilerin *samiri*lerine karşı duydukları saygı, buraya kendileri ve sürülerine güç kazandırmak amacıyla gelmeleri, orada yaşayan gizli güçlerle bu mekânlar arasında bir bütünleşme sürecini içermekte ve bu mekânları onların simgelerine dönüştürmektedir.

---

tedir" s. 411... "Kullanılan tepe isimleri ve bunlara gösterilen saygı bir kenara konulduğu takdirde burada totemizme ait hiçbir iz yok" s. 405. Bu son açıklama, *Sandaweler*'in, Leenhardt'ın Yeni-Kaledonya'da uygulandığını duymuş olduğu ve bulundukları yerlerin Avustralya'da kutsal olarak kabul edildiği benzer bir dağ "kültü" uygulamasına sahip oldukları konusunda hiçbir kuşkuya yer bırakmamaktadır.

[15] M. R. Paredes, *Mitos, superstitions y supervivencias populares de Bolivia*, s. 41-42.

Bolivya'da yaşamakta olan *Uro-Cipaya* aşiretini ve özellikle de dinlerini kısa bir süre önce incelemiş olan Dr. A. Métraux, onlardaki *samiri* kültünü ortaya çıkartmıştır. Tahmin edilebileceği gibi eski Yerli gelenekleriyle daha sonra Hıristiyanlığa geçiş aşamasında benimsediklerine dayanan inanç ve uygulamaların bir karışımı olan bu kült, biraz irdelendiği takdirde işlerini güçleştirebileceği için bu konuda herhangi bir uzlaşma girişimine bile gerek duymamışlardır. *Samiri* terimi muhafaza edilmiştir. Ancak bu kez kutsal mekânlar ya da dağların isimlendirilmesi amacıyla kullanılmamaktadır. Terimin, başlangıçta bulundukları yerlere kutsal bir özellik kazandıran taşları belirtmek için kullanıldığını düşünebiliriz. Bunlara eskiden Yerlilerin kutsal mekânlara atfettikleri erdemler atfedilmiştir. "*Samiri* kültü çok tanrılı *Cipaya* dininin en ilginç yanını oluşturmaktadır. *Samiriler* kireçli düz taşlar olup hiçbir özel biçime sahip değildirler... Métraux'nun inceleme konusunu oluşturan *saga tuanta*ya ait olanlar köyden on kilometre kadar uzak bir yerde bulunan 40 santim derinliğinde, 60 santim uzunluğunda bir bodrumcuğun içinde muhafaza edilmektedir.

*Samirile*rin çiftlik hayvanlarını da korumaları gerekmektedir ve onlara yönelik dualarda lamaların *Samirile*ri domuz ve koyunlarınkinden ayrı tutulmaktadır. Hayvanların çoğalmasından onlar sorumlu tutulmaktadır... Bu durumda *samiri* sözcüğünün genelinde fetiş ya da muskaları adlandırmaya yarayan *konopa*nın eşdeğerlisi olduğu söylenebilir. Perulular sürüleri, tarlaları ya da evlerindeki zenginliği onlara bağlamaktadırlar."[16]

Cipayalar'da, *samiri* sözcüğünün anlamının kutsal mekânlar ya da dağlardan günümüzde kültü belirleyen taşlara doğru kaydığı anlaşılmaktadır. Komşuları olan *Aymaralar*'da da aynı etkilere maruz kalmış olan geleneğin biraz daha iyi korunmuş olduğu görülmektedir. Başlangıçtaki düşünceden geriye kalanı belirlemek daha kolay olmaktadır. "Her ne kadar *Samiri*lerinin işlevleri daha geniş bir alana yayılmış ve farklı bir doğaya sa-

[16] A. Métraux, *Les Indiens Uro-Cipaya de Carangas*, Journal de la société des Americanistes, N. S., XXVII, s. 334-335.

hip görünüyorsa da, modern *Aymaralar*'da da *samiri* kültünün yaşadığı görülmektedir. Corque yakınlarında yapılan kazılarda yaklaşık 20 santim uzunluğunda ve çok kabaca insanın hatlarını andıran bir taş gördüm. Taşı alıp götürmeye kalkınca bana bunu yapmamamın daha uygun olacağı anlatıldı. Bu taşın kaybolması, Yerliler açısından, *samiri* işlevi görmesi dolayısıyla acı çekmelerine ve ortalığın karışmasına yol açacaktı. *Kurusani* köyünde yaşayan köylüler *Malaku Kurusani* dağının *samiri*leri olduğunu söylediler. Aziz Andre günü oraya giderek *khoa* (bir tür tütsü) yakıyorlar ve orada bir lama ya da koyun kurban ediyorlar. *Acacilalar* ya da atalar dağdan inerek "şans" getiriyorlarmış.

"*Aymara* rehberim *samiri*ler konusunda olduğu gibi aktarmaya çalışacağım başka olgulardan söz etti. *Samiri*ler evde bakılan ve şans getiren hayvanlardır. Bunlar genellikle tarlalarda yakalanmış ve küçük camdan kutulara konulmuş olan kurbağalar ya da kertenkelelerdir. Bunlar şekerlemeyle beslenmektedir. Her Salı ve Cuma günleri onlara bir şeyler sunulmakta ve saçı törenleri yapılmaktadır..."

"*Samiri* bir dağ da olabilmektedir. Örneğin *Potosi cerro*su bir *samiri*dir ve efsaneye göre tepesinde bir kurbağanın bulunması gerekmektedir. *Oruro cerro*su da bir *samiri*dir... Kurban törenleri her zaman dağın eteğinde yapılmaktadır. Zira dağın tepesinden dehşetli bir şekilde korkan Yerliler hiçbir şekilde oraya tırmanmamaktadırlar.

Dağlar dışında suyun bulunduğu yerler ve mağaralar da *samiri* olabilirler. Bunlardan çok korkulmaktadır... Bunlara sunulan şeyler belli bir uzaklıkta bırakılmakta ve *yatiri* (*medicine-man*, büyücü) bu kutsal mekânlara yaklaşmaya cesaret edememektedir."[17]

Métraux, güncel *samiri*lerde Yerlilerin geçmişteki kült nesnelerine özgü bir şeyler olup olmadığını da öğrenmek ister. "Paredes'in verdiği bilgiler doğruysa, günümüz *Aymaralar*ının *samiri*leri eski Perulular*ın pakurina*sıdır yani her *ayl*'a ya da kabilenin ortaya çıktığı ve dolayısıyla kutsal, aynı zamanda da bu kabile

[17] Agy., s. 335-336.

üyelerinin tapınma yeri. *Cipayalar*'ın *samiri*leri artık böyle bir özelliğe sahip olmadığından sözcüğün ilkel dönemdeki anlamından uzaklaşarak sonunda *pakurina*nın yanısıra sürü ve tarlaların koruyucu fetişleri için kullanıldığı söylenebilir.

16. yüzyıl vakanüvislerinin metinlerinde ve belgelerde *samiri*lere dair bir şey yok. Arriaga (*Extirpacion de la idolatria,* s. 12), *zamana* denilen kutsal mekânlara bir gönderme yapıyor. *Huaca*lar (idoller) dışında *huaca*ların istirahat etmiş ya da yaşamış oldukları *zamana* dedikleri yerlere de tapınıyorlar." Métraux, burada *zamana*nın Paredes'in dinlenme alanı karşılığı olarak verdiği *samiri*ye yakın bir anlama sahip olduğunu belirliyor ve konuyu şu şekilde özetliyor: "Şu an için sahip olduğumuz bilgiler bizi *samiri*leri kabilenin belli bir işleve sahip olan ya da olmayan fetişleri ya da yalnızca her kabilenin ortaya çıkmış olduğu kutsal yerler olarak kabul etmeye zorluyor."[18]

Çok belirgin tarihî nedenler dolayısıyla Amerika'ya özgü bu olguların daha önce sunduğumuz Avustralya ve Yeni-Kaledonya'da tespit edilmiş olan olgular kadar net bir şekilde açıklanamadıkları görülmektedir. Bununla birlikte bize sunulan bilgilerden yola çıkılarak arada belirgin bir benzerlik bulunduğu söylenebilir. Yukarı Peru'ya ait arkaik uygarlıklarla Bolivyalı aşiretlerde yukarıda aktarılanlara tuhaf bir şekilde benzeyen karmaşık inanç ve uygulamalarla karşılaşılmaktadır. Kutsal mekânlar, dağlar, "yüksek yerler" Yerlilerin kafasında buralarda yaşamış, devinmiş ve geçip gitmiş olan mitik kahramanların yanısıra ataları ya da yaratıcıları oldukları canlı türler ve insan grupları, bu bitki ve hayvanların mevsimsel çoğalması ve nihayet bu insan gruplarının zenginleşmesi ve var oluşlarıyla da çok yakından ilişkilidir.

VI. Bu Olguların Eski Çağlardaki Dayanakları

Yüzyıllar hattâ bin yıllar boyunca insan toplulukları hep aynı yerlerde yaşamışsa, bu olgu genellikle coğrafi ve tarihî nedenlere dayandırılır. Ancak bunlardan başka nedenler de vardır. Hiç kuşkusuz mistik olarak adlandırılabilecek bu nedenler ısrarla aynı

[18] Agy., s. 337-338.

mekânın seçilmesine katkıda bulunmuşlardır. O bölgeyi işgal eden gizli güçlerin rızasını almadan; özellikle de toprağa biçimini veren ve üzerinde yaşayan türleri yaratan, o günden bu yana yaşamayı sürdüren mitik varlıklara danışmadan bir bölgede yaşayabilmek mümkün müdür? Özellikle de bu güçler, bu türler ve toprak arasındaki bütünleşmeyi töz birliğine kadar götüren ilkel insanlar gibi düşündüğünüzde. Öyleyse bu topraklar üzerinde yaşayabilmek için onların da bunu kabul etmesi gerekmektedir. O topraklar üzerine yeni gelenlerin yerel gizli güçlerle herhangi bir zarar görmeden bağlantı kurmaları için, kutsal mekânlarla ilgili geleneksel kültün yaşatılması ve bu işin yalnızca bu törenleri yapabilecek niteliklere sahip kişiler tarafından gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Hiçbir yanlış anlamaya yol açmadan belli bir bölgede uygarlıklar art arda değişirken kült yerlerinin hep aynı kalmış oldukları söylenebilir. Bir mekâna karşı hissedilen dinî bağlılık duygusu bir toplumdan diğerine aktarılabileceği gibi, yeni inanç biçimleri eskiye ait ne varsa yok etmiş olsa bile, bağlılık duygusu sonsuza dek sürdürülebilir. Bunun nedeni kutsallık özelliğinin, istisnalar dışında insanlığın en eski çağlarına kadar gitmesidir.

Gözümüzü çok da karartmadan günümüzde var olmayı sürdüren pek çok ilkel toplumda karşılaştığımız bu kutsal mekânlara özgü simgesel işlevin tarih öncesi araştırmacılarının dikkatini çekmesi gerektiğini söyleyemez miyiz? Ben bu ilkel insanların mitik dünyasıyla ilgili olarak ortaya konmuş olan bilgiler ve bu mitik dünyayla ilgili inançlarını törenleri sırasında dışa vuruş biçimleri ve sanat yapıtlarından yola çıkarak bize çizim, resim ve yontular vb. bırakmış olan tarih öncesi insanlarının da hiç kuşkusuz kendilerine özgü mitleri ve bu mitlerin de zorunlu bir şekilde içermesi gereken şeyler olduğundan söz etmiştim. Bu insanların da, mevcut gerçekliğin ötesinde, görünmeyen bir başka gerçeklik bulunduğunu hissetmiş oldukları söylenebilir. Onların da kendilerine özgü mistik deneyimleri, öyleyse simgeleri olmuştur. Ancak kutsal mekânlarından daha eski simgelere sahip değildirler. Öyleyse uygarlıklar hep aynı yerlerin çevresinde birbirlerini izlemişler demektir, yani grubun varlığını sürdürebilme-

si için zorunlu olarak gerçekleştirmesi gereken bütünleşmelerin yaşandığı yerlerde.

Bu düşüncelerin tarihî arkeolojiye de bir yararı dokunabilir. Yapılan kazılar sık sık bir uygarlığa ait kalıntıların altında daha eski bir başkasının bulunduğunu göstermektedir. Gene fatihlerin mabetlerinin çoğunlukla yenik düşmüşlerin mekânları üzerine inşâ edildikleri görülmektedir; sanki o yapıların oralara yapılması gerekiyormuş gibi. İşgalciler kendi mabetlerini inşâ etmek istediklerinde, çoğu kez, kendilerini yer arama zahmetinden kurtaracak malzemeleri ellerinin altında buluyorlar ve bunları gidip uzaklardan getirmek zorunda kalmıyorlardı. Oysa istedikleri takdirde mabetlerini, bol malzemenin bulunduğu başka bir yere de inşâ edebilirlerdi. Kendilerinden önce orada yaşamış olanlara ait kutsal mekânları yeğlemelerinin kökeninde hiç kuşkusuz mistik bir neden vardır. Tıpkı ihmal edilmeleri düşünülemeyecek bütünleşmelere özgü simge gibi, uzak geçmişteki kökenlerini bilmedikleri bu kutsal özellik de kendini onlara dayatmaktaydı.

VII. Yeni-Gine'de Anlamları Bilinmeyen Simgeler

Şimdi sözünü edeceğimiz ilkel toplumlara ait simgeler öncekilere oranla bizim bildiğimiz tipe daha yakındırlar. Bunlar "yerler" değil varlıklar ya da nesnelerdir (taşlar, tahta parçaları, direkler vb). Ancak gene de pek çok noktada bizimkilerden farklı oldukları söylenebilir. Örneğin, bunların "temsil ettikleri şeylerin" ilkel insanların kafasında çok belli belirsiz şeyler olduğunu gören gözlemciler çok şaşırmaktadırlar. Keza Hollanda Yeni-Ginesi'nde bulunan Sentani gölü çevresinde yaşayan Yerlilerde, "İnsanların dediklerine bakılacak olursa, âdet olduğu üzere, 'erkek evlerinin' çatılarına yerleştirilen tahta üstüne oymalar, tahtadan balık ve kuşlar *soimi*dir. Bunların gündelik yaşamda kullanılan nesneler olmadığı bellidir ancak herhangi bir ritüelle ilişkilendirilmelerini sağlayan bir kanıt da yoktur. Bu hayvan ve insan figürlerinin anlamı üzerine bir şeyler öğrenebilmek amacıyla büyük çaba harcamam bir işe yaramadı. Bu konuda bana hiçbir bilgi verilemedi. Bununla birlikte sıradan nesneler sınıfına dahil olmadıkları kesin. Yerlilerin bu nesnelere karşı tavırları tam tersini kanıt-

lıyor. Burada *Bataklar*'ın, *Dayaklar*'ın, Nias takımadalarında yaşayan Yerlilerin, vb. *pustaka* dedikleri şeye tapınmalarını bir karşılaştırma aracı olarak kullanabileceğimi düşünüyorum. Eski nesnelere tapılmakta ve nedeni hakkında hiçbir şey bilinip söylenmeden onlara büyülü güçler atfedilmektedir. Bunlar ataların ürettikleri şeyler olup, onların güçlerinden bir şeylerin bunlar üzerinde kalmış olduğu düşünülmektedir. Aynı şekilde Sentani gölü yakınlarında *soimi* kategorisine ait eski nesnelere gene saygı duyulup tapılmaktadır. Yeni nesnelere karşı duyarsız kalınmakta ve kesinlikle saygı gösterilmemektedir."[19] Birkaç sayfa ileride yse: "*Uma-Katau* adasında bulunan bir tepenin sırtlarında adları *Sae* ve *Amin* olan iki büyük *soimi* vardır. Çok değişik nedenlerle bunlar için tütsüler yakılmaktadır, özellikle de domuz avına çıkılmadan önce. Buradan yola çıkarak *soimi*lerin tek ve belirgin bir işleve sahip olmadıkları sonucuna varabiliriz. Tam tersine bunların sahip olduğu güçten çok değişik biçimlerde yararlanılmaya çalışılmaktadır. Örneğin biçim ve renkleriyle doğadaki herhangi bir nesneden farkı olmayan taşları alalım. Bunlar çok genel anlamda güç sahibi taşlardır. Kendilerinden çok çeşitli nedenlerle ve çok çeşitli biçimlerde yararlanılmaktadır."[20] Bu *soimi*lerin Sentani gölü civarında karşılaşılan tahtadan kuş ve balıklarla benzer şeyleri simgeledikleri söylenebilir. Yerlilerin destek ve özel ilgi bekledikleri ve "kafalarında canlandırdıkları" görünmez güçlerle bütünleşmeleri önemlidir. Bu güçlerin neler olduğunu bilmenin –bunlar konusunda Yerlilerin zihni son derece bulanık olup, onlara bir kişilik atfedip etmediklerini söyleyebilmek olanaksızdır– ya da onlarla simgeledikleri şeyler arasında mantıklı bir ilişki kurmaya kalkışmanın bir yararı yoktur. Bu zihinsel karmaşıklığın içinden düşünce olarak adlandırılabileceklere ait duygusal unsurlar belirlenerek, bir kenara koyulabildiği takdirde; duygusal unsurların çok büyük bir yer kaplaması nedeniyle düşünce için çok az yer kaldığı görülmektedir.

---

[19] P. Wirz, *Beitrag zur ethnologie der Sentianer*, Hollandisch Neu-Guinea. Noua Guinea, XVI. s. 305.
[20] Agy., s. 318-319.

İngiliz Yeni-Ginesi'nde bulunan Kiwai adasında, erkekler evinin (*darimo*) inşâsının ardından karmaşık törenler ve yasaklarla karşılaşılmaktadır. Yerliler bu binaya, özellikle de onu taşıyan direklere ve daha da özellikle merkezî direk ve üstüne yontulmuş insan figürlerine çok önemli büyülü erdemler atfetmektedirler. Landtman, bunların neyi temsil ettiklerini anlamaya çalışmıştır. Ancak kendisini hoşnut edecek yanıtlar bulmuş olduğu söylenemez.

> Üstleri yontulan direklerin üretimi sırasında gerçekleştirilen pek çok rit ve kimi törenlerde merkezî direğin oynadığı doğrudan ya da dolaylı role rağmen, Yerlilerin insan figürlerinin anlamı hakkında çok belirsiz düşüncelere sahip oldukları söylenebilir... Gündelik yaşamda bunlara *orora saro* ya da yalnızca *saro* denilmektedir ki, bu sonuncu sözcüğün direk, *orora*nınsa gizemli bir şey anlamına gelmesi insanın ilgisini çekiyor...
>
> Yerliler açısından bu imgelerin belli bir varlık ya da varlıkları temsil etmediklerine eminim... *Papular* bunların ne anlama geldiği konusunda herhangi bir açıklama yapma gereksinimi duymazlar. Bu imgelerin korkunç görünümleri, karmakarışık bir şekilde çağrıştırdıkları şeytani düşünceler, açık seçik bir yorum yapılmasına gerek kalmadan zihinleri üzerinde güçlü bir etki yaratabilmektedir. Bu da kısmen kendi doğalarından kaynaklanan, kısmen de uygulanan büyü sayesinde doğaüstü güçlere sahip olan gizemli figürler için yeterli olmaktadır.
>
> Herhangi bir kült nesnesi olmamaları da son derece şaşırtıcıdır. Erkekler bir savaştan döndüklerinde, beraberlerinde getirdikleri kesik kafaları direklere vurabilmektedirler... *moguru* töreninde domuzun direğin karşısında kesilip parçalara bölünmesi sırasında, hayvanın kanından bir miktar alınarak direğe sürülmektedir; ancak bunlar bir sunudan çok, büyüsel ve simgesel özelliğe sahip eylemlere benzemektedir...
>
> Anladığım kadarıyla Kiwai'deki erkek evlerinde bulunan yontulmuş direkler, bizi, *Papular*'daki ilk imgeler kültünün başlangıç dönemlerine göndermektedirler. Bu figürler o zamanlar henüz pek gelişmemiş olan bu toplumların kafalarındaki doğaüstü güçlerle ilgili belirsiz düşünceleri somut gö-

> rüntülere dönüştürme çabası, bir model üretme girişimi olarak görülebilir. Bu doğru ise, Kiwai'nin *darimo*larındaki gibi insan figürlerinin, varlıkların tarihini anlatan betimleyici mitler dönemi öncesine ait bir evrede var olmuş olmaları ve o dönemin bir özelliğini oluşturmaları insana hiç de mantık dışı görünmemektedir.[21]

Bizi o kadar çok ilgilendirmeyen bu son noktayı bir kenara bırakalım. Wirz gibi Landtman'ın da Yerlilerin ağzından baştan aşağı büyülü güçlerle donanmış olan bu nesne ve figürlerin, kendileri açısından ne anlama geldikleri konusunda herhangi bir açıklama elde edemedikleri görülmektedir. Bununla birlikte Landtman bunların "doğaüstü güçlerle ilgili belli belirsiz düşüncelerin bir tür somutlaştırılmış görüntüleri" olduğunu düşünmektedir. Örneğin bu tanım, bizim şu âna kadar sürdürmüş olduğumuz kutsal mekânların en arkaik simgeler olduğu düşüncemize çok uygun düşmektedir.

VIII. Ölülerin Simgeleri İmgesel Olmak Zorunda Değildir

Şimdi, ne temsil ettiklerini artık kendi kendimize sorma gereksinimi duymayacağımız bir simgeler sınıfına geçiyoruz. Bunlar ölülerle ya da alışıldık deyim olan "ruhlarla" (*ghosts*) ilgili simgelerdir. Ancak ilk bakışta diğerlerine çok benzedikleri söylenebilir. Bunlar kutsal mekânlar ya da Kiwai adasındaki *darimo* figürleriyle aynı özellikleri taşırlar. Onların birer simge olarak nitelendirilmelerine yol açan şey, onlarla temsil ettikleri görünmez varlıklar arasında kurulan ilişki; onlarla bütünleşmeleri ya da aynı tözü paylaşmaları değildir.

Ölülerin simgelerine bakalım. Bu simgelerle hemen her yerde karşılaşabilmek mümkün, zira canlıların yaşamında, ölülerin önemli bir yere sahip olmadığı ilkel toplum yok gibidir. Görünmez ve uzaklardaki Ölüler Ülkesinde oturuyor olmalarına karşın, en azından düşlerde, kendileriyle doğrudan bağlantı kurulduğu hissedilmektedir. Bilindiği gibi mistik bir eğitim sürecinden

[21] G. Landtman, *The Kiwai Papuans*, s. 19-21.

geçmiş ve çocukluktan itibaren anlatılan mitlerin gerçeğin kendisi olduğuna inanan kafalar açısından aynı anda iki ayrı yerde bulunma herhangi bir çelişkiye yol açmamaktadır. Henüz yeni gömülmüş birinin mezarı yanında ortaya çıkan bir hayvan, ölen kişi olarak algılanacak ya da ilk ana bölümde (IV. Bl) görmüş olduğumuz gibi ölü, çürüyüp bozulmayan saç, kemik ve özellikle kafatası gibi uzantılarından biri tarafından temsil edilecektir. İyi bilinen bu olgu üzerinde durmak istemiyorum. Bu olgunun farkına varmamış gözlemci hemen hiç yok gibidir. Zaman zaman aralarından kimilerinin şu türden şeyler söyledikleri görülmektedir. Yüzyıl kadar önce Torres boğazında yaşayan Yerlilerle ilgili olarak bir seyyah: "En önemli özellikleri, ister kendi yakınlarına, isterse düşmanlarına ait olsun açıklaması yapılamayan şu kafataslarını muhafaza etme eğilimleridir" demektedir.[22] Oysa onların her zamanki düşünme ve hissetme biçimlerini öğrendikten sonra, tam tersine, bu durum kolaylıkla açıklanabilmektedir. Onlar için bir kişi ve uzantıları arasındaki bütünleşme neredeyse onlarla özdeşleşmeye gidebilecek kadar yoğun olabilmektedir. Bu özellikle kafatası için geçerlidir. Bir düşmanın kafatasına sahip olmak, ona egemen olmak ve istediğini yaptırabilmek anlamına gelmektedir. Bir baba ya da şefin kafatasına sahip olmak da onunla konuşma, ona danışma ya da ondan yardım isteme konusunda belli bir yeteneğe sahip olmayı, onunla "iyi geçinmeyi", hiddetlendiği takdirde onu sakinleştirmeyi ve desteğini kazanmayı da beraberinde getirmektedir.

Oysa ilkel insanların gözüyle bakıldığında uzantıdan simgeye geçiş neredeyse belirsiz hale gelmektedir. Zira simge de uzantı gibi varlık ya da "temsil ettiği" nesneyle bütünleşmekte ve böylelikle onun varlığını sürdürmesini sağlamaktadır. Öyleyse varlıklar görünmez hale geldiklerinde (örneğin, ölüler gibi), muhafaza edilen uzantıları simge görevi yapmaktadırlar. Buna karşın simgeler görünmeyen varlıklarla bütünleşmekte ve onlarla aynı töze sahipmiş gibi hissedilmekte, dolayısıyla da gerçek uzantılara

[22] Captain C. M. Lewis, *Voyage of the Colonial Schooner Isabella*, 1837. In reports of the Cambridge Expedition to Torres Straits, I, s. 98.

dönüşmektedirler. Simgelerin insan ürünü olmalarının bir önemi yoktur, kendileriyle karşılaşıldığında bilinci kaplayan heyecan duygusunun yoğunluğu kökeniyle olan bağlantıları unutturmaktadır. Pek çok kaba saba imge ve her türlü anıt bu durumdadır.

Bu türden ilkel simgelerin en çok göze çarpanlarından biri Orta Avustralya aşiretlerinde karşılaşılan *churinga*dır. Spencer ve Gillen'ın ünlü çalışmalarında ele alınmış olan ve kimi tarih öncesi toplumlar tarafından da kullanılmış olan bu simgeyle Yeni-Gine'de de karşılaşılmaktadır. Bu değişken boyutlara sahip, uzun biçimli simgeler genellikle süsleme ve imgelerle bezenmiş olup, kendilerine dinî sayılabilecek bir saygı ve özen gösterilmektedir. *Churinga* temsil ettiği kişiyle öylesine yoğun bir bütünleşme içindedir ki, neredeyse bireyin kendisi olduğu söylenebilir. Tıpkı yaşlıların öğreti süreci sırasında bir ergene kendi *churinga*sını teslim ettikleri sırada söyledikleri gibi. Verilen *churinga* o gencin aynı zamanda mitik atasıyla bütünleşmesini de sağlamaktadır. "Ellerinde tuttukları şey onlar için bir tahta ya da taş parçasından çok değerlidir. Atanın bir parçasıdır. Tıpkı insanların hissettikleri duyguları 'hissetmektedir' Tıpkı yaşayan insanların okşanarak sakinleştirilmeleri gibi onlar da okşanarak sakinleştirilmektedirler."[23] "Bir tören süresince *churinga*nın oradaki varlığı saygı dolu bir sessizliğe yol açmaktadır; sanki Yerliler eskiden bunların ait oldukları ölülerin ruhlarının gerçekten orada olduklarına inanıyor gibidirler. *Churinga*ların incelenmesi bitinceye kadar hiç kimse sesini yükseltmemekte ve fısıltıyla konuşulmaktadır."[24]

İşte size *Arandalar*la ilgili yeni bir gözlem: Yerli, bütünleşmelerin *churinga*da somutlaştığını ve yaşadığını hissetmektedir. "Mitik atanın bedeni belli bir yerde olup, burada, güçlerini orada yatmakta olan bedenden alan tahta *churinga*lar üretilmiştir. Yanılmıyorsam sayıları dört olan bu tahta *churinga*lar tek bir *bütün* oluşturmaktadırlar. Bunlara eklenen iki taş *churinga* gene aynı

[23] Spencer ve Gillen, *The Northern Tribes of Central Australia*, s. 265 (1904).

[24] Spencer ve Gillen, *The Native Tribes of Central Australia*, s. 303, (1899).

bütünün bir parçası gibi algılanmaktadırlar. Alice Springs'te kısa bir süre önce ölmüş olan yaşlı adam, bu mitik atanın yeniden yaşama dönmüş halidir. Bu adam iki taş *churinga*ya yüzyıllar boyunca yaşamayı sürdürmüş olan kendi bedeniymiş gibi bakıyordu. Bunun yanısıra tahtadan *churinga*lara da kendi doğaüstü ve ortadan kaldırılması olanaksız bedeninin bir parçasıymış gibi bakıyordu."[25] Bu yaşlı adamın kafasında canlandırdığı şey neydi? Bunu kesin bir şekilde anlayabilmemiz artık mümkün değil. Yalnızca ortada çeşitli *churinga*ların bulunmasının hep birlikte tek ve aynı kişiliği temsil etmenin yanısıra mitik atayla bütünleşmesini, töz birlikteliğini hissetmesini engellemediğini söyleyebiliriz.

Orokaivalar'daki *naterari* adlı tahta direkler ölüleri temsil etmektedir. Onların simgesidirler. F. E. Williams: "Belki de daha eski dönemlerde ölüleri kabaca temsil eden imgeler olarak kabul ediliyorlardı. Tahta direk ve temsil ettiği ölü arasında (benim bütünleşme dediğim) kurulan bağlantı, ölüyü temsil etmek üzere onun adını taşıyan ağaçtan yararlanılması nedeniyle daha da belirgin hale gelmektedir"[26] (yani bu ağaç türü yaşadığı sırada ölünün totemidir). Bunun güncel bir bütünleşme olarak hissedildiğini kanıtlayan pek çok ayrıntı vardır. İşte size en anlamlılarından birkaç örnek:

> *Naterari*yi yağmurdan korumak amacıyla dört ayak üzerinde yükselen minyatür bir barınakla sık sık karşılaşılmaktadır... Bu barınağın çatısı altındaki taban üzerinde bambudan yuvarlak eski bir pipo, bir kutu, belki bir avuç bir tür uyuşturucu ceviz ve bundan başka taze ya da bayat pişmiş *taro* bulabilmek mümkündür. Bunlar ölünün ruhu (*sovai*) için konulmuşlardır. Gece gelecektir... Bu sunuların yanında ölüden kalma hatıra eşyalar görebilmek mümkündür: Tanelerden yapılma bir kolye, deniz kabuklarından yapılma bir bilezik, belli bir durumdaysa yerinden kalkamayacak kadar hasta olan bir yaşlıya idrar kâsesi görevi yapmış olan kırık bir çömlek parçası, vb.

---

[25] T. G. H. Strehlow, "Ankotaringa, an Aranda Myth" *Oceania, IV*, s. 193 (1934).

[26] F. E. Williams, *Orokaiva Society*, s. 117, 125.

> *Naterari*leri yerleştirme biçimlerine bakarak onlara hâlâ saygı duydukları söylenebilir. Ateş yakmak amacıyla onları kırmayı önerdiğim zaman, bana bunun pek de hoş bir şaka olmadığı hissettiriliyordu... Kendilerinden izin alınmadan hiçbirini ortadan kaldırmadıkları söylenebilir.
>
> Öyleyse *naterari* ile anısına kutlama yapılacak ölü kişi arasında çok yakın bir bağ bulunduğu söylenebilir. Bana açık seçik bir şekilde *naterari*lerin şu ya da bu ölü kişiyi temsil ettiklerinin söylendiğini hiç hatırlamıyorum. Ancak yalnızca o ölü kişi anısına gerçekleştirilen kutlama, *naterari*ye gösterilen saygı, sunulan şeyler, asılan ölüye ait hatıra eşyaların niteliği ve olayın sonunda bunlara dokunulurken gösterilen saygıya bakarak *naterari*nin ölüyü temsil ettiği ve düşsel düzeyde onunla özdeşleştirildiği düşünülebilir.[27]

Başka terimlerle ifade edecek olursak, *Orokaiva*'da *naterari*ler ölüyle aynı töze sahip olup, onun simgesidirler; tıpkı *churinga*ların yaşayan Aranda ve onun mitik atasının simgesi olması gibi.

Ölüleri temsil edebilmeleri için simgelerin onların hatlarını yeniden üretmelerine gerek yoktur. Kimi zaman bunların imgeler şeklinde oldukları söylenebilir. Ancak çoğunlukla insan hatlarıyla çok uzaktan ilişkilidirler ya da hiçbir ilişkileri yoktur. Yeni-Kaledonya'da bulunan *Kanala*'da, "mızrak ölünün imgesi olarak kabul edildiğinden, kendisinden tamamıyla kurtulmadan önce (*pilou* bittiğinde) onunla dans edilmektedir."[28]

Bu simgeler genelde tahtadan çok taştandırlar. M. Leenhardt, çarpıcı bir deyim kullanarak: "Taşlar ataların taşlaşmış ruhlarıdır"[29] demektedir. Başka pek çok bölgede olduğu gibi Yeni-Kaledonya'da da taşlar neredeyse doğal denilebilecek bir şekilde kendilerine simge işlevi yüklenmesine yol açan gizemli bir değere sahiptirler. Dayanıklı bir madde olmaları nedeniyle çok uzun süre muhafaza edilebilmeleri onları ayrıcalıklı varlıklar haline getirmektedir. İlkellerin gözünde inorganik, cansız, duyarsız madde parçaları olmaktan çok, doğadaki en güçlü, en zengin

---

[27] Agy., s. 226.
[28] M. Leenhardt, *Notes d'ethnologie néo-calédonienne*, s. 178.
[29] Agy., s. 183.

*mana*ya sahip varlıklardır çünkü güçlerini hiç yitirmemekte ve ne hastalık ne de ölüm onları etkileyebilmektedir. Güney Amerika'da Yerliler onları toprağın kemikleri olarak adlandırmaktadır. Taşlar, üstünde durdukları toprağın erdemlerine sahiptirler; özellikle de toprağın üzerini tamamen örtmüşler ya da kimi kaya örneklerinde olduğu gibi toprağın içine gömülmüşlerse.

> Söz konusu olan şey ister ruh, ister tanrı, totem ya da kabile olsun bütün bu değişik kavramlaştırma girişimlerinde taş, kafada somut bir şekilde canlandırılmaktadır. Totem özelliği taşıyan taş, totemin içinde yaşadığı varsayılan bir kaya, kabilenin içinden çıktığı bir kabuktur. Evin yakınında muhafaza edilen taşlaşmış ruh şeklindeki kaya parçası tanrısal bir güce sahiptir... Bunların bir kısmı küçük taş parçacıkları bir kısmı da devasa kaya parçaları şeklinde olabilmektedir. Hepsi aynı ismi taşıyıp, aynı değere sahip olmaktadır. Gerçek bir *Kanak* manzarası kadar tuhaf bir görüntü olamaz. Yani bir *Kanak* gözüyle bakıldığında demek istiyorum. Her taş parçasının bir adı, bir öyküsü, bir yaşamı hattâ içine kapatılmış olan ruh nedeniyle de bir kişiliği olduğu söylenebilir. Vadilerde dolaşırken sık sık arazideki her ayrıntı, her göz alıcı ağaçla ilgili tüm bilgilere sahip olmak istedim. Böyle bir durumda manzara, her ismin neredeyse bir bölüm başlığına dönüştüğü, haritaya geçirilmesi imkânsız bir şeye dönüşüyordu.
>
> Bu taşlar yaşanılan yerin sürekli ve ayrılmaz parçasıdır, bu yüzden kabilenin tarihi demek taşların tarihi demektir.[30]

Bunlar *Kanak* Yerlisinin, kendileri de canlı olan, simgelerin ortasında yaşadığını olabilecek en iyi şekilde gösteren ve bu simgelerle bizimkiler arasındaki temel farkı olabilecek en iyi şekilde ortaya koyabilecek kadar güzel sözlerdir. Bizimkiler duyular tarafından algılandıkları zaman bile, genel düşünce ve soyut kavramlar kullanmaya alışkın zihinsel etkinliğin bir sonucudurlar. İlkellerse –Yeni-Kaledonya'daki ölü simgeleri gibi– özgün ve somut gerçekliklere benzeyen bu simgeleri, sürekli güncellenen deneyimler şeklinde yaşamaktadırlar. Gelenek, onlara, temsil ettikleri görünmez varlıkları nasıl tanıyabileceklerini öğretmiştir.

[30] Agy., s. 194.

IX. Mezarların Üstündeki ya da Yanındaki Taşlar Üzerine

İlkel toplumlardaki simgelerin sahip oldukları öz, bizim açımızdan bazı sorunlara yol açmaktadır. Zira kimi durumlarda Yerlinin (genellikle görünmez olan) bir varlıkla mı yoksa simgesiyle mi birlikte olduğunu düşündüğünü ayırmakta zorlanıyoruz. Ona böyle bir soru yöneltmek anlamsızdır, çünkü simge temsil ettiği varlıkla bütünleştiğinden, o varlığın kendisi demektir. Keza Avustralya mitlerinde de totem özelliği taşıyan atalar yüzyıllar boyunca oradan oraya göç ettikleri sırada toprağı şekillendirip, türleri yaratıp, törenler oluşturduktan sonra nihayet toprağın içine gömülmüşlerdir. Orada artık ağaç ya da kaya biçiminde yaşamayı sürdürmektedirler. Yerli onları gördüğünde aklına derhal mit geldiğinden, algıladığı şey bizzat atanın kendisi mi yoksa onun simgesi midir? Gene Yeni-Kaledonya'da "pek çok büyük kayanın bir öyküsü vardır... Onların eskiden insan oldukları düşünülmektedir."[31] Malekula'da, "Pek çok efsanede iki cinse ait uygarlaştırıcı kahramanlar taşa dönüşebilme gücüne sahiptirler. Doğal sedeften bloklar ya da insan elinden çıkmış dikili monolitler (tek parça halinde blok kaya) tarafından temsil edilen pek çok kahraman olduğu görülmektedir."[32]

En son ve nihai dönüşüm aşamasında kayalara, sedef bloklara dönüşen mitik atalar ve insan elinden çıkma taş simgeler konusunda zihnimizde oluşan herhangi bir karışıklık yok. Buradaki ayırım çok somut bir şekilde görülebilmektedir. İlke olarak ilkel insanlar da böyle bir ayırım yapmakla birlikte, simgelerle karşı karşıya kaldıklarında görünmez varlıklarla bağlantı kurduklarını hissettikleri an bu ayırım çoğunlukla yok olup gitmektedir. Gene Layard, "Her sunağın ana figürü, küçük boyutlu bir dolmenle çiftleştirilmiş bir monolit ve tam önüne yerleştirilen tahtadan bir imgedir. Monolit ve imge birlikte çok eski zamanlarda yaşamış olan atayı temsil etmektedirler. Oysa tek başına olan monolitler

---

[31] Agy., s. 194.

[32] J. Layard, *The Journey of the Dead from the Small Islands of N. E. Malekula*, Essays presented to C. G. Seligman, s. 136 (1934).

ve doğal sedef bloklar, söylendiğine göre, tek tek tanrıların ve uygarlaştırıcı ataların taşlaşmış kalıntılarıdır"[33] demektedir. Gene "Malekula'nın kuzeydoğusunda bulunan Atchin mitolojisine göre, *saw-saw,* çok açık bir biçimde yaratıcı Tahar'la çok yakından ilişkilendirilen taş biçimli on erkek kardeşin annesi olan bir kadın şeklinde temsil edilmektedir. Bu kardeşler şu anda Atchin sahilindeki on sedeften blok tarafından temsil edilmektedir. Oysa *saw-saw*'ın kendisi ve annesi on kardeşe doğru inen yol üzerinde, insan elinden çıkmış iki monolit tarafından temsil edilmektedir."

Aynı şekilde Nikobar adalarında da, bundan birkaç yıl önce, ölüleri temsil eden ve "barındıran" benzer türden tahta ve taştan simgelerin var olduğu gözlemlenmiştir. Küçük Teresa adasında, "Bir cenaze töreninden sonra mezarın üzerine direk şeklinde bir ruh (yani ölü) figürü yerleştirilmiştir. Bu direğin üstü ölünün giysileriyle örtülmekte ve ölünün yanına kişisel eşyaları bırakılmaktadır. Mızraklar, süslemeler, gümüş iplik, kaşıklar kısaca bizzat ölüye ait her şey. Keza bayramlarda eşinin başına taktığı saçlar ve yaşarken kulübesinde asılı duran, avlamış olduğu domuzların kafatasları konulmaktadır." Daha yakınlarda, bu ve komşu bir adada çok belirgin özelliklere sahip bir simge bulundu. "Ölen önemli bir kişinin kafatası muhafaza edilmişti. Bu kafa insanın doğal ölçülerine sahip, oturur vaziyetteki tahta bir beden üstüne oturtulmuştu. Bu tahta bedenin içi oyulmuştu ve bir de kapısı vardı. Ölünün geride kalan kemikleri bu figürün içine konulmuştu."[34] Bilindiği gibi bu kafatası ölünün kendisi demektir. Üstüne oturtulmuş olduğu tahta beden için de aynı şeyi söylemekte bir sakınca yoktur, çünkü bu bedenin içinde gene ölünün kendisi anlamına gelen, ölünün parçaları olan diğer kemikler vardır. Ölü ve simgesini birbirinden ayırmak gibi bir girişimde bulunmanın anlamsız olacağı tuhaf bir birleştirme olayı.

Pek çok ilkel toplum tarafından mezarlar üzerine yerleştirilen monolitlerin ne anlama geldiklerini sanırım şimdi daha iyi

[33] Agy., s. 116.

[34] Extracts from the Census Report on the Andaman and Nicobar Islands. Census of India, 1931, 1(III, b) s. 185.

anlayacağız. Sözü edilen sedefler, kayalar ve direkler sözcüğü, ilkel insanların anladığı anlamda alma koşuluyla, ölülerin simgeleridir. Monolitlerin bu görevi yerine getirmeleri için kendileri ve "temsil ettikleri" ölüler arasındaki töz birliği zorunlu tek koşuldur. Uzaktan bile olsa biçimsel benzerliğin bir önemi yoktur. Bu simgelerin sahip olması gereken tek özellik mistik bir doğadır. Görünür "temsilcisi" oldukları görünmez varlıklarla ölülerin aynı erdemlere sahip olması hem gerekmekte hem de yeterli olmaktadır. Örneğin, bahçe ve tarla bitkileriyle beslenilen hemen her yerde mevsiminde ve yeterli miktarda yağmurun yağması, kısaca mahsulün iyi, orta ya da kötü düzeyde olması ölülere bağlıdır. Onların onayını almadan bir işe girişmemek, işler yolunda gitmediğindeyse öfkelerinin nedenini öğrenerek, onları yatıştırmak gerekmektedir. Oysa ölüler uzakta yaşayan, görünmez dünyaya ait varlıklardır. Simgelerinin temel işlevi, onları görünür ve oradaki mevcudiyetlerini hissedilir hale getirmektir. Bu şekilde onlarla doğrudan bağlantı kurulabilmektedir. Sözcüğün gerçek ya da mecaz anlamında kendilerine dokunmak mümkün olmaktadır. Bu amaca ulaşıldığı takdirde ise simgelerin sahip oldukları biçimlerin, temsil ettikleri ölülerle herhangi bir benzerlik taşımalarının hiçbir önemi kalmamaktadır. Aslında bunlar çoğunlukla birer taştır. Hiç kuşkusuz az önce gördüğümüz gibi, hiç değişmemelerini ve sonsuza kadar sürüp gitmelerini sağlayan şey sahip oldukları gizemli güçtür.

Rengma Nagalar'da, "Yuvarlak taş oturaklar ya da daha sık karşılaşılan yarım daire şeklindeki oturaklar yol boyunca dizilmektedirler... Kimi zaman bir erkek bunlardan bir tane yapmaktadır. Öldüğü zaman bu onu simgeleyen bir anıta dönüşmektedir. Kimi zaman dul bir kadın ya da bir oğul bir ölü için bunlardan bir tane diktirmektedir. Çok sık karşılaşılan bir başka uygulama da bir oğulun kötü mahsul aldığında babası anısına bir anıt gibi bunlardan bir tane diktirmesidir."[35] Hindistan'da yaşayan pek çok ilkel aşirette bu kesinlikle zorunlu bir uygulamadır. Örneğin

[35] J. P. Mills, *The Western Rengma Nagas. Census of India*, 1931, ı(III, b) s. 131.

(Merkez Eyaletlerden birinde yaşayan) *Marialar*'da, "cenaze törenini izleyen dördüncü günde ölünün oğlu ya da mirasçısı taş diktirecek olanaklara sahip olmadığı takdirde, mezarın yanına giderek, diz çökmekte, üzgün olduğunu söyleyerek, ölüden sabırlı olmasını rica etmekte, taşı dikemediği için bu gecikmeden dolayı kendisini bağışlamasını dilemektedir... En kısa süre içinde yakınları ve dostlarıyla birlikte vahşi ormana giderek bir taş bulmaya çalışmaktadır. Ormana götürülen ve yedirip içirilebilecek sayıda adamın taşıyabileceği uygun bir taş bulununca da, yüklenip getirilmektedir... Bu taşlardan kimilerinin yüksekliği on ayağı bulabilmektedir. Taş mezarın üzerine dikey bir şekilde dikilmektedir."[36]

Dr. Hutton'a göre, Hindistan'da karşılaşılan tahtadan kaba saba heykelcikler ve megalitik anıtlar da aynı düşüncenin sonucudurlar. "Bu iki âdetin birbirlerinden tamamen bağımsız olmaları düşünülemez. Her ikisinin de kökeninde, tarlaların bereketiyle oynadığı sırada, ruha (yani ölüye) geçici bir barınak bulma düşüncesi vardır. Çoğu kez megalitik anıtın, çürüyüp giden bir malzeme olan ve insan bedenine benzetilebilen tahtadan yapılmış olanın yerini aldığı görülmektedir. Kimi *Angami Naga* köylerinde ölüler anısına dikilmiş olan tahta heykeller, hasat sonrasında yok edilmekte ve bunların yerine küçük taşlar konulmaktadır. Başka köylerde, babasının evinde onun yerini alan en küçük oğul, ölü yakınları anısına bir monolit dikmek zorundadır. Bu da diğer köylerde henüz hayattayken bütün cemaatin daha da zenginleşmesi amacıyla kendi monolitlerini diktiren zengin insanlarınkini andıran bir uygulamadır. Bu son monolitler açık seçik fallik bir anlama sahiptirler."[37]

---

[36] W. H. Shoobert, *The Aboriginal Tribes of the Central Provinces*. Agy., s. 85.

[37] J. H. Hutton, *Census of India*, 1931, I, s. 408-409. Bataklarda *pangoeloebalang* köy yakınına dikilen bir taştır. Bu taş kabaca yontularak bir insan başına benzetilmektedir. Bu köy taşlarıyla Endonezya takımadalarında yaşayan pek çok halkta karşılaşılmaktadır. Amaçları her yerde aynıdır: Köydekilere rahat, zengin, bereketli ve sağlıklı bir yaşam sağlamak. A. C. Kruyt, *De hond in de geestenwereld der Indonesiers, Tij-*

Bu simgeler ve temsil ettikleri ölüler arasındaki bütünleşme gereğince, ölülerin mevcudiyeti bir gerçeklik kazanmakta ve tarlaların bereketini artırmaktadır. Öyleyse monolitlerin önüne bırakılan armağanları sözcüğün gerçek anlamında ölüler alıp götürmektedirler.

X. Siyah Afrika'daki Ölülerin Simgeleri Olan Sopalar, Çömlekler

İlkel zihniyet hem mistik bir şekilde koşullandırılmış hem de kafada yalnızca somut nesneler canlandırılmaya alıştırılmıştır. Kafasını çok kurcalayan görünmez varlıklara ulaşabilmek için, içgüdüsel denilebilecek bir şekilde, simgelere başvurmaktadır. Kimi Okyanus ve Hindistan aşiretlerinde görmüş olduğumuz gibi her yerde simgelerden yararlanmaktadır. Simge üretmeye yarayan malzeme, bu simgelere verilen biçim iklimlere, çevreye, mevcut malzemeye, geleneksel inançlara, kurumlara vb. göre değişmektedir. Ancak, simgeselliğin içerdiği zihinsel süreçlerin temelinde bir değişiklik yoktur. Bu yüzden az önce dökümü yapılan olgular listesini uzatmanın bir anlamı yok. Bununla birlikte, bu kez kara Afrika'dan alıntılamış olduğum birkaç örnek sunmak istiyorum. Çünkü bu simgelerin kimi yönlerinin daha açık bir şekilde ortaya çıkmasını sağlıyorlar.

Güney Afrikalı *Ba-vendalar*'da, "seçilen uygun bir boğa *mudzimu*ları, yani kolektif anlamda ataların ruhlarını temsil etmektedir... Üzerinde en ufak bir lekenin bulunmadığı, simsiyah bir boğa olmak durumundadır... Böyle bir hayvan çok genç yaşta, daha memeden kesilir kesilmez kutsal kabul edilmektedir. Eskiden yalnız yaşaması gerekirken, daha sonraları yanına "eş" olarak bir inek konulmaya başlanmıştır. Şef öldüğünde boğa ve inek de öldürülmektedir. Zira yaşamaya devam etmeleri için ortada bir neden kalmadığını düşünmektedirler... Yeni bir şef seçildi-

---

dschrift voor taal-land-en volkenkunde van Nederlandsch Indonesie, LXXII, s. 557 (1937).

ğinde kutsal hayvanlar da yeni baştan seçilmektedir."[38] *Bantular* şeflerini aşiret ve atalar arasında zorunlu bir aracı olarak görmektedirler, zira aşiretin refahının onlara bağlı olduğunu düşünmektedirler. Öte yandan en çok değer verdikleri malın çiftlik hayvanları olduğu söylenebilir. Öyleyse ataların simgesi olarak bir boğa seçmelerine şaşırmamak gerekiyor. Ancak bu simge bir taş da olabiliyor. "Köylerinde bir taş bulunan insanlar bu görevi yerine getirecek bir hayvan alamayacak kadar yoksuldurlar. Boğayı simgeleyen taşla birlikte ona gölge yapması için bir de ölmeyen *lukome* dikmektedirler (bu bitki uzun süreli kuraklığa dayanabilmektedir). Zengin olan kralın ailesinde işler başka şekilde olup bitmektedir.

Kâhinin kullandığı kemikler hastalığın anne tarafındaki "atalardan" kaynaklandığını ortaya çıkardığında, yoksullar kimi zaman siyah bir keçiyi *malume*leri (dayı) olarak kabul etmektedirler. Bu durumda ana tarafına ait bir ata, dişi bir hayvan tarafından temsil edilmektedir."[39]

Bu türden olgular, bu Yerlilerin kendileri için çok önemli olan simgelerin biçimini neden önemsemediklerini ortaya koymaktadır. Ataları ya da bir ölüyü temsil etmek için belli bir çiftlik hayvanının kafası yeterlidir. Böyle bir şeye sahip olmadıklarında ya da elde edebilmelerinin mümkün olmadığı bir durumda bir taş onun yerini alabilmektedir. Az önce simgeyle temsil ettiği görünmez varlığı "özdeşleştiren" bir gözlemcinin söylemiş olduğu gibi onları yalnızca mistik bağlantı, bütünleşme ilgilendirmektedir. Yeni-Kaledonyalı *Manuslar* ve *Kanaklar* kafatası bulamadıkları zaman, ölünün başı bir Hindistan cevizi tarafından temsil edilmektedir. Bu yerine koyma eylemi bizi şaşırtabilir ama Yerlileri hiç şaşırtmadığı kesindir.

Bir başka etnologsa *Ba-vendalar*'da, "Her ailenin kutsal bir boğası yok. Pek çok ailede onun yerini kutsal taşlar alıyor... biri boğayı, (biraz daha büyük olan) diğeri ineği temsil ediyor... Bunlara büyük özen gösteriliyor. Erkek taşa seslenmek için çoğu kez

[38] J. N. van Warmelo, *Contributions towards Venda History, Religion, and Tribal Ritual*, s. 177-178.
[39] Agy., s. 176-177.

siyah boğa için kullanılan, büyükbaba anlamına gelen *makhulu* sözcüğü kullanılıyor. Bu taşların kutsal hayvanlarla aynı işleve sahip olduklarına sayısız denilebilecek kadar tanık oldum"[40] demektedir. Deyim yerindeyse bunların ikinci dereceden simgeler oldukları söylenebilir. Taşlar, ataları "temsil eden" hayvanları "temsil etmektedirler"

Ancak bunları gelişigüzel bir şekilde seçilmiş, yalnızca bir şeyin yerine geçen şeyler olarak mı görmeliyiz? Kafatası yerine Hindistan cevizi, atanın yerine siyah boğa, boğa yerine taş vb... İlkel insanların bir varlık ve uzantıları, bir bütünle parçaları arasında bir bütünleşme hissetmelerini anlayabiliyoruz. Ancak hiçbir ortak yanları olmayan, asla aralarında bir bağlantı olamayacak türden varlık ya da nesneler örneğin, kafatasıyla Hindistan cevizi, taşla siyah boğa birbirleriyle nasıl bütünleşebilmektedirler? Bu soruya biz, mantıksal açıdan doyurucu bir yanıt verilmesi gerektiğini düşünürüz. Oysa mistik bir düşünce düzleminde duran ilkel insanlar bu mantığı görmezlikten gelmekte ya da umursamamaktadırlar. Bizi çok şaşırtan ve bir mantıktan yoksun görünen bu simgelerin varlığına onlar çocukluktan itibaren alışıktırlar. Günümüzde bu simgeleri, örneğin, yakaladığı benzerlik türü bir ilişkiden yola çıkarak oluşturan ya da kullanan, bireysel kafa yapısı değildir. Gelenek bunları devraldığı mitler, efsaneler ve kurumlarla birlikte hazır bir şekilde devretmektedir. İlkel insanların, bu nedenle, kendini dayattığını hissettikleri bir gerçeklik hakkında bu nasıl mümkün olabilir gibi bir soru sormadıklarını biliyoruz.

Afrikalı başka kabileler, atalarını ya da yeni ölmüş kişileri temsil etmek amacıyla çiftlik hayvanlarına ait kafatası ya da taş yerine tahta parçaları ya da sopa kullanılmaktadır. *Hererolar*'da, "yaşarken kullanılmış olan baba yadigârı sopa (*ondume*) ölümden sonra muhafaza edilmekte ve kimi durumlarda atayı temsil ettiğinden, kendisine et ve süt sunulmaktadır."[41] Burada ölünün sopası, kişinin bir uzantısı gibi algılanabilir çünkü elinin teri

[40] H. A. Stayt, *The Bavenda*, s. 243-244.
[41] H. Brincker, *Worterbuch des Otji-Herero*, s. 171.

o sopaya işlemiştir. Ancak atalar kendilerini simgeleyen tahta parçalarının çoğunluğuna hiç dokunmamış, yaşadıkları sırada bunları görmemişlerdir. Gene *Hererolar*'da, "kutsal ağaç en eski dönemlerde yaşamış ataları temsil ederken, kutsal sopalar da en yakın dönemlerde yitirilmiş büyüklerin simgeleri olarak kabul edilmektedir. Her şefin evinde uzunluğu yaklaşık 20 santim olan bu sopalardan bir demet vardır. Son şef öldüğünde bu sopa, onun ölümü nedeniyle kurban edilen kutsal hayvanın bir parçası içine sarılmaktadır. Bu sopaların her biri bir atayı temsil etmektedir... Aşiretin şefi öldüğünde demete bir tane daha eklenmektedir. Yazar bunların özellikle birer fetiş değil simge olduklarını söylemektedir."[42] Bir doğum olayı sonrasında, "çocuğun atalara törenle takdimi sırasında, şef ve diğer erkekler, üzerinde kutsal öküzlerin kafataslarının yer aldığı sunağın çevresinde toplanmaktadırlar. Her biri ağzına kutsanmış sudan bir miktar alarak anne ve çocuk üzerine püskürtmektedir. Ataları temsil eden sopalar sunağın çevresine dizilmiştir. Şef onlara seslenerek, "Sizin yaşadığınız yerde bir çocuğunuz oldu. Burası da sonsuza dek yaşasın!" demektedir."[43]

Dr. Pechuel-Loesche, *Loango*'da da ataların sopalar tarafından temsil edildiklerini görmüştür. Gözlemini genelleştiren yazar, Afrika'da dolaşmış olduğu her yerde, ölülerin imgelerle değil sopa parçalarıyla temsil edildiklerini ve bu simgelerin (Hindistan'daki kimi monolitler gibi) fallik bir anlama sahip olduklarını, zira atanın anısını soyun üreticisi bir varlık olarak sonsuza dek yaşatabilmeyi amaçladıklarını söylemektedir."[44]

Madagaskar'da yaşayan *Hovalar*'ın kral ataları, E. Caillet'nin çok doğru bir şekilde tespit ettiği "yerine konan" (substitut) simgelerle temsil edilmektedir. Örnek olarak ünlü *Merinya* kralı *Andrianamporinimerina*'nın yerine geçen şeyin betimlemesini sunalım. Fontoynont (*Bulletin de l'Académie malgache,* XXII, s. 115): "Diğer süsler arasında beyaz ve kırmızı inci dizileri, kutsal çapraz işareti vardır... Tepede (tacın bir yanında) duran

[42] I. Irle, *Die Religion der Herero*, s. 77-78.
[43] Agy., s. 95.
[44] Dr. Pechuel-Loesche, *Die Loango-Expedition*, III, *2*, s. 176.

incilerle süslü iğne, özellikle mezarın baş tarafındaki taşı, yani bizzat kralın kendisini temsil etmekteydi."

"İsminden de belli olacağı gibi, bu nesne kralın yerine geçen şeydir. Yalnızca onu temsil etmekle kalmamakta ve çok karmaşık bir zincirleme giden bütünleşmeler aracılığıyla kralın kendisi haline gelmektedir."[45]

Batı Afrika'da da bu simgelerin gelişigüzel özellikler taşıdıkları görülmektedir. Örneğin, *Aşanti* ülkesinin iç bölgelerinde: "Oğul, bir kâhine giderek ölü babasının "ruhunun" neler söylediğini öğrenmek ister. Kâhin, belki babası belki de annesi, babadedesi ya da anneannesine ait ruhun kendisi için su dökmesini istediğini söyler. Kâhin bunun üzerine bir çapa, bir balta, bir bilezik, bir çömlek, kısaca herhangi bir nesne göstererek şu demir parçası ya da bu çömlek senin baban, annen, baba-deden ya da anneannendir. Ata olduğu için de onu alıp bir yere koyduktan sonra üzerinde kurban keseceğiz der."[46] Rattray, kendi kendine, ölünün bu nesne içinde yaşayıp yaşamadığını soruyor. Ben daha çok onun bir simge olduğunu söylemekten yanayım, çünkü aralarındaki bütünleşme duygusu töz ortaklığına kadar gidebilmektedir. Daha ileride Rattray, simgelerden söz edilirken kullanılan ancak çevirisi olanaksız bir terime dikkat çekmektedir. *Nain* bir şeyi temsil etmek amacıyla kullanılan bir sözcüktür. Böylelikle her ruhun (her ölünün), kendisine kurbanlar sunulduğu sırada büründüğü bir görünüme sahip olduğu anlaşılmaktadır. "Babam (*nain*) bir balta, annem bir bileziktir."[47] Bizim "olmak" (être) fiilimiz *Aşantiler*'in *nain*ini yansıtabilmekten oldukça uzaktır.

Dahomey'de, "bütün bu törenler, ritüeller bugün hâlâ sanki bir kralın hâkimiyeti sürüp gidiyormuşçasına kutlanmaktadır. Aradaki tek fark en eski hükümdarın da ataları gibi törenlere başkanlık eden tacıyla temsil ediliyor olmasıdır. Burada yapılan dinî törenlere bakarak, nesnenin temsil ettiğinin o sırada sanki gerçekten orada olduğuna dair bir tür inançtan söz edilebilir. Tacın yanında duran yaşlı bir kadınsa rahipler ya da diğer şölen

[45] E. Caillet, *Symbolismes et âmes primitives*, s. 114-115.
[46] R. S. Rattray, *The Tribes of the Ashanti Hinterland*, s. 215-217.
[47] Agy., s. 295.

yöneticilerinin krala yönelttikleri sorulara, kralın vermiş olduğu yanıtları iletmektedir."[48]

Kuzey Nijerya'da yaşayan kimi aşiretlerde, bu türden simgelerin kullanımı olağan bir şeydir... Meek onları, (genellikle bir varlığın -çn) "yerine konulan" şeyler olarak adlandırmaktadır. "Bu çömlek ve taşların ataların kafatasları olarak kabul edildiklerine kuşku yoktur. Her aile şefinin --çoğunlukla çömlekten kimi zaman da taşlardan oluşan– bu simgeleri muhafaza ettiği özel bir kulübesi vardır. Her biri bir atayı temsil etmektedir. Oysa bu simgeler bir önceki kuşağa ait olup, bir erkek büyükbabalarıyla ilgilenmemektedir. O yalnızca babalar ve ölü dayılarla ilgilenmektedir."[49]

Aynı yazar, bu aşiretlerden biri olan *Gabinler*'de, bu kez ölüleri değil canlıları temsil eden simgeler ya da onların yerine geçen şeyler bulmuştur.

> Pek çok *Gabin* Yerlisi bu çömleği, içinde ruhlarının yaşadığı, kendi ikizleri olarak görmektedir... Sonuç olarak yeni bir yuva kuran genç bir adamın, ruhunu depolayabilmek amacıyla bir dostundan kendisi için bir çömlek yapmasını istemesi sıradan bir olaydır. Bu iş için genç adam yere uzanmakta, çömlekçi de onun yanına oturmakta ve elindeki kile, öznesine benzer bir biçim vermeye çalışmaktadır. Çömlek üzerinde kulaklar, gözler, ağız, burun belirgin bir şekilde görünmekte; omuzlar ve kollar çıkıntılar şeklinde yer almaktadır. Çömleğin kendisi ise kalbi, yani yaşamı temsil etmektedir. Çömlek üzerinde bacak yoktur. Çömlek fırından çıktıktan sonra sahibi onu alıp, bozkırda gizli bir yere yerleştirmektedir. Bu genellikle küçük bir mağara olmaktadır... Hastalandığını hissettiğinde gizli simgesi olan çömleğin yanına gitmekte, onu kırmızı yağla ovalamakta, sonra bu yağın içine bir parça saman batırıp şakakları, omuzları ve göbeği üstüne sürmektedir. Bu şekilde, *Gabinler*'in deyimiyle kişinin "ruhu" ya da "kalbi" eski sağlığına kavuşmaktadır.

---

[48] *Le Hérissé. L'ancien royaume duDahomey*, s. 192.

[49] C. K. Meek, *Tribal Studies in North Nigeria*, II, s. 402-403 (1935).

> Bu çömlekleri kendi ikizleri gibi gördükleri açıkça bellidir. Tıpkı *Kanakurular* ve *Mbulalar*'ın kimi hayvanların kendi ikizleri olduklarını düşünmeleri gibi. Tıpkı hayvanın aldığı yaranın insanın vücudunda da ortaya çıkması gibi, çömleğe verilen zarar, sahibinin hastalanmasına hattâ ölmesine yol açabilmektedir. Çömleğinin kırıldığını ya da zarara uğradığını gören sahibinin aklı karışacak ve derhal bir yenisini yaptıracaktır. Daha sonra bir kâhine danışarak ruhuna zarar vermek isteyenin kim olduğunu öğrenmeye çalışacaktır.
>
> *Gabinler* ruhu uzak, gizli bir yere yerleştirerek büyücünün onu bedenden çekip çıkartarak, ele geçirmesini kesinlikle engelleyebileceklerine inanmaktaydılar. İçinde ruhun yaşadığı çömleğin gizlendiği yeri bulamadığı takdirde o adama zarar verebilmesi olanaksızdır.[50]

Burada Sir James Frazer'ın *Altın Dal*'da betimlemiş olduğu "dış ruhun" varlığını kolaylıkla tespit edebiliyoruz. O da en az Meek'inkiler kadar tipik örnekler sunmaktadır. Bu son çalışmada üretilen çömlek aynı zamanda onu sipariş eden adamın hem "ikizi" (içine koyduğu ya da daha doğrusu bütünleştiği), hem dış ruhu, hem de simgesidir çünkü çömlek onu temsil etmektedir. Doğruyu söylemek gerekirse eşdeğer oldukları iddia edilemeyecek bu deyimlerden hiçbiri *Gabinler*'in kafasındaki düşünceyi tam olarak yansıtamamaktadır. Bilindiği üzere, ilkel insanlar düşünürken kesin sınırlar tarafından belirlenmiş, hiyerarşik bir kavramlar düzenine sahip değildirler. Bu yüzden onlardan ayrıntılı bilgiler istemek tehlikeli bir yaklaşımdır. Ben bu çömlek-dışsal ruh düşüncesinin Afrika'nın batı ve ekvator bölgesinde çok yaygın olan leopar-adamlar, timsah-adamlar ve Bayan Kingsley'in "bozkırın ruhu" (*bushsoul*) dediği ikili-tekli süreçleri içeren düşünceye daha yakın olduğu kanısındayım.

Kendileri için dışsal ruh ya da (ilkel insanların kullandığı anlamda) simge işlevi gören bir varlık ya da nesneyle *bir*leşmek yaşayanların çıkarına olan bir şeyse, bu durumda, bunların inanç düzeyinde neden hemen her yerde ölülerini bir simgeyle temsil etme zorunluluğu hissettiklerini de daha kolay bir şekilde an-

[50] Agy., II, s. 375-376.

lamamız gerekmez mi? İlişkiler kurmak ve mümkünse iyi geçinmek zorunda oldukları bu görünmeyen ve elle tutulamayan varlıkların mevcudiyetini kanıtlama, inanılır kılma arzusu onları zaten bu yöne doğru itmektedir. Her türlü simgenin en önemli varoluş nedeni bu olup, mezarların üstüne ya da yan taraflarına yerleştirilen monolitler bunların bir türüdür. Belki ölülerin de –yani geçidin öte yakasına geçerek yaşadıkları adresi değiştiren canlılar– kendilerini daha bir güven içinde hissedebilmeleri için, varlıklarını garantileyen bir ikiz, bir dışsal-ruha gereksinimleri vardır. İhmal edilip bunlardan yoksun bırakıldıklarında belki de mutsuz olmakta, keyifleri kaçmakta ve bu acıları çekmelerini engelleyebilecek olanlardan intikam almaya çalışmaktadırlar. Resmen zarar vermek gibi bir niyetleri olmasa da, kendileriyle olumlu anlamda "ilgilenmedikleri" takdirde yaşayanlar bunların sonuçlarına katlanmak durumunda kalmaktadırlar.[51]

Grubun önemli bir üyesi, örneğin, çocukları olan yetişkin ya da yaşlı bir erkek öldüğünde yakınları onun mızrak, sopa, monolit, demir parçası vb. kalıcı bir nesne aracılığıyla "temsil edilmesinin" zorunlu olduğunu düşünmektedirler, yani (sözcüğün en geniş anlamında) mezarını ölünün simgesi olacak bir anıtla donatmak istemektedirler. Hatırlarsanız, babasının mezarı üstüne zorunlu monoliti yerleştiremeyecek kadar yoksul olan şu *Maria*, ölümünün dördüncü gününde mezarı başına giderek ölü babasından kendisini bağışlamasını ve bir süre sabretmesini istemişti. Yaşayan *Gabin* için çömlek-ruh neyse ölü *Maria* için de bu monolit bir ölçüde aynı şeydir. Bu ikilik-teklikte canlı ya da ölünün "ikizinin" orada bir hayvan ya da bitki, burada bir sopa ya da bir monolit, şurada gene üretilmiş bir nesne olması bize oldukça tuhaf hattâ akıl almayacak bir şey gibi görünebilir. Oysa biz yaşayan varlıklar ve insan elinden çıkmış cansız nesneler ya da ürünlerin arasına bir mesafe koyarken; ilkel insanlar bu mesafeden en az bizim entelektüel bir biçim verdiğimiz doğa düşüncemiz kadar bihaberdirler. Onlar somut bilgilere sahip olduklarından bizim sınıflandırmalarımızın en basit ilkelerinden bile habersizdirler.

---

[51] Bkz. *Le surnaturel et la nature dans la mentalité primitive*, s. 42.

XI. Temsil Ettiği Canlı ya da Ölüyle Özdeşleştirilen Simge

İlkel insanların hissettikleri şekliyle bir ölünün kendisini "temsil eden" simgeyle derinlemesine bütünleşmesi, şimdi sunacağımız Togolu *Kabreler*'de kısa bir süre önce gerçekleştirilmiş gözlemle birlikte çok daha açık hale gelmektedir. Bu aşirette,

> ikiz çocuk doğumları aileler açısından ilahi bir ilginin göstergesi şeklinde algılanmakta olup, ikizlerden biri öldüğü takdirde (annenin sütü yetmediğinden bu durumla sık sık karşılaşılmaktadır) geride kalan, yaşamı boyunca ölü kardeşinden ayrılmamak zorundadır.
>
> Bu amaca uygun olarak ölü, orta tarafı elin kavrayabileceği şekilde yontulup, inceltilmiş olan kaba bir ağaç parçası tarafından temsil edilmektedir. Aşirete göre boyu değişebilen bu tahta parçasını, geride kalan kardeş, yaşamı boyu yanında taşımaktadır. Tarlaya, gezmeye, pazara her yere götürmek zorundadır... Tarlada çalıştığı sırada erkek kardeşini güneşten korumak için gölgelik bir yerde duran büyük bir taşın üzerine yerleştirecektir... Hayatta kalmış olan erkek ya da kız kardeş, yanlarındaki kardeşe de vermedikçe asla bir şey yiyip içmemek durumundadırlar...
>
> Olayı anlatan hekim, bu ilkel kafalı insanlar için ölünün ruhu, yaşayanınkiyle yapışık gibidir ve yaşadığım Yerli köyünde tedavi amacıyla beni ziyarete gelen yaşlı köylünün, çok uzun yıllar önce ölmüş olan kardeşini temsil eden, iki eliyle dikkatli bir şekilde tuttuğu kaba tahta parçasını gördüğüm zaman artık gülümsemiyorum. Bu yontulmuş ağaç parçası fildişi gibi pürüzsüz olup, insan teriyle cilâlanmıştır. Hastalarıma baktığım saman çatılı kulübe altında, adam, elindeki tahta parçasını dümdüz bir şekilde tutuyordu –bu yaşlı adam uzun süre sanki bir düşteymiş gibi gözleri bir noktaya sabitlenmiş, dalgın bir vaziyette kendi kendine sessizce konuşuyordu... bir süre önce uyku hastalığına yakalandığı tespit edildiğinden, üzgün bir şekilde ona göre hâlâ yaşayan kardeşine ne olacağını düşünüyordu... Birkaç gün sonra bakım için geldiğinde, uğramış olduğu o moral şok nedeniyle fetiş-tahtasını unutmuş olduğundan kardeşinin "ilacını" yaptıramadı...

> O günden sonra onu bir daha göremedik... Şef bana onun âniden delirdiğini, yemek, yardım ve kalacak yer teklifini reddettiğini, birkaç gün sonra da ölüsünü bulduklarını söyledi... Kardeşinin tedavisini yaptırmamış olmanın neden olduğu pişmanlık onu öldürmüştü.[52]

Bu yaşlı *Kabre* Yerlisi için yanından hiç ayırmadığı, kardeşini simgeleyen kabaca yontulmuş tahta parçası gerçekten de kardeşinin "ikizidir". Öyleyse bu tahta parçası onun kardeşidir. Yukarıda, kendilerine sunularda bulunulan, yakarılan, bu türden simgelerle ilgili pek çok başka örnek gördük çünkü bunların bizzat o ölülerin kendileri olduğuna inanılıyordu. Bu örnekteyse erkek kardeşini yitirmiş bir ikiz söz konusudur. Pek çok başka Afrikalı gibi, *Kabreler* de ikizlerin ikiye bölünmeyen, tek bir yaşamsal ilkeye sahip olduklarından emindirler. İkizlerden birisi öldüğü takdirde diğerinin yaşaması mümkün değildir. Yaşayanın ölümden kaçabilmesi için bir şekilde ölü kardeşinin de onunla birlikte yaşamaya devam etmesi gerekmektedir. Bu amaçla bir ikiz, ölünün yerine geçen bir nesne üretilmektedir. Avrupalılar açısından bu simge, ölüyle uzaktan yakından herhangi bir benzerlik taşımayan bir tahta parçasından ibarettir. *Kabreler* içinse bu tahta parçası onun kardeşidir. Ona yiyecek ve içecek verdiğinde aslında kardeşini beslemiş olmaktadır. Sürekli olarak onunla ilgilenmekte ve onu her türlü tehlikeden korumaktadır. İki kardeş ortaklaşa hep aynı ve tek yaşam ilkesine sahiptirler. Bu ilkenin ikisini birden simgelediği söylenebilir. Daha sonra hayatta kalmış olan hastalanacak olursa, tedavi ancak ölüye, yani simgesine de uygulandığı takdirde bir sonuç verebilmektedir. "Erkek kardeşini" hekime getirmeyi unutan, "uyuklar" vaziyetteki yaşlı adamın çaresizliği de buradan kaynaklanmaktadır. Bu pişmanlığa, bir de tedavi görmeyen kardeşi nedeniyle kendisinin de iyileşemeyeceği gibi kesin bir düşünce eklenebilir.

Mısır-İngiliz Sudanı'nda Nil Nehri kenarında yaşayan pek çok aşirette, Doktor ve Bayan Seligman'ın gözlemledikleri

---

[52] Dr. H. De Marqueissac, *Une peuplade togolaise, les Cabrais.* Togo-Kamerun, Ocak 1935, s. 22.

önemli olgular, buralarda da benzer türden bütünleşmelerin yaşandığı ve örneğin simge-taşların aynı şekilde canlı varlıklar gibi görüldüğü konusunda kuşkuya hiçbir yer bırakmamaktadır. "Verilen en iyi örnekler arasında bulunan yağmur taşları yağmur yağdıran atalarla özdeşleştirildikleri gibi, bulutlar ve yağmurla da özdeşleştirilmektedirler. Başka terimlerle ifade etmek gerekirse her taş hem belli ölçüde bir yağmur yağdırıcı, hem de katı haldeki yağmurun kendisidir... (Bu yüzden kimi *Nubalar*'da ne taşlar ne de yağmur yağdırıcı güneş ışınlarına maruz kalmamak durumundadır)."[53] Birkaç sayfa ileride aynı yazarlar, "yağmur yağdırıcı ile yağmur ve yenebilen bitkiler arasındaki tinsel birlikten" söz etmektedirler. *Bariler*'de, "yağmur taşları ve ataların "ruhları" arasındaki yakınlık çok belirgindir. Bunların dişi ve erkek olanları vardır. Kimileri yağmur yağdırıcı olarak bilinirken diğerleri onların eşleri, hizmetçileri olarak adlandırılmaktadır. Şimdi biraz daha rahat bir şekilde ölü yağmur yağdırıcılar, yağmur taşları ve ölülerin tek bir bütün oluşturduklarını söyleyebiliriz."[54] *Fajela-Bariler*'de" aynı sözcük yağmur taşları ve bulutları ifade etmektedir. Bu taşların belirli kişiler ya da yağmur dönemlerinde yeryüzünü terk edip bulutlar şeklinde gökyüzüne çıkarak orada yaşayan kişilerin "ruhları", yağmurun da onların teri olduğu söylenmektedir. Yağmur mevsiminin tam ortasında bu taşlar üreyerek yeni başka taşların ortaya çıkmasına (doğmasına) neden olmakta ve kurak mevsimde aynı taşlar bozkıra dağılarak yağmur yağdırıcılar arasında paylaşılmaktadır... Bu taşlar ölülerin ruhlarının nasıl olup da somut bir şekilde torunlarının etkisi altında kaldıklarını göstermekte ve kendilerinden yararlanılan törenlerin de ana çizgileriyle ölüler onuruna yapılan diğer şölenler ve kurban törenlerine benzedikleri görülmektedir. Bu taşlar arasındaki isim ve güç farklılığı, her birinin belli bir ölü yağmur yağdırıcıyı "temsil etmesinden" kaynaklanmaktadır."[55] Burada simge ve temsil ettiği ölü arasındaki bütünleşmeyle töz birliğini özdeşleşmeden ayırt edebilmek oldukça güçtür.

[53] C. G. ve B. Z. Seligman, *Pagan Tribes of the Nilotic Sudan*, s. 24.
[54] Agy., s. 288.
[55] Agy., s. 300.

Altıncı Bölüm

SİMGESEL EYLEM BİÇİMLERİ

I. Simgelerin Gündelik Yaşamdaki Kullanımı

İlkel insanların kullandığı simgeler genelde, simge ve temsil ettiği şey arasında algılanarak, zihinsel bir şekilde oluşturulan ilişki üstüne değil, çoğunlukla töz birliğine kadar giden bir bütünleşme üstüne oturtulmaktadır. Bu simgelerin ortaya çıkmalarına yol açan şey, kurulan bir bağlantı ya da sözleşmesel bir durum değildir. Simge bir anlamda temsil ettiği varlık ya da nesne gibi algılandığından/hissedildiğinden burada "temsil etme" sözcüğü birebir olarak "o an için orada olmasını sağlamak" anlamına gelmektedir. İlkel insanlara ait simgelerin doğası, onların işlevleriyle ilgili önemli bir sonuca yol açmaktadır. Aralarında oluşan bütünleşme duygusu nedeniyle bir varlık ya da nesnenin simgesiyle oynanmaya kalkışıldığında kendisiyle oynanmış olunmaktadır. Oysa bu türden durumlarla sık sık karşı karşıya kalınmaktadır. İlkel insanın ulaşmak ya da etkisi altına almak istediği bir varlık ya da nesne çoğu kez elinden kaçmakta ya da kişi, ona bir türlü ulaşamamaktadır; örneğin, her şeyden çok efendisi olmak istediği bir hayvan –kimi Eskimo aşiretleri fok balığı olmadan

kışın yiyecek, giyecek, ışık ve ısıdan yoksun kalacaklardır– ya da eksikliği, sürüleri veya tarlaları sayesinde hayatta kalabilen aşiretlerin varlıklarını tehdit eden, doğal bir olgu olan yağmur gibi. Mevsimi geldiğinde yağamayan ya da yağmak istemeyen bir yağmur, kuraklığın her şeyi yok ettiği bir sırada nasıl yağdırılabilir?

Onlar için bundan kurtulmanın tek bir yolu vardır: Yağmurun simgesi üzerinde etkili olabilecek bir büyülü eylem gerçekleştirmek. Bu sayede yağmur üzerinde istenilen sonuç elde edilmiş olacaktır. İlkel insanlar açısından "sanki öyleymiş gibi" demek doğru değildir. Bu deyim bizim düşüncemizi yansıtırken onlarınkine ihanet etmektedir. Böyle bir düşünce onların akıllarının ucundan bile geçmeyecektir. Zihinsel tavırlarına bakıldığında bununla hiçbir ilişkisi olmadığı görülmektedir. Simgeyi etkilemeye çalıştıkları sırada, gerçekleştirdikleri işlemin aynı anda temsil ettiği şey üzerinde de etkili olacağından kesinlikle emin görünmekte, böyle bir duyguya sahip olmaktadırlar. En yaygın büyücülük biçimlerinden birinin bu kanıya dayandığı söylenebilir. Büyücü eline bir simge, örneğin zarar vermek istediği kişinin bir suretini ya da bir uzantısını geçirir. Ona yapmak istediği kötülükleri yapar. Çoğu kez uzakta olan kurbanın hiçbir şeyden haberi yoktur. Eninde sonunda yapılan büyü tarafından etkilenecektir, zira simgesi üstünde yapılan işlem aynı zamanda kendisi üstünde yapılmış sayılmaktadır. Bu türden bir büyüleme işleminin uygulanıp da kişinin mahvolduğunun düşünülmediği ilkel bir toplum neredeyse yoktur. Bu kötülüğe yol açan simge üzerinden büyüleme işlemini yapan büyücü kısa bir süre içinde tespit edilip, eylemini itiraf ettikten sonra; yaptığı işlemin tersini yaparak büyüsünü bozmaya zorlandığı takdirde kötülüğe uğramış kişinin kurtulması mümkün olmaktadır.

İster kara isterse beyaz olsun, bu büyülerin önemli bir kısmı simgeler üzerine işlem yaparak aynı anda temsil ettikleri şey üzerinde de işlem yapmak gibi bir düşünceye dayanmaktadır. Bu eylem biçimi bize anlamsız görünmektedir. İlkel insanlar ise bu konuda çok farklı bir düşünceye sahiptirler. Deneyerek bu eylemin anlamsızlığının bilincine varacaklarını düşünebiliriz. Oysa onlar kesinlikle böyle bir şeyin farkına varamamaktadırlar. Pek çok kez

istenilen sonucun elde edilemediğini görmektedirler. Ancak bu başarısızlığı açıklama gibi bir dertleri bulunmadığı için büyüye olan güvenlerinde en ufak bir sarsılma olmamaktadır. Kafa yapılarının derinlemesine bir şekilde mistik düşünce tarafından koşullandırılmış olması, "deneyime karşı duyarsız" olmalarına yol açan nedenlerden biridir.

Öte yandan bu koşullandırma nedeniyle "her varlığın bir görünür bir de görünmez yaşantısı vardır" ve üstelik hemen her zaman varlıklarını en beklenmedik anlarda hissettiren, binbir çeşit görünmez varlık tarafından kuşatılmış olduklarını düşünmektedirler. İnsan bu durumun yol açacağı tehlikelerden korunmak için ne yapmalıdır? Bu güçlerle nasıl bir bağlantı kurulmalı ki, kişi onlarla "iyi ilişkiler içinde olsun", onlar tarafından kayrıldığını düşünsün ve mümkünse kendisine zarar vermelerini engelleyebilsin. Görünür varlıklar konusunda olduğu gibi görünmez varlıklar konusunda da sözcüğün gerçek anlamında onları "temsil eden" simgelere sahip olmadığınız takdirde bu sorunun yanıtını vermek de en az bir önceki kadar zordur. Bu simgelere sahip olduğunuz an imkânsız görünen bir şey kolaylıkla gerçekleştirilebilmektedir. Onlar üzerinde bir işlem yaparak onlarla aynı şey anlamına gelen, kendilerine ulaşmanın mümkün olmadığı varlıklar üzerinde de etkili olabilirsiniz. Örneğin, ölülere ait uzantı-simgeler bu türden şeylerdir. Ölü bir kişinin kafatası ya da alt çenesine sahip olmak onun kendisine sahip olmak gibi bir şeydir. Monolitler, geride kalanların ürettikleri yapıtlar aynı görevi yapan simgeler olup aynı zamanda ölülerin sözde gereksinimlerine de yanıt vermektedir.

Görünmeyen dünyanın diğer varlıklarıyla bir işleri olduğunda, ilkel insanlar aynı araçlardan yararlanmaktadırlar. Bu varlıkların simgeleri eğer kendilerine sunulan uzantılar şeklindeyse, onları ellerinden geldiğince iyi bir şekilde değerlendirmeye çalışmaktadırlar. Tersi durumlardaysa, hiç kuşkusuz çok eski dönemlerden bu yana bu simgeleri kendi kendilerine üretmeyi öğrenmişlerdir. Ürettikleri sanat yapıtları (kimi tarih öncesi uygarlıklar pek çok hayranlık uyandırıcı yapıt bırakmışlardır), törenleri, dansları, şarkıları, formülleri (kalıplaşmış sözcükler)

ve oyunları bunun en güzel kanıtıdır. Bunlardan aldıkları estetik zevk dışında, "ruhlar", yağmur ve şimşek, hayvan ve bitki türlerinin vb... "efendileri" ya da "sahiplerini", gerçekleştirdikleri simgesel eylemlerle etkilediklerinden emin görünmektedirler. İlkel insanların silahlarını kaplayıp, araçların, kutsal nesnelerin, kısaca belli bir amaca yönelik olarak elleriyle imâl ettikleri hemen her şeyin üzerini örttükleri "süslerin" geçmişte ve günümüzde sahip olduğu anlam budur. Bunlar süs olmadan önce simgeydiler. Temsil ettikleri varlıklar ve onlar arasında gerçekleşen bütünleşme nedeniyle simgelere yapılanlar, gerçek varlıklara da yapılmış olmaktadır.

Labradorlu *Naskapi* Yerlilerinin imâl etmeyi bildikleri çok az nesnenin üzerine büyük bir özenle işledikleri desen, gravür, işleme vb. şeyler aslında bir simge işlevi görmektedirler. "Yardım etmesini bekledikleri ya da zaten kendilerine yardım eden bitki ya da hayvanın resim ya da simge şeklindeki görüntüsü hayvanın ya da nesnenin kendisi anlamına gelmektedir (Speek, burada, yukarıda sunulmuş olan tanımın aynısını yapmaktadır: Yoğun bir bütünleşme duygusu nedeniyle simge temsil ettiği şeyin kendisi haline gelmektedir). Şu an için kuzeyin en uç noktasında yaşayan bu *Algonkenler*'in dünyaya bakışlarından yola çıkarak kabaca, simge ve imgenin temsil edilen nesneleri, gereksinimlerini karşılamak amacıyla insan zihninin egemenliği altına sokan gerçek bir güce sahip olduklarını söyleyebiliriz. Genelde bu işi (süsleme, simgesel sanat yapıtı) onun içinde ("ruh" olarak adlandırılan) yaşayan "tin"in lütfettiği düşler aracılığıyla yapmaya zorlanmaktadır. Söylendiğine göre bu tin, yapılmasını dilediği şeylerin gerçekleştirilmesi durumunda hoşnutluk duymakta ve bunun sonucunda da yeni bir güce sahip olmaktadır."[56] "Aslında bu bölgede "tinsel yardım" görevi yapan süsleme ve sanat yapıtlarının ortaya çıkmasına yol açan evrensel bir simge birikimi vardır."[57] Birkaç sayfa ilerideyse: "Kısaca bunlar büyülü desenlerdir. Onlara sahip olanların inancına göre, zihinsel açıdan,

[56] F. G. Speek, *The Naskapi*, s. 190-191.
[57] Agy., s. 189.

avladıkları hayvanların zihinlerine egemen olmalarını sağlayan bir araç görevi yapmaktadırlar."[1] "Zira bu hayvanlar giysileri desenlerle süslenmiş avcılar tarafından öldürülmeyi yeğlemektedirler." Bu olay *Naskapiler*'in dinî yaşamının önemli bir bölümünü açıklamaktadır. Gene yazardan "avcıların ruhlarının" da avcıların üstünde renkli desenlerle süslenmiş giysiler bulunmasından hoşlandıklarını öğreniyoruz. Bu da durumu daha iyi anlamamızı sağlıyor.[2] "İple oynanan oyunlar da" aynı şekilde yorumlanıyor. Bu oyunlara da aynı simgesel anlam ve aynı güç atfedilmektedir. "Küçük büyük demeden her mevsimde herkes bu oyunları oynamaktadır. *Naskapiler* bize çok kesin bir şekilde ip oyununun amacının hayvanların yakalanmasını temsil etmek olduğunu söylediler. Oynadıkları ip oyununda öylesine mahirleşmişlerdir ki, iple oluşturdukları figür neredeyse hayvanın siluetinin aynısıdır."[3] Av, mistik koşulların en az pozitif olanlar kadar önemli olduğu bir işlemdir. Bu mistik koşulların başındaysa, simgelerin, (silah süslemeleri, avcı giysileri üzerindeki süsler vb.) hayvan zihinlerine hâkim olabilmeleri için insanlara zihinsel açıdan sağladıkları güç gelmektedir.

II. Simge-Uzantılar Aracılığıyla Gerçekleştirilen Eylemler

İlkel insanların sahip oldukları simgeler arasında en çok yararlandıkları, simge-uzantı şeklinde olanlardır. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, bir varlık ve uzantıları arasındaki bütünleşme bir töz birliği gibi hissedilmektedir. Burada insanın aklına doğal olarak *Pars pro toto* ilkesini uygulamak gelmektedir. Bir varlığın görünmez olması, kendisine ulaşılamayacak bir mesafede ya da çok uzaklarda bulunmasının bir önemi yoktur. Bu uzantılardan birine sahip olduğunuz takdirde onun üzerinde gerçekleştireceğiniz eylemin aynısı kişi üzerinde de gerçekleşmiş olacaktır.

---

[1] Agy., s. 214-215.
[2] Agy., s. 192.
[3] Agy., s. 194.

Bu simge-uzantılardan birini ele alalım, örneğin, bu bir erkek ya da bir hayvanın toprak üzerinde bıraktığı ayak izi olsun ve bundan nasıl yararlanıldığına bakalım. İşte size Yeni-Gine'nin Avustralya egemenliği altında bulunan bölümünde kısa bir süre önce gözlemlenmiş bir olgu: "Bir aşiret bir başka aşirete saldırmayı planladığı zaman, görünüşte saldırılacak tarafın dostu olan bir kişi, onların topraklarına gönderilerek her zaman geçtikleri yol üzerine bir çeşit zambak yaprağı gömer. Bu casus, gittiği yerdeki erkeklerin büyük bir bölümü yaprağın gömülü olduğu toprağın üzerinden geçinceye ve *ramai*lerinin izleri içine işleyinceye kadar orada kalır. Daha sonra yaprağı topraktan çıkartıp, savaşa hazırlanan yandaşlarının yanına döner. Savaşacakları kurbanların *raroai*lerinin bir bölümünü bu şekilde ele geçirmiş olan saldırganlar bu yaprakla mızraklarının ucunu ovalarlar. Mızraklarını düşmanlarına fırlattıklarında, *ramai*, izini taşıyan bu mızrakları yönlendirerek, yaprağın üzerinden geçmiş olan adamların göğüslerine saplanmasını sağlayacaktır."[4] (Savaş sırasında bu yaprak savaşçıların peşi sıra ilerleyen bir kadın tarafından taşınmaktadır). Yerlilerin *ramai* sözcüğünü karşılayan bir terime sahip değiliz. Bu sözcükle tam olarak neyi kastettiklerini anlayabilmemiz pek kolay değil. En azından bunun bir uzantı/aidiyet olduğu söylenebilir çünkü yaprağın gömülü olduğu toprağın üzerinden yürüyerek geçtikleri sırada insanlar yaprağın üzerinde izlerini bırakmaktadırlar. Böylelikle bu *raroai*nin mızrak uçlarına sürtülmesi, mızrakların şaşmaz bir şekilde doğrudan düşmanların bedenlerine saplanmasını sağlayacaktır.

Bu örneğin bize sağladığı iki avantajdan birincisi: Temsil ettiği kişiye ulaşabilmek için bir simge-uzantıdan nasıl yararlanıldığını görmek; diğeriyse neden bu kadar çok ilkel insanın ayak izlerini kıllar, tırnaklar, salya, dışkılar vb. türünden bir uzantı olarak kabul ettiklerini anlamak. Yolda yürüyen bir insan ya da bir hayvan toprağın üzerinde ayak izini bırakarak, kendinden ona, imge örneğinde olduğu gibi, onunla bütünleşen bir şeyle-

[4] E. W. F. Chinnery, "Notes on the Natives of E. Mira and St Matthias, Territory of New-Guitica". *Anhtropological Report*, II, s. 160.

rin geçmesine yol açmaktadır. *Papular*'ın *raroai*sinin bir parçası dedikleri şey budur. Daha sonra bu izi eline geçiren kişi, insan ya da hayvanı istediği gibi kullanabilmektedir. Sunulan örnekte *Papular*'ın doğrudan düşmanlarının *raroai*sini ele geçirmelerini sağlayacak ayak izine sahip olabilmeleri mümkün değildir. Bu yüzden çok zekice bir yönteme başvurmaktadırlar. Ele geçirmek istedikleri, üzerinde iz kalmış olan *raroai* bilinçli olarak düşmanlarının yürüdüğü yol üzerine gömdükleri yaprağa geçecek ve daha sonra bu yaprak izin kendisi haline gelecektir. Bu bir anlamda simgenin simgesi, ikinci dereceden bir simgeye benzemektedir. Gerçekleştirilmesini sağlayacağı eylem en az diğeri kadar etkili olacaktır.

Bu simgesel eylemin büründüğü çok sayıdaki değişik biçim, hepsinin kökenindeki ortak düşüncenin ne olduğunu ortaya koymaktadır. Yolda ilerleyen bir düşman ya da hayvanı etkisiz hale getirebilmek için, ayağının bıraktığı izi yaralamak yeterlidir. Pek çok örnek arasından bir-iki tanesini aktarmak istiyorum. San Cristoval'de *buusuri* denilen ve ayakların altını büyülü alçıyla ovalamadan ibaret bir büyü çeşidi vardır. Ayaklarına bu işlemi yapan kişi daha sonra düşmanının toprak üzerinde bıraktığı izlerin tam üstünden geçerek onu öldüreceğini düşünmektedir.[5] Eskiden "Truk adalarındaki Yerliler kumsal üzerinde yürümeye cesaret edemezlerdi, zira yumuşak kum üzerinde bırakacakları izler kolaylıkla ölmelerine neden olabilirdi. Nefret ettiği bir adamın bıraktığı ayak izlerini gören büyücü, bunları kumdan çıkarıp götürerek, bir deniz kabuğunun içine koyduktan sonra bir miktar da malzeme ekleyerek pişirmektedir. Büyü işlemi yapıldığı sırada kurbanın ayak ve bacakları hiç durmadan şişmektedir."[6] Afrikalı *Zulular*'dan bir örnek vermekle yetinelim, "büyücü, öldürmek isteyeceği kişinin toprakta bıraktığı ayak izinden aldığı kum parçasıyla kaynattığı belli bir bitkinin suyunu karıştırmaktadır. Bu karışımdan kusturucu bir madde olarak yararlanmakta ve hepsini bir yılan deliğinin içine kustuktan sonra yüksek sesle

[5] C. E. Fox, *The Threshold of the Pacific*, s. 262.
[6] P. I. Bollig, O. M. Cap, *Die Bewohner der Truk-Inseln*, s. 75.

o kişinin ismini söylemektedir. İstenilen sonuç, yani kurbanın ölümü kısa süre sonra gerçekleşecektir."[7]

Daha ileriki bölümlerde hedef alınan kişinin isminin yüksek sesle söylenmesinin bu simgesel eylemlerde nasıl bir rol oynadığını göstereceğim. Şimdilik bizim açımızdan bu eylemlerin paradoksal bir şekilde aynı zamanda hem dolaylı hem de dolaysız olduğu söylenebilir. Dolaylıdır çünkü varlık ya da nesneyi doğrudan etkileyemediğinden bu iş, uzantısı aracılığıyla gerçekleştirilebilmektedir. Düşman ya da avlanacak hayvan uzakta olduğunda, ayak izi yaralanmaktadır. Aynı zamanda dolaysızdır çünkü insan ya da hayvana ait bu uzantı onun kendisi anlamına gelmektedir, zira varlıkla izi arasındaki bütünleşme bir töz birliği şeklinde duyumsanmaktadır. Başka hiçbir şey simgelerin ilkel insanlar açısından ne ifade ettiğini ve bunlardan nasıl yararlandıklarını bu ikili özellikten daha güzel bir şekilde gösteremez.

Örneğin insan üretimi bir nesne olan kızağın bırakmış olduğu izlere de aynı işlemin uygulanmasını çok doğal karşılamaktadırlar. İzler kızağın bir uzantısı gibi algılanmakta ve değerlendirilmektedir. Bir Kamçatka efsanesinde, "Ren geyikleri, kurtlar ve tilkilerin yaşadığı dünya, kimi zaman dağlarda, mağaraların içinde yaşayan dev bir ayı, kimi zamansa tilkilerin ovada çektiği bir kızağın içinde kürkler giymiş bir cüce kılığında dolaşan ruhların şefine aittir... Bazen tüyleri dökülmüş yaşlı bir tilki avlandığında bunlar cüce *Piliahtchouch*'un (Pilyaçuç) kürküne ait izler olarak kabul edilir. Kar üstünde onun kızağının izlerine rastlanacak olunursa, elle bu izlere vurup, bunları yok etmek gerekmektedir çünkü bu eylem kızağın patenlerini kıracaktır. Geriye kızağın izini sürüp parçalanmış aracının başında ağlayan *Piliahtchouch*'u bulup pazarlığa oturmak ve kızağını onarmanın karşılığı olarak şu kadar tilki ya da bu kadar Ren geyiği istemek kalacaktır."[8] Bu efsanede yer alan Eskimolar, kızağın bırakmış olduğu izlere vurarak onu parçalamaktadırlar. Bu, kaçmakta olan düşmanının ayak izine okunu fırlatan *Papu* Yerlisi ya

[7] A. T. Bryant, *A Zulu-English Dictionary*, s. 548.

[8] A. Leroi-Gourhan, *La zoologie mythique des Eskimo*, La Terre et la Vie, VII, s. 86 (1937).

da elinden kaçırmış olduğu kangurunun izini mızrağıyla delen Avustralyalı Yerlinin gerçekleştirdiği simgesel eylemin aynısıdır

III. Simgelere İsimleri Verilerek Etkilenmeye Çalışılan İnsanlar

Yeri geldiğinde ayak izleri dışında kalan uzantılardan da simgesel bir eylem gerçekleştirmek amacıyla yararlanılmaktadır. Burada herkes tarafından bilinen çok çeşitli büyüleme yöntemlerinden söz etmeyi gereksiz buluyorum. Ancak bir imge üzerinde işlem yapan kişi üzerinde biraz durabileceğimizi düşünüyorum. Bu simgesel eylemin etkisi, sanılabileceği gibi modelinin yeniden üretilmiş biçimi olan imgeyle arasındaki benzerlikten kaynaklanmamaktadır. Buradaki tek zorunlu koşul, imge ve model arasında yaşanan yoğun bütünleşme duygusudur. Burada benzerlik, üzerinde pek fazla durulmayan ikincil bir unsurdur. Çoğunlukla gerçekleştirilmek istenilen eylemle ilişkisiz bir simge kullanılabilmektedir.

Kuzey Queensland'deki *Pennefather* nehri üzerinde, "kendisinden çok hoşlanılan bir ziyaretçi evine dönmek amacıyla kendisini konuk eden kişilerle vedalaşıp gittikten sonra, geride kalanlar yumuşak kabuklu bir ağaç üzerine konuğun evinin bulunduğu yön tarafına üç-dört ayak uzunluğunda onu temsil eden bir figür çizmektedirler. Yerliler bu ağacın durumuna bakarak –örneğin yapraklarının kuruması, rüzgâr tarafından devrilmesi, vb.– dostlarının yaşayıp yaşamadığını ve sağlıklı olup olmadığını, vb. anlamaktadırlar."[9]

Bu öğretici bir yöntemdir. Yerliler artık uzakta olan ve kendilerine haber gönderemeyen ziyaretçi dostlarının başına kötü bir şey gelip gelmediğini bilmeyi arzulamaktadırlar. Bu amaçla da kişi ve sözcüğün gerçek anlamında onu "temsil edecek", o olarak kabul edilecek bir simge arasında bir bütünleşme duygusu yaratmaya çalışmaktadırlar. Bu o kişinin hatlarına benzer bir figür, bir imgedir. Onlar işin benzerlik tarafıyla ilgilenme-

[9] W. E. Roth, *Superstition, Magic and Medicine*, North Queensland Bulletin, V, no 105.

mektedirler. Onların gerçekleştirilmesine çalıştıkları bütünleşme duygusu, adam ve imgesi arasından çok, adamla ağaç kabuğuna çizilmiş olan figür arasındadır. Öyleyse figürün işlevi, özdeşleşmesi düşünülen modelin tıpatıp benzeri olmak değildir. Yerliler benzerliğe aldırmadan bu özdeşleşmenin gerçekleşeceğini düşünmektedirler. Bu yüzden gerçeğiyle ne kadar ilişkisiz ve ilkelce çizilmiş olursa olsun, onu, uzaktaki kişinin simgesi olarak kabul etmektedirler. Ağaç kabuğuyla aynı töze sahip oldukları ve figür de ağaç kabuğu üzerinde bulunduğu için, Yerliler, bu figürün durumuna bakarak ulaşmayı arzuladıkları bilgilere ulaşmaktadırlar. Bütünleşme duygusunu sağlayan şeyin, imgenin modele benzerliği değil, mevcut imge olduğu söylenebilir. Aynı şekilde gene Queensland'deki, "*Bloomfeld* nehri üzerinde yaşanan bir (ensest ilişki) olayda mızraklarla vurulmaya çalışılan suçlu kaçmayı başarınca, yumuşak bir tahtadan onu temsil eden bir kuklası yapılarak toprağa gömülmüştür"[10] (Burada hiç kuşkusuz tahtanın kısa bir süre sonra çürümeye başlayacağı düşünülmektedir). Bilindiği gibi bu görsel yok etme yöntemi yavaş yavaş evrenselleşmiştir. Bunu esinleten düşünce her yerde aynıdır.

Simgesel bir eylem gerçekleştirildiği sırada her ne kadar modelle görüntü arasında bir benzerlik aranmıyorsa da, bu sonuncunun bir simge olarak kullanılabilmesi için, modelle görüntü arasında gene de yoğun bir bütünleşme duygusu oluşmak durumundadır. İlkel insanlar bu duygunun yaşanmasını garantilemek amacıyla kişinin temel uzantılarından birinden yararlanmakta ve kuklaya/görüntüye kişinin ismini vermektedirler.

Onlarda isim, birilerini belirlemek ve diğerlerinden ayrılmasını kolaylaştırmak için başvurulan bir yöntem olmaktan çok, gelişigüzel bir şekilde seçilebilen ve gerektiğinde değiştirilebilen, kişiyle ve gerçek kişiliğiyle ortak bir yanı olmayan, her bireyin üstüne yapıştırılan bir etikete benzemektedir. Buna karşın (takma adlar ve her türlü lâkaptan farklı olan) gerçek isim, sözcüğün gerçek anlamında kişinin bir uzantısı, diğerleri gibi, onu taşıyan kişiyle töz birliği içindedir. Öyleyse gerçek isim kişinin

[10] W. E. Roth, *North Queensland Ethnography*, Bulletin VIII, s. 5.

kendisi demektir. İsmi etkileyebilen, kişiyi de etkileyebilmektedir. Bu yüzden pek çok toplumda gerçek isim konusunda önlemler alınmakta, sözcük bir sır olarak saklanmaya çalışılmakta ve kişi önemsiz bir takma adla ya da akrabalık ilişkisini ortaya koyan sözcükle çağrılmaktadır. Bu yüzden pek çok ilkel insan: "İsminiz nedir?" diye sorulduğunda yanıt vermekten kaçınırlar. Böyle bir soru sormak sanki onların saçları ya da idrarlarından bir parça, başka bir deyişle yazgılarını, yaşamlarını başkalarının ellerine teslim etmelerini istemek gibi bir şeydir.

Dolayısıyla benzerlik taşısa da taşımasa da, bir nesneye, bir görüntüye bir kişinin ismini vermek, bu ismi taşıdığı sürece onu o kişiyle özdeşleştirmek demektir.

Biz ise bir nesneyi isimlendirmenin onda herhangi bir değişikliğe yol açamayacağını ve gelişigüzel bir şekilde oluşturulan isim benzerliğininse gerçek bir sonuç doğurmasının mümkün olamayacağını düşünürüz. İlkel insanlar bu konuda bambaşka düşüncelere sahiptirler. Temel bir uzantı olması nedeniyle ismi gerçek kişi olarak kabul ederlerken, isim benzerliğinde bir özdeşleşme görmektedirler.

Örneğin, Yeni-Kaledonyalı *Kanaklar*'da, "Yerli, kişi ve ismi arasında zihinsel bir ayırım yapamamaktadır. Kişiyle ismi öylesine bütünleşmişlerdir ki, isim kişi demektir. Bunun sonucunda aynı ismi taşıyan iki kişi bu benzerlik nedeniyle aynı haklara sahip olurlar. Benzer isimlere sahip olan kişiler asla birbirlerine isimleriyle seslenmezler. Kendi isimlerini gelişigüzel bir şekilde söylemeleri de söz konusu değildir. Birbirlerine seslenirken, içinde kardeşlik düşüncesi taşıyan *devine* adlı özel bir terim kullanmaktadırlar. Biz bu terimi "isim benzerliği" olarak çevirdik ancak Yerlinin, kafasında, isim benzerliklerini değil aynı isimlerle temsil edilen kişilerin kimliklerini tuttuğunu bilmekte yarar var...[11] Bir atasının ismini taşıyan kişi onun bütün takma adlarını da taşımak durumundadır, o bu atanın kendisidir. Aynı ismi taşıyan başka atalar da olabileceğinden; bu durumda hepsi o ismi ilk kez taşımış olanla özdeşleşecek ve hepsi aynı takma isimleri

[11] M. Leenhardt, *Documents néo-calédoniens*, s. 475, dipnot 1.

taşıyacak; hepsinin medeni durumu ve konumu aynı olacaktır çünkü hepsi bu isim aracılığıyla aynı kişiyle bütünleşmektedir."[12]

İsim böyle bir erdeme sahip olunca, kişinin isminin ne türden olursa olsun herhangi bir görüntüye verilmesi durumunda bu görüntünün o kişinin kendisi haline gelmesini anlamak da kolaylaşmaktadır. Dolayısıyla görüntünün üzerinde gerçekleştirilen işlem, gerçek varlığı da etkilemektedir. O andan itibaren bütün uzantılar gibi, üzerinde simgesel bir eylem gerçekleştirebilmek mümkün olmaktadır. İşte bu yüzden bir görüntü üzerinde işlem yapıldığı sırada büyülenmesi düşünülen kişinin ismi yüksek sesle söylenmektedir.

Keza Torres boğazındaki Moa adasında, zina yaptığı için kızı öldürülen bir büyücü, kafasına katillerden intikam almayı koyar. "Apus, bir odun parçası alıp üzerlerine insan figürleri çizdikten sonra hepsine birer isim verir –ilkini (kızının katili) Maiam olarak adlandırır. Bu *wauri*lere bir biçim verebilmek amacıyla batık bir gemiden geriye kalmış demir parçasını günler boyunca binbir zahmetle tahtaya sürtmeye çalışır."[13] Daha sonra onları karmaşık bir büyü işlemine tâbi tutarak, temsil ettikleri kişileri komşu adadan gelen savaşçılara karşı direnemeyecek bir hale getirir. Bütün katiller katledilir ve Apus hepsinden intikamını almış olur. Ancak daha önce *wauri*lerin her birine bu kişilerden birinin ismini vererek onunla özdeşleştirmesi gerekmiştir. "İnce odun parçalarıyla insan imgeleri (*wauri*ler) ürettikten sonra üstlerini bal mumuyla kaplıyorduk ya da *wauri*leri tamamen balmumundan yapıyorduk. Değişik büyülerin yapımında bu *wauriler* kullanılıyordu ancak önce büyülenmek istenen kişinin ismi bu *wauri*lerden birine veriliyordu... Birini öldürmenin başka bir yolu da bir ok ucunun alınarak kişinin ismi verilmiş olan balmumundan yapılmış *wauri*ye saplamaktır."[14]

Lhota Nagalar'da, "bir başka köyde oturan bir düşmanın samandan imgesini oluşturma âdeti vardı. Bu kukla yapılıp, kişinin ismi verildikten sonra mızrakla deliniyordu... İsmi bir taş ya da

[12] M. Leenhardt, *Dictionnaire de la langue houailou*, s. 194.
[13] *Reports of the Cambridge Expedition to Torres Straits*, V, s. 309-316.
[14] Agy., s. 324-325.

bir oduna verilen bir adamın daha sonra lanetlenerek büyülenebileceği sanılıyordu." Mills, ardından şunları eklemektedir: "Bütün *Lhotalar*'ın gündelik yaşamda kullandıkları isimlerin dışında, aileleri ve çok yakın dostlarından başka hiç kimseye söylemedikleri gizli bir isimleri vardır. İki erkek aynı ismi taşıdıkları takdirde birbirlerine çok sıkı bir bağla bağlanmış olduklarını düşünmektedirler... Aynı şekilde *Lhotalar* saçlarının, el ya da ayak tırnak artıklarının hiçbir zaman düşman eline geçmemesi için büyük özen göstermektedirler."[15]

Bu son tanıklık iki temel nokta hakkında kafamızda hiçbir kuşkuya yer bırakmamaktadır. Birincisi, *Lhota Nagalar* isimlerinin kendilerini en az diğer uzantıları kadar etkileyebileceğini düşünmektedirler çünkü düşmanlarının bunları kullanıp kendilerini yok etmemesi için, onlara da aynı özeni göstermektedirler. İkincisi, bir figürün bir insanı "temsil etmesini", bir simgeye dönüşmesini sağlayan şeyin gerçek kişiyle olan benzerliği değil yalnızca taşıdığı addır. Bu sonuncu koşul yerine getirildiği takdirde imgesel taslak özelliklerine bile sahip olmayan bir taş ya da tahta parçası bu görevi yerine getirebilmektedir.

İlkel insanlar pek az soyut kavram oluşturabildiklerinden, hangi ölçüde genel/soyut bir imge düşüncesine sahip olduklarını söyleyebilmek zordur. Bir fotoğraf görüntüsü kadar kesin benzerlik çizgileri taşıyan bir imge, güzel bir desen, sudaki kendi yansımaları, vb. ve simge olarak kullanmakla yetindikleri kaba saba figürleri bizim yaptığımız gibi belki de tek bir kavramın çatısı altında buluşturmuyorlardır. Fotoğrafları ve sudaki yansımayı, vb. gerçek anlamda imgeler olarak kabul etmiyoruz. Onlar modelden tamamıyla kopuk bir yaşantıya sahip değillerdir. Fotoğrafını üstünde taşımak demek, kendi özünden, yaşamından bir parçayı taşımak demektir. Öte yandan ilkel figürler, biçimden yoksun simgeler de bizim anladığımız anlamda imgeler değildirler. Bu şekilde simgeledikleri varlık ya da nesnenin ismini taşımaya başladıkları anda, görünüm ya da biçim benzerliği aranmadan onların birer uzantısına dönüşmektedirler. Öyleyse bu gibi

[15] J. P. Mills, *The Lhota Nagas*, s. 168-169.

durumlarda imge ve figürlerden söz etmeyi sürdürebiliriz, ancak bu işi, onlara sahip oldukları bizim alışkın olduğumuz anlamları yüklememe ve söz konusu olan şeyin aslında erdemlerini yalnızca temsil ettikleri varlıklarla olan bütünleşme duygusuna borçlu simgeler olduğunu anımsama koşuluyla yapmalıyız. Burada ilkel toplumların simgelerle neler yaptıklarının listesini çıkartmak gibi bir niyetimiz yok. Yalnızca, simgelerin, büyücülerin saldırı silahları arasında önemli bir yere sahip olmalarının yanısıra görünmez güçlerden korunma, yardım ve destek istemeye de yaradıklarını anımsatalım. Örneğin pek çok ilkel insanın, ölmüşlerinin hoşuna gitmek amacıyla onlara nasıl dinî denilebilecek türden bir bağlılık sergilediklerini ve desteklerini alabilmek amacıyla gerek doğal (kafatasları, iskelet parçaları, ölüye ait her türlü yadigâr kalan nesne) gerekse kendileri tarafından seçilmiş ya da üretilmiş (sopalar, mızraklar, monolitler vb.) simgelerden nasıl yararlanmaya çalıştıklarını biliyoruz.

Örnek olarak, Yeni-Kaledonyalı *Kanaklar*'da atalar simgesinin işlevlerini aktarmak istiyoruz.

> Süsleme sanatı düşünceyi somut bir simge ya da bir imge haline getiren inanca hâlâ sıkı sıkıya bağlıdır.
>
> Bu, atayı ve onun sağladığı korumayı sonsuza dek sürdürmek isteyen bir düşüncedir.
>
> "Portre" sözcüğü kişi tarafından üretilen yontular anlamına gelmektedir.
>
> Bu portrenin görevi ataların torunlarına sahip çıkmalarını ve onları mutlu etmeyi sürdürmelerini sağlamaktır.
>
> Kapının eşiği üstüne yerleştirilen portreye *katara,* yani *bakan varlık* denilmekte ve bu, evdekilere yabancıların geliş ini haber vermektedir.
>
> Çatıyı taşıyan kalaslar arasına yerleştirildiğinde... yaşanan yerin tamamını koruması altına alan ata anlamına gelmektedir. Sahip olduğu erdem nedeniyle aynı figür tarlalara, atanın bakışının yararlı olabileceği her yere götürülmektedir. Bugün *Kanak* Yerlisini *modern mezarlıkları* bu eski heykellerle doldurmaya iten düşünce de hiç kuşkusuz budur...

> Kulübenin en üst noktası bundan böyle yontunun erdemleriyle bütünleştiğinden az çok kutsal bir yer haline gelmektedir. Kuşaklar boyunca yontusu yapılan bu ata, zaman içinde anonimleşmekle birlikte topluluğun bir üyesi, gururu olmayı sürdürmektedir. Biri öldüğünde herkesin acısıyla bütünleştiği düşünülmektedir...
>
> Öyleyse *Kanak* yontusu aile içine yönelik ataları anma ve kendilerine destek olunmasını amaçlayan bir tapınma düşüncesinden kaynaklanmıştır. Tanrılaşmış ataların desteğini temsil etmekle birlikte, kendisini, açıkça kulübe çevresine dikilmiş ataların etkili erdemlerine sahip mızrak ve direklerden ayıran o kutsal boyuta sahip değildir.[16]

Bu son sözcükler simgelerin içinde yüzdükleri duygu ve temsillerin/yeniden canlandırmaların ne kadar karmaşık olduğunun anlaşılmasını sağlamaktadır. *Kanak* Yerlisinin aklından asla böyle bir düşünce geçmediği gibi, o, kesinlikle bunun bilincinde de değildir. Kendisini *ifade etmek* için sözcüklere ihtiyacı yoktur. Ancak düşüncelerini sanat yapıtları, mit dediğimiz şeyler ve gerek gündelik yaşamdaki gerekse *istisnai* durumlardaki (doğumlar, ölümler, törenler vb.) tavrıyla ifade etmektedir. Aradaki ince ayırımları görebilmek, onları elden geldiğince birbirlerinden ayırabilmek, bu simgeler konusunda karmakarışık bir şekilde bile olsa neler hissettiklerini ve düşündüklerini anlayabilmek için önce onların dillerine hâkim olmak, uzun yıllar onların yanında ya da onlarla birlikte yaşamış ve güvenlerini kazanmış ve sonunda onların *zihinsel alışkanlıklarına*, kendininkilerden vazgeçmeden, onlar kadar uyum sağlamış olmak durumundayız. Çok nadir bulunan bu niteliklere sahip bir gözlemci bizi, çok basit tanımlamalar ve hızlı soyutlamalara karşı uyarmayı bilmektedir. Kulübenin çatı kalasları arasına yerleştirilen ata portresi onu simgelemektedir. Kulübenin çevresine dikilmiş olan mızrak ve direkler de ataların simgesidir. Bununla birlikte aşiretinin mit ve efsanelerini dinleyerek yetişmiş bir *Kanak* Yerlisine bunlar aynı dille seslenmemektedirler. *Kanak* Yerlisi bunlara aynı erdemleri

[16] M. Leenhardt, *Notes d'ethnologie néo-calédonienne*, s. 9-11.

atfetmediği gibi, bunları gördüğü zaman da aynı heyecanı duymamaktadır.

IV. Nitelik Transferi: Yönlendirilmiş ve Sınırlandırılmış Bütünleşmeler

İlkel toplumlarda çok sık karşılaşılan bir başka simgesel eylem biçimi de, arzulanan sonuca ulaşabilmek için simge özelliği taşıyan varlık ya da nesneye ait bir niteliğin taşınması ya da iletilmesidir. Örneğin, bir tarladan verim ve bol ürün alınmak istendiğinde toprağı doğurgan bir kadının sürmesi sağlanmaktadır. Bu niteliğe sahip olan kadın onu "temsil etme" gücüne, yani onu verimli kılma gücüne de sahip demektir. İlkel insanlar açısından "simge", temelinde bir bütünleşme sürecini içerdiğinden, kadın, sözcüğün gerçek anlamında verim ve bereketi temsil eden varlık olarak kabul edilmektedir. Bu niteliği bizim yaptığımız gibi soyutlaştırmamaktadırlar. Onlar daha çok bu kadının bir doğurma ve üretme gücüne sahip olduğu gibi bir duygu ve düşünceye sahiptirler. Bu doğrultuda onun, çevresine verimlilik saçtığını düşünmektedirler. Sahip olduğu üretkenlik, günler boyunca kendi elleriyle süreceği tarlanın toprağına geçerek onun üretkenliğine katkıda bulunacak, yani toprağı verimli kılacaktır.

Aynı şekilde kök bitkinin (taro) tomurcuklarının istenilen büyüklüğe ve yuvarlaklığa ulaşması için tarlalara büyük ve yuvarlak biçimli taşlar gömülmektedir. Kadının üretkenliğin simgesi olması gibi, tomurcuklar da yakınlarında bulunan yuvarlaklık ve büyüklüğün simgesi olan bu taşlarla bütünleşeceklerdir. Bu, modele bakarak aynısını üretmektir: *Similia similibus.* Bunlar benzeşimsel ya da öykünmeci büyü başlığı altında toplanan –ritler, uygulamalar, yöntemler– pek çok simgesel eyleme özgü bir ilkedir. *Altın Dal*'da Sir James Frazer, inanılmaz sayıda belgeye dayanarak bunun çok ayrıntılı ve geniş bir betimlemesini yapmaktadır.

Giriştikleri kimi işlerde başarılı olabilmek için neden bu kadar çok ilkel insan bu büyüye başvurma gereği duymaktadır? Örneğin, çevredeki ağaçlar sökülerek, toprağın düzeltilip, hazırlanması ve ekilmesinden sonra gereksiz otların ayıklanması, gerek-

tiğinde yetişen bitkiyi dik tutacak çomağın toprağa sokulması, olgunlaşan ürünün dört ayaklılar ve yağmacı kuşlardan korunması vb., yani önceki kuşakların aktardığı deneyime dayanarak her türlü önlemi alma ve özeni gösterme karşılığında bir süre sonra olgunlaşacak hasadı kaldıracaklarından da kesinlikle emin olmaları gerekmez mi? Onlar bunun tam tersini düşünmektedirler. Hiçbir zaman bu kadar çabayla yetinmemektedirler. En son çalışmasında Dr. Malinowski, Trobriand adalarında yaşayan ve örnek çiftçiler olarak gösterilebilecek bu insanların devreye büyüyü sokmadan kendi yeteneklerinin veya sürekli bir şekilde çalışmış olmalarının hak ettikleri ödülü almak için yeterli olmadığını düşündüklerini göstermektedir.

Mevsimin ilk günü hattâ onun da öncesinden başlayarak son güne kadar ve sonrasında bile (çoğunlukla simgesel eylemlerden oluşan) büyülü işlemlere başvurulması en az ekip-biçme eylemleri kadar zorunludur.

Doğruyu söylemek gerekirse Trobriand Yerlileri gerçek anlamda ilkel insanlar olarak kabul edilemezler. Dr. Malinowski'nin onlarla ilgili olarak yaptığı betimleme ve çözümlemelerin özünü oluşturan şeylerle, onlardan ya daha ilkel ya da daha az ilkel pek çok toplumda karşılaşılmaktadır. Ekilen toprakla ilgili büyünün, değişik çeşitleri olmasına karşın evrensel olduğu görülmektedir.

Bilindiği üzere bu olgu, mistik bir zihinsel koşullandırmayla açıklanmaktadır. Özellikle de tarlalara yönelik girişimlerin başarısı ya da başarısızlığı son güne kadar belirsizliğini koruduğundan, bunu, müdahaleleri her an için şeylerin normal akış düzenini bozabilen görünmez güçlere bağlamaktadırlar. Bu yüzden onların en azından tarafsız kalmalarını; hattâ mümkünse onlar tarafından kayrılmak ve etkin bir şekilde sürece katılmalarını sağlamak gerekmektedir. Öyleyse büyü olmadan iş görmek mümkün değildir. Zirai tekniğin yanısıra ya da sürekli olarak onunla iç içe geçmiş bir şekilde bir de büyü tekniği geliştirilmiştir. Bu tekniği bir bütün olarak ele almak yerine, onun da az önce yukarıda aktarılanlara benzeyen simgesel eylemlerden oluştuğunu düşünmek yeterlidir. İlkel insanların düşünce yapısına baka-

rak büyünün etkili olmasını neyin sağladığını ve *similia similibus* özdeyişine neden bu kadar güvendiklerini anlayabilmek için çok gerilere gitmek ve bize çok tuhaf gelen en önemli zihinsel alışkanlıklarından birini çözümlemek gerekmektedir.

Bizim Batılı toplumlarımızda hiç kimse doğa yasalarının mucizeler dışında yalanlanabileceğini, aynı koşullarda aynı nedenin bazen aynı sonuca yol açabileceğini bazen de açmayabileceğini kabul etmemektedir. Ateş üzerine demir parçaları yerleştirecek olursanız diğerleri ısınıp kızarır ve sonra da beyazlaşırken, hiç kimseyi parçalardan birinin soğuk kalıp, renk değiştirmeyeceğine inandıramazsınız. Birçok insana aynı miktar zehir verip aralarından yalnızca birinin sağ kaldığını gördüğümüz takdirde, onun ya zehiri içmediğini ya da bir tür panzehir içerek zehirlenmekten kurtulduğunu düşünürüz.

Oysa ilkel insanlar bize çok mantıklı gelen ve istisnaları bulunan böyle bir yaklaşıma gerek duymamaktadırlar. Hiç kuşkusuz gündelik yaşamda onlar da bizim gibi işlerini belli bir düzen içinde gerçekleştirmektedirler. Başvurdukları teknik de zaten bunun böyle olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte belli durumlarda, bir nedenin beklenilen sonucu doğurmayabileceğine inanmaktadırlar. Örneğin zehirle yargılama yönteminde, zehir kişinin suçlu olup olmamasına bağlı bir şekilde onu ya öldürecek ya da öldürmeyecektir. Denemenin sonucu fizyolojik koşullara değil, zehrin ne istediğine bağlıdır. Zehir de ("doktorun" yapmasını emrettiği gibi) bir büyücüyle karşı karşıya olup olmadığını anlamak amacıyla vücudun her yerinde bir kötülük ilkesi bulunup bulunmadığını araştırmakta ve sonra da kendi kararını kendisi vermektedir. O âna kadar zehir etkisini göstermemektedir. Zehrin yaptığı araştırma, olayın ölümle bitip bitmeyeceğini belirlemektedir.

Yerlilerin düşünce yapısına göre yanılması mümkün olmayan zehrin araştırma yapmak için zekâya ve kişiliğe ihtiyacı yoktur. Bizim saçma bulduğumuz düşünce ve uygulamalar onlara çok doğal şeyler gibi görünmektedir. Bunun nedeni bizim hiç kuşkusuz pozitif deneye olan inancımız, onlar açısındansa zehir testinin amaç, uygulama ve etkisinin mistik deneyimle ilişkili

olmasıdır. Burada mistik deneyimle pozitif deneyimin nasıl bir iç içelik içinde olduklarını ve ilkel insanların bu birinciye ne kadar çok güvendiklerini görebiliyoruz.

İlkel insanlar açısından zehirle sınama, belli bir nedenin belli bir sonuca yol açıp açmayacağını görmek amacıyla başvurdukları, belirgin bir seçim yapılabilen tek sınama yöntemi değildir. En azından nedenselliğin *yönlendirildiğini* düşündükleri söylenebilir.

Güney Afrika'da yaşayan *Xhosalar*'da, bir büyücü bir düşmanını öldürmek istediğinde, içeceği biraya zehir koymaktadır. "Öldürülmeye çalışılan adam o sırada başkalarıyla birlikte aynı bira şişesini paylaşıyor olabilir. Ancak zehir yalnızca onun ağzına girecektir çünkü büyücü zehri sıvının içine attığı sırada onun ismini telaffuz etmiştir. Zehir diğerlerini etkilemeyecektir çünkü onları öldürmek gibi bir amacı yoktur."[17] Büyücü kurbanını başka şekilde de öldürebilirdi. Örneğin, bir timsaha, "Şu adam su kenarına gelince onu yakala. Sakın başkasını yakalamaya kalkma" da diyebilir. Zehir de verilen talimatı timsah gibi yerine getirmektedir. Belçika Kongosu'nda yaşayan *Azandeler* kehânet amacıyla kullanılan araçlara aynı doğaötesi özellikleri atfetmektedirler. "Bu nesneler kâhine her konuda bilgi vermekte, gizli şeyleri görebilmesini sağlamaktadır. Kâhin onlara seslenerek, ne aradığını söylemekte; onlar da kendisine aradığı şeyi göstermektedirler. Zande Yerlisi bu nesnelerin kendilerine ne söylendiğini anladıklarından emindir..."[18] Aynı *Azandeler*'de "doktor" tavuğa verdiği sırada sınama amacıyla kullandığı zehre talimat vererek: "Ey ilahi zehir, tavuğu öldür!"(zanlı bir suç işlemişse) demektedir. Bunun tersi olan bir sınama sırasında da gene aynı sözcükleri kullanmaktadır.[19] Kullandığı şeye bazı tavsiyelerde bulunmaktadır. "Pişirmekte olduğum sen ey içecek, çok dikkatli ol! Bana her zaman doğruyu söyle! Hiç kimsenin bana büyüsüyle zarar vermesine müsaade etme. Bütün büyücülerin foyalarını yalnızca ben

[17] Texte Xhosa, çev. W. Blohm. Baziya, Africa, VIII, s. 524.

[18] Mgr Lagae, *Les Azande ou Niam-Niams*, s. 141.

[19] E. E. Evans-Pritchard, *Witchcraft, Oracle and Magic among the Azande*, s. 208.

meydana çıkartayım!..” Dr. Evans-Pritchard da, Mgr Lagae'nin gözlemlemiş olduğu “seçmeyle ilgili olguların” varlığını tespit etmiştir. Büyücüler yaptıkları “ilacı” gece gidip bir kulübenin eşiğine serpmektedirler. İlaç sabah erkenden çıkan ev sahibini derhal etkilemektedir. Doğal olarak yalnızca büyüleyici formülü söylediği sırada etkilenecek kişinin adını da söyleme koşuluyla bir başka örnek aktaralım. “Bir büyücü ilacını patikaya döktüğü sırada sıvı maddeye seslenerek öldürmek istediği adamın ismini vermektedir. Sonra oradan uzaklaşıp evine dönmektedir. Patikadan ne kadar çok insan geçerse geçsin ilaç onların hiçbirine bir şey yapmayacaktır. Yalnızca büyücünün adını vermiş olduğu adam oradan geçtiği sırada saldırıya uğrayacaktır...”[20]

Öyleyse zehrin öldürüp öldürmeyeceğine karar veren kişi, ona bu işi yapmasını söyleyecek olan “doktordur” Evans-Pritchard bir gün insanların zehirlenmiş tavuklarla beslenmesine karşı çıkar. Kendisine, “Nasıl zararlı olabilir ki, kimse ona bir şey yapmasını söylemedi” yanıtı verilir. Gene: “Bir gün bir Zande'ye bir adamın içtiği biranın içine bir tutam zehir koyarak, bu düşmandan kolaylıkla kurtulup kurtulamayacağımı sordum. Bana eğer zehre bu yönde bir talimat vermediyseniz adama hiçbir şey olmaz, yanıtını verdi.”

Evans-Pritchard, haklı olarak bunun mistik bir eylem olduğunu söylemektedir. “Hiç kuşkusuz *Azandeler* tavukların *benge*ye verdikleri tepkiyle *benge*nin tavuklar üstündeki etkisini doğal, yani yalnızca fiziksel nedenlerin belirlediği bir süreç olarak görmüyorlar... Aslında bizim fiziksel nedenler dediğimiz şey hakkında uzak yakın en ufak bir fikre sahip olup olmadıklarını söyleyebilmek bile zor...”[21]

Mayombe'de, “*Nganga* birini zehirlemek istediğinde sihirli büyüleri, bitkileri, vb. iki yolun kesiştiği bir yerde toprak altına yerleştirmektedir. Zarar vermek, yani kendisini öldürmek amacıyla toprağa zehir gömdüğü kişi oradan geçtiği takdirde derhal hastalanmaktadır.”[22] Diğerlerine hiçbir şey olmamaktadır. Fil-

[20] Agy., s. 297.
[21] Agy., s. 315.
[22] L. Bittremieux, *Mayombisch Idioticon*, s. 594.

dişi Sahili'nde yaşanan ve 1921 Ağustosu'nda karara bağlanan adlî bir olayda (bir "fetişçi" olan) suçlu ne yaptığını şöyle açıklamaktadır. Zehri kendisi üretmiş. "Bu pek çok ağacın yapraklarının yakılmasıyla elde edilen bir zehir... Kendisinden iki şekilde yararlanılabiliyor: Ya öldürülecek kişinin geçtiği yol üzerine bırakılıyor ya da onunla ilişkisi olan kadının karnına sürülüyor. Zehir de zaten yalnızca bırakıldığı ya da sürüldüğü sırada söylenen ismin sahibini öldürüyor."[23]

Bunlara çok benzeyen başka olaylarla Afrika'nın dışında da karşılaşılmaktadır. Ben yalnızca bir örnek vermek istiyorum. *Ao Nagalar*'da, "eğer kimsenin tanımadığı biri kötü niyetle evlerin çatılarını tutuşturacak olursa, köy rahibi, bu şekilde yakılan buğday taneciklerinden su kaynaklarının olduğu her yere birkaç tane atarak, bu sudan içtiği takdirde suçlunun ölmesi için dua edecektir. Ya da mandası öldürülen bir adam, önceden yaşlılara haber verme koşuluyla, hayvandan kesip aldığı küçük et parçacıklarından birini, her su kaynağında aynı duayı tekrarladıktan sonra, suyun içine atacaktır."[24]

Bu ilkel insanlar, kabaca da olsa, zehrin insanı nasıl etkilediğinin farkındadırlar. Ancak bu etkileri istedikleri gibi yönlendirebileceklerini, yani zehri alanlar arasında yalnızca başına bir şey gelmesi istenen insanın etkilenmesinin sağlanabileceğini düşünmektedirler. Bu aynı anda seçim yapma ve belirleme karışımı bir yaklaşımı olanaklı kılan düşüncede bir çelişki var gibidir. Biz böyle bir düşünceyi içgüdüsel bir şekilde yadsırız. İlkel insanların penceresinden bakıldığında ise ortada insanı şok edecek bir durum yoktur. Bu sonuç doğrudan mistik bir şekilde koşullandırılmış olan düşüncenin ürünüdür. Mistik deneyime en az diğeri kadar önem verdiklerinden, her ne kadar doğaüstü, doğadan farklı bir şey olarak algılanıyorsa da, ondan kopuk ve farklı bir dünya oluşturmamaktadır. Buna karşın doğa da doğaüstünü dışlamamaktadır. Kısaca onlar hiçbir şeyi imkânsız ya da çelişkili olduğu için yadsımazlar. Bu, ilkel zihniyet ve kendini mantıksal

[23] Dossier communiqué par M. l'administrateur en chef Prouteaux.
[24] J. P. Mills, *The Ao Nagas*, s. 242.

zorunluluklar kadar pozitif deney verilerine de boyun eğmek zorunda hisseden zihniyet arasındaki farklılığın en çarpıcı şekilde ortaya çıktığı noktalardan biridir. Öte yandan bizim uygulamalarımız, tekniklerimiz entelektüel bir biçim verilmiş dünyanın akılcı bir şekilde kavranması üzerine otururken; ilkel insanların aynı dünyayı kavrayış biçimi içinde yaşadıklarını düşündükleri gerçekliğin zihinleri üzerinde bıraktığı izlenimden ibarettir. Bu kavrayış biçimi aynı anda hem görünür hem de görünmez olan dünyayı kapsamaktadır. Olguların belirli aralıklarla yinelenmesi bu düzeni her an bozabilecek ya da tersine çevirebilecek doğaüstü güçlerin müdahalesini engelleyememektedir.

Böylelikle gündelik yaşamda ilkel insanların, bizim için hiçbir anlam ifade etmeyen ve kendi kendimize bunların bir sonuç vereceğine nasıl olup da inandıklarını sorduğumuz, simgesel eylemlere neden bu kadar sık başvurdukları açıklanmış olmaktadır. Örneğin tarlalarına elde etmek istedikleri ürünün tomurcuklarına büyüklük ve yuvarlaklıklarını kazandıracak olan taşları gömdüklerinde onların kafasındakileri kavrayabilmemiz olanaksız değilse bile çok güçtür. Landtman'ın aktardığı deyimle taşlar tomurcuklara nasıl büyüyeceklerini ve yuvarlak olacaklarını "öğreteceklerdir" Codrington da daha önce bize Banks adalarında bu âdetin varlığından söz etmişti. "Bir tarladan verim alınabilmesi için kesinlikle toprağa taşların gömülmesi gerekmektedir. Kumsala vurmuş, suyun aşındırdığı bir mercan parçası zaman zaman inanılmaz bir biçimde ekmek ağacının meyvesine benzemektedir. Bunlardan birini bulan Yerli, bu erdemi nedeniyle onu ağaçlarından birinin dibine gömecek ve bol ürün aldığı takdirde taşın ekmek ağacını seven bir ruhla ilişkili olduğu kanıtlanmış olacaktır (Bu Codrington'a ait animist bir yorumdur). Bu taşın talihli sahibi belli bir ücret karşılığında meyveye bu kadar çok benzemeyen başkalarına ait taşları alarak, kendisininkini onlara *mana*sını iletinceye kadar taşının yanında bırakacaktır."[25]

İngiliz Yeni-Ginesi ve eski Alman Yeni-Ginesi'nde bu âdetle sık sık karşılaşılmaktadır. Kiwai adasında Yerliler, tarlalarına to-

[25] R. H. Codrington, *The Melanesians*, s. 183 (1891).

murcuklara uygun bir şekilde büyümeyi "öğreten" taşlar gömmektedirler. Ekim zamanında *Bakaualar*'da, "atalara danışıp, onların desteğini alan tarla sahibi toprağa büyülü taşlar ekmektedir. Bunlar ona babasından miras kalan, *taro* tomurcuklarının taştan kopyalarıdır. Hasattan sonra taşlar topraktan çıkartılarak yeni ekilen tarlalara gömülmektedir... Hasat mevsimine kadar orada kalan taşın görevi kocaman ve ağır meyvelerin yetişmesini sağlamaktır."[26] Aynı aşirette tomurcukların verimli olmasını engellemeye yönelik kötü niyetli bir simgesel eyleme de tanık olunmuştur. Bu eylem dokunma yöntemiyle bir bütünleşme sağlamış ve amacına ulaşmıştır. Komşusunun tarlasındaki ürüne zarar vermek isteyen büyücü: "Çürük meyveye benzeyen bir taş kullanacaktır. Bu da bitkinin üzerinde pek çok yaprak ancak çok küçük bir meyve oluşmasına ya da bitkinin hiç meyve vermemesine neden olacaktır. Toprağa uzun saplı yuvarlak bir taş gömmesi durumunda bitkinin çok uzun bir sapı ancak çok küçük bir meyvesi olacaktır... ya da böceklerin gerçek tomurcuklar üzerinde kemirerek yaptıkları oyuklara benzeyen iki oyuklu büyük bir taş gömecektir, vb."[27] Guadalcanal'da "pek çok kişi *ignam* ya da *taro* tomurcukları biçiminde taşlara sahiptir. Ürünün verimini artırmak amacıyla Yerliler bunları bahçelerine gömmektedirler. Bu taşlardan bazılarının taşlaşmış *vi'ona*nın (yılan ruhlarının) birer parçası oldukları söylenmektedir. Diğer taşların çok uzun zaman önce güçlü *vi'ona* rahipleri tarafından "büyülendiklerine", ancak bunların zamanla büyülerini yitirmiş olduklarına inanılmaktadır."[28] Son olarak Bay Leenhardt, bize Yeni-Kaledonya'da bu amaçla kullanılan taşlar gördüğünden söz etmektedir. "Bu taşlar üremesine yardım edecekleri şeylere olabildiğince benzetilmektedir... Taş-*ignam*lar çok nadiren tam bir *ignam* görünümüne sahip olabilmektedirler. Bu yüzden taşın bir yanı kayalara sürtülerek tomurcuğun oluştuğu tarafa benzetilmeye çalışılmaktadır...

---

[26] R. Neuhauss, *Deutsche Neu-Guinea*, III, s. 434-435.

[27] Agy., s. 457, Sir James Frazer tarafından aktarılmıştır. *Aftermath*, s. 47.

[28] H. Jan Hogbin, *Mana Oceania*, VI, s. 1256 (1936).

Büyülü bir taşın değeri kusursuz bir benzerlikten çok, sahip olduğu köken, ortaya çıkış öyküsü ve kendisine yararı dokunabilecek gelenekle ilişkilidir."[29]

Daha pek çok benzerini sunabileceğimiz bu birkaç olgu, "yönlendirilmiş bütünleşmeyle" sonuçlanan zihinsel süreci çok güzel bir şekilde yansıtmaktadır. Tarlalara gömülen simge-taşlar tomurcuklarla sahip oldukları büyüklük ve yuvarlaklık niteliklerini paylaşacaklardır. Bu bütünleşme nasıl gerçekleşmektedir? Yerli böyle bir soru sorma gereksinimi duymamaktadır. Olayı kesinlikle bir nedenler ve sonuçlar zincirine bağlamamaktadır. Onun açısından ortada fiziksel bir nedensellik yoktur. Fiziksel nedenselliğin ne olduğunu bilse bile bunu kafasında somut bir şekilde canlandıramamaktadır. Oysa bütünleşmeyi gerçekleşmesini arzuladığı şeyle sınırlamasını sağlayan da zaten bu fiziksel koşullara duyarsız kalmasına yol açan o zihinsel tavırdır. Ürünü topladıktan sonra tomurcukların taş kadar sert, pişmesi ve yenmesi olanaksız şeyler olması durumunda şoka uğrayıp, korkudan ne yapacağını bilemeyecektir. Taşlarını gömdüğünde *taro* ile onlar arasında bir bütünleşme olacağını düşünmektedir. Onlara yalnızca, kendisinin onlarda bulunmasını arzu ettiği nitelikleri yükleyeceğinden emindir. Görülebileceği gibi simgesel eylem aracılığıyla gerçekleşen bütünleşme bu şekilde sınırlandırılıp *yönlendirilmektedir.*

İlkel insanın, sınırları çok nahif bir şekilde belirlenmiş olan bu simgesel eyleme olan güveni nereden kaynaklanmaktadır? Ne kadar tuhaf görünürse görünsün bu güven her şeyden önce deneyime dayanmaktadır. Daha önce görmüş olduğumuz gibi bu deneyimi geleneksel inançlardan ayırabilmesi çok zordur. Çocukluğundan başlayarak tomurcukların hep kutsal taşlarla birlikte büyüdüklerini ve yuvarlaklaştıklarını duymuştur. Gerçekten de her yıl kurulan bu bağlantı sonucu bitkilerin olgunlaştıklarına ve geliştiklerine tanık olmuştur. Kimi zaman cılız ve sağlıksız oldukları da görülmüştür. Böyle olmasının nedeni bitkilerin daha

[29] M. Leenhardt, *Notes d'ethnologie néo-calédonienne*, s. 244.

güçlü kötü bir etkiye maruz kalmış olmalarıdır. Önemli bir yasak çiğnenmiş olabileceği gibi, kıskanç bir komşunun nazarı değmiş de olabilir... Taşların gömülmüş olmasına karşın verimsiz bir mahsul alındığında "doktorların" bunun nedenini açıklama konusunda hiç de zorlanmadıkları görülmektedir.

İkinci olarak –nihai düşünce de budur– sınırlı bir bütünleşme gerçekleştirmeyi amaçlayan simgesel eylem, ilkel toplumlarda yönlendirilmiş düşünce konusunda gözlemlemiş olduğumuz zihinsel tavır, yani zihinsel düzeyde doğaüstünün belli bir düzene sahip olan doğayla iç içe geçtiği, birbirine karıştığı bir kafa yapısının ürünüdür. Bira içine konulan zehir aynı kaptan içen birçok insan arasından yalnızca önceden kendisine ismi verilmiş olan kurbanı öldürmektedir. Tarlaya gömülen taşlar da aynı şekilde tomurcuklara yalnızca hangi boyda ve ne kadar yuvarlak olacaklarını iletmektedirler. Bu şekilde simgesel eylem, fiziksel deneyim evrenindeki amacına ulaşmakta ancak bu evrenin yasalarına uygun olup olmadıklarıyla ilgilenilmemektedir. Çünkü elde edilen sonuçlar yalnızca bu yasalar tarafından belirlenmemektedir. Simgeler, yani yönlendirilmiş bütünleşmeler aracılığıyla doğayı egemenliği altına almaya çalışan bir insan için, mistik deneyimler ve olayların akışını etkileyen doğaüstü güçlerin müdahaleleri de önemlidir. İlkel insanların mistik deneyimi hem simgelerin doğası hem de bunlardan nasıl yararlandıklarıyla alâkalı bir şeydir.

V. Toprakla İlgili Büyülere Ait Örnekler

İletilmek istenilen niteliğin yalnızca bir simge, araç ya da temsilci aracılığıyla iletilebildiği belli bir bütünleşme biçimi, bu niteliğin transfer edilmesiyle eşdeğerli bir olaydır. Başka terimlerle ifade edecek olursak böyle bir bütünleşmenin gerçekleşmesini sağlamak, benzerin benzer yoluyla sağlanması demektir. Daha önce görmüş olduğumuz gibi *similia similibus* ilkel toplumların, özellikle iyi sonuçlar doğuracak büyü yaptıklarında sürekli olarak başvurdukları yarı akılcı yarı duygusal bir eylem biçimidir. Örneğin doğurgan bir kadın doğurganlık/üretkenlik simgesidir. Bahçe ya da tarladaki mevcudiyeti, toprakla teması onların da bu niteliğe sahip olmalarına yol açacaktır. Bu yüzden toprağın kısır

bir kadın tarafından işlenmesine izin vermemektedirler. Uganda'da, "Koca, bahçesinde meyve yetişmesini engellediği için kısır çıkan karısını genellikle ana babasının evine geri göndermektedir."[30] "Kısır bir kadın bahçeye zarar vermektedir. Bahçe meyve vermemektedir. Oysa doğurgan bir kadının çalıştığı bahçeden bol ürün alınacak demektir."[31] (Hindistan'daki) *Bantu* aşiretinde, "kısır bir kadının her zaman olumsuz sonuçlar alınmasına yol açtığı düşünülmektedir".[32] Borneo'da yaşayan çok tanrılı aşiretlerde, "Kadınlar kabuklu pirinç üretimiyle ilgili törenler ve çalışmalarda başrole sahiptirler. Erkeklerin yalnızca tarlalardaki vahşi otları ayıklamalarına ve ürün yetiştikten sonraki birkaç işleme katılmalarına izin verilmektedir. Ekilecek tohumları kadınlar seçmekte ve muhafaza etmektedir... Görünüşe göre hangi tohumun doğuracağını söyleyen kadınlarla tohumlar arasında doğal bir benzerlik vardır. Kimi zaman kadınlar geceyi kabuklu pirinç tarlasında geçirmektedirler. Bu genellikle tohumların filizlenme zamanına denk gelmektedir. Amaç muhtemelen kadınların ya da tarlaların doğurganlığını/ verimini artırmaktır ancak kadınlar genellikle bu konuda konuşmak istememektedirler."[33] Nias'ta, "bir kadının diktiği şarap palmiyesi, bir erkeğin diktiği palmiyeden daha çok öz suyu salgılamaktadır. Ağacı diken kişinin bitkinin verimliliğini de etkilediğini gösteren bir başka örnekse, Nias adasında yaşayan Yerlinin pirinci karnını tıka basa doyurduktan sonra ekmesidir çünkü aksi takdirde tohumların içinin boş kalacağına inanmaktadır... *Bataklar*'da da benzer bir inançla karşılaşılmaktadır. Biber tohumlarını özellikle kavgacı ve çabuk öfkelenen insanlara diktirmektedirler, zira bu yöntemle biberlerin de o insanlar kadar yakıcı olacağını ve yiyenin onlar gibi yerinde duramayacak hale geleceğini düşünmektedirler."[34] Yeni-Kaledonya'da, "İgnam ekilen tarlalara yaşlı kadınların dişleri

[30] J. Roscoe, "Manners and Customs of the Baganda". *Journal of the Royal Anthropological Institute, XXXIV*, s. 38.
[31] Agy., s. 56.
[32] *Census of India*, 1931, I (III, b), s. 41.
[33] Hose and Mac Dougall, *Pagan tribes of Borneo*, I, s. 111.
[34] Kleiweg de Zwaan, *Die Heilkunde der Niasser*, s. 171 (1913).

getirilmektedir. Bu bol mahsul almaya yarayan bir büyüdür. Aynı niyetle mızrakların ucuna da kafatasları yerleştirilmektedir".[35]

Benzer simgesel eylemlerle Afrika'da da karşılaşılmaktadır. Togolu *Eweler*'de, "hamile bir kadın başının üzerinde küçük bir çuval taşımaktadır. Bunun içinde *ignam*, *manioc* kökü, mısır, muz vb. parçacıklarıyla/kalıntılarıyla birlikte kadınların mısır öğütme amacıyla kullandıkları taşlar da vardır... Kadın nasıl kendi meyvelerini üstünde taşıyorsa, bütün bu meyveler de tarlaya diktiklerine kendi meyvelerini vermelerini hatırlatmayı amaçlamaktadır. Togo'da tarlaların ekilme biçilme işlerinde asıl işin kadına düştüğü görülmektedir."[36]

Güney Amerika'dan da bir örnek verelim. *Jibarolar*'da, "kadın ve toprakta yetiştirdiği bitkiler arasında çok yakın bir bağlantı olduğu kabul edilmektedir. Bunun nedeni kadının, ilgilendiği ev hayvanları üzerinde özel bir etkiye sahip olduğunun düşünülmesidir. Bu düşünce özellikle evli kadınlar için geçerlidir. Bir Jibaro evlenip barklanarak yeni tarlalar ekip biçmeye; domuz, kümes ve av hayvanları yetiştirmeye başlamak istediğinde önce genç karısı onuruna özel bir şölen düzenlemektedir. Bu şölen erkeğe, gizemli bir şekilde yeni yükümlülüklerini yerine getirme gücü kazandırmaktadır... Bu şölenin genel anlamını bilmeden, *Jibarolar*'ın ziraatla ilgili düşüncelerini derinlemesine anlayabilmek olanaksızdır".[37] "*Jibarolar*'da Toprak tanrısı bir kadın olarak görüldüğünden, kadınların dikilen bitkilerin gelişmesi üzerinde özel, gizemli bir etkiye sahip oldukları düşünülmektedir."[38] Bu konuda çok iyi bir gözlemci bunun tam tersi sayılabilecek bir duruma da tanıklık etmiştir. "*Ashluslay* ve *Chorotisler*'de tarlaları erkekler sürmektedir. Dikim ve hasadı erkekler ve kadınlar birlikte gerçekleştirmektedirler."[39] Ancak bunun dışında bildiğim

---

[35] G. Turner, *19 Years in Polynesia*, s. 425.

[36] C. Spiess, *Zum Cultus und Zauberglauben der Evheer.* Bassler-Archiv, I, s. 225.

[37] R. Karsten, *Contributions to the Sociology of the Indian Tribes of Ecuador*, s. 11.

[38] Agy., s. 7

[39] E. Nordenskiöld, *La vie des Indiens dans le Chaco*, s. 48.

bir örnek yok. Hemen her yerde bahçe ve tarla işleri, çocuk doğurmaları nedeniyle kadınlar tarafından yapılmaktadır. Öyleyse doğurganlıklarını toprak ve bitkilere aktarabilmek için onlarla sık sık yakın ilişkiler kurmak durumundadırlar. Peder Gumilla, Yerlilere, kendileri gölgede dinlenirken kadınlarını kızgın güneş altında tarlalarda çalıştırdıkları için isyan eder. İstiflerini hiç bozmadan kendisine bu işten anlamadığı yanıtını verirler. Yalnızca kadınlar doğurgan olduğuna göre bahçe ve tarlaların verimli olmasını da yalnızca onlar sağlayabilir.[40] Son olarak Kiwai adasında yaşayan *Papular* bu düşünceyi olabilecek en gerçekçi biçimde eyleme dökmektedirler. Bahçeleri verimli kılmak, Hindistan cevizi ağaçlarının bol ve güzel meyve vermelerini sağlamak amacıyla gerçekleştirdikleri büyülü işlemlerde kadınlarının cinsel organlarından gelen sıvılar ya da bu sıvıya batırılmış nesneleri kullanmaktadırlar.[41]

VI. Duygusal Bir Soyutlama İçeren Simgesel Eylem

Bize sayısız örnek sunabilecek kadar zengin olan ziraatla ilgili büyüleri bir kenara koyalım. Bir niteliğin taşınması ya da iletilmesi konusunda pek çok başka simgesel eylem aynı yönteme başvurmaktadır. Bunlar yönlendirilmiş, yani yalnızca bu nitelikle sınırlı bir bütünleşme zemini yaratmaktadırlar. İlkel toplumlarda bu yöntemin evrenselliğini gösteren çok değişik bölgelerden alınmış birkaç örnek vermek istiyoruz.

Bir hayvanın olabilecek en üst düzeyde bir niteliğe sahip olduğunu ve bizim de buna sahip olmak için kıvrandığımızı düşünelim. "Bütün canlılar arasında avını elinden hiç kaçırmadan öldüren tek hayvan şahindir. Bu yüzden oğullarının büyük bir avcı olmasını isteyen yakınları, çocuğun giysileri üzerine şahin başı ya da pençeleri dikmektedirler. Böylelikle çocuğun kuşun niteliklerine sahip olacağı düşünülmektedir."[42] Bütünleşme ço-

[40] *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı* kitabında aktarılmıştır.

[41] G. Landtman, *The Kiwai Papuans of British New-Guinea*, Bl V, s. 70, 81, 90 ve geri kalan bölüm.

[42] K. Rasmussen, *Neue Menschen*, s. 166-167.

ğunlukla yer içerken bir tür inanç birliğiyle gerçekleşmektedir. Örneğin, Vancouver bölgesinde, "çok sayıda yavrulama özelliğine sahip olmalarından dolayı arı ya da sinek yuvalarından alınmış maddelerin suda kaynatılmasıyla elde edilen sıvı, kısır kadınlara içirilmektedir".[43] Avustralya'nın güneydoğusunda, "siyah adam bir başka adamın yağını yediği sırada onun gücüne sahip olacağını düşünmektedir... Genellikle iki şey bir araya getirildiğinde birinin sahip olduğu büyülü gücün diğerine geçeceğine inanılmaktadır".[44] Bir araya getirmek, ikisinin birbirleriyle bütünleşmesini sağlamak demektir. Howitt'in sözünü ettiği durumda bütünleşme sınırlı ve yönlendirilmiştir. Güney Amerika'da yaşayan *Kobeualar*'da, "daha çok tarlalarda tutulan ve söylendiğine göre gözleri çok yüksekten bir solucanı görecek kadar keskin olan kırmızı gagalı küçük bir şahin vardır. Bu kuşlardan birini yakalayan bir *Kobeua* Yerlisi, avlandığı sırada onun kadar keskin gözlere sahip olabilmek amacıyla hayvanın gözüne sivri bir şey batırarak, sıvıyı kendi gözüne akıtmaktadır".[45] Ekvator Afrikası'ndaki yukarı *Ogooué*'de, "bir *Bamba* şefi antilop *osibi*nin yalnızca geceleri beslendiğini anlatmaktadır. Gündüzleri hiç yer değiştirmeden uyur ya da geviş getirir. Bu alışkanlık Yerlilerin bu hayvanı sabitliğin simgesi haline getirmelerine yol açmıştır. Yeni bir köy inşâ edilip, oturmaya başlamadan önce yapılan törende, hep birlikte bu hayvanın etinden yedikleri takdirde kimsenin bu köyü terk edip başka bir yere gitmeyeceğinden emin olmaktadırlar".[46] Aynı şekilde Malezya yarımadasında bir şef, çocuğunun geyik gibi her şeyden korkan biri olmasını istemediği için, geyik eti yemesini engellemektedir. Afrikalı, antilopun nitelikleri arasından yalnızca "yer değiştirmemeyle" ilgilenirken, Malezyalı, geyiğin nitelikleri arasından yalnızca çekingenlikle ilgilen-

[43] F. Boas, *N. W. Canadian Tribes. Reports of the British Association for the Advancement of Science*, 1890, s. 377.

[44] A. W. Howitt, *The Native Tribes of S. E. Australia*, s. 411.

[45] T. Koch-Crünberg, *Zwei jahre unter den Indianen*, II, s. 153

[46] A. Even, *Documents du Musée du Congo belge*, Dossier ethnographique, no798, Tervueren, cité par J. Maes, *Mythes et légendes sur l'allumeleu, populations du Congo belge.* Africa, IX, s. 505-506.

mektedir. Onların etleriyle beslendiklerinde kendilerine yalnızca bu niteliklerin geçeceğine inanmaktadırlar. Bunlar çok çarpıcı inançlardır, özellikle de ilkel zihniyetin genellikle pek soyutlama yeteneği olmadığı bilindiğinde. Oysa sınırlı bir bütünleşme aracılığıyla niteliklerden yalnızca birinin özümsenmesi, ilkel insanların zihinsel düzeyde bunu diğerlerinden ayırmış/soyutlamış olduklarını göstermektedir.

Ancak bu, mantıksal özellikler taşıyan bir soyutlama değildir. Çünkü tanımı yapılabilen bir kavram oluşmasına yol açmamaktadır. İstisnalar dışında, gündelik yaşamda dil aracılığıyla ifade edilmek yerine arzulanan bütünleşmeyi sağlayan simgesel eylem aracılığıyla ifade edilmektedir. Bu soyutlama duygusal unsurların egemen olduğu bir karmaşık yapıya aittir. Burada ilkel zihniyete özgü bir soyutlama biçimiyle karşılaşılmaktadır. Bizimkiyle karşılaştırıldığında bu soyutlama biçiminin somut bir düzlemde gerçekleştirildiği görülmektedir. Zihinsel sürecin yol açtığı şöyle bir uygulamayı da bu şekilde anlamamız gerekmez mi? "Daha cesedi çürümeden, çok değerli bir insanın tacı başından alınmakta ve baş, içindeki sıvı, bu amaçla yerleştirilmiş alçı üstüne damlayacak şekilde bir yere asılmaktadır. Beyin bilgeliğin merkezi olarak görüldüğünden, beyin çürüdükçe alçı bu sıvıyı emmektedir. Daha sonra bu alçı geride kalanların alınlarına sürülmektedir. Bu şekilde beyni alçı üzerine akmış olan kişinin sahip olduğu bilgeliğin bu insanlara da geçeceğine inanılmaktadır."[47]

Bir eylem aracılığıyla gerçekleştirilen bu türden soyutlama konusunda başka örnekler sunalım. Bu kez yapılmak istenen şey bir nitelik yerine bir konumun transferidir. Söz konusu olan şey, gerçekleştirilecek bütünleşme aracılığıyla bir geçidin kapalı tutulmasıdır. "Bana bir 'doktorun' tavsiyelerine uyup, cinsel organının derinlerine soktuktan sonra giysisinin altına gizlediği bir anahtar demetiyle gidip doğum yapmakta olan rakibinin evinin kapısına oturan kıskanç bir kadının öyküsü anlatıldı. Kadın kimseye fark ettirmeden evdeki bütün kilitleri kilitler. Daha önce

[47] J. L. Wilson, *Western Africa,* s. 393 aktaran F. H. Nassau, *Fetichism in West Africa,* s. 158-159.

rakibinin bir yeleğini çalıp, kendi dizleri üstünde bunu sıkıca yuvarlayarak bir tür topa benzetir. Ne olur ne olmaz düşüncesiyle bir elinin birbirlerine sıkıca yapışık tuttuğu parmaklarını diğer eliyle sıkarak, ayakları çapraz bir vaziyette oturur –tıpkı Herkül'ün doğmasını engellemek amacıyla Juno Lucina'nın yapmaya çalıştığı gibi."[48] Kıskançlıktan çıldırmış olan bu kadın, hamile olan kadının cinsel organlarının çocuğu dışarı bırakmamasını istemektedir. Bu yüzden yakınında açık bulunan her şeyi kapatıp sıkarak simgesel düzeyde kadının cinsel organlarını kapatmış olmaktadır. Kapalı tutma işleminin bu yoldan organlara iletileceği düşünülmektedir. Çok yaygın bir duygu olan kıskançlık, ilkel toplumların inanç biçimlerine uygun olarak büyüleyici bir güç görevini yerine getirirken, şiddetle arzulanan zarar verme isteği de simgesel eylemin sonuç vermesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Bu konuyu, bu tür eylemin temel özelliklerinden biri olan soyutlamayı açıkça ortaya koyan, Endonezya'da derlenmiş iki örnekle bitirmek istiyorum. "*Aşağı Mori* ve *Bare'e Toracalar*'da yuvasında ölmüş olan bir tavuğun kemiklerini alan kişi, seyahate çıktığında onları sürekli olarak üzerinde taşımaktadır. Bu kemikler sayesinde, kişi seyahat boyunca ölmesine yol açabilecek her türlü nedenin elinden kaçıp kurtulabilmektedir. Hastalansa ve çok uzun süre boyunca eve dönemese bile yalnızca geri döndüğü takdirde ölebilmektedir."[49] Gene *Célèbesler*'de, adanın merkezinde, "bir erkek bir başkasının karısıyla evlenmek istediğinde, bir kediye ait tek bıyık teliyle bir sıçana ait tek bıyık telini alarak, çok ince parçacıklar halinde kesip, o çiftin yediği pirincin içine katmaktadır. Bunun ardından çift arasında öylesine şiddetli kavgalar çıkmaktadır ki, çift ayrılmak zorunda kalmaktadır. Bu durumda kötülüğü tezgâhlayan kişi, arzuladığı kadına evlenme teklif edebilmektedir".[50]

---

[48] D. A. Talbot, *Woman's Mysteries of a Primitive People*, s. 22. Aktaran Sir James Frazer, *Altermath*, s. 268.

[49] A. C. Kruyt, *Measa, III. Bijdragen lot de taal-land-en volkenkunde van Nederlandsch Indie*, LXVI, s. 33 (1920).

[50] Agy., s. 83

Yedinci Bölüm

SİMGESEL BİÇİMLENDİRME

I. Gerçekleşmesi Arzulanan Bir Olayın Önce Düşünce Düzeyinde Biçimlendirilmesi

İlkel toplumlarda simgesel bir eylemin amacı çoğunlukla gerçekleşmesi arzulanan bir olayın gerçekleştiğine tanık olmaktır. Bu da olayın "kafada önceden biçimlendirilmesi" anlamına gelmektedir. Figür/kukla örneğinde olduğu gibi, bu önce kafada gerçekleştirilen eylem, daha sonra somut bir olaya dönüşmektedir. Simge, "temsil ettiği" şeyi hakikaten gerçekleştirme gibi bir erdeme sahiptir. Yukarıda sözü edilen simgesel eylemlerin etkileme gücünün kökeninde, genel şeması *similia similibus* ilkesi tarafından oluşturulan bütünleşme vardır. İsterseniz önce olgular konuşsun.

Güney Hindistan'da yaşayan bir aşirette, "Hintlilere satılmak üzere Tirupati'de yontulmuş tahtadan küçük erkek ve dişi heykelcikler üretilmektedir. Çocuksuz kişiler kulak delme törenini bu heykelciklerle kutlamakta ve bunun sonucunda öteki dünyadan kendilerine çocuk gönderileceğine inanmaktadırlar. Eğer bir ailede hâlâ bekâr kız ya da erkek varsa, yakınları, çocuklarının

kısa bir süre sonra evlenmesi umuduyla iki bebek arasında temsilî bir düğün yapmaktadırlar. Bebekler giydirilmekte, mücevherler takılmakta ve başından sonuna gerçek bir evlilik töreni yapılmaktadır. Bebekler arasında yapılan bir düğün için gerçek bir düğünde harcayacaklarından daha çok para harcayan insanlar vardır".[1] Bu, Hintlilere göre önceden biçimlendirilen mutlu olay, sonunda gerçeğinin yaşanmasını sağlayacaktır.

Peder Heinrich Meyer, Yeni-Gine'de birlikte yaşamış olduğu Yerlilerde önceden biçimlendirilen simgesel eylem sayesinde bu inancın varlığını pek çok kez gözlemlemiştir. Bunun onların yaşamındaki önemine dikkat çekmektedir: "Burada simge çok önemli bir yere sahiptir. Yerlilerin oturmuş düşünme biçimlerine göre bir modelin özellikleri ve sahip olduğu güçlerin aynısı imgelerine ya da simgelerine taşınabilmektedir. Bu insanların düşünce yapısının inceliklerine ne kadar vâkıf olunursa, bu söylenenlerin gerçekliği de o ölçüde ortaya çıkmaktadır... Büyücü çoğunlukla yaptığı büyüden almayı beklediği sonuçları simgesel bir şekilde gerçekleştirmektedir. Etkinin simgesel eylemle sağlandığına inanır gibidirler..."[2]

M. F. E. Williams, yeni çalışmasında önceden biçimlendirme üzerine oturan çok tipik simgesel eylem örnekleri sunmaktadır. İngiliz Yeni-Ginesi'nde yaşayan *Papular*'dan olan kafatası avcısı *Kerakiler* komşu kabileye saldırma hazırlığı yapmaktadırlar. Gençler zaman zaman avlanmaya gitmekte ve avladıkları küçük kanguruları (wallaby) getirip, sanki karşılarında düşmanları duruyormuşçasına hayvanları aynı büyülü işleme tâbi tutmaktadırlar. Yaşlı bir adam bir yandan saldıracakları komşu savaşçıların adlarını söylerken diğer yandan hayvanların ayaklarını kırdığı sırada: "Sizin bacaklarınızı da böyle kıracağız!" diye bağırmaktadır. Bu ritin amacı kurbanların ölümünü ya da parçalanmasını simgelemek değildir. En azından kafatası avcısı olan bir *Kerakinin* bedenlere zarar vermek gibi bir alışkanlığa sahip olmadığını yalnızca onların kafataslarıyla ilgilendiklerini söyleyebiliriz. *Ke-*

[1] E. Thurston, *Ethnographic Notes in Southern India*, s. 347 (1906).
[2] P. Heinrich Meyer, *S. V. D. Wunekau, oder Sonnenverehrung in Neuguinea.* Anthropos, XXVII, s. 39 (1933).

rakiler kesin bir ifadeyle bu ritin amacının düşmanların bacaklarını kötürüm ederek kaçmalarını engellemeye yönelik olduğunu söylemektedirler.[3]

Bu iş düşmanların kaçmasını engelleyecek bir şekilde yapılmalı ve bu sayede de saldırganlar onların kafalarını ellerine geçirebilmelidir. Bunun için bacaklarının onlara itaat etmemesi gerekmektedir. *Kerakiler* ellerindeki hayvanların bacaklarını kırarak düşüncelerini simgesel bir yöntemle gerçekleştirmektedirler. Gerçekten de av esnasında yakaladıkları hayvanlara bacaklarını kötürümleştirmek istedikleri düşmanlarının isimlerini vermektedirler. Böylelikle bu küçük kangurularıın (sözcüğün daha önce yapılmış olan açıklaması doğrultusunda) muhtemel kurbanların simgesi, yani onların yerine geçen varlıklar ya da ikizlerine dönüştükleri söylenebilir. *Kerakiler*'in küçük kanguruların ayaklarını kırdıkları sırada oluşan bütünleşme duygusu nedeniyle bu hayvanlarla özdeşleşen düşmanların bacakları da kötürüm olmaktadır. Saldırıya geçildiğinde bu adamların bacakları en küçük kangurularınki kadar hareketsiz olacaktır. Aralarında "nesnel anlamda" hiçbir benzerliğin bulunmamasının bir önemi yoktur. Bu iş için ayakları kırılan hayvanların her birine düşmanlardan birinin isminin verilmesi yeterli olmaktadır. Böylelikle kaçışın olanaksızlığı küçük kangurulardan erkeklere taşınmış olmaktadır.

Hepsi bu kadar değil. Hazırlıkları bitirdikten sonra *Kerakiler* görünmeden düşman köye sızmakta ve bütün giriş çıkışları denetim altına aldıktan sonra, âdetleri icabı düşmanı şaşırtmak için sabaha karşı saldırmaktadırlar. O anda "savaşçılardan biri uyuyan adam sesleri duyduğunu sanır. Endişenin had safhada olduğu bir sırada, düşmanlarının zamanından önce uyanabileceği korkusuyla, Sarisak, duyduğu her ses için bir daldan küçük parçalar kopardıktan sonra toprakta çukurlar açarak her birini içine koyup üstlerini örter. Böylelikle seslerini duyduğu adamların uykuları esnasında gömülüp, öleceklerini düşünmektedir."[4]

---

[3] M. F. E. Williams, *Papuans of the Trans-Fly*, s. 269 (1936).
[4] M. Leenhardt, *Dictionnaire de la langue houailou*, s. 235.

Bu da bir öncekinin aynısı olan bir simgesel eylemdir. Williams, kendi kendine bu eylemin, duygusallığın had safhasında bulunan *Papu* Yerlisi tarafından o anda uydurulmuş olup olmadığını sormaktadır. Oldukça öğretici bir eylem. Gerçekleştirilen eylem, bu Yerlilerin kafasında bu simgesel eylemler (sınırlı ve yönlendirilmiş bütünleşme) şemasının her an için iş görmeye hazır bir şekilde beklediğini göstermektedir. Düşmanın, şaşırması/tuzağa düşmesi için ne pahasına olursa olsun uyanmaması gerekmektedir. Oysa her an uyanmaya hazır olanlar bulunduğu görülmektedir. Bu durumda Sarisak tereddüt etmeden işe koyulmaktadır. Neredeyse refleks özelliği taşıdığı söylenebilecek bir hareketle onların daha derin bir uykuya dalmasını sağlamak amacıyla, toprağa arzu ve eylemiyle özdeşleşen küçük tahta parçaları gömmektedir. Bu tahta parçalarının topraktan çıkmaları nasıl mümkün değilse, bu adamların uyanması da aynı şekilde mümkün olamayacaktır.

Simge ve "temsil ettiği" şey arasında daha önceden kurulmuş bir ilişkiye gerek duymayan bu türden simgesel eylemlerin çok değişik biçimleriyle karşılaşılmaktadır. Ancak ne kadar değişik olurlarsa olsunlar temelde sözünü ettiğimiz şema üzerine kurulmaktadırlar. Örneğin, Yeni-Kaledonya'daki, "*poakiri*, sağlam bir urganın çepeçevre ağaç kabuğuna sürtülerek dilimlenmiş parçalara ayrılması, ağacın kurumasına yol açabilmektedir. *Bui*, ağaç üstünde uygulanan büyülü bir işlemdir; bir urganla ağaç üzerine testere işlemi uygulanırken aynı anda kendisine zarar verilmek istenen sağlam ve zarif yapılı bir adamın ismi telaffuz edilmektedir. Zarar gören ağaç, iple bağlanmaktadır. *Bui* zamanla çürürken temsil ettiği savaşçı da yavaş yavaş ölecektir" Aynı işlem fallus için de geçerlidir. "Şu adamın fallusunu yıpratıyor ve testereyle kesiyorum, dilerim kafası da kopar!"[5] Oradan çok uzaklarda bir yerde, Afrika'nın güneyinde yaşayan *Bassontolar*'da, "büyücüler sanatlarını değişik biçimlerde ifa etmektedirler. Örneğin, büyücü mızrağını ağaca sapladığı ya da baltasıyla zarar verdiği sırada öl-

[5] Agy.

dürmek istediği kişinin ismini: "Bilmem kim, seni öldürüyorum, sen ölmelisin!" diyerek yüksek sesle tekrar etmektedir".[6]

Çok sık karşılaşılan simgesel eylemlerden biri de, zor bir doğum yapmakta olan ve çocuğun bir türlü annenin karnından dışarı çıkartılamadığı hamile kadına yardım edilmesiyle ilgili olandır. İşte size Ekvator Afrikası'ndan Sakhalien adası sakinleriyle ilgili bir örnek: "Karısı doğum sancıları çekmekte olan Giliak, tedirginliğini tuhaf bir şekilde dile getirmektedir. Ortalıkta açılabilecek türden ne varsa hepsini açmaktadır. Önce üzerinde ne varsa onları açmaktadır. Saçlarının örgülerini, ayakkabılarının bağcıkları ve gömleğinin manşetlerini açmaktadır. Evde ya da yakınında bağlanmış olan ne varsa hepsinin bağlarını çözmektedir. Bahçede kütüğe saplanmış olan baltayı çıkartmakta, ağaca bağlı kayığın ipini çözmekte, tüfeğindeki kartuşlarla ok çantası içindeki okları çıkartmaktadır. Bir şaşkınlık belirtisi olarak kabul edilen kemersiz pantolonla ortalıkta dolanıp, kendini oradan oraya atmakta ya da yere yatıp hâlâ açması, çözmesi gereken bir şey olup olmadığını düşünmektedir. Zira onun düşüncesine göre eşinin çekeceği sancıların süresi, kendisinin ortalıkta kilitlenmiş, kapalı ya da düğümlenmiş bir şey bırakıp bırakmamasıyla doğru orantılıdır."[7] İkinci örnekse Fransız Ekvator Afrikası'nda bulunan Orta Ogooué'de yaşayan *Pahouinler*'den: Doğum sırasında "kimi zaman çocuğun yalnızca başı çıkmakta ve vücudun geri kalan kısmı çıkmakta çok zorlanılabilmektedir. Doğuma yardımcı olan kadınlardan biri kocasına gidip, eşinin hamileliği sırasında çaktığı bir çivi ya da sarmaşık ipiyle bağladığı bir şey olup olmadığını sormaktadır. Bunların çocuğun annenin karnından çıkmasını engellediği düşünülmekte ve bu durumda kocadan çaktığı çiviyi sökmesi ya da bağladığı şeyleri çözmesi istenmektedir Gene aynı şekilde bu süre içinde bir kulübe inşâ etmiş ise çocuğun doğumunu kolaylaştırmak için duvardan birkaç kabuk kaldırması istenecektir.

---

[6] Information collected by C. Hoffmann. Betshabelo, Africa, VIII, s. 521.

[7] B. Pilsudski, *Schwangerschaft.*

Eğer doğum olayı daha da güç koşullar altında cereyan ediyorsa, bu durumda, bir adam küçük bir erkek çocuğunu vahşi bir *mang* ağacının yanına götürüp, başı aşağı gelecek şekilde ayaklarından yukarı doğru kaldırarak falçatayla ağacın kabuğunu yontmasını istemektedir. Çocuk ağaç yontuklarını bir tabağa koymaktadır. Köye döndüklerinde bu kesilmiş parçalarla doğum yapan kadın için bir çay demlenmektedir."[8]

Bu simgesel eylemlerle rakibinin çocuk doğurmasını engellemeye çalışan kıskanç kadını karşılaştırmak ilginç sonuçlara yol açabilir. Bu kadının doğum yapan kişinin yeleğini alıp yuvarladıktan sonra onunla bir düğüm attığını, kilitleri çevirdiğini ve kapının önüne oturup bacaklarını çapraz yaptığını, parmaklarını sıktığını, vb. gördük. Bütün bunlar kapama ve önünü kesme simgeleridir. Bütün bu sıkılı ve kapalı nesnelerle doğuran kadının organları arasında oluşan bütünleşme duygusu ve kıskanç kadının aldığı büyülü "önlemler" nedeniyle çocuk bir türlü doğamamaktadır. Çocuğun doğumunu kolaylaştırmak için Sakhalinli *Giliaklar* ve *Pahouinler*'de olduğu gibi, bunun tam tersi yöntemlere başvurulmaktadır. Deyim yerindeyse her iki durumda aynı simgesel eylemler karşıt göstergelere sahiptir.

II. Bu Simgesel Eylem Mistik Deneyim ve Sıradan Deneyimin İç İçe Geçmelerine Yol Açmaktadır

Kerakiler'de, yukarıda görmüş olduğumuz gibi, önceden biçimlendirilmiş çok tipik simgesel eylemlere tanık olan M. F. E. Williams, sunduğu genel büyü kuramıyla bunu açıkladığını düşünmektedir. "Büyünün temel unsuru, bizim dilek ya da umut (*wishing or hoping*) sözcükleriyle ifade ettiğimiz, bir sonucun (mevcut gerçeklikte herhangi bir temeli olmayan) özel bir şekilde arzulanmasından ibarettir. Kendi kendisini hoşnut etmeye yönelik bu umut-arzu amacını önceden biçimlendirerek ya da öyküneren gerçekleştirmektedir." Bu biçimlendirmeyi gerçek olaydan ayıran mesafe ortadan kaybolmaktadır. Bu biçimlendirmeye

[8] E. Trézenem, *Notes ethnographiques sur les tribus Fan du moyen Ogooué*. Journal des Africanistes, VI, s. 81 (1936).

karşı çıkan çok sayıda ve bize göre aşılıp geçilmesi olanaksız engel gene buharlaşarak ortadan kaybolmaktadır. Büyünün gerçek gücü de burada ortaya çıkmaktadır. Amaca gerçekten ulaşabilmek için eylemin, zorunlu görünen neden-sonuç ilişkileri üzerine oturtulmasına gerek yoktur. Bulunduğu noktadan doğa olaylarına hâkim olabilen büyü bunları keyfince, istediği gibi kullanabilmektedir. Bu konuda Williams, örnek olarak, Freud'un bir hastasına ait "her şeyden çok istemek" (*Allmacht des Willens*) gibi çarpıcı bir deyimden söz etmektedir. İlkel insanların büyülerine olan güvenleri aynı zamanda olayları istedikleri gibi yönlendirmelerini sağlayan "arzu-dileklerinin gücü" konusundaki duygularını da yansıtmaktadır.

Burada bizi konumuz dışına çıkartacak olan genel bir büyü kuramı incelemesine girişecek zamanımız yok. Biz yalnızca bir nokta üzerinde duruyoruz: Williams'ın kuramı, önceden biçimlendirme üzerine oturan simgesel eylemleri açıklayabiliyor mu? Düşüncesini dayandırdığı genel değerlendirmelerin doğruluğunu yadsımamız söz konusu değil. Onunla birlikte biz de ilkel insanların, duygu ve tutkuları sözcüğün gerçek anlamında bir güç olarak gördüklerini düşünüyoruz. Kıskançlık, haset, öfke, iyiliğini ya da kötülüğünü istemek, başka bir çalışmamda "duygusal eğilimler" (dispositions)[9] olarak adlandırdığım her şey sürekli olarak varlığını gözlemledikleri sonuçlara yol açmaktadır. Örneğin, en az kem göz kadar tehlikeli olan ve ondan ayırmanın kolay olmadığı haset duygusu hedeflediği varlık için en az bir büyü işlemi kadar tehlikelidir. Oysa kalıplaşmış olsun ya da olmasın arzular ve dilekler de "duygusal eğilimler" olup, sonuç itibariyle de etkin güçlerdir. Açık açık bir kişinin ölmesini istemek o kişinin yaşamını tehdit etmenin ötesinde bir şeydir. Böyle davranmak o kişinin yaşamını tehlikeye atmak hattâ onu yavaş yavaş öldürmek demektir.

Oysa simgesel eylemin etkinliğini tamamıyla bu arzu-dileğe özgü güce borçlu olduğu söylenebilir mi? Görünüşe göre burada arzulanan sonucun önceden biçimlendirilmesinin oldukça

[9] *İlkel Zihniyet Açısından Doğa ve Doğaüstü*, s. 61-63.

önemli bir payı vardır. Eşini doğum sancılarından kurtarmak isteyen *Pahouin* Yerlisi kemerini çıkarmakta, kulübesi ve çevresinde bağlı olan her şeyi çözmekte, kapalı olan her şeyi açmaktadır. Bütün bunlara bakarak bu eylemlerin onun tüm benliğiyle çocuğun doğmasını arzuladığını ifade ettiği söylenebilir mi? Eylemi gerçekleştirme gücünü sağlayan şey yalnızca bu şiddetli arzu mudur? Williams'ın kendisi, birçok kez, büyücünün arzulanan sonucu önceden biçimlendirerek bu "sonucu" gerçek olmaya zorladığını söylemektedir. Bir olayın önceden biçimlendirilmesinin onu gerçekleşmeye zorlamasının kökeninde ne vardır?

Bunu açıklayabilmek için dilek-arzunun doğasında bulunan güce başvurulması yeterli değildir. Önceden biçimlendirme simgesel bir eylemdir. İlkel insanlar için simgenin bizimkinden farklı bir anlama sahip olduğunu anımsayalım. Simge, bizim açımızdan, önce zihinsel bir ilişkinin algılanmasını ya da oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır. İnsanı çok duygusallaştırdığı zamanlarda hiç kuşkusuz temsil ettiği şeyle özdeşleştiği söylenebilir. Ateşli bir vatansever için bayrak, ülke kadar kutsal bir şeydir. Bayrağa karşı gösterilecek en küçük bir saygısızlık onu en duygusal yerinden yaralayacaktır. Bu durumda, çok gücüne giden bir küfre muhatap olmuşçasına pek şiddetli bir tepki verecektir. Konunun kolektif bir özelliğe sahip olması nedeniyle bu duygusallık dozu daha da artacaktır. Hiç kuşkusuz kendisi ve yurttaşlarıyla sınırlı olan bilinç alanı dışına çıkıldığında bu kumaş parçası üzerindeki renklerle ulusun özü arasında herhangi bir ortak nokta bulunmadığını bilmektedir. Bu renkler farklı olabilirler. Birkaç yüzyıl önce Fransa bayrağının renkleri gerçekten de farklıydı. Günümüzde beyaz bayrak artık kimseyi duygulandırmazken, kırmızı bayrağın insanları heyecanlandırdığı görülmektedir. Herkes simgenin anlamının belli bir anda oluştuğunu ve tarihsel kökeninin tespit edilmiş olduğunu bilmektedir.

İlkel insanlarda da bir simge, simgesi olduğu nesneyi "temsil etmekte" ancak bu işi bizim anladığımız şekilde yapmamaktadır. Bu simge zihinsel bir ilişki biçimi üstüne oturmamaktadır. Zihin, bu işi, bir bayrağın renklerinin seçiminde olduğu gibi deneyime dayanarak yapmadığı gibi, bilinçli bir kurumsal sözleşme haline

de getirmemektedir. İlkel toplumlarda simge nesnesiyle neredeyse aynı töze sahip olacak düzeyde bütünleşmektedir. Söz konusu olan şey bir aidiyet ya da temsil edilen varlığın ya da nesnenin bir parçası olduğunda bunu anlamakta zorlanmıyoruz: Vücudun simgesi olan baş, yüzün simgesi olan göz, mandanın simgesi olan boynuz vb... Bir ata bir sopa, bir taş, bir mızrak, bir çiftlik hayvanının başıyla vb. temsil edildiğinde ilk şaşkınlığı atlattıktan sonra bunu gene de anlayabildiğimizi düşünüyoruz. Ancak bu anlama işini ilkellerin anlama biçimiyle karıştırmamaya dikkat etmemiz gerekiyor. Bize göre bir tahta parçası, bir monolit, bir tablet bir insanı ancak zihinsel yoldan kurulan bir ilişki, bir tür sözleşme aracılığıyla temsil edebilir. Oysa ilkel insanlar görünmeyen atalar ve tahta parçası, monolit, boğa vb. arasında gerçek bir bütünleşme olduğunu hissetmektedirler.

Arada muazzam bir fark vardır. Bu fark tamamen "temsil etme" sözcüğünün anlaşılma biçimiyle ilgilidir. Biz bu sözcüğe metaforik bir anlam yüklerken, onlar sözcüğü gerçeğin kendisi olarak kabul etmektedirler. Sopa, monolit, boğa vb. gördükleri zaman simgesi oldukları ölüp gitmiş insanı karşılarında görmüş gibi olmaktadırlar. O kişinin çok uzun bir süre önce ölüler ülkesine yerleşmiş olmasının hiçbir önemi yoktur. Bunlar gibi mistik düşünce yapısına uygun bir şekilde koşullandırılan zihinler açısından aynı anda iki ayrı yerde bulunmak bir çelişkiye yol açmamaktadır.

Bütün bunlardan sonra gerçekleştirdikleri simgesel eylemlere nasıl bir güç atfettiklerini anlamak istediğimiz takdirde, her şeyden önce bu eylemlerin simgelerin üstüne oturduklarına benzer bütünleşmeler içerdiklerini göz önünde bulundurmamız gerekiyor. Bir olayı önceden biçimlendirdiklerinde zihinsel açıdan onun gerçekleşmiş olduğunu düşünmektedirler. Bunun mecaz bir düşünce, eyleme geçmiş bir figür/kukla olduğunu kafamızdan silip atmamız gerekiyor. Burada da "temsil etmek" sözcüğünü anlamsal açıdan gerçeğin kendisi olarak kabul etmek durumundayız. Çünkü burada söz konusu olan şey somut bir mevcudiyettir. Sonuç olarak gerçekleşmesini arzuladıkları bir olayı önceden biçimlendirdiklerinde bunu bir tür oyun gibi de-

ğil, bizzat olayın kendisi gibi görmemiz gerekmektedir. Simgesel biçimlendirme demek olayın kendisi demektir. Bizim kullandığımız soyut dile dayanarak burada nedensellikten çok, bütünleşme olduğu söylenebilir. Bize göre, simgesel önceden biçimlendirme ve gerçekleşmesi arzulanan olay arasında nedensel bir bağ kurmaya kalkışmak mantıksız bir davranış olacağından, ilkel insanların da böyle bir bağ kurma düşüncesine sahip olabileceklerini düşünmek mümkün değildir. Bütünleşme de en az bunun kadar mantıksız olmasına karşın, onlar bu düşünceyi kabul etmektedirler. Kafalarında soyutlanmış böyle bir düşünce bulunmamasına karşın bir bütünleşme duygusu hissetmek onlar için yeterli olmaktadır.

Bu zihinsel tavrı kabul etmekte çok zorlanıyoruz. Biz, onlar gibi, pozitif deneyim alanından mistik deneyim alanına kayamayız. Bir alandan diğerine bu kadar kolayca geçemeyiz ve her ikisinin farklı şeyler olduğunu bile bile bu iki deneyimi tek bir olgu gibi kabul edemeyiz. Bizi mantıksal açıdan zorlayan şey simgesel önceden biçimlendirme sonuçlarının karşımıza pozitif deneyim düzleminde çıkmasıdır. Yağmur yağdırıcısının simgesel eyleminden sonra kuraklığın sona ermesi gibi. Oysa bu simgesel eylem sanki doğaüstü dünyaya özgü olaylardan söz ediliyormuşçasına zaman, yer ve fiziksel nedenselliği kesinlikle önemsememektedir.

Başka terimlerle ifade etmek gerekirse, kendi kendimize, ilkel insanların yalnızca istemeye ve simgesel eyleme dayanarak geleceğe ait bir olayın daha önce gerçekleşebileceğini hattâ doğadaki neden ve sonuç ilişkisine dayanmadan gerçekleştiğini nasıl olup da kabul ettiklerini sorup duruyoruz. Bizim için çok ciddi bir sorun oluşturan bu güçlük ilkel zihniyeti hiç etkilememektedir. Bu zihniyet belli bir düzen içinde olup biten olaylarla ancak gündelik yaşam gereksinimleri tarafından zorlandığında ilgilenmektedir. Bu olayların zorunlu yasalara boyun eğdiklerini düşünebilmekten çok uzak olup, görünmez ve doğaüstü güçlerin kendilerinin bizzat olayların içinde yer almadan ya da onlardan bağımsız bir şekilde onlara müdahale edebileceklerini ve düzenlerini değiştirebileceklerini düşünmektedir. Başka bir deyişle bize mantık dışı görünen ve neredeyse aklımızın ucundan bile geçirmeyeceğimiz

simgesel eylemin etkisi ilkel insana son derece basit bir olay gibi görünmektedir.

Bütün bu açıklamalara rağmen, ilkel insanlar bu eylemlerin boş şeyler olduklarını gene de göremiyorlar mı? Çoğunlukla bu eylemlerin bir sonuca ulaşmadığını ve arzularının gerçekleşmediğini göremeyecek kadar körler mi? Kuraklık sona ermediğinde gerçekleştirdikleri önceden biçimlendirmelerin yağmurun yağmasını sağlamadığı Queensland'de yaşayan Avustralyalıların gözünden kaçınış olabilir mi gibi sorular sorulabilir. Karısı bir türlü doğuramayan *Pahouin* Yerlisi her şeyi açıp, çözmesinin bir işe yaramadığını görmüyor mu? Hiç kuşkusuz hayır. Çünkü ilkel insanlar deneyimden ders almamakta ve kimi zaman bizim yaptığımız gibi işe yaramayan âdetlerinden kurtulamamaktadırlar. Tam tersine, mistik bir şekilde koşullandırılan kafaları deneyime karşı genellikle tamamen duyarsızdır. Simgesel bir eylem tarafından düş kırıklığına uğratıldığında, önceden biçimlendirdiği olay gerçekleşmediğinde, bunlara olan inancının bir işe yaramadığı gibi bir sonuç çıkartmaya çalışmamaktadır. Oysa bizim açımızdan bu çok açık bir şeydir. Onlar, babalarının her zaman yapmış oldukları gibi, eylemlerinin daha güçlü ve üstün bir karşı eylem tarafından etkisiz kılındığını düşüneceklerdir. Avustralyalılar kendi kendilerine belki yağmurun saldırıya uğradığı için yağmayı reddettiği ya da komşu aşiret büyücüsünün onun yağmasını engellediği, vb. gibi nedenlerini açıklayamayacakları şeyler söyleyeceklerdir. *Pahouin* Yerlisi karısının kıskanç bir rakibinin yaptığı kötülüklerin kurbanı olduğunu düşünecek ya da çocuğun bir türlü dünyaya gelememesini hamile eşinin aşk maceralarının hepsini itiraf etmemiş olmasına bağlayacaktır. Kısaca, başarısızlığın açıklanması konusunda elde her zaman yeterince neden vardır.

Öyleyse simgesel önceden biçimlendirmeye her zaman atfedilmiş olan etki/güç karşısında başarısızlık bir şeyin kanıtı olamaz. İlk fırsatta en az eskisi kadar güçlü bir inançla kendisine yeniden başvurulacaktır. Yeni bir başarısızlık bile Yerlinin cesaretini kıramayacaktır. Çünkü birçok durumda istenilen sonuç elde edilmiştir. Avustralyalılar gerçekleştirdikleri törenden sonra

çoğu kez yağmurun yağdığına tanık olmuşlardır (Pek çok bölgede profesyonel yağmur yağdırıcılar yağmurun ön belirtilerini/hava değişikliğini hissetme konusunda uzmanlaşmışlardır). Kocanın simgesel uğraşısı sona erdiğinde çoğunlukla karısı da rahatlamaktadır. Aramızda yaşayan pek çok insanla benzerlikler taşıyan ilkel insanlar yalnızca itikatlarını güçlendirecek durumlarla ilgilenmektedirler.

III. Kesin Bir Örnek: Emerek Tedavi Etme *Medicine-Man*'in Maddesel Bir Durum Arz Eden Hastalığı Söküp Alma Eylemini Biçimlendirmesi

Yukarıdaki değerlendirmeler ne kadar doğru görünse de, ilkel insanların simgesel önceden biçimlendirmenin etkisine/gücüne olan güvenlerini açıklamakta yetersiz kalındığının itiraf edilmesi gerekir. Bizim bu konuda sunduğumuz açıklama sınanabildiği takdirde, ya tamamıyla haklı çıkacağız ya da haksız. Acaba bu konuda kesin bir görüşe sahip olunmasını sağlayacak çarpıcı olgular sunabilecek miyiz?

İlkel insanların bir hastalığı yenmek amacıyla başvurdukları kimi uygulamalar büyük ölçüde evrenseldir. Biz önce bunların yukarıda görmüş olduklarımıza benzeyen simgesel eylemler, arzulanan sonucun önceden biçimlendirildiği uygulamalar olduğunu gösterdikten sonra kesin bir kanıya sahip olunmasını sağlayacak hayati noktanın doğa bilgisinden yoksunluk olduğunu, dolayısıyla yalnızca yukarıda sunulmuş olan açıklamanın bile konuyu yeterince aydınlatabildiğini göstereceğiz.

Bilindiği üzere ilkel insanlarda bizim anladığımız anlamda bir hastalık düşüncesi yoktur. Bu insanlar, insan bedeninin bütün fizyolojik işlevlerinden bihaber olduklarından patolojik bir durumun yol açtığı rahatsızlığın da bilincinde değildirler. Bununla birlikte bizim gibi onların da dikkatini çeken semptomlar vardır. Onların hekimleri, doktorları, büyücüleri, Şamanları ya da ne derseniz deyin, en çarpıcı semptomları belirleyebilmektedirler. Bunlar hastalığı nasıl açıklamakta, nedenini nasıl saptamakta ve ne tür bir tedavi öngörmektedirler?

Bu noktalardan yalnızca sonuncusu simgesel eylemlere gerek duyduğundan biz de yalnızca onunla ilgileneceğiz. Ancak bu noktanın diğer ikisinden ayrılabilmesi mümkün değildir. İlkel insanların, hastanın başına gelenler konusundaki düşüncelerini açıklamadan, tedavi yöntemlerini açıklayabilmek mümkün müdür?

Söz konusu olan şey hafif ve sıradan rahatsızlıklarsa, bunların kendiliklerinden geçmesini beklemektedirler. Ya da deneyimle iyileştirici gücü kanıtlanmış olan bizdeki kocakarı ilaçlarına benzer geleneksel bir yönteme başvurmaktadırlar. Bütün yetişkinler bu halk hekimliğinin reçetelerini bilmekte ve gerektiği zaman da onları kullanmaktadır. Ancak durum ciddi olduğu ve hasta birdenbire ya da yavaş yavaş yürüyemez, ayakta duramaz, yemek yiyemez, hareket edemez, konuşamaz hale geldiği, kısaca yaşamı tehlikeye girdiği takdirde yakınları bu hastalığın uzmanı olarak tanınan kişiyi getirtmektedirler.

Çoğunlukla önce gidip bir kâhine danışmaktadırlar. Zira hasta, kendisine yapılan kötülüklerin kurbanı olabileceği gibi, kendisini öldürmek isteyen kötü bir gücün saldırısına da uğramış olabilir. Eğer hastayı kurtarmaya yetecek zaman varsa önce darbenin nereden geldiği ve bunu yapan kişinin neden yaptığının bilinmesi gerekmektedir. Bu düşmanlığını ya da öfkesini bu şekilde ifade eden, bir ruh, bir ölü ya da yaşayan biri midir? Kimi zaman bizzat gerçekleştirdiği bir ön araştırmadan sonra "doktor", koyduğu mistik teşhisin sunduğu belirtilere bakarak tedaviye başlamaktadır. Burada gerçekleştirilen işlemlerin ayrıntısına girmenin bir anlamı yok. Biz yalnızca bu işlemler içinde yer alan simgesel eylemleri ele alacağız.

"Doktorun", bizim hekimlerimiz gibi hastayı dikkatle inceledikten sonra, semptomları nasıl yorumlayacağını düşünmeye ve sözcüğün tıbbi anlamında bir teşhis koymaya ihtiyacı yoktur. Hastalığın nedenini çözdükten, dolayısıyla da nasıl tedavi edeceğini belirledikten sonra istediği bütün bilgilere kehânet yoluyla ulaşmaktadır. Olsa olsa o anda hastanın durumuna bakarak kendi kafasına göre bir teşhis de koyabilir. İşe genellikle büyülü söz kalıplarına eşlik eden bir dansla başlar. Sonra ya bütün bedene

ya da hastalığın bulunduğu bölgeye büyük bir enerji harcayarak masaj yapar. Bu masaj hastalığın derinin altında istenilen bir bölgeye gelmesini sağlayıncaya kadar saatler boyunca durmaksızın sürdürülebilir. Bu iş başarıldığında ağzını bu noktaya dayar ve uzun süren bir çaba sonucu bu noktadan dışarıya bir taş, bir böcek ya da bir miktar pıhtılaşmış kan, vb. özetle "somutlaşmış hastalık" dediğimiz şeyi, yani bir büyücü ya da bir başka güç tarafından bedene sokulmuş olan bir hastalık ilkesini çıkartır.

Bu iş bittiğinde hasta iyileşmiş demektir. Hastanın baştaki zayıf ve yorgun görünümü bizi şaşırtmamalıdır. Kötülük ilkesi hastanın sahip olduğu gücü kemirmiştir. Bu gücün yerine gelmesi gerekmektedir. Ancak *sublata causa, tollitur effectus* (nedeni ortadan kaldırırsanız sonucunu da yok etmiş olursunuz); bu ilke bedenden dışarı atıldığında hastalık da ortadan kaybolmaktadır. Hiç zorlanmadan burada kullanılması gereken sözcüğün "hastalık" olmadığını söyleyebiliriz. Bu sözcük *medicine-man*, müşterisi ve seansı izleyen insanların kafasındaki düşünceye hiç uygun değildir. Hiç kimse ortada patolojik bir doku değişikliği, organların işleyişinde bir değişiklik ya da işlevsel bir bozukluk olduğunu düşünmemektedir. Vücudun içine sokulan kötü bir etki hastanın yaşamına saldırmakta ya da ilkel insanların sık sık kullandığı bir deyimle ciğerini, kalbini, başkalarına göreyse "ruhunu" kemirmektedir. Üstün bir güce sahip olan doktor bu kötü gücün/etkinin avını elinden bırakmasını sağlamaktadır. Şöyle ya da böyle onu vücuttan bizim maddi dediğimiz bir nesne şeklinde çıkartmaktadır. Olaya tanık olan kişilere göreyse bu ne maddi ne de tinsel aynı zamanda bu iki özelliğe birden sahip olan bir şeydir. "Somutlaşmış bir hastalıktır."

Oysa bin bir zahmet ve çabayla hastanın vücudundan emilerek çıkartılan taş, böcek, kan vb. gerçekte doktorun ağzından çıkmaktadır. Doktor tedaviye başlamadan önce onu ağzına güzelce yerleştirmektedir. Olaya tanık olan bir beyaz ise içinde bulunduğu ruh haline göre bunu bir sahtekârlık olarak algılayıp kızmakta ya da eğlenceli bularak gülüp geçmektedir. Ancak "doktoru" her durumda bu zavallı insanların cehaletinden yararlanan ve hiç utanmadan onların sırtından zenginleşen bilinçli bir

şarlatan olarak görmektedir. Tedavi ücreti genellikle oldukça yüksektir. Kimi zaman uyanık bir beyaz "doktorun" numarasını çektiği anda üstüne çullanarak sahtekârlığını ortaya çıkartmaya çalışmaktadır. Böyle bir durumda doktor şaşırmakta ve ne yapacağını bilemediğinden hiç sesini çıkartmadan, başı önünde beklemektedir. Sanki tam suçüstünde yakalanmış biri gibidir. Aslında beyaz adamın neden kızmış olduğunu ve kendisinden ne istediğini anlamamıştır. Öte yandan beyaz adam da aslında nasıl bir olaya tanık olduğundan bihaberdir. Doktorun başvurduğu kaba simülasyon olayı onun gözünde öylesine barizdir ki, bir dakika bile düşünmeden olaya müdahale etmektedir. Sahtekârlık ayan beyan ortada değil midir?

Oysa olaya daha yakından bakıldığında bunun hiç düşünmeden aceleyle gerçekleştirilen haksız bir davranış olduğu görülmektedir. "Doktor" beyaz adamın kendisine yönelttiği alay ve kaba suçlamaları hak etmemektedir. Dürüstlüğünden kuşku duyulmasını sağlayan her türlü göstergeye karşın kendisine güvenen insanları aldatmaya çalışmamıştır. Ancak beyaz adamın bunun farkına varabilmesi için, birlikte yaşadığı Yerlilerin zihinsel alışkanlıklarının kendisininkilerden farklı olduğunun bilincinde olması ve ilk izlenimlerine düşünmeden yenik düşmemesi gerekmektedir. Eğer kendi kendine "doktorun" hangi gelenekler, hangi yerleşik yöntemlere uymuş olduğunu sorsaydı, kızması için hiçbir neden kalmayacaktı.

Anlaşmazlığın ortadan kalkması için taş, böcek vb. kısaca somutlaştırılan hastalığın kesinlikle bir sahtekârlık olmadığının bilinmesi gerekmektedir. Bu, yukarıda sözünü etmiş olduğumuz tipten ve onların uyduğu şemaya uygun simgesel bir eylemdir. Hasta ve ailesinin "doktordan" beklentisi nedir? Vücuda yerleşmiş olan kötülük ilkesini oradan çıkmaya zorlamasıdır. Yerliler, başka bir iyileştirme yöntemi bulunabileceğini düşünmemektedirler. Bu sonuca ulaşabilmek için "doktor" simgesel bir eyleme başvurmakta ve arzulanan sonucu önceden biçimlendirmektedir. Önceden, daha sonra gerçekleşecek olanı gerçekleştirmektedir. Öyleyse *mış gibi* yapmaktadır. Uzun süren yoğun bir emme çabasının sonunda kötülük ilkesinin direnişi kırılmakta

ve onun varlığını somutlaştıran nesne bedenden dışarı çıkartılmaktadır. Bol mahsul almak isteyen *Nagalar* pirinç ektikleri tepeden aşağıya sanki alacakları mahsulü omuzlarında taşıyamayacaklarmış gibi bedenleri öne eğik bir şekilde inmektedirler. Queensland'de yaşayan Avustralyalılar yağmur yağdırabilmek için sanki üzerlerine sağanak yağmur yağıyormuş, kadınlar ve toprak iliklerine kadar ıslanmış gibi davranmaktadırlar. Bu hiç kuşkusuz sahtekârlık değil simülasyondur. *Nagalar* ya da Avustralyalılar kimi kandırmaya çalışmak isteyebilirler ki? Bu simgesel bir simülasyondur. Amacı, önceden biçimlendirilmiş sonucun gerçekleşebilmesini sağlamaktır. Emme yöntemiyle tedavinin bu şekilde yorumlanması doğru olacaktır. Müşterisinin vücudundan somutlaşan hastalığı çıkartır gibi yapan doktor, *Nagalar* ya da Avustralyalılar'dan daha şarlatan değildir. Doktorun durumu Yerlilerinki kadar açık seçik olmadığından kişisel çıkarlarına hizmet ettiği gibi bir duyguya kapılabilmek mümkündür. Bu gibi durumlarla da karşılaşıldığı yadsınamaz. Ancak bu, işlemin simgesel doğasına ters düşen bir şey değildir. Doktorun şöhreti, serveti ve kimi zaman da yaşamı yaptığı tedavinin başarısına bağlıdır. Bu durumda sonucun önceden biçimlendirilmesi en doğru şekilde gerçekleştirilmek durumundadır. Sanki hastalığı hastanın vücudundan gerçekten söküp alıyormuş gibi davranmalı ve olayı izleyen herkesi bu konuda kesinlikle ikna etmelidir. Ancak ne kadar becerikli ve yetenekli görünürse görünsün bir beyazdan gelen hokkabazlık suçlamasıyla karşı karşıya kalma olasılığı da o kadar yüksek olacaktır. Zira genellikle Yerlilerin bu konuya pek dikkat etmedikleri görülmektedir. Bunun da doktorun eyleminin simgesel olduğunu düşünmemiz konusunda belli bir katkısı olacaktır.

Beyaz tanık gözlerinin önünde olup biten pozitif olguya takılmaktadır. "Doktorun" çok büyük bir çaba harcayarak ağzına önceden koymuş olduğu bir taşı çıkardığını görünce bunun en azından bir simülasyon, hokkabazlık vb. olduğunu düşünmektedir. Yerliler açısındansa çıkarılan taşın o anda gerçekten çıkartılmış olup olmamasının bir önemi yoktur. Onlar her şeyden önce mistik bir işlemle ilgilenmektedirler. Onlar açısından so-

run, doktorun gücünün yakınlarını öldürmekte olan kötü gücü alt edip edemeyeceği ve hastayı rahat bırakmasını sağlayıp sağlayamayacağıdır. Doktorun uyguladığı çıkarma işlemi bu zaferin önceden biçimlendirilerek elde edilmiş bir göstergesidir. Im Thurm, Guyanalı Yerlilerin düşünce biçimlerine bakarak, işin aslının gerçek anlamda maddi bir işlem yapmak olmadığını söylemektedir. "Çekilen acıların nedeninin vücudun içine sokulan yabancı maddeler olduğu düşüncesi, çok uzun bir süreden bu yana bilindiği gibi, dünyanın bütün ilkel toplumları arasında oldukça yaygın bir düşüncedir. Ancak bildiğim kadarıyla bu yabancı maddenin, en azından Guyanalı Yerliler tarafından, basit bir doğal maddeden çok, düşman bir ruhun somutlaşmış biçimi olarak görüldüğünün pek farkına varılmamıştır."[10] Önemli olan, bu ruhun bedeni terk etmesidir. Doktor ruhun "somutlaşmış biçiminin" çıkarılışını simüle etmekte ve böylelikle gerçek dışarı çıkarılma işlemini garantiye almış olmaktadır.

İşlemin bu mistik özelliğini yadsıyabilmek pek kolay değildir. Öyleyse doktorların hayâsız sahtekârlar olduklarını söyleyebilmek mümkün olmadığı gibi, Yerlilerin de o kadar salak ya da saf olmadıkları söylenebilir. Genelde simgesel eylemleri tam olarak bizim gibi açıklamayan M. F. E. Williams, az önce gördüğümüz emme yoluyla tedaviyi tıpkı bizim yaptığımız şekilde açıklamaktadır. "Yabancı maddelerin vücuttan çıkartılmasıyla ilgili bu simgelerden yararlanma işleminin el çabukluğuyla yapılması bunu yapan hekimin bir hokkabaz olduğunu kanıtlamaz. Doğal olarak bu onun büyücü özelliğiyle bağlantılı olup, belki de bunu kanıtlamaya yaramaktadır. Gene de hastanın bu kadar cahil olup olmayacağı sorusunun sorulmasından yanayım." Williams, hemen ardından şunları eklemektedir: "*Kerakiler* konusunda tam bir sonuca ulaşabilmiş değilim. Ancak emme yoluyla tedavinin uygulandığı başka yerlerde genellikle hastaların bu el çabukluğunun farkında olduklarından kuşku duyulamaz. Bunu bilmelerine rağmen bu tedavi yöntemine olan güvenlerinde herhangi bir sarsılma söz konusu değildir. Bu "hileye" düzenli bir şekilde

[10] Sir Ev. Im Thurm, *Among the Indians of Guiana*, s. 333.

başvuran doktorlar hastalandıklarında kendilerine aynı yöntemi uygulayan meslektaşları tarafından tedavi edilmektedirler."[11]

IV. Sahtekârlık Değil Simülasyon

İngiliz Yeni-Ginesi'nde yaşayan *Orokaiva* adlı bir başka kabilede,

> hastalık genellikle vücuda girmiş olan yabancı bir unsur şeklinde düşünülmektedir. Hasta onun vücudundan çıkartılmasını istemekte, doktor da bu çıkartma işlemini gerçekleştirmektedir. Bu iş temelinde büyülü bir yöntem aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Tedavi işleminin tamamı hastayı hastalıktan kurtarırmış gibi yapmaktan ibarettir. Doktor hastalığın vücudu terk etmesini arzuladığından, sanki hastalık vücudu terk etmiş gibi yapmakta ve onu vücuttan söküp alarak uzaklara bir yerlere atmaktadır... Burada doktorun genellikle bilinçli bir sahtekârlığa başvurduğunu yadsımanın bir anlamı yok, zira müşterisini kandırmak ve ücretini alabilmek amacıyla küçük bir kanguru kemiğini çıkartıyormuş numarası yapabilir. Ancak olayı bambaşka bir şekilde açıklayabilmek de mümkün. Doktor iyi niyetli olabilir. Müşterisinin vücudundan hastalığı söküp almaya çalışabilir. Bu çıkartıyormuş gibi yapma işlemini simgesel bir şekilde yapacaktır. Tıpkı kurbanını öldürmek isteyen büyücünün onu yakarmış gibi yapmasına (imgesini ateşe atarak) benzer bir şekilde, hastasını iyileştirmek isteyen doktor da hastalığın nedenini onun vücudundan çıkartır gibi yapacaktır. Bu da bir simülasyondur ancak bir simülasyon olmaktan başka bir amacı yoktur. Bir aldatmacadan söz edilecekse burada yarı yarıya bir kendini aldatmadan söz edebilmek mümkündür. Müşterisinin gözünü boyamaya kalkışmamakta, onun acısına bir son verebilmek amacıyla kendisiyle bir tür gizli anlaşma yaparak, her ikisinin de etkili olduğuna inandıkları bir yönteme başvurmaktadır. Bu doğrultuda ele alındığında... bunu bir büyücünün doğaüstü güçlerden uygun bir şekilde yararlanma girişimi olarak ele alabilmek mümkün. Hattâ bunun namuslu bir girişim olduğu bile söylenebilir...

[11] F. E. Williams, *Papuans of the Trans-Fly*, s. 354-355.

> Arzulanan sonucun simgesel bir şekilde yeniden sunumu ve *baran*ın (somutlaşmış hastalığı bulunduğu yerden çıkartan doktor) sahip olduğu özel güç ve işlem sırasında çiğnediği "ilaç" sayesinde bu önceden biçimlendirmenin beklenen sonucu doğuracağı gibi bir duyguya sahip olunmaktadır.[12]

P. Heinrich Meyer de bu tedavi olayını mistik bir bakış açısıyla yorumlamaktadır. Doktorun emme yöntemiyle hastanın vücudundan dışarı dikenler çıkartırmış gibi yaparak bunları avucuna tükürdüğünü söylemektedir. "Olayı gören Yerliler buna inanmaktadırlar. Olaydaki el çabukluğunu yutmamış gibi görünmekle birlikte gene de törenin beklenen sonucu sağlayacağına inanmaktadırlar. Olan bitenler konusunda bizden farklı bir düşünceye sahiptirler... Onlara göre bu, simgesel bir eylemdir. Bir kez olup bittikten sonra simgesel eylem ve törenin önceden biçimlendirdiği şeyin gerçekleşmesini sağlamaktadır."[13]

Evans-Pritchard, emme yöntemini sürekli kullanan *Azandeler*'deki bu hassas konu üzerine dikkatle eğilmiştir. Yer olmadığı için burada bir gün bir doktoru tam simülasyon suçunu işlediği sırada nasıl yakaladığıyla ilgili bütün açıklamaları ayrıntılı bir şekilde veremiyorum. Bu olay yaşandığı sırada orada bulunan doktorun çömezi ve mesleğin inceliklerini öğrenmeye çalışan genç adam âni bir şok geçirerek, ruhsal açıdan çökmüştür. Aptallaşan genç çömez bu işi öğrenmekten neredeyse vazgeçecek bir duruma gelmiştir. Ancak iki gün sonra yeniden kendine gelerek yanılmıyorsam, "bu olaydan önce kendisine hiç güvenmediği kadar güvenmeye başlamıştır".[14] Daha ileriki sayfalarda aynı yazar: "Doktorlar 'hileli' bir tedavi yöntemi uyguladıklarını bilmekle birlikte, bu yönteme inanmadıkları söylenemez; çoğunlukla sanki kendileri de inanıyormuş gibi yapmaktadırlar... Bu konuda pek çok Yerli, doktorlardan şüphelenmekte ve büyük bir

---

[12] F. E. Williams, *Orokaiva Society*, s. 301-302.

[13] P. Heinrich Meyer, *S. V. D. Wunekau, oder Sonnenverehrung in Neuguinea.* Anthropos, XXVIII, s. 43-44 (1933).

[14] E. E. Evans-Pritchard, *"The Zande Corporation of Witch-doctors" Journal of the Royal Anthropological Institute, LXIII*, s. 81.

çoğunluğun zengin olmaktan başka bir şey düşünmeyen bir sahtekârlar çetesi olduğunu söylemekle birlikte aralarından bazılarının samimiyetine inananlar ve uyguladıkları tedavi yöntemine saygı duyanlar da vardır. Belki beyazlarla ilişki kurduktan sonra *Azandeler* doktorlarına daha az güvenmeye başlamışlardır?"[15] Evans-Pritchard, *Azandeler*'in bu konu üzerindeki görüşlerinin kesinlikten uzak oluşuna, apaçık çelişkiler taşımasına, eleştirel tavırlarındaki dengesizliğe bakarak, yani başka bir yoldan geçerek benim ulaşmış olduğum sonuca ulaşmış görünmektedir. Yazar, "Doktorlarına körü körüne inanmalarının nedeni mitleri üreten o zihinsel yapının hâlâ varlığını sürdürüyor olmasıdır... İçinde bulunulan koşullar zorladığında gelenek onları doktorlara danışmaya ve inanmaya zorlamaktadır... Doktorlara giderek onlara inanmak da aynı karmaşık tepkinin bir parçasıdır... İnanç her zaman mit aracılığıyla ifade edilmekte ve mit de her zaman ritüelin ikiz kardeşi gibi görülmektedir. Aynı memeden süt emdiklerinden, olgunlaşıncaya kadar birlikte büyümektedirler"[16] demektedir.

Evans-Pritchard'ın bu görüşleri yalnızca *Zande* "doktorlarının" tedavi yöntemine değil, aynı zamanda değişik etkinliklerinin tamamına da uygulanabilir. Burada konu ilkel olduğu söylenen pek çok toplumda karşımıza çıkan "emip çıkartma yoluyla tedavi" olduğu için, Yerlilerin güveni konusunda karşılaşılan çatlaklarla inanç ve kuşku arasındaki gidip gelmeler oldukça öğretici olmaktadır. Simgesel eylemde bir el marifeti olduğundan kuşkulansalar ve kimi zaman bundan emin olduklarını, hattâ çekip çıkartmanın bir sahtekârlık, bir hokkabazlık numarası olduğunu söyleseler bile simgesel bir eylem olarak bunun tamamen yararsız bir şey olduğuna inanınamaktadırlar. Ona olan güvenlerinin tamamıyla yitip gitmesi için, ucundan kenarından ilk semptomlarını sezinlediğimiz, zihinsel bir devrim sürecinden geçmiş olmaları gerekmektedir. Deneyim anlayışlarının, yani düzenli bir sıra izleyen doğal olayları bundan tamamıyla bağımsız, oynak

[15] Agy., LXII, s. 320-322.
[16] Agy., s. 328, 332.

bir doğaüstü gerçeklik içine taşıyıp meydana çıkan çelişkilere aldırmayan geleneksel düşünce biçimlerinin, kökten değişmesi gerekmektedir.

Emme yöntemiyle tedavi konusunda sunulan bu açıklamalar nedeniyle karşımıza çıkabilecek bir başka güçlük daha var. "Somutlaşmış hastalığın" emilerek çıkartılması simgesel bir eylemse, arzulanan sonucun önceden biçimlendirilmiş hali onun gerçek gibi algılanmasına yol açıyorsa, öyleyse daha sonra hakikaten bu sonucun alınması gerekmektedir. Halbuki doktorun olay yerini terk etmesinden sonra hastanın bedeninden bir taş, bir böcek vb. çıktığını gören birileri var mıdır? Böyle bir düşünce ne hasta ne de yakınlarının aklının ucundan geçmektedir. Bu, doktorun uyguladığı tedavi yönteminin yeterli olduğu anlamına gelmektedir. Öyleyse emme yoluyla tedavi simgesel bir şey değil, somutlaşmış hastalığın gerçekten bedenden çekilip çıkartılmasına yönelik bir şeydir. Eğer böyleyse o zaman doktor insanları kandırıyor demektir. İnsanların saflıklarıyla alay ediyor demektir. Bir düzenbaz dememek için onun bir hokkabaz olduğu söylenebilir.

Dışarıdan bakıldığında ciddi gibi görünen bu güçlüğün altından kalkmak oldukça kolaydır. İlkel insanlara özgü zihinsel tavrı benimsemek konusunda gereken çaba gerçekten gösterildiği takdirde bu güçlük bir anda ortadan kaybolmaktadır. Onlar bizimkinden tamamen farklı mistik bir hastalık düşüncesine sahiptirler. İyileşmeyle ve sonuç olarak tedaviyle ilgili düşünceleri de keza mistik özelliklere sahiptir. Elde edilmeye çalışılan sonuç, bedenden *maddi anlamda* bir taş ya da böcek vb. gibi bir nesnenin çıkartılmasından ibaret değildir. Gözle görülebilen bu çıkartma işlemi yalnızca doktorun başarısının göstergesi olması açısından önemlidir. Hastanın yaşamını kemiren zararlı güç, bulunduğu yeri terk etmek durumunda kalmıştır. Im Thurm'in deyimiyle "somutlaşmış hastalık" bir simgedir. Onun bedenden dışarı atılmasıysa bir başka simgedir. Mücadele mistik bir düzlemde olup bitmektedir. Hastalığın simgesel bir şekilde çekilip çıkartılması doktorun başarısı anlamına gelirken, bu eylemiyle doktor da hastalığı gerçekten tedavi etmiş olmaktadır. Olaya tanık olanlar –doktorun mistik gücünün mücadele sırasında

yetersiz kalabileceği durumlar hariç. Örneğin Avustralyalıların kutlama törenlerinden sonra düşman bir büyücünün yağmurun yağmasını engellemesi gibi– artık iyileşmenin bir noktaya kadar mümkün olacağına inanmaktadırlar.

Yapılan itiraz yalnızca şeyleri Yerlilerin bakış açısı doğrultusunda değerlendirmediklerini kanıtlamaktadır. Bunlar tedavinin başarısına ilişkin somut bir kanıt görmek istemektedirler. Oysa ilkel zihniyet böyle bir şeye gerek duymamaktadır çünkü onun açısından üzüntü verici olay, yalnızca mistik bir düzlemde olup bitmektedir. Hiç kimse "somutlaşmış hastalığın" bedene nasıl girdiğini görmemiştir. Ancak içeri bir şeyin girmiş olduğu konusunda kimse kuşku duymamaktadır. Doktor gittikten sonra gene hiç kimse bu şeyin dışarı çıktığını görmemektedir. Doktorun kötü gücü gerçekten alt etmesi durumunda, hastalığın iyileşmiş olduğundan kimse kuşku duymamaktadır.

V. Formüller (Kalıplaşmış Sözcükler) Aracılığıyla Gerçekleştirilen Simgesel Eylem: Sözlü Biçimlendirme

İlkel insanlar çok değişik amaçlarla durmadan simgesel eylemlere başvurmaktadırlar. Burada simgesel eylemin değişik biçimlerini gözden geçirmenin bizim çalışmamız açısından pek bir yararı yoktur. Öte yandan bu çeşitlilik hepsinin yukarıda sunulmuş olan genel şemaya uymalarını engellememektedir. Gene de bu şemanın oluşumunu belirleyen zihinsel süreci daha iyi anlayabilmek amacıyla, kafa karıştıran hiçbir ayrıntının yer almadığı çok basit bir tür simgesel eylemin özgün yapısını gösteren bir çözümleme sunmak yeterli olabilir.

Bu simgesel eylem arzulanan sonucun bir eylem aracılığıyla önceden biçimlendirilme sürecini içermemektedir. Bu simgesel eylem yalnızca arzulanan sonucun gerçekleşmiş olduğunu gösteren kalıplaşmış bir sözden (formül) ibarettir. Yalnızca bu önerme aracılığıyla arzulanan sonucun elde edileceği düşünülmektedir. Doğu Grönland kıyılarında yaşayan Ammassalik Eskimoları hakkında derinlemesine bir inceleme yapmış olan W. Thalbitzer, büyülü dualar olarak adlandırdığı bu formüllerin büyük bir kısmını derlemiş, çözümlemiş ve yorumlamıştır.

"Dilbilimsel açıdan bu sözler her zaman bir dua biçimine sahip değildir. Pek çoğunda fiil, dilek ya da emir kipinde değil bildirme kipindedir. Ancak olgunun söze dökülüş biçimi gerçekleşen bir *dile*ğin yinelenmesi şeklindedir. Aslında formül dilek kipinde olan bir anlama sahiptir. *Kayak*ında ilerleyen avcı: "Burnu geçince, burun bana ne verecek? Burun bana bir ayı verecek" sözcüklerini mırıldanmakta ya da ezbere söylemektedir. O sırada kafasından geçen düşünceyse: "Bu burnu aştıktan sonra bir ayı görmeyi (vurmayı) diliyorum." Şu türden büyülü sözcükler söylediğinde: "Fok balığı razı, beni görmeye geliyor, dosdoğru çadırıma geliyor" ya da "Boynuzlu balığın yanaklarını ve boynuzunu okşuyorum, rıza gösterip, uysallaşıyor" dediğinde aslında, "Umarım böyle olur" şeklinde düşünmektedir. Gene sonbaharda kışlık evine yerleştikten sonra: "Kötü ruh yanımdan geçerken bana hiç aldırma" dediğinde asıl ifade etmeye çalıştığı şey: "Acaba bana dokunmadan geçebilir mi? Acaba hasta olmaktan kaçıp kurtulabilir miyim?"[17] türünden bir düşüncedir.

Gerçekleşmesi çok istenen bir dilek, bir arzu ifade eden bu formüllerde fiil, dilek değil de bildirim kipindeyse bu, olayın sözlü olarak dile getirilişi esnasında gerçekleştiği ya da daha söylenmeden gerçekleşmiş olduğu şeklinde algılanmaktadır. Dileğin yoğunluğuyla formülün gücü gelecek ve şimdiki zaman arasındaki mesafeyi yok etmektedir. Gelecekte gerçekleşmesi beklenen olay sanki o anda gerçekleşmiş gibi hissedildiğinden, o an gerçekleşmesi arzulandığından sonuç olarak gerçekleştiği düşünülmektedir. Eskimo sanki burnun öteki tarafında bir ayı görmüş, sanki fok balığı yanına gelmeyi kabul etmiş gibi konuşmaktadır. Ağzından çıkan formüllerin onları kendi arzu ve iradeleriyle yanına gelerek ölmeyi kabul etmeye zorlayacağını düşünmektedir. Yalnızca bu sözlerin telaffuz edilmesi bile örneklerini vermiş olduğumuz simgesel eyleme tekabül etmektedir. Formül simgesel eylemi anlamamıza yardımcı olurken, simgesel eylem de formülü

[17] W. Thalbitzer, *The Ammassalik Eskimo, II*, s. 250. Meddelelser om Gronland, XL.

anlamamıza yardımcı olmakta, yani karşılıklı olarak birbirlerini aydınlatmaktadırlar.

Nagalar pirinç tarlalarında çalıştıktan sonra tepeden aşağı doğru inerken omuzları sanki kabuklu pirinç çuvalları altında ezilmektedir. Bu mimiğin anlamı: "Pirinç öyle bol olsun ki, aşağı taşırken biz altında ezilelim!" Bu dilek, sözcükler aracılığıyla değil hasat sonrasında harcanacak çabanın önceden biçimlendirilmesi aracılığıyla ifade edilmektedir. Bu mimiğin bir anlamda eylem halinde bildirim olduğu söylenebilir. Kısaca bu mimik, "eylem halinde bildirimi-doğrulayan şeyin" yerine geçmektedir. Buna karşın Eskimoların formülleri sözlü simgesel eylemlerdir. Bu eylemler sözlü olmakla birlikte gene de çok etkilidirler. En az diğerleri kadar etkili oldukları söylenebilir. Onlar sayesinde Eskimo Yerlisi, arzuladığı sonuca, yani burnu aşarak, fok balığına vb. ulaşmaya çalışmaktadır. Bu beklentisi boş çıktığı takdirde, daha güçlü hasmın bir etkinin önünü kestiğini ya da yararlandığı formülün yanlış olduğunu düşünecek ve daha etkili bir formül aramaya başlayacaktır. Bu arada büyülü formüllere olan inancında en ufak bir sarsılma olmayacaktır. Çünkü bu inanç (geleneksel bir inançtan ayırmanın neredeyse olanaksız olduğu) yüzyıllar boyunca oluşmuş mistik bir deneyim üstüne oturmaktadır. Thalbitzer'in deyimiyle "kanının kanı" haline gelmiştir.

Böylelikle az önce, arzunun gerçek gücü konusunda anımsatmış olduğumuz düşüncenin doğrulandığı görülmektedir. İlkel insanların kafasında, arzu, nesnesini gerçekleştirebilecek donanıma sahiptir. Hattâ arzusunun bilincinde olmayan insanda bile harekete geçebilmektedir. Özellikle de bu arzuyu dile getirdiği zaman. Onlar için sözcükler boşlukta yankılanan sesler değildir. Bu sözcükler nesnel bir gerçekliğe tekabül edip, kendilerine özgü bir büyülü güce sahiptirler. Özellikle de formüller, beddualar, lanet okumalar, vs.'de. Birisine ciddi bir ses tonuyla yakında öleceğini söylemek onu öldürmeye teşebbüs etmek kadar ciddi bir şey olup, en az ona gösterilen kadar büyük bir tepki gösterilmesine yol açmaktadır. Eskimoların formülleriyle ilgili olarak Thalbitzer, "Eskimoların doğa anlayışına dayanarak en önemli noktanın sözcüklerin büyüleyiciliği olduğuna, bunun ise

sözleşmesel (kurmaca) değil gerçek bir şey"[18] olduğuna dikkat çekmektedir. K. Rasmussen de birçok kez dikkatimizi bu nokta üzerine çekmeye çalışmıştır. "Bütün iktidar kaynakları arasında sözcükler elde edilmesi en güç olanlardır. Ancak en büyük güce de onlar sahiptir. Zira karanlık çağlarda yaşadığı sırada insanoğlunun aydınlanmasını sağlamış olan şey büyülü bir sözcüktür. Yeryüzündeki insan sayısı aşırı bir şekilde artmaya başladığında ölüm gene bir sözcükle onun yaşamına sokulmuştur."[19]

Sözcükler ve formüllerin gücüyle ilgili bir başka örnek vermiş olmak için, *Navaholar*'ın, düşmana saldıracakları sırada onu savaş öncesinde saf dışı etmeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. Onlar *Kerakiler* gibi, kendilerine kimi düşmanların isimlerini vermiş oldukları hayvanların ayaklarını kırdıkları simgesel bir eylem aracılığıyla olası kurbanlarının bacaklarını kötürüm etmeye çalışmamaktadırlar. *Navaholar* aynı eylem için sözcük ve formüllerin gücünden yararlanmaktadırlar. "Şef kamp yerinden biraz uzaklaştıktan sonra düşmanlarına gizli isimleriyle seslenmekte, büyülü ilahiler söylemekte ve dualar etmektedir. Bu dualar şöyle gerçekleştirilmektedir: Şef işe önce düşmanın kafasıyla başlamakta sonra bedeninin bütün organlarını sıralayarak en aşağıya kadar inmektedir. Duasını toprakla noktalamaktadır. Bu sanki düşmanı toprağa gömmek gibi bir şeydir."[20] Bu simgesel eylem kesinlikle, amacına ulaştığında gerçekleşecek olan önceden biçimlendirmenin eşlik ettiği söz aracılığıyla efsunlamaktır.

İlkel insanlar, gerçekten de, çoğu kez yalnızca formülle yetinmemektedirler. Daha kesin sonuç alabilmek amacıyla sözcüklerin gücüne, hareketlerin, şarkıların ve dansların gücünü de eklemektedirler. Çoğunlukla törenler kapsamında karşılaşılan simgesel eylemlerde her unsurun değişik rollere sahip olmasından önce bu bütün oluşmuştur.

---

[18] W. Thalbitzer, *The Ammassalik Eskimo, II*, s. 251. Meddelelser om Gronland, XL.

[19] K. Rasmussen, *The Intellectual Culture of the Iglulik Eskimo*, s. 165.

[20] W. W. Hill, *Navaho Warfare*. Yale University Publications in anthropology, V, s. 14 (1936).

VI. Söylenen Formül (Kalıplaşmış Sözcük) Gelecekte Olacak Olayı O Anda Gerçekleştirmektedir

Önceki bölümlerde çözümlemiş olduğumuz olgulara dayanarak şöyle bir sonuca ulaşabiliriz: Simgesel eylem, simgelerin ortaya çıkışına yol açan zihinsel sürecin bir parçasıdır. Simgelerin sahip oldukları doğa ve işlevlerin neredeyse bir töz birliğine kadar giden bir bütünleşme süreciyle açıklandığını gördük. Sözcüğün gerçek anlamında simge, simgesi olduğu varlık ya da nesneyi "temsil etmekte" yani onun mevcudiyetine bir somutluk kazandırmaktadır. Örneğin, bir ölünün simgesi olan sopa, taş, imge vb. yoğun bir bütünleşme duygusu nedeniyle ölü kişinin kendisi haline gelmektedirler. Gene benzer bir bütünleşme duygusu sayesinde simgesel eylem, gerçekleşmesi arzulanan bir sonuç ya da olayın önceden biçimlendirilmesine o sonuç ya da olayın gerçekleşmiş gibi kabul edilmesine yol açmaktadır.

Aslında işin özü, arzulanan sonuca ulaşılmış gibi, gerçekleşmesi dilenen olayın sanki o anda gerçekleşmiş gibi yapılmasından ibarettir. Queenslandli Avustralyalılar sanki yağmur yağıyormuş gibi davranmakta ve sağanak yağdığı sırada neler yapılıyorsa bunların aynısını yapmaktadırlar. *Nagalar*, tarladan kaldırılan pirinç öylesine ağırmış da onlar da bunu sırtlarında taşımakta çok zorlanıyorlarmış gibi yapmaktadırlar, vb. Bu tümcelerde yer alan *sanki* zarfının birebir bizim ona atfettiğimiz alışageldik anlamına sahip olmadığını bilmemiz gerekir. Bize göre *sanki* ile anlatılmaya çalışılan şey, simgesel eylemin arzulanan sonucu "önceden biçimlendirmekten" başka bir şey yapmadığıdır. *Nagalar*'ın mimikleri bu durumda hasat zamanında yoğun bir şekilde hissetmek istedikleri duyguların bir anlamda önceden yaşanmasıdır. Bundan başka bir şey olabileceğine bizim aklımız pek ermiyor. Oysa –bu, ilkel insanların zihinsel tavırları ve bizimki arasındaki temel farkın ortaya çıktığı hayati noktadır– onlar açısından önceden biçimlendirme, sonucun önceden elde edilmesi ya da olayın gerçekleştirilmiş olması olmadığı gibi, gerçekleşmesi arzulanan olayın önceden basit bir taklidinden de tamamen farklı bir şeydir. Bu o olayın o anda hemen gerçekleşmesini sağlayan etkili

bir eylemdir. Yağmur yağıyormuş gibi davranan Avustralyalılar yağmuru yağmaya zorlamaktadırlar. Daha ürünü kaldırmadan gelecek ürün tarafından belleri bükülen *Nagalar* gerçekte çok bol ürün almayı garantilemeye çalışmaktadırlar.

Sanki, basit bir önceden taklit etme anlamına gelmemektedir. Bu şekilde biçimlendirilen gelecek yalnızca bir gelecek değildir. O daha şimdiden gerçekleşiniş gibi hissedilen bir gelecektir. Daha önce de belirtmiş olduğum gibi ilkel insanlar çok ateşli bir tutkunun, bir arzunun egemenliği altındayken gelecekte olması beklenen bir olay sanki o anda gerçekleşmiş gibi bir duyguya kapılmaktadırlar.[21] Evans-Pritchard da *Azandeler* konusunda aynı noktaya dikkat çekmektedir. "Onlar için şimdiki zaman ve gelecek bizim anladığımızdan farklı anlamlara sahiptirler... Bu sorunu bizim dilimizle ifade edebilmek çok zordur... Davranış biçimlerine bakılarak onlar açısından şimdiki zaman ve geleceğin bir anlamda iç içe geçmiş oldukları söylenebilir. Sanki şimdiki zaman gelecekle bütünleşmiştir/onun bir parçası gibidir."[22] Burada hakikaten bir bütünleşmeden söz edilebilir. İlkel insanlarda bizim derinlemesine algılamakta ve betimlemekte büyük zorluk çektiğimiz zihinsel sürece özgü bir özellikle karşı karşıya bulunduğumuz söylenebilir.

Önceden biçimlendirilmiş sonuç, bizzat bu önceden biçimlendirmeyle bütünleşme sayesinde gerçekleşmektedir. Oysa bizim kafa yapımız bu gibi konularda ancak varlığı belli kurallar doğrultusunda saptanabilen ve doğruluğu kesinleştirilebilen olgularla ilgilenmektedir. İlkel insanların hissettikleri bütünleşmelerin yaşantılarını nasıl belirlediğini anlayamamakta, bunun üzerine kurulan simgesel eylemleri açıklayamamaktadır. Zaten bütünleşmeler üzerine oturan bu eylemlerin bütünüyle "açıklanabilmeleri" de mümkün değildir. Bizim anlama çabalarımızın tam bir başarıya ulaşması mümkün değildir, çünkü yanlış sorulmuş sorular üzerine oturmaktadır. Bir bütünleşme olayını akılcı

[21] Bkz. *La mentalité primitive*, s. 222.

[22] E. E. Evans-Pritchard, *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande*, s. 347.

ilişkiler kurarak anlaşılır kılmaya kalkışmak kaçınılmaz bir şekilde yanlış yola sapmak demektir.

İlkel insanlar kendilerine, simgesel önceden biçimlendirmenin hangi mekanizmaya uyarak arzuladıkları sonucu gerçekleştirdiği gibi bir soruyu asla sormamaktadırlar. Her zaman *medicine-man*, doktorlar, büyücüler ve Şamanların, vb. bu yönteme başvurduklarını görmüşlerdir. Hiç kimse daha ötesini düşünme gereği duymamaktadır. Sonuca nasıl ulaşıldığı gibi bir soru onlar açısından anlamsız bir kuramsal sorun olup, hiç kimsenin aklına böyle bir soru sormak gelmeyecektir. Evans-Pritchard, *Azandeler*'in, büyülü eylem sonuç verdi dediklerinde bundan ne anladıklarını anlamaya çalışmıştır. Sonuç olarak bizim dillerimizde bir karşılığı olmayan *mbisimo* sözcüğünden başka bir şey elde edememiştir. Daha uygun bir karşılık bulamadığı için de, her ne kadar *Zande* teriminin içinden çıktığı ortamın atmosferi bizim ruh sözcüğümüzün içinden çıkmış olduğu atmosferden çok farklı olsa bile, bunu "ruh" olarak çevirmiştir. *Mbisimo* sözcüğüyle mistik düzeydeki bütün eylemler betimlenmekte ve açıklanmaktadır... Bir *Zande* Yerlisi (kehânette bulunmaya yarayan) zehir testinin bir *mbisimo*su var dediğinde bununla: "Onda bir şeyler var ya da bizim ifademizle o bir güce sahip" (dinamik bir şey) demek istemektedir. Onlara zehrin bir "ruha" sahip olduğunu nereden bildiklerini sorduğunuzda, biliyoruz çünkü etki ediyor demektedirler. Mistik eylemi isimlendirerek açıklamaktadırlar.[23]

Diğer pek çoğu gibi *Azandeler* de seyahat esnasında varacakları yere gece olmadan varamayacaklarından korktukları zaman, gündüzün uzamasını sağlamak amacıyla güneşin hareket etmesini engellemektedirler. Bunun için "bir ağaç çatalına bir taş koymaktadırlar. Kimi zaman patika kenarlarına da taşlar koydukları görülmektedir. Bu rit böyle bir mistik güce nasıl sahip olmuştur? Bu soruya verilebilecek tek yanıt, bu gücü ağaç üzerine taş koyma eylemi ve bu eylemle arzulanan sonucu birbirlerine bağlayan birkaç sözden aldığı şeklinde olabilir. Sözcükler, riti, ulaşılması beklenen sonuçla ilişkilendirmektedir. Gerçekleştirilen eylem

[23] Agy., s. 320-321.

basit bir taklide dayalı simgesel dışa vurumdur. Taş nasıl ağacın üzerinde duruyorsa güneş de gökyüzünde öyle asılı duracaktır. Bu nasıl bir taştır? Bu bir *ngua* (ilaç, büyü) mıdır? Bir *Zande* Yerlisi hiç kuşkusuz, bu, güneşi büyülemeye yarayan bir taştır diyecektir. Bununla, taşın, büyülü bir ritte Güneş'in gidişatını etkilemek amacıyla yararlanılabilecek bir nesne olduğunu anlatmaya çalışmaktadır".[24]

*Mbisimo*nunki gibi bu da tamamen sözlü bir açıklamadır. *Zande* Yerlisinin taşı ağaç çatalına yerleştirdiği sırada formüle etmiş olduğu dilekle bağlantılı olan Güneş'i durdurmaya yönelik eylemin doğası hakkında, en ufak bir açıklama getirmemektedir. Bu türden bir bütünleşmenin nasıl gerçekleştiğini araştırmanın, yani onu açıklamaya çalışmanın bir yararı yoktur, zira doğası gereği bizim için anlaşılması mümkün olmayan bir şeydir.

VII. Simgesel Biçimlendirme, Etkinliğini, Bir Bütünleşme Sürecine Borçludur

Gerçekleştirilmesi hedeflenen, "arzulanan sonucu", önceden biçimlendiren simgesel eylemi mümkün olduğunca iyi bir şekilde açıklayabilmek için başka bir yol izlemek daha doğru olacaktır. Önce, bunun, diğer simgesel eylem biçimleriyle aynı zihinsel tavrı gerekli kıldığına ve aynı şemaya uyduğuna dikkat çekelim. Ağaç çatalına bir taş koyarak güneşi durduran *Zande* Yerlisi, dileğini hem sözcük hem de davranışıyla dile getirmektedir: "Bu taşın ağaçta hareket etmeden durması gibi, Güneş de gökte şu anda bulunduğu yerde hareket etmeden dursun!" O da (kendisine düşmanının adını verdiği) küçük bir kangurunun ayaklarını kırdığı sırada: "Bu hayvanın ayakları gibi şu adamın bacakları da kendisine hizmet edemesin" diye bağıran *Keraki* Yerlisi gibi davranmaktadır. Tıpkı tarlalara belli bir büyüklük ve yuvarlaklıkta taş gömen *Papu* ve *Kanaklar*'ın bu davranışlarının: "Tomurcuklar umarım o taşlar kadar büyük ve yuvarlak olur!" anlamına gelmesi gibi. Bu ve kolaylıkla bunlara eklenebilecek başka simgesel eylemlerde, arzulanan sonucu önceden biçimlendirme mantıksal

[24] Agy., s. 469.

olmaktan çok "nitelik transferleri" yapılmasına elverişli özellikler taşıyan, duygusal olarak adlandırılabilecek bu türden bir soyutlama içermektedir. *Zande* Yerlisinin simgesel eylemi Güneş'le ağaç çatalında duran taşın (ancak taşın herhangi bir başka özelliğiyle değil yalnızca bu konumuyla sınırlı olan) bütünleşmesini içermektedir. Üstelik *Zande* kalacağı yere vardığında, taş ağaçta duruyor olmasına karşın, Güneş hareketini kaldığı yerden sürdürebilecektir. Bütünleşme dileği sona erdiğinde bütünleşme olayı durmaktadır. Tıpkı bira bardağına dökülen zehrin, hedeflenen kişinin içmesinden ya da birlikte içtiği insanların arasından ayrılmasından sonra zararsız hale gelmesi gibi.

Sonucun önceden biçimlendirilerek ifade edildiği arzu, duygusal soyutlama, yönlendirilmiş ve sınırlı bütünleşme ilkel insanlara özgü simgesel eylemlerin belirgin özellikleriyse; o zaman bunlara özgü ilkenin de doğal olaylar düzenine ait olmadığı ortadadır. Zira bu düzlemde ele alındığında, eylem, önce bu olayları belirleyen yasalar tarafından düzenlenmek durumundadır. Oysa ilkel insanlar simgesel eylemlerini gerçekleştirirlerken buna hiç dikkat etmemektedirler. Öyleyse Evans-Pritchard'ın deyimiyle bu "dinamizm" gücünü nereden almaktadır? Hiç kuşkusuz mistik deneyim düzleminden. Bu kitabın ilk bölümü ilkel insanların düşünce ve yaşamlarında bu deneyimin nasıl bir yere sahip olduğunu, etraflarını çepeçevre sardıklarını düşündükleri görünmez güçlerle ne kadar yoğun bir şekilde haşır neşir olduklarını ve özellikle de haset, kıskançlık, tartışma çıkartmaya yatkınlıklarını, suçlamada bulunma, öfke, nazar vb. gibi eğilimlerle dolu olduklarını göstermişti. Yalnızca var olmaları bile hedefledikleri varlıkların acı çekmesi için yeterli olmaktadır. Kendilerine karşı çıkılmadığı, "etkisiz kılınmadıkları" takdirde ise o varlıkları yok edebilmektedirler.

Oysa arzu, dilek gibi eğilimler bu türden görünmez güçler arasındadır. Yalnızca var olmaları bile gerçekleştirdikleri eylemlerin hissedilmesine yol açmaktadır. Ayrıca basit sözcükler, büyülü kalıplaşmış sözler, hareketler, mimiklere başvurulması, arzulanan sonucun taklit edilmesi durumunda daha da güçlenmektedirler. Arzuyu güçlendiren kalıplaşınış sözler gibi önceden biçimlendir-

me de simgesel eylem yoluyla amaca ulaşma ve gerçekleştirme biçimlerinden biridir. İlkel insanlar neredeyse içgüdüsel denilebilecek bir şekilde hem biri hem de diğerinden yararlanmaktadırlar. Bunların etkileme gücünü nasıl sorgulamaktadırlar? Bu güç onlar açısından en az kendi refleksleri kadar doğal bir şeydir.

Bütün bunların düşünme ve eleştirme yetisinden yoksun zihinlere uygun bir yanılsama olduğu söylenebilir. Bu yüzden basit ve kolay bir şekilde yapılan açıklamalardan kaçalım. Çünkü böyle bir şey yapmak, kimi zaman insanı çok şaşırtsalar bile daha derinlemesine, önyargısız bir şekilde araştırılmayı hak eden olguları görmezden gelmek demektir. Düşünce yapıları bizimkilerden başka şekilde koşullandırılmış olan ilkel insanların başka türlü alışkanlıkları vardır. Onlar için mitler dünyası gerçekten var olmuştur. Daha güzeliyse bu dünya, en azından "doğaüstü" bir şey görünümünde, var olmayı hâlâ sürdürmektedir. Bu dünyanın oynaklığı, onları, belli bir düzene sahip somut doğa olaylarından daha çok şaşırtmamaktadır. Bu durumda simgesel eylemlerin önceden biçimlendirdikleri şeyleri gerçekleştirebilmelerini çok doğal karşılamaları bizi neden şaşırtıyor ki? Çok istisnai durumlar dışında hiç kimsenin hiçbir şekilde kuşkulanmadığı mitlerin çok daha gerçek dışı eylemlerden söz ettikleri görülmektedir.

Mistik deneyimin geçerliliğine olan inanç ve simgesel eylemlerin etkinliğine güvenme arasındaki bu yakın ilişki basit bir zihinsel çıkarsamanın ürünü değildir. Daha önce görmüş olduğumuz gibi her ikisi de ilkel zihniyetin mistik koşullandırılması üzerine oturmaktadır. Her ikisinin ortak noktası budur. Dr. Malinowski daha önce birçok kez ve özellikle de yeni çalışması olan *Coral Gardens and Their Magic*'te yaptığı gibi, bu konu üzerinde ısrarla durmakta ve *Trobriand*lı Yerlilerin toprakla ilgili olsa da olmasa da büyünün bir insan buluşu olmadığını düşündüklerini söylemektedir. Çok eski çağlardan bu yana büyü kuşaktan kuşağa aktarılan ortak bir mirastır. Tıpkı gerçek toplumsal kurumlar gibi o da mitik dönemde kurucu ve uygarlaştırıcı kahramanlar tarafından oluşturulmuştur. Sahip olduğu kutsallık da buradan kaynaklanmaktadır. Etkileme gücünü de aynı özelliğe borçludur.

Kerakiler'de profesyonel yağmur yağdırıcılar tarlaların susuzluk nedeniyle mahvolup gitmesini önlemekle yükümlüdürler. Queenslandli meslektaşlarından ayrıntılarda farklılık göstermekle birlikte, gerçekleştirdikleri işlemler simgesel eylemin temel şemasına uygundur. Avustralyalı yağmur yağdırıcılar yağmur yağdığında ne yapılıyorsa onu "taklit ederken", *Kerakiler* yağmur yağacağı zaman ne yapılıyorsa onu yapmaktadırlar. "Yerli, bedeni ve çevresindeki ağaç kütüklerini (fırtına çıktığında kararan gökyüzünün rengi gibi) kömürle ovalamakta; bir yandan ağaç kütüklerine vurup sesiyle şimşek gürültüsünü taklit ederken, öte yandan bambudan yapılmış kovaları aşağıdan yukarı doğru sallayarak çevreye su damlaları saçarmış gibi yapmakta ya da ağzıyla su püskürtmekte veya bir Hindistan cevizini baltasıyla ikiye bölerek içindeki suyun dökülmesini sağlamaktadır, vb."[25]

Bu karmaşık işlemin diğer ayrıntıları üzerinde durmaya gerek yok. Williams, "Ancak yağmur yağdırıcının ritüeli sırasında iyi büyüden fazlası ve büyülü güçlere sahip nesnelere başvurma vardır. Büyücü bu eylemlerden her birinin mitolojik bir anlamı olduğunu düşünmektedir. Bu eylemleri kurucu *Kambel* ya da oğlu *Sikara Wambuwambu* tarafından oluşturulmuş modele uygun bir şekilde gerçekleştirdiğini iddia etmektedir. Törenin önemli bölümlerini bu kutsal isimlerle ilişkilendirmeden anlayabilmek mümkün görünmemektedir. Dahası, yağmur yağdırıcı, *Sikara Wambuwambu*nun yağmur yağmadan önce gökyüzünde gerçekleştirmek zorunda olduğu eylemlerin aynısını yeryüzünde gerçekleştirdiğine inanmakta ve hemen bütün dualaların sonunda görüldüğü üzere ritüeli onun ismini anarak noktalamaktadır"[26] demektedir.

Son olarak, *Kambel* ve oğlunun ilk kez bir yağmur törenini nasıl kutladıklarını anlatan mitlerin bir özetini sunmaktadır. Williams, "onlara ait bütün aksesuarların gökyüzünde hâlâ var olduklarını ve yağmurun gerçek nedeninin, ki bunda küçük kangurular, bir cins büyük fareler (bandicoot), yılanlar, küçük

[25] F. E. Williams, *Papuans of the Trans-Fly*, s. 320-321.
[26] Agy., s. 324.

kuşlar önemli bir rol oynamakta ve bu hayvanların en önemlisi olan hindinin büyüğüne benzeyen *casoar*ın katılımıyla hep birlikte *Wambuwambu*nun leğeninde yıkandıkları sırada su sıçratmaları olduğuna inanılmaktadır. Başrolü *casoar* oynamaktadır, çünkü gökgürültüsü sesini o çıkartmakta ve suyun içinde koca bedeniyle hareket edip kanatlarını çırptığında yeryüzüne yağmur yağmaktadır"[27] demektedir.

Az önce sunmuş olduğumuz yorum daha güzel bir şekilde doğrulanamazdı. Yağmur yağdırıcının simgesel eylemi mitik bir öncel tarafından "yasallaştırılmakta", "geçerli kılınmaktadır" Üstelik işini bitirdiğinde yağmur yağacak olursa, simgesel düzeyde taklit edilen olay aynı anda gökyüzünde gerçekleşmiş demektir. Öyleyse *Kerakiler*'e göre yaşamlarını sürdürmenin zorunlu koşulu olan yağmurun yağması, olayı önceden biçimlendiren büyücünün simgesel eylemi sayesinde gerçekleşmektedir. Ancak bizzat bu eylemin kendisi her seferinde gökyüzünde yinelenen mitik olayı yeniden üretmekten başka bir şey yapmamaktadır.

Williams'ın sunduğu betimleme oldukça öğreticidir. Çünkü simgesel eylemin (sahip olduğu tek "açıklamayı" sunan alan) mitik bir öncelle olan ilişkisinin bu kadar açık seçik bir şekilde görülmesi çok nadir bir olaydır. Arzuladıkları sonucu önceden biçimlendirdikleri sırada onu gerçekten oluşturduklarını düşünen ilkel insanların zihinsel tavrında fark ettiğimiz bu gizem de böylelikle aydınlanmış olmaktadır.

Simgesel eylemin gücüne bu kadar çok güvenmekle birlikte gene de bunun zorunlu ancak yeterli olmadığı kanısındadırlar. Bu simgesel eylem, değerini kavramış oldukları ve geleneğin uyulmasını emrettiği pozitif yöntemleri ihmal etmelerine yol açmamıştır. Örneğin, Trobriand adalarında büyülü uygulamalara ne kadar çok önem verilirse verilsin, ekim gününden hasat gününe Yerliler bahçe ve tarlalarında düzenli bir şekilde çalışmaktadırlar. İyi bir mahsul alabilmek için gerekli bütün özeni göstermektedirler. *Keraki* Yerlisi şansı kendi yanına çekebilmek için elinden gelen her şeyi yapmaktadır. "Tarlasında ürün yetiştirme

[27] Agy., s. 326.

biçimi sağduyuya dayalı ve etkilidir. Genellikle sağduyu ve büyüyü birbirine karıştırmamaktadır ancak biz onun zihinsel düzeyde birinden diğerine ne zaman geçtiğini anlamakta çok zorlanıyoruz. Zira herkesin bildiği büyülerin (*wen*) herkes tarafından alenen kullanılması Yerliler açısından bir sağduyu olayı şeklinde algılanabilmektedir. Tıpkı bir şey dikeceği delik içindeki küçük kökleri temizlemek ya da yukarıya doğru filizlenen bir sürgünü dik tutabilmek amacıyla bir destek koymak türünden bir şey gibi. Kısaca büyü ve sağduyu arasındaki sınır çizgisinin belirsiz olduğu ve Yerlinin kimi zaman çizginin hangi tarafında bulunduğunun farkında olmadığı; ancak, en azından büyülü olan şeyleri ayrı bir kategori olarak değerlendirdiği ve büyülü uygulamaları da sıradan çalışmasının üstüne ilâveten yapılması gereken şeyler gibi gördüğü söylenebilir."[28]

Diğerinden farklı bir şey olduğu hissedilmekle birlikte mistik deneyim de eylem açısından onunla birleşerek tek bir deneyim haline gelmektedir. İlkel insanların aralarındaki farkı bildikleri pozitif teknik ve büyülü teknik burada sürekli olarak birbirlerine karışmaktadırlar. Bu dünyada büyülü işlemler ve pozitif çalışmalar aynı zincirin farklı renkteki halkaları gibi birbirlerini izlemektedirler.

[28] Agy., s. 315.

DİZİN

A

abeypone 271
Adelaide Üniversitesi 165
Ainular 78, 84
Albinoslar 85
alchera 112
Almpanu 110
Aluridjalar 104
Amerika 65, 87, 115, 179
Amuset 55
Arandalar 31, 104
Arokanlar 66
Arriaga 179
Arunta 30
Aruntalar 41
Ashluslay 231
Avikwame 113
Avustralya 24, 25, 29, 31, 104, 106, 110, 111, 112, 113, 118, 127, 134, 141, 165, 166, 168, 171, 172, 174, 176, 179, 186, 190, 210, 233
Azandeler 51, 52, 223, 224, 254, 262, 263

B

Babembalar 84
Ba-ilalar 78
Bakaualar 227
Bamba 233
Bantu 134, 167, 230
Bantular 146, 148, 195
Bariler 204
Bassontolar 239
Bataklar 182, 230
Baudelaire 165
Ba-vendalar 194, 195
Bekuanalar 73
Belçika 49, 223
Best, Eldson 161
Binger 24
Birket-Smith, Kaj 124
Bloomfeld 214
bora 105
Borneo 230
bugari 106, 107, 112, 173
But bölgesi 83
buusuri 211

C

Caillet, Em. 197, 198
Cap York 30, 104, 107, 172
Célèbeler 87, 131
Célèbes 77
Cherokeeler 73, 132
Chiriguano 133
Chorotisler 231
Chuecas 66
Churinga 186
Cic Dinka 73
Cipaya 177
Cipayalar 177, 179
Corque 178
Creekler 132
Culin 62
cuscus 140

D

Daigre, P. 130, 131
Dayaklar 85, 182
Deacon, A. B. 174, 175
Denmore 114
Descartes, René 92
Dinkalar 73
Dobrizhoffer 81
Dört gözlü büyücüler 41
Driberg 151, 152, 153, 154, 155

E

Elkin, A. P. 30, 106, 107, 172, 173, 174
Endonezya 39, 132, 134, 193, 235
Eriguru kabilesi 170
Eskimolar 24, 41, 124, 212
Evans-Pritchard, Edward Evan 51, 52, 53, 223, 224, 254, 255, 262, 263, 265
Eweler 231

F

Fontoynont 197
Fortune 32, 33, 34, 35, 36, 42, 141, 155

G

Gabinler 199, 200
Gaden, H. 75
Giliak 240
Giliaklar 241
Gillen 30, 41, 186
Gizli güçler 39, 67, 70, 76, 89, 103, 111, 170, 173, 176, 180
Görünmeyen dünya 38, 39, 42, 44, 102, 110, 111, 127, 164
Grubb, W. B. 100, 110
Guadalkanal 54
Guarani 133
Güney Afrika 73, 87, 134, 151, 194, 223
Güney Amerika 66, 73, 133, 175, 189, 231, 233
Güney Pasifik 60

H

Hallowel 117
Hererolar 196
Hindistan 34, 86, 145, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 230, 232, 236, 267
homo faber 95
homo sapiens 89
Hovalar 197
Howitt, A. W. 233
hu'ilu'ite 86
Hutton, J. H. 161, 193

I-İ

Im Thurm, Sir Ev. 252, 256
Isleta 69
Iwai 30

ignam 227, 231
ikonnup 79
irintarunia 42

J

Jakamal 83
Jakamal bölgeleri 83
Jibarolar 231
Joe Homer 112
Junod, H. A. 146, 152

K

Kaberty, Phyllis M. 135
Kabreler 202, 203
Kairim 83
Kaliforniya 31, 39, 40, 65, 66, 87, 110, 112, 113, 127
Kanada 60
Kanaima 26, 36, 81, 94
Kanak 27, 36, 81, 91, 92, 96, 131, 145, 170, 189, 218, 219
Kanaklar 29, 145, 171, 174, 176, 195, 215, 218, 264
Kanakurular 200
Kanak Yerlisi 27, 36, 81, 91, 92, 96, 170, 189, 218, 219
Kanala 188
kaniri 133
Kant, I. 23, 96
Karadjeriler 104, 106, 173
Kawitero 114
Keltalar 66
kerukun 113
Kikuyu 154
Kimberley 106, 107, 172
Kingsley 200
Kisuma 77
Kiwai 60, 132, 183, 184, 226, 232
Kongo 24, 49, 50, 82, 88, 223
Kroeber 110, 113
Kruyt, A. C. 76, 86, 132, 134, 193, 235
Kukumat 111
Kula 57
Kumastamxo 111
Kuzey Amerika 39, 62, 65, 69, 75, 111, 113, 118, 132, 136, 166
Kuzey Rodezya 78, 87

L

Labrador 126
Lagae, M. 223, 224
Lambalar 41, 87
Landtman, G. 132, 183, 184, 226, 232
Leenhardt, M. 27, 29, 31, 81, 85, 131, 145, 146, 147, 148, 169, 170, 174, 176, 188, 215, 216, 219, 227, 228, 238
Leibniz, Gottfried Wilhelm 99
Le Jeune 136
Loango 197
loquens 89, 94
Loritja 30
Lowie 88
Luckie, Kate 87

M

Madagaskar 197
Malekula 174, 175, 190, 191
Malinowski, Bronislaw 11, 57, 58, 59, 221, 266
Manus 32, 33, 34, 35, 36, 49, 141, 149, 155, 163, 167
Manuslar 32, 33, 144, 195
Masai 154
Mbulalar 200
measa 76, 77, 79, 80, 86, 87
medicine-man 39, 41, 42, 43, 45, 101, 111, 135, 178, 249, 263
Meillet, A. 92, 93

Me Maoya 170
Métraux, Dr. A. 177, 178, 179
Meyer, P. H. 32, 83, 237, 254
Mills, J. P. 192, 217, 225
Mistik deneyim 12, 15, 17, 21, 22, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 36, 37, 38, 39, 41, 45, 46, 48, 52, 56, 57, 63, 64, 69, 70, 71, 74, 88, 91, 92, 95, 96, 97, 98, 101, 102, 103, 106, 111, 114, 119, 120, 121, 124, 125, 126, 127, 128, 141, 143, 147, 153, 155, 160, 180, 222, 229, 245, 265, 269
Mohawlar 110
monolitler 190, 193, 197, 201, 207, 218
monstra 75
monta yapmak 126
Morierler 131
Muska 68

N

Nagalar 161, 216, 217, 225, 251, 259, 261
nain 198
nanama 54
Napoe 77
Naterariler `188
Navaholar 168, 260
Neuhauss 60, 132, 227
Ngozi 49
Ngura 106, 173
Nias 85, 182, 230
Nozis 119

O

Okyanus 132, 175, 194
Orokaiva 138, 187, 188, 253, 254
Oruncha 42

P

Pachamama 176
Pahouin 243, 246
Pahouinler 240, 241
Paleolitik dönem 92
Panaramittie 166
Papular 60, 74, 132, 175, 183, 211, 232, 237
pars pro toto 165, 167, 209
pawaganak 60, 118
Pechuel-Loesche 197
Pennefather 213
pilou 170, 188
poakiri 239
portenta 75
Pueblolar 69
pustaka 182

R

Radcliffle-Brown, A. R. 171, 172
raroai 211
Rasmussen, Kn. 41, 44, 232, 260
Rattray, R. S. 149, 198
Reicobepa 133
Rengma Nagalar 192
rhombe 173
Rio Purus 133
Romanes 89
Rottineesenler 134

S

Safwalar 87
Sakhalien 240
Sala 87
Salasala 87
San Cristoval 211
Sandaweler 175
Sarisak 238
Saulteaular 117
Saulteaux 60, 61, 118
Sedna 44, 45

Sierra-Leone 40, 41, 44
similia similibus 220, 222, 229, 236
Simülasyon 250, 251, 253, 254
Siyular 132
soimi 182
Sovai 137, 138, 139, 187
Sovailer 138
Speek, F. G. 208
Spencer, 30, 41, 186
Staden, H. 115, 116

T

taba'tcomoin 120
Taliraku 143
Tanganika 175
Taos 69
taro 59, 187, 220, 227, 228
Tcakabec 119
Temne 40, 41
Thalbitzer, W. 257, 258, 259, 260
Tirupati 236
Tonda 140
totem 29, 30, 74, 104, 105, 106, 107, 109, 113, 145, 162, 170, 171, 172, 173, 189, 190
Trobriand 57, 59, 221, 268
Tumleo 83
Tupi-Namba 115
Tupi-Nambalar 115

U-Ü

Uganda 77, 78, 230
Ulau 83
Ulawa 86
Ungarinyinler 104
ungud 112
Üç gözlü büyücüler 41

V

Vancouver 233
Von den Steinen 99

W

Williams, M. F. W. 26, 73, 137, 138, 187, 237, 238, 239, 241, 242, 243, 252, 253, 254, 267, 268
Wilson, H. L. 73
Wintu 32, 40, 87
Wintular 31, 40, 87
Wirz, P. 182, 184
Wringir aşireti 134

X

Xhosalar 223

Y

Yam 59
Yanarawaka 174
Yapaitu 87
yatiri 178
Yeni-Fransa 64, 136
Yeni-Gine 26, 28, 32, 57, 60, 68, 132, 141, 181, 183, 186, 210, 226, 237, 253
Yeni-Hebridler 174
Yeni-Kaledonya 29, 31, 85, 96, 131, 145, 170, 176, 179, 188, 189, 190, 195, 215, 218, 227, 230, 239
Ýkonnup 79
Ýmbiko 87
Ýnsanüstü 41, 45
yorndal 108, 109
Ýrintarunia 42
Yumalar 110, 111

Z

Zande 51, 52, 87, 223, 224, 254, 255, 263, 264
Zulular 211
Zuniler 137

İlkellerdeki simgeler ve mistik deneyimi onların zihinsel yapılarından yola çıkarak açıklamaya çalışıyorum. Burada sorulan soru şudur: Bu simgeler ve bu deneyime özgü belli başlı özellikler hangileridir ve bu sorunun yanıtını ilkellerin zihinsel yönlendirilmesi ve zihinsel farklılıkları doğrultusunda mı aramak gerekmektedir?

Pek çok karışıklığa yol açmış olan "ilkeller" ve "mistik" (gizemli) gibi iki terimi burada da kullanmayı sürdürüyorum. Bir kez daha bu konudaki anlam karmaşasından kaçmaya çalışacağım. Sözcüğün yazılı anlamında "ilkeller" olarak adlandırılan insanlar, bize tarihin o ilk başındaki insanlardan çok daha yakın olup, günümüz dünyasında bizim en eski atalarımıza tekabül edenlerdir. Bu, gelişmeci varsayıma dayalı bir yaklaşım olup, bunun olgular aracılığıyla kanıtlanması oldukça zordur.

"Mistik" (gizemli) sözcüğüne gelince daha Giriş bölümünden itibaren bu sözcüğün hangi anlama geldiği kolaylıkla anlaşılmaktadır. *Zihinsel İşlevler* başlıklı çalışmamda, bu sözcük ilkel zihniyetin en önemli özelliğini belirlememi sağlamıştır. Bu sözcüğü biraz da çekinerek kullanmış ve yol açabileceği yanlış anlamaları önlemeye çalışmıştım. "*Daha iyisini bulamadığım için bu terimi kullanacağım*" demiştim. Bizim toplumlarımızda oldukça farklı bir şey olan dinî mistisizmi çağrıştırmak gibi bir niyetim yok. Burada "mistik" sözcüğünü güçlere, etkilere, duygular tarafından algılanamayan ancak yine de gerçek olan eylemlere olan inanç anlamında kullanıyorum.

Lucien-Lévy Bruhl

THG
0962184
FYE

ISBN: 978-605-9328-39-5

ANTROPOLOJİ